

**YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

**ÜÇ OSMANLI SARAYINDA
İŞLEV ve MİMARLIK BAĞLANTISI**

Y. Mimar Zafer SAĞDIÇ

**FBE Mimarlık Anabilim Dalı Mimarlık Tarihi ve Kuramı Programında
Hazırlanan**

DOKTORA TEZİ

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Nuran KARAPİLEHVARİAN

İSTANBUL, 2006

**YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

**ÜÇ OSMANLI SARAYINDA
İŞLEV VE MİMARLIK BAĞLANTISI**

Y. Mimar Zafer SAĞDIÇ

**FBE Mimarlık Anabilim Dalı Mimarlık Tarihi ve Kuramı Programında
Hazırlanan**

DOKTORA TEZİ

Tez Savunma Tarihi: 10 Kasım 2006
Tez Danışmanı: Doç. Dr. Nuran KARA PİLEHVARİAN (YTÜ)
Jüri Üyeleri: Prof. Dr. Filiz ÖZER (İTÜ)
Prof. Dr. Uğur TANYELİ (YTÜ)
Prof. Dr. Baha TANMAN (İÜ)
Doç. Dr. Bülent TANJU (YTÜ)

İSTANBUL, 2006

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
KISALTMA LİSTESİ	iii
ŞEKİL LİSTESİ	iv
ÇİZELGE LİSTESİ	vi
ÖNSÖZ	vii
ÖZET	viii
ABSTRACT	ix
1 GİRİŞ	1
2 SARAY KAVRAMI ve OSMANLI' DA SARAY	4
3 OSMANLI YÖNETİM SİSTEMİ	13
3.1 Kuruluşdan Fethe Osmanlı Yönetim Sistemi (14.yy.-15.yy.)	13
3.2 Fetihden Modernleşmeye Osmanlı Yönetim Sistemi (16.yy-18.yy.)	25
3.3 Modernleşme Döneminde Osmanlı Yönetim Sistemi (19.yy.)	57
4 OSMANLI SARAYININ MEKAN ÖRGÜTLENMESİ	68
4.1 Kuruluşundan Fethe Osmanlı Sarayının Mekan Örgütlenmesi (14.yy.-15.yy.)	70
4.2 Fetihden Modernleşmeye Osmanlı Sarayının Mekan Örgütlenmesi (16.yy.-18.Yy.)	84
4.3 Modernleşme Döneminde Osmanlı Sarayının Mekan Örgütlenmesi (19.yy.)	110
4.3.1 Bakanlıkların Kurulması İle Politik İşlevlerin Saraydan Uzaklaşması	110
4.3.2 Yeni Politik İşlevlerin Sarayda Odaklanması	132
5 DEĞERLENDİRME ve SONUÇ.....	156
KAYNAKLAR	174
EKLER	185
Ek 1 Topkapı Sarayı Haritası	185
Ek 2 Dolmabahçe Sarayı Haritası	186
Ek 3 Yıldız Saray Yerleşkesi Haritası	187
ÖZGEÇMİŞ	188

KISALTMA LİSTESİ

BOA	Başbakanlık Osmanlı Devlet Arşivi
H.	Hicri Tarih
IRCICA	İslam Konferansı Teşkilatı İslam, Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi
MAD	Maliyeden Müdevver Defterler
Ş.	Şemsi Tarih
TBMM	Türkiye Büyük Müllet Meclisi

ŞEKİL LİSTESİ

	Sayfa
Şekil 4.1 Manisa Sarayı'nda bulunan kule-köşk	71
Şekil 4.2 Kule-köşkün günümüzdeki hali	71
Şekil 4.3 Manisa Sarayı ve solda kule-köşk	71
Şekil 4.4 Edirne Sarayı'nda ve sağ-üstte kule-köşk	71
Şekil 4.5 Otağ-ı Hümayun, diğer otağlar, zokaklar ve solda Kasr-ı Adl.....	72
Şekil 4.6 Bursa Sarayı	75
Şekil 4.7 Bursa Sarayı	75
Şekil 4.8 Manisa Sarayı	76
Şekil 4.9 Edirne Sarayı	76
Şekil 4.10 Constantin Evi(Bizans Dönemi), İstanbul	79
Şekil 4.11 Bizans Dönemi Tarihi Yarımada'da bulunan yerleşimi gösteren harita	79
Şekil 4.12 1850'de Bukoleon Sahilsarayı	80
Şekil 4.13 Constantin Evi'nin restitüsyonu	80
Şekil 4.14 Eski Saray, İstanbul	82
Şekil 4.15 Eski Saray, İstanbul	82
Şekil 4.16 Topkapı Sarayı II.Avlu'da yapılan bir bayram törenini gösteren minyatür	95
Şekil 4.17 Topkapı Sarayı II.Avlu'da yapılan birbayram törenindeki atların geçişini gösteren gravür	95
Şekil 4.18 Solda Kubbealtı, II.Avlu, Topkapı Sarayı	96
Şekil 4.19 Has Oda, III.Avlu, Topkapı Sarayı	100
Şekil 4.20 Fatih Köşkü, III. Avlu, Topkapı Sarayı	101
Şekil 4.21 Fatih Köşkü, III.Avlu, Topkapı Sarayı	102
Şekil 4.22 Fatih Köşkü, III.Avlu, Topkapı Sarayı	102
Şekil 4.23 Çinili Köşk'ün 1863'de Abdullah Biraderler tarafından çekilen fotoğrafı	104
Şekil 4.24 Çinili Köşk'ün 1800'lerin sonunda çekilen bir fotoğrafı	105
Şekil 4.25 III.Murad döneminde Arz Odası, Topkapı Sarayı	106
Şekil 4.26 Kapı Köşkü, Topkapı Sarayı	108
Şekil 4.27 Kapı Köşkü, Topkapı Sarayı	108
Şekil.4.28 1861'de Adalet Kulesi, Topkapı Sarayı	109
Şekil. 4.29 Sadabat Saray Yerleşimi'nden günümüze ulaşan kalıntılar	111
Şekil. 4.30 1891-1892'de İmrahor Köşkü, Sadabat Saray Yerleşimi	111
Şekil. 4.31 1891-1892'de Kağıthane	111
Şekil 4.32 d'Ohsson'un Kağıthane Mesiresi gravürü	112
Şekil 4.33 Çinili Köşk, Beşiktaş Sahilsarayı	114
Şekil 4.34 Simonyan tarafından yapılan Dolmabahçe Sarayı haritası	116
Şekil 4.35 Meşetta Sarayı'nın planında görülen beytler	121
Şekil 4.36 Muayede Salonu'nda Kanun-i Esasi'nin ilan töreni	127
Şekil 4.37 1855'de Dolmabahçe Saray Tiyatrosu ve Dolmabahçe Camisi	129
Şekil 4.38 Dolmabahçe Saray Tiyatrosu'nun içini gösteren gravür, L'illustration Journal Universelle, 25 Haziran 1859	130
Şekil 4.39 Hereke Dokumhanesi, Dolmabahçe Sarayı	130
Şekil 4.40 1855'te İstabl-ı Amire, Dolmabahçe Sarayı	131
Şekil 4.41 1855'te Hamlahane binası, Dolmabahçe Sarayı	131
Şekil 4.42 Yıldız Sarayı Yerleşimi'nden Topkapı Sarayı'na bakış	132
Şekil 4.43 Yıldız Saray Yerleşkesi	133
Şekil 4.44 Hünkar Kasrı	134
Şekil 4.45 Hünkar Kasrı	134
Şekil 4.46 Hünkar Kasrı	134
Şekil 4.47 Kot farklılığından yararlanarak yapılan tonozlu kaskatlardan bir örnek	136

Şekil 4.48 Geçirdiği onarımlarda orjinallliğini kaybeden tonozlu kaskatların bulunduğu bir mekan örneği.....	136
Şekil 4.49 Tonozlu kaskatlara bir örnek.....	136
Şekil 4.50 Bir kaskat örneği	137
Şekil 4.51 Bir kaskat örneği	137
Şekil 4.52 Kaskatlı havuzlara bir örnek.....	137
Şekil 4.53 Başkitabet Dairesi	142
Şekil 4.54 Büyük Mabeyn Zemin Kat Planı.....	144
Şekil 4.55 Büyük Mabeyn Üst Kat Tavan Planı.....	144
Şekil 4.56 Yıldız Saray Tiyatrosu, R.D' Aronco'nun çizimi	145
Şekil 4.57 Birinci Hareket Köşkü.....	147
Şekil 4.58 İkinci Hareket Köşkü	147
Şekil 4.59 Şehzadeler Binası	147
Şekil 4.60 Üçüncü Hareket Köşkü	148
Şekil 4.61 Dördüncü Hareket Köşkü.....	148
Şekil 4.62 Sünnet Köşkü ve arkasında Hünkar Kasrı.....	148
Şekil 4.63 Yıldız Hamidiye Camisi'ne Seyir Köşkü'nden bakış	149
Şekil 4.64 Seyir Köşkü'nden Büyük Mabeyn'e geçişi sağlayan bölüm.....	150
Şekil 4.65 Seyir Köşkü'nün içi.....	150
Şekil 4.66 (Soldan sağa) Müzika-i Hümayun Binası, Seyir Köşkü, Büyük Mabeyn ve Yıldız Hamidiye Camisi, Yıldız Saray Yerleşkesi	150
Şekil 4.67 Yıldız Çini Fabrikası, R. D' Aronco'nun çizimi	151
Şekil 4.68 Yıldız Çini Fabrikası	152
Şekil 4.69 Yıldız Hamidiye Camisi.....	153
Şekil 4.70 II.Abdülhamid Kitaplığı.....	154
Şekil 4.71 Saray Eczanesi.....	154

EKLER LİSTESİ

	Sayfa
Ek 1 Topkapı Sarayı	185
Ek 2 Dolmabahçe Sarayı	186
Ek 3 Yıldız Saray Yerleşkesi	187

ÖNSÖZ

Bu tezin araştırma süreci uzun ama bir o kadar da öğretici geçmiştir. Bu süreçte beni yönlendiren ve kaynaklara ulaşmamı sağlayan başta tez danışmanım Doç.Dr. Nuran Kara Pilehvarian'a ve desteğini eksik etmeyen Anabilim Dalı Başkanımız Prof.Dr. Uğur Tanyeli'ne çok teşekkür etmek istiyorum. Ayrıca tez yeterlilik jürisinden itibaren bilimsel katkılarından ötürü Prof.Dr. Filiz Özer'e ve diğer jüri üyeleri olan Prof.Dr. Baha Tanman'a ve Doç.Dr. Bülent Tanju'ya değerli katkılarından ötürü teşekkür ederim. BOA Osmanlıca belgelerini okumama yardımcı olan Dr. Hamid Pilehvarian'a ve BOA görevlilerinden Dilek Cansel'e ve güleryüzlü ve yardımcı tavırlarından ötürü tüm BOA çalışanlarına ve IRCICA çalışanlarına teşekkür ederim.

Bu süreç içerisinde hep yanımda olan Doç.Dr. Nur Urfalıoğlu'na, manevi desteklerini her an hissettiğim değerli arkadaşlarım Yrd.Doç.Dr. Müjdem Vural'a, Dr.Gökçe Tuna Taygun'a, Arş.Gör. Aysun Aydın'a, Nusret Yerge'ye, Banu Yılmaz'a, Erman Yılmaz'a, Arş.Gör.Nevra Ertürk'e ve kaynaklara ulaşmama yardımcı olan Arş.Gör.Tayfun Gürkaş'a teşekkür ederim.

Benden hayatımın hiçbir safhasında manevi ve maddi desteğini esirgemeyen aileme sonsuz teşekkürler.

Zafer Sağdıç

2006-İstanbul

ÖZET

Bu tezde, Osmanlı politik sistemi-saray mimarisi değişimlerinin paralel olarak incelenmesi öngörölmüştür.

Tezin hedefi, tarihte karşılaşılan bu değişimlerin saray mimarisi üzerindeki etkilerinin neler olduğunun incelenmesi ve saray mekan organizasyonunda Osmanlı politik sisteminin ne derece etkili olduğunun anlaşılmasıdır.

Girişte; tezin problem tanımlaması yapılmış, araştırılmak istenen noktalar ele alınmış ve tezin sınırları belirlenmiştir.

İkinci bölümde, dönemin özgün belgelerinde saray sözcüğünün kimi zaman yüzyıllara göre, kimi zaman işlevsel olarak farklı kullanılması, bu farklı kullanımların ifade ettiği anlamların şimdiye dek yapılan çalışmalarda tasnifli biçimde ele alınmaması, saray kavramına yönelik belirli bir terminolojik çalışmanın bulunmaması üzerinde durulmuştur. Erken dönem saraylarından günümüze ulaşan verilerin yetersiz olması nedeniyle, ulaşılabildiği ölçüde Başbakanlık Osmanlı Devlet Arşivi (BOA) belgelerinden ve dönemin orijinal belgelerinden yararlanılarak saray tipolojisi çıkartılmaya çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde, Osmanlı yönetim sisteminin geçirdiği değişimler neden-sonuç ilişkisi içerisinde ele alınmıştır. Osmanlı'nın kuruluş yıllarındaki ideolojisi incelenmiş, bu ideolojinin İstanbul'un alınmasından, batılı etkilerin görölmeye başladığı dönem olarak kaynaklarda tanımlanan modernleşme dönemine kadar ve modernleşme dönemi içerisinde ne şekilde değiştiğine değinilmiştir.

Dördüncü bölümde, Osmanlı yönetim sisteminin geçirdiği değişimlerin Osmanlı saray mekan örgütlenmesi üzerindeki etkileri yorumlanmıştır. Osmanlı sosyo-kültürel yapısındaki değişimlere paralel Osmanlı saray mimarisinin nasıl şekil değiştirdiği incelenmiştir. Sarayların farklılıkları bağlamında, dönemin imparatorluklarının (Bizans, Selçuklu ve Çin) saraylarına da değinilmiştir.

Değerlendirme bölümü olan beşinci bölümde, Osmanlı yönetim saraylarının özellikleri karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

Altıncı bölümde, tez genelinden çıkartılan sonuçlar toparlanmıştır. Tezde, Osmanlı saray mimarisinin, Osmanlı sosyo-kültürel ve ideolojik yapısının yüzyıllar içerisinde değişimine paralel olarak ve bu değişimlerden etkilenecek şekil değiştirdiği görölmüştür.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Saray, Kamusalılık.

ABSTRACT

Studying of modifications in the Ottoman palace architecture parallel to Ottoman political system have been foresighted in this thessis.

The aim of the thessis is to understand why and how the Ottoman political system shaped the Ottoman palace space organisation.

The problematic of the thessis is defined and boundaries of the thessis are established according to the research points in introduction.

It is seen that the word “saray” has different meannings according to centuries and/or functions on original Ottoman documents. And these differences in the use of word “saray” has never been classified on researches up till now. Also there is not any specific terminological research about the meaning and the origion of the word “saray”. Thus, the second chapter has a definition of word “saray” and a classification of Ottoman palace architecture from avaiable BOA (Ottoman governmental Archive of Ministry), since the datas from early period palaces are limited.

Ottoman political changes are studied on a reason-and-result relationship in the third chapter. The early period ideology of Ottoman goverment and how this ideology changed from early period to the year of the conquest in Istanbul (1453) and from this moment to and during the modernisation period (as defined in resources, when western influences have been started to be seen) has been studied.

The affects of the changes of Ottoman political system on Ottoman palace space organisation have been interpreted in the fourth chapter. How Ottoman palace architecture changed shape according to socio-cultural changes has been studied. Thus, differences of world palace architecture in that period have been also studied.

The fifth chapter, which is the interpretation part od the thessis has the compharison of the specialities of Ottoman govermental palaces in between.

The last chapter of the thessis is the conclusion part, which has the general incomes of the thessis. It can be said that, Ottoman palace architecture has shaped parallel to Ottoman socio-cultural and ideological structure.

Key words: Ottoman, Palace, “Saray”, Public, Publical.

1.GİRİŞ

Mimarlık tarihi içerisinde işlev-mekan bağlantısı bağlamında saray mimarisi değişimlerinin incelenmesi konusu merkez olan, sosyo-ekonomik ve siyasete yönelik ilişkilendirme içeren bir yazım yapmak zor ve bir o kadar da hassas bir meseledir. Konunun temel zorluklarından biri, aynı anda hem sosyoloji ve tarih, hem de mimarlık disiplinleri açısından bakarak konuya yönelmek gerekliliğidir. Jürgen Habermas (2005), “Kamusalın Yapısal Dönüşümü” isimli kitabında “sosyoloji ve ekonomiye, kamu hukuku ve siyaset bilimine, toplumsal tarih ve düşünce tarihine ilişkin bakış açılarının nasıl bütünleştirileceğinin çözülmemiş bir mesele olduğu ortadadır” demektedir. Politik sistem- saray mimarisi ilişkisi içerisinde politik sistem kavramı ile anlatılmak istenen, şüphesiz siyasal rejimin incelenmesi değildir. Varılmak istenen nokta resmi ideolojinin ve onun ayrılmaz bir parçası olan resmi tarihin sistematik, yeni ve farklı bir boyutta ortaya çıkış süreci içerisinde devlet mekanizmasındaki değişikliklerin belirlenmesi ve bu değişikliklerin ne şekilde saray mekanlarının mimarisini etkilediğinin incelenmesidir. Politik sistem kavramı devlet yönetim mekanizmasını anlatmaktadır, ancak bu anlatı içerisinde taşra idaresi, devletin dış ilişkiler politikası vb. konu başlıkları ifade edilmemektedir.

Tezin arka planı Osmanlı politik ve idari sistemi üzerine yazılmış metinlerin verileri üzerine oturmaktadır. Söz edilen bu değişimlere paralel olarak tez, Osmanlı Sarayı içindeki yönetim ile ilgili birimlerin mimari değişimlerini inceleyen bir okuma içermektedir. Kuşkusuz bu okuma, birçok farklı çerçeve içerisinde değerlendirilebilir. Taşra yönetim yapıları, bakanlıklar gibi çok farklı bakış açısı ile anlatılabilir ve anlamlandırılabilir. Tüm bu çeşitlilik dikkate alınınca, tezin amaç ve kapsamını belirleyebilmek için, tez kapsamında kullanılacak kavramların ve yöntemin daha başlangıçta tanımlanması gerekmektedir. Bu bağlamda da, tezin bir takım sınırları vardır ve olmalıdır.

Ancak, burada şunun açıkça vurgulanması gerekmektedir; bu tezin asıl amacı, Osmanlı siyasal yapısını etkileyen tarih içerisinde gerçekleşen olayların, eylemlerin bir biçimde yorumlanması, değerlendirilmesi, yani politik tarihle ilgili düşünce üretilmesi değildir. Kaynak olarak seçilen kabul görmüş bir dizi Osmanlı politik sistemi hakkında yazılan metinlerin doğruluğu sorgulanmadan kullanılması söz konusu olmuştur. Bu bağlamda, tezin amacı 600 yılı aşkın bir süre “hayatta” kalan Osmanlı siyasi yapısı içinde saray yapılaşmasının yönetim mekanı olma özelliğini ne şekilde sürdürdüğünün mimarlık tarihi çerçevesinden bakarak incelenmesidir. Tez içerisinde yorumlar ancak Osmanlı saraylarında

yönetim mekanlarının oluşumu, değişimi ya da gelişimi noktalarında yapılacak, bunların sebepleri üzerinde durulacaktır. Saray mekanlarının ayrıntılı rölövelere dayalı tanımlamalarından çok, politik pratikler bağlamında şekillenişlerine değinilecektir. Mevcut bilgi ve belgelerin belirli oranda tarihsel bir anlatım için kullanılması da söz konusudur. Ancak bu kullanımın sebebi, alana herhangi bir yeni tarihsel veri katmak için değil, tarihsel çerçeve içerisinde ortaya çıkan politik değişimlerin paralelinde mimari mekanların şekilleniş sebeplerinin vurgulanması içindir. Bu bağlamda, politik ve idari sistem ile ilişkili olarak saray mekanlarının nitelik değişimi mercek altına alınacaktır. Osmanlı yönetim sisteminin kimlik değiştirme noktalarında ve giderek yönetimin sistematikleşmesi, yönetim ile ilişkili üst bürokrat sınıfın nüfusunun artması sonucunda, başta bulunan yöneticinin görev-kimlik değiştirmesi paralelinde şekillenen saray içi ya da sarayla ilişkili yönetim mekanlarına mimarlık tarihi çerçevesinden bakılarak değerlendirilecektir.

Yukarıda söz edilen Osmanlı Sarayının mekansal değişimi, resmi ideoloji ve ayrılmaz parçası olan resmi tarihin Osmanlı devlet mekanizması özelinde sistematikleşme süreci içerisinde gerçekleşmektedir. Yüzyıl başından beri, Max Weber, Michel Foucault, Jürgen Habermas gibi sosyologların çalışmalarının önemli bir bölümü iktidar ve iktidar mekanizmasının etkilediği diğer toplumsal unsurlar ile ilgilidir. Bunlar içerisinden özellikle Habermas'ın yaptığı çalışmalar sosyoloji, ekonomi, kamu hukuku ve siyaset bilimi kesişimini incelemektedir. Bu bağlamda, değişik tarihsel evrelerden kaynaklanan “kamusal” ve “kamu” kavramlarını öne çıkartmakta ve bu kavramları Avrupa burjuvazisine ait mekanlar üzerinden incelemektedir. Habermas'a (2005) göre, kamusal herkese açık oluşundan öte bir takım özellikleri içeren bir kavramdır ve bu kavrama yönelik kullanılan mekanlar, kamunun gidiş-gelişine açık olmaktan çok, kamu erki olan devletin kurumlarını barındırdıkları için bizzat bu nitelikleri ile kamusaldırlar. Sadece içinde hanedan yaşantısının geçtiği yer olarak değil, aynı zamanda yönetime ait mekanları da içeren saraylarda kamusallığın nasıl kurgulandığı ve bu kurgunun yüzyıllara göre değişiminin incelenmesi, tezin amacı olan Osmanlı mekan örgütlenmesinin nasıl şekil değiştirdiğine yönelik aranan ipuçlarını verebilir gözükmektedir.

Siyasi iktidarın “meşruiyetini sergilemek” için kullandığı merasimler, dini törenler, bayramlar ve tüm devlet törenleri ya da simgesellik içererek iktidarın tebaasına ulaşmasını kolaylaştıran unsurlar kamusal ve kamusallaşma ile bağlantılıdır. Bu unsurların yüzyıllar içerisinde iktidar yapılarının değişiklikler çerçevesinde özellik değiştirmesiyle birlikte Osmanlı Sarayının yönetim mekanları da şekil değiştirmektedir. Ancak bu doğrultuda araştırma

yapabilmek çok kolay olmamaktadır. Zira, konu çalışılırken bir takım zorluklarla karşılaşmıştır. Söz edilen zorluklar;

1. Erken dönem saraylarından günümüze ulaşan verilerin az ve yetersiz olması,
2. Saray kavramına yönelik belirli bir terminolojik/ etimolojik çalışmanın bulunmaması, özgün belgelerde saray sözcüğünün kimi zaman yüzyıllara göre, kimi zaman işlevsel olarak farklı kullanılması ve bu farklı kullanımların ifade ettiği anlamların şimdiye dek yapılan çalışmalarda sistematik biçimde ele alınmamış olması,
3. Mevcut araştırmalarda saray tipolojisinin çıkartılmamış olmasıdır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyo-kültürel yapısının yüzyıllara göre değişimine paralel olarak, Osmanlı siyasi düşünce yapısının "kimlik değiştirme" noktaları ile saray yaşamındaki biçim ve anlam değiştirme noktalarının örtüştüğü görülmektedir. Bu bağlamda, "Osmanlı saray mimarisinde mekan örgütlenmesi siyasallık bağlamında nasıl şekil değiştirmektedir?" tezin ana sorusudur. Özetle tezde, Osmanlı siyasetinin Osmanlı saray yapılarının şekillenmelerini nasıl etkilediği incelenmiştir. Karşılaşılan bu zorluklar, 14.yy. ile 16.yy. arasında Osmanlı saray mimarlığının nasıl bir görünüm sunduğu konusunda kapsamlı bilgi edinmeyi ve bu konuda inceleme yapmayı neredeyse olanaksız hale getirmektedir denilebilir.

Tez geneli, saray mekanlarının mimari oluşumlarını yönlendiren ana kararların politika ile ilişkilendirilip değerlendirilmesini, Osmanlı intelligensiyası içinde sarayın taşıdığı anlamların mekan örgütlenmesi üzerinden okunmaya çalışılmasını, Osmanlı saraylarının işlevsel bir ayrımının bir tasnifleme niteliği içerisinde yapılmasını içermektedir. Ancak tezin asıl amacı, adından da anlaşılacağı gibi, Osmanlı siyasi düşünce yapısının kimlik değiştirme noktalarına paralel bir şekilde nasıl Osmanlı Sarayı yönetim mekanlarının da şekil değiştirdiğinin sorgulanmasıdır.

2. SARAY KAVRAMI VE OSMANLI'DA SARAY

Saray kelimesi Farsça kökenlidir ve İngilizcesi *palace* ya da *court*'dur. İtalyanca'da Avrupa coğrafyasında bulunan sarayları ifade etmek *palazzo* kelimesi kullanılırken, doğu saraylarını ifade etmek içinse *serrare* yani "içe kapalı" anlamı taşıyan fiil kökenli *serraglio* kullanılmaktadır. Yine İtalyanca'da "haram" anlamı taşıyan "içe kapalılığı" ifade etmek için kullanılan *serrare* fiilinin Farsça kökenli sarayın, *serraglio* olarak kullanılmasından ötürü bu dile girdiği bilinmektedir (www.britanica.com).

Saray kavramının terminolojik kökenleri incelendiğinde, Türkçe'de ilk olarak, Yusuf Has Hacib'in 1067 tarihli eseri *Kutadgu Bilig*'de geçen ve "Han, Beylerbeği ve Beyler'in yaşadığı, pek çok çadır ve otağdan oluşan Hükümdar Makamı" anlamına geldiği görülmektedir (Kutadgu Bilig, 1979). *Saray* kelimesinin karşılığının, islam öncesi dönemde Türkler tarafından, Orta Asya'da kullanılan öz Türkçe'de *ordu*, *ordo*, *ürda* veya *orda* olarak kullanıldığı görülmektedir (Clauson, 1978). Ordu kelimesinin anlamı Clauson (1978) tarafından "kraliyet ikametgahı (konutu/meskeni)" olarak açıklanmaktadır. Ayrıca, "saray" ya da "şartlar gerektirdiğinde kraliyet kampı" tanımını da kullanmış, öz Türkçe'de bazı inançla ilgili (dinsel) metinlerde ise *ordu* kelimesinin "cennetsel konut (mesken)" olarak anlamlandırıldığını belirtmiştir (Clauson, 1978). *Divan-ı Lugat it Türk*'de (1943) ise *ordu* kelimesi "hakanın oturduğu şehir" olarak açıklanmaktadır. Clauson'un (2002) "Studies in Turkic And Mongolic Linguistics" isimli başka bir çalışmasında, aynı dönemde eş anlamlı olarak kullanılan diğer kelimelerin *taht*, *örgin* veya *örgün* ve *karşı* olduğu görülmektedir (Pınarbaşı, 2004; Akdeniz, 1995; Clauson, 1978; The Encyclopedia of Islam, 1975). Türkçeye 11.yy.da giren *saray* kelimesinin, bu yüzyıl öncesinde yoğunlukla "karşı" olarak kullanılmasında tanımlanmak istenenin "göçmen(lerin) yöneticisinin ana/ esas karargahı/ kampı" olduğu bilinmektedir (The Encyclopedia of Islam, 1975). Orkun, Şine Usu yazıtında geçen *örgin* ya da *örgün* olan kelimenin anlamının saray olduğu, yapılan tercümelelerde *saray* ya da konak olarak çevrildiği görülmektedir. Ancak Irk Bitig yazmasında aynı sözcük *taht* olarak ele alınmıştır (Pınarbaşı, 2004). Eski yazıtların tercümeleleri yapılırken, *saray* kelimesinin anlamını veren kelimelerin zaman zaman *taht* kelimesini karşılamak üzere de kullanıldığı görülmektedir. Yine bu dönem yazıtlarında aynı anlamlı kullanılan bir başka kelime ise *orun*'dur. *Divan-ı Lugat it Türk*'de (1943), bu kelimenin yer, mekan, mevki olarak çevrildiği ve *urun* olarak da kullanıldığı görülmektedir. Clauson'a göre ise, bu kelime aslında yer, yüksek yer, yani taht anlamındadır. Bu kullanımı Caferoğlu'da desteklemektedir (Caferoğlu, 1968). Bu bağlamda, kimi araştırmacılar bu kelimenin, tahtın bulunduğu yer olan

saray mekanını karşılamak üzere de kullanıldığını öne sürmektedir (Pınarbaşı, 2004; Clauson, 1978; Caferoğlu, 1968).

Saray kelimesi 13.yy. ve 14yy.da *Sarais* olarak kullanılmaktadır. Moğolların Altın Kalabalık (Golden Horde) kentlerinin- ki bunlar göçmenlerin kentleridir- göçmenlikten kalıcı hayata doğru geçiş yapılan anda isimlendirilmelerinde hep yönetici kampını ifade etmek için kullanıldığı görülmektedir (örnek: Volga kenarında bulunan Old-Sarai kenti). 1254 yılında Mongolistan'a giden Rubrucklu Franciscan William *sarai*'yi, İngilizcesi *camp*, Arapçası *mukhayyam* olan “kamp” olarak ve dahası “adeta bir *kent* büyüklüğünde olan konaklama alanı” olarak anlatmaktadır. İbn-i Batuta'nın yazılarında bu kavramı, *al-sara* olarak kullandığı görülmektedir. Eski Farsça'da *srada*, kökeni *ora* olarak kullanıldığı ve “koruma” anlamı taşıdığı, “Farsi konutlarını veya yerleşmelerini” tanımlamak için kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca, bu kelime bazı durumlarda, kervansaray gibi bir çeşit içinde kalıcı ya da geçici ikamet edilen bina türünü belirtmek için de kullanılmaktadır (The Encyclopedia of Islam, 1975).

Osmanlıca'da ise saray kelimesinin karşılığı olarak *kasır* ve *kâşâne* kelimelerinin de kullanıldığı görülmektedir (Develioğlu, 2001; Risale-i Mimariye, 1998). Arapça kökenli olan *kasır* kelimesinin karşılığı Osmanlıca sözlüklerde “binayı azim; hükümdarların kullanımına ayrılmış saray, saraya bağlı veya müstakil yapı” olarak ve Risale-i Mimariye'yi inceleyen Öz'e (1944) göre, “amme galat edüp çardak ve taştan yapılmış kargir oda” şeklinde geçerken (Türk Lugatı, 1943; İslam Ansiklopedisi, 2002), Farsça kökenli olan *kâşâne* kelimesinin sözlük anlamı ise “mükellef ve müzeyyen konak; ikametgah; mükemmel ev, köşk, malikâne, yuva; âşiyân, âşiyâne, mê'vâ” olarak açıklanmaktadır (Develioğlu, 2001; Türk Lugatı, 1943; Kâmus-ı Turkî, 1997). *Konak* kelimesinin anlamı ise “mükemmel şekilde hazırlanmış olan, süslü ev; Türk sivil mimarisinde görülen büyük konut” olarak açıklanmaktadır (Develioğlu, 2001; Divan-ı Lugat-ı Türk; İslam Ansiklopedisi, 2002). Konu ile ilgili bir diğer incelenmesi gereken kavram, dönemin mimarlık ile ilgili önemli metinlerinden biri olan Risale-i Mimariye'de (1998) geçen ve “büyük bir sivil yapıya bağlı veya bağımsız olarak inşa edilen süslü küçük bina” olarak açıklanabilen *köşktür* (İslam Ansiklopedisi, 2002). Eski Çin'e kadar dayanan köşk yapım geleneği incelendiğinde, ayrık düzende inşa edilmiş özellikle ahşap malzemenin tercih edildiği örneklerin bulunduğu, ancak bazı örneklerde ahşap malzemenin yanı sıra tuğla ve taş malzemelerinde kullanıldığı görülmektedir. Çin sınırında Milad civarında bulunan Sibiryâ Tegreg ve Tölis Türk boyları, Doğu Hunlar ve Kırgızlar'ın da Çin tarzında köşkler yaptığı bilinmektedir. 8.yy. Türk kitabelerinden Bilge Kağan'ın Kurgan'ının bir köşk olduğu anlaşılmaktadır. Yine bu dönem öz Türkçe metinleri incelendiğinde *köşk*

kelimesinin eş anlamlısı olarak *kalık* kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. Kalık kelimesinin iki anlamı vardır. Birinci anlamı; *göğün en yüksek tabakasıdır*, ikinci anlamı ise *yüksek köşk*tür. Esin'e (1976) göre kalık, mecazi olarak *semavi bir köşk* anlamı taşımaktadır. Ayrıca yine aynı dönem metinleri incelendiğinde *kalık* kelimesinin *hükümdar köşkleri ve burkan orun* (burkan tahtı) denilen Budist tapınakları ifade etmek için kullanıldığı görülmektedir. Arkeolojik kalıntılar ve dönemin duvar resimleri incelendiğinde Uygurlar'da da çok katlı köşklerin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Dönemin Uygur metinlerinde bu yapılar *edhiz eb* yani *yüksek ev* ve *surlar üzerindeki köşk* olarak açıklanmaktadır. Arabistan, İran ve Hindistan'da da kullanılan Divan-ı Lugat it Türk'de (1943), "hava, gök, sema" olarak da yan anlamları bulunan ve Farsça kökenli olan *köşk* kelimesinin, Türkçe *kalık* kelimesinin yerine kullanmaya başladığı bilinmektedir. Yakın Doğu'da olmayan ahşap malzemeli kalık geleneğinin yapımı Türkler tarafından *köşk* isimlendirilmesiyle sürdürülmüştür (Esin, 1976; Risale-i Mimariye, 1998). Osmanlı sarayları incelendiğinde, sarayı oluşturan yapı topluluklarının işlevsel ve biçimsel olarak ayrıştığı görülmektedir. Özellikle Osmanlı saraylarının erken örnekleri incelendiğinde, çeşitli köşklere oluşan, literatürde pavilyonlardan oluşan şemalar olarak geçen örnekler görülmektedir. Genel olarak incelendiğinde ise, benzer şekilde bazı işlevsel ve biçimsel özelliklerin ayrımlanmasının, İslamiyet öncesi çeşitli Türk topluluklarının saraylarında, İslamiyet'in kabul edilmesinden sonra değişen siyasi düzene göre değişimler geçiren İslam saraylarında ve Türk-İslam saraylarında da değişik özellikler gösterdiği söylenebilir (Seçkin, 1998). Bu durum değişik adlarla anılan yönetim yapılarını açıklamaktadır.

Bu bağlamda, Risale-i Mimariye (1998) incelendiğinde *saray*, *köşk* ve *fevkani köşk* kelimelerinin kimi zaman aynı anlamda kimi zaman farklı anlamlarda kullanıldığı görülmektedir.

Osmanlı kaynaklarında saray kavramının, padişaha aidiyeti belirtecek bir şekilde, *Saray-ı Hümayun* olarak isimlendirildiği görülmektedir. *Hümayun* kelimesinin Osmanlıca sözlüklerde karşılığı mübarek, kutlu, padişaha ait olarak geçmektedir. Kâmus-ı Türkî'de hükümdaran hazretinin konutu olarak geçen saray kavramının, erken ve klasik Osmanlı dünyasında, diğer bir deyiş ile Modernleşme Dönemi öncesinde, "sultanın resmi makamı ve oturma yeri" yani hem ikametgahı ve hem de yönetim merkezi olarak şekillenmiş olduğu anlaşılmaktadır (Eldem, 1982; Kamus-ı Turki, 1997). Modernleşme Dönemi süresince, padişaha ait sarayların yanı sıra Boğaziçi'nde yaptırılan ve padişah ailesinden gelen üyelere ait olan sarayları da *Sahil Saray-ı Hümayunu* olarak isimlendirilmiştir.

BOA belgeleri incelendiğinde, belgelerde kullanılan tanımlara göre; sultanların saraylarının, yönetim merkezi, ikametgah işlevli veya geçici süre kullanılan saraylar olarak teşkilatlanmalarına göre ayrımlanabileceği gerçeği ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, Osmanlı sarayları üç gruba ayrılabilir: **1.**Tam Teşkilatlı Yönetim Sarayları/ Sürekli Oturulan saraylar (nakl-i hümayun yapılan saraylar), **2.**Göç sarayları (göç-ü hümayun yapılan saraylar), ve **3.**Biniş* sarayları (biniş-i hümayun yapılan saraylar). Bu gruplandırma bağlamında başkent İstanbul'da yaptırılan saraylar teşkilat ve mekansal yapılanma açısından da incelendiğinde;

1) Tam Teşkilatlı Yönetim Saraylarının teşkilat sistemi ve dolayısıyla taşıdıkları anlam, göç ve biniş saraylarından çok farklı ve kapsamlı olup, Osmanlı politik sistem değişimlerinin paralelinde şekillendiği için, tezin ana temasını oluşturmaktadır. Bu bağlamda, politik değişimlerin paralelinde şekillenen yönetim sarayı teşkilatlanmasına tez içerisinde açıklık getirilmeye çalışılmıştır.

Araştırmalar sırasında bazı belgelerde, genellikle tam teşkilatlı yönetim sarayından sahilsaraylara yapılan mevsimlik yer değiştirmelerin göç-ü hümayun olarak, sahilsaraylardan da tam teşkilatlı yönetim saraylarına dönüşün ise nakl-i hümayun olarak adlandırıldığı görülmüştür. Örneğin; BOA, Cevdet Saray Tasnifi'nde bulunan 2 S 1234/ 01.12.1818 tarihli ve **3218**** numaralı belgeden ve yine aynı tasnifteki 17 Ş 1219/ 21.11.1804 tarihli **3265***** numaralı belgeden Topkapı Sarayı'ndan Beşiktaş Sahilsaray-ı Hümayun-u'na göç-ü hümayun yapıldığı ve Beşiktaş Sahilsaray-ı Hümayunu'ndan da Topkapı Sarayı'na nakl-i Hümayun yapıldığı; 26 Ra 1221/ 13.06.1806 tarihli **5510****** numaralı belgeden etraf yalılardan Topkapı Sarayı'na nakl-i hümayun yapıldığı; 11 C 1136/ 07.03.1724 tarihli **2351******* numaralı belgeden çeşitli sahilsaraylardan Topkapı Sarayı'na nakl-i hümayun yapıldığı anlaşılmaktadır.

Tam Teşkilatlı Yönetim Sarayları'nda Birun, Divan-ı Hümayun, Enderun ve Harem bölümlerinin çekirdek birimler olarak bulunduğu bilinmektedir. Sarayın çekirdeğini oluşturan bu bölümler isimlendirmelerinin terminolojik yapıları bağlamında incelenmesi gerekmektedir.

* Biniş Farsça görmek anlamına gelen "bin" kökünden gelmekte ve görüş, görüşme anlamına gelen bineş kelimesi olarak bazı kaynaklarda geçmektedir.

** 2 S 1234 (01.12.1818)/ **3218** Yeni Saraydan Beşiktaş Sahilsaray-ı Hümayun-u'na göç-ü hümayun ve Beşiktaş Sahilsaray-ı Hümayun-u'ndan Yeni Saray'a nakl-i hümayun vukuunda istihdam olunan hamalların ücretlerinin verilmesi.

*** 17 Ş 1219(21.11.1804)/ **3265** Yeni Saraydan Beşiktaş Sahilsaray-ı Hümayun-u'na göç-ü hümayun ve Beşiktaş Sahilsaray-ı Hümayun-u'ndan Yeni Saray'a nakl-i hümayun dolayısı ile hammalların ve kayıklara ve sandallara verilen ücretlerin listesi.

**** 26 Ra 1221 (13.06.1806)/ **5510** etraf yalılardan yapılan nakl-i hümayun vukunda Darüssade Ağası matbahına yevmiye itası mutat olan iki çeki odun verilmesi.

***** 11 C 1136 (07.03.1724)/ **2351** Hedayık-ı hümayundan Üsküdar, Fener, Ayazma, Istavroz, Kandilli, Beykoz, Beşiktaş, Çatalca ve gayrideki kasırlardan Bahçe-i Hassa'da Topkapı dahilinde bina olunan Şekufe Bahçesi köşklarine, Çemeni Sofa'da vaki kasırlara ve yeni bina bulunan Balıkhane Köşkü'ne nakl-i hümayun yapılması.

Birun kelimesi Farsça “dış” anlamına gelmektedir. Osmanlı Hanedan Konutu’nun dış bölümleri ve servis mekanlarına verilen isim, Enderun olarak bilinen iç bölümlerinin aksine dışında kalan bölümlerini tanımlamak için kullanılmaktadır. Birun bu bağlamda, sarayın ve devletin ve hatta saltanatın yönetsel, askeri ve dinsel ilişkileri ile ilgili subay ve üst rütbeleri içeren saray görevlilerinin buluşma noktasıdır (D’Ohsson, 1824; Uzunçarşılı, 1945; The Encyclopaedia of Islam, 1979).

Risale-i Mimariye’de de geçen ve “dava yeri” ve “iyi beti yeri” anlamına gelen (Öz, 1944) *Divan-ı Hümayun*, Osmanlı İmparatorluk Meclisi’ne ve bu meclisin kullandığı mekana verilen isimdir. Türkler’de 11yy.ın ortalarından beri yönetim sistemi içerisinde kullanılan Divan-ı Hümayun, Osmanlı yönetim sistemi özelinde 17.yy.a kadar imparatorluk yönetiminin merkez örgütü olmuştur. Aşıkpaşazade’ye göre, Orhan döneminde, divana katılırken başa burma dülbend giyilmesi söz konusudur. Muhtemelen bu kuralın mevcudiyeti bir tür kamuya açık dinleyici kitlelerinin olduğunu ve o kitleye meclisin sembolik gücünü ispatlamaya yöneliktir. Mısırlı Fizikçi Şams al-Din B.Şayir Barkuk’a II.Beyazıd’ı iyileştirmeye gittiğinde, Osmanlı yöneticisinin ne şekilde sabahları halkı topladığını ve insanlara adalet dağıttığını anlatmaktadır. Aşıkpaşazade, I.Mehmed’in ölümünden sonra Divan-ı Hümayun’u toplayan paşalardan, kapıda toplanan günlük bir divandan (Ayak Divanı) ve II.Murad’ın ölümünden sonra yine aynı şekilde toplanan bir başka divandan söz etmektedir. Bunlardan ve Neşri’nin paralellik taşıyan sözlerinden ve diğer erken dönem tarihçilerinden anlaşılan 9.yy. ile 15yy. arasında Türk topluluklarında yöneticinin, paşalardan oluşan bir meclise başkanlık yapmasının bir düzen içerdiği yönündedir. Yöneticinin ölümü sırasında paşalar tarafından toplanan Divan-ı Hümayunlar haricinde, II.Mehmed, Divan-ı Hümayun toplantılarına sultanın (yöneticinin) direkt katılmaması, toplantıları kafes arkasından kontrol etme kuralını getirerek bu geleneği kıran ilk sultandır (The Encyclopaedia of Islam, 1979).

Enderun, Farsça kökenli olup, Andarun olarak yazılmakta ve “iç” anlamına gelmekte ve Osmanlıca’da *Enderun-u Hümayun* olarak “sarayın iç servislerini” tanımlamak için kullanılmaktadır. Kelime olarak birunun yani “dış servislerin” zıt manalı olarak kullanılmakta, padişaha özel/ padişaha ait bir tanım olarak kullanılmaktadır. Osmanlı intelligensiyası içerisinde Osmanlı sultanının imparatorluk ikametgahını tanımlamaktadır. Sultanın kişisel ve özel servisini sağlamak amaçlı –saray okulunu da içererek- bir ofisiyal kompleks niteliği taşımaktadır. Ak Hadımlar’ın başağasının kontrolü altındadır. Bâb al-Saadet Ağası ya da daha basit bir söyleyiş ile Kapı Ağası’nın ikinci avludan üçüncü avluya bu kapıyla geçişi sağladığı bilinmektedir (The Encyclopedia of Islam, 1975).

Harem, Arapça kökenlidir ve bu dilde Harim olarak kullanılmaktadır. Risale-i Mimariye’de *harim*, “çevre” anlamına gelirken, *harem* ya da *heram* olarak Osmanlıca’da kullanımı “kabe yuresi ve koru yeri” anlamını da taşımaktadır (Öz, 1944). “Avlu”, “çevrelenmiş alan” ve “sınır” anlamına gelmekte, Farsça karşılığı “çevrelenmiş”, “sınırlandırılmış” anlamına gelen *Piraman* kelimesi ile, Türkçe’de ise karşılığı *Çevre* kelimesi ile ifade edilmektedir (Risale-i Mimariye, 1998). Bir konutun mahrem olan bölgelerini tanımlamak için kullanılan bu terim, genellikle konut içi “kadınlara ait mekanları” isimlendirmektedir. Eski Arabistan’da kadınların kişisel özgürlüklerini bir ölçüde göstermekten hoşlandıkları bilinmektedir. İslam’ın kabulünden sonra cinselliği vurgulamanın adeta “kesin bir kodlaması” olarak, diğer bir taraftan da daha kentsel, bir hayatın göstergesi olarak haremın kullanılışının yaygınlaştığı görülmektedir. Bu sistem, İslamdan ziyade Orta Doğu’nun erken kentsel oluşumlarında görülen bir sistemdir. Büyük konutlarda, özgür Arap hanımları, alt ve orta kesimlerdeki tek eşliliğin aksine, içinde bulunduğu zengin kesimde hanenin bir çok hanımından birisidir ve yanındaki gözdeler, hadımağalar ve korumalar ile yaşamaktadır (The Encyclopedia of Islam, 1975).

2) *Göç Sarayları*, arşiv belgeleri ve kaynaklardan anlaşıldığına göre sultanın av, dinlenme, gezi vb. çeşitli sebeplerle mevsimlik olarak kullandığı saraylardır. Kavak Sarayı* ve padişaha bağlı Boğaz’da bulunan sahil sarayları bu kapsamda kullanılan saraylardır. BOA, Cevdet Saray Tasnifi’nde bulunan belgelerden, 18.yy. süresince ve özellikle tam teşkilatlı bir yönetim sarayı olan Dolmabahçe Sarayı’nın yapımı öncesinde 19.yy.da göç saraylarının yoğunlukla kullanıldığı görülmektedir**.

5 R 1155/ 09.06.1742 tarihli ve **2309***** numaralı belgeden sahil saraylarına göç-ü hümayun yapıldığı; 25 B 1196/ 09.04.1782 tarihli ve **2921****** numaralı ve 29 Ra 1225/ 04.05.1810

* BOA belgelerinden Kavak Sarayı’nın erken dönemde Göç-ü Hümayun Sarayı, geç dönemde ise önemini yitirmesi ya da sahil saraylarının sayısının artması nedeniyle, daha kısa süre kullanıma yönelik olarak Biniş-i Hümayun Sarayı olarak kullanıldığı görülmektedir. (25 Ca 1155/ 28.07.1742 tarihli **2230** ve 13 Ca 1225/ 16.06.1810 tarihli ve **713** nolu belge)

** 29 B 1200 (28.05.1786)/ **1949** Beşiktaş Sahilsarayında göç vukuundan matbah sakalarına su taşımak üzere cephaneden ellidört çift meşke ve beş musluk verilmesi; 11 M 1201 (03.11.1786)/ **1961** Beşiktaş Sahilsarayına göç-ü hümayun esnasında vukuu bulan masraf ve hamal ve mavna adedi; 18 B 1218 (03.11.1803)/ **2295** Beşiktaş Sahilsarayına göç-ü hümayun esnasında vukuu bulan maharremın 14 gününden nakl-i hümayun tarihine kadar 144 günde divan çavuşları için muayyen 1 kıta mavna ile 3 çifte 1 kıta piyadenin ücreti.

*** 5 R 1155 (09.06.1742)/ **2309** Sahil saraylara göç-ü hümayun vukuunda Saray-ı Atik teberdarlarına ve kethüdasına kayıkların vs. verilmesi.

**** 25 B 1196 (09.04.1782)/ **2921** Beşiktaş Sahilsaray-ı Hümayunu’na göç-ü hümayun vukuunda sadrazam ve Darüssade Ağası tarafından padişaha takdim edilen zikriyet rahtların boş muhasebeye kaydı ile has ahur hazinesine irat kaydı.

tarihli ve **6054**^{****} numaralı belgelerden Beşiktaş Sahilsaray-ı Hümayunu'na göç-ü hümayun yapıldığı; 2 S 1234/ 01.12.1818 tarihli ve **3218**^{*****} numaralı belgeden Topkapı Sarayı'ndan Beşiktaş Sahilsaray-ı Hümayunu'na göç-ü hümayun ve oradan da Topkapı Sarayı'na nakl-i hümayun yapıldığı; 14 L 1207/25.05.1793 tarihli ve **2872**^{*} numaralı ve 20 R 1193/ 07.05.1779 tarihli ve **2899**^{**} numaralı belgeden etraf saraylara göç-ü hümayun yapıldığı anlaşılmaktadır. Yukarıdaki belgelerde ağırlıklı olarak geçen sarayların Çırağan ve Beşiktaş Sahil Sarayı olduğu görülmektedir.

Ayrıca yine BOA'nin aynı tasnifinde bulunan 11 C 1136/ 07.03.1724 tarihli ve **2351**^{***} numaralı belgede Fener, Ayazma, Istavroz, Kandilli, Beykoz, Nişatabad, Şerefabad, Beşiktaş ve Çatalca hadika-i hassalarında bulunan köşk ve kasırların ve 19 B 1154/ 30.09.1741 tarihli ve **1994**^{****} numaralı belgeden Sadabat Sarayı'nın göç-ü hümayun sarayları olduğu görülmektedir.

BOA'de bulunan 25 Ca 1155/ 28.07.1742 tarihli **2230**^{*****} numaralı belgede Üsküdar'da bulunan Kavak Sarayı'na göç-ü hümayun yapıldığı görülmektedir. Muhtemel olan, Kavak Sarayı'nın erken tarihlerde göç sarayı olarak kullanılmasına karşın aradan geçen zaman içerisinde "gözdeliğini"/ önemini kaybederek, daha kısa süreli uğranan bir biniş sarayı haline geldiği anlaşılmaktadır.

Göç saraylarında görevli olan personel, sultanın sarayı kullanmasından kısa bir süre önce sarayı kullanım için hazırlamakta ve kullanım durumu sona erip, padişah saraydan ayrıldıktan sonra da, sarayın bir sonraki kullanımına kadar eşyaların üzerini örterek, sarayı kapatmaktadır. Göç saraylarında güvenlik için daimi bekçilik görevi üstlenen bir grup müstahdem yatılı olarak kalmaktadır. Diğer işler ile ilgili müstahdem ise, o dönemde hangi saray ana saray olarak kullanılıyorsa oradan gelmektedir ve iş bitiminde de geri dönmektedir.

**** 29 Ra 1225 (04.05.1810)/ **6054** Beşiktaş Sahilsaray-ı Hümayunu'na göç münasabeti ile avdeti hümayuna kadar haletci, sandalci, piyadeci, bostancı heferatına zam olunan tayinatın verilmesi.

***** 2 S 1234 (01.12.1818)/ **3218** Yeni Saray'dan Beşiktaş Sahilsaray-ı Hümayunu'na göç-ü hümayun ve Beşiktaş Sahilsaray-ı Hümayunun'dan Yeni Saray'a nakl-i hümayun vukuunda hassa matbahlarına verilegelen odun itası.

* 14 L 1207 (25.05.1793)/ **2872** etraf sahilsaraylarına yapılan göç-ü hümayunda mutabğa verilmekte olan odun kıyafet etmediğinden 3 çeki odun zammı.

** 20 R 1193 (07.05.1779)/ **2899** etraf sahilsaraylarına yapılan göç-ü hümayun vukuunda hassa matbahlarına verilegelen odun itası.

*** 11 C 1136 (07.03.1724)/ **2351** Hedayık-ı Hümayun'dan Üsküdar, Fener, Ayazma, Istavroz, Kandilli, Beykoz, Beşiktaş, Çatalca ve gayrideki kasırlardan Bahçe-i Hassa'da Topkapu dahilinde bina olunan Şekufe bahçesi köşklarine, Çemeni Sofa'da vaki kasırlara ve yeni bina olunan Balıkxane Köşkü'ne nakl-i hümayun ve döşenen eşyaların listesi.

**** 19 B 1154 (30.09.1741)/ **1994** Eyüp'te, Sadabad'ta ve oradan Alibeyköyü'ne vaki göç-ü hümayun takımlarının 7 gün süren nakliyat masrafı.

***** 25 Ca 1155 (28.07.1742)/ **2230** Üsküdar Bahçesi'ne göç-ü hümayun vukuunda Saray-ı Atik Teberdarlar Kethüdası'na tayin edilen 5 çifte kayık ücretinin verilmesi.

Bu bağlamda, daimi çalışanların mevcudiyeti ile yönetim sarayları, göç saraylarından oldukça farklı bir teşkilata sahiptir. Göç saraylarında, devlet işlerine ayrılan bürokratik mekanlar ve sembolik olarak önemli mekanlar bulunmamaktadır.

3) Biniş Sarayları, görüşme ve oturma anlamına gelen, Farsça *biniş*^{*****} kelimesine dayanarak isimlendirilen, sultanın resmi kabuller ve görüşmeleri için kullandığı ve konaklamadığı sarayları kapsamaktadır. Ayrıca Tersane Sarayı ya da Davutpaşa Sarayı (Kışlası) gibi sultanın ordu ve donanmayı izlemek için günü birlik ziyaret sırasında teftiş amaçlı kullandığı saraylar da Biniş Sarayları olarak isimlendirilebilir. BOA, Cevdet Saray Tasnifi'nde bulunan 8 Za 1228/ 02.11.1813 tarihli **2343**^{*} numaralı, 4 C 1235/ 19.03.1820 tarihli **3771**^{**} numaralı, 23 Ş 1189/ 19.10.1775 tarihli **5086**^{***} numaralı, 7 R 1216/ 17.08.1801 tarihli **5314**^{****} numaralı, S 1220/ 05.1805 tarihli **6234**^{*****} numaralı belgelerden has bahçelere ve bu bahçelerde bulunan köşk ve kasırlara biniş-i hümayun yapıldığı anlaşılmaktadır. Yine aynı tasnifte bulunan 10 M 1232/ 30.11.1816 tarihli ve **4307**^{*****} numaralı belgeden sultanın Kadıkariyesi, Sadabat, Baruthane, Seferiköyü, Samatya, Üsküdar, Rumelihisarı ve Kulebahçesi'ne biniş-i hümayun yaptığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, Sadabat ve Kavak Sarayları'nın bu dönemde biniş-i hümayun sarayları olarak kullanıldığı söylenebilir. Bu saraylarda, özellikle 18yy.dan sonra sultanların zaman zaman İstanbul içindeki bahçelerde şehri denetlemeye çıktığında kaldığı, avlanma, tedbiri hava ve dinlenme amaçlı kullanıldığı ve sultanların buralarda elçi de kabul ettiği anlaşılmaktadır. Yine BOA, Cevdet Saray Tasnifi'nde bulunan C 1233/ 04.1818 tarihli **3958**^{*****} numaralı, 18 Ca 1240/ 8.01.1825 tarihli **5051**^{*****} numaralı, C 1223/ 07.1808 tarihli **3958**^{*****} numaralı, 13 Ra 1162/ 03.03.1749 tarihli ve **2935**^{*****} numaralı ve 3 Z 1200/ 27.09.1786 tarih ve **2975**^{*****}

***** Biniş:görüşme; münazara etmek (Develioğlu, 2000; Ferhangi Amid, 1360).

* 6 C 1232 (02.11.1813)/ **2343** Hasbahçelere biniş-i hümayun vukuunda kozbekçiler tarafından beher sene mubaya ve teslim oluna gelen kilim ve mühimmatı saire bahası olan 2,5 kuruş verilmesi.

** 4 C 1235 (19.03.1820)/ **3771** Hasbahçelere biniş-i hümayunda yanaşacak iskeleler ile sultanın geçeceği yollardaki köprülerin tamir masrafı hakkında.

*** 23 Ş 1189 (19.10.1775)/ **5086** Eminönü biniş-i hümayunu hakkında.

**** 7 R 1216 (17.08.1801)/ **5314**Biniş-i Hümayun esnasında tamire ihtiyacı olduğu görülen köprülere dair.

***** S 1220 (05.1805)/ **6234**Biniş-i Hümayun esnasında tamire ihtiyacı olduğu görülen iskele veköprülere dair.

***** 10 M 1232 (30.11.1816)/ **4307** Kadıkariyesi'nde Tahta Köprü, Sadabat'ta Çağlayan Köprüsü, Baruthane'de Kiremithane Köprüsü, Seferiköyü'nde Taş Köprü, Samatya'da İskele, Üsküdar'da Büyük İskele, Rumelihisarı'nda Camii Şerif İskelesi ve Kulebahçesi'nde iskele sultanın biniş-i hümayunu esnasında tamire muhtaç olarak gördüğü yerlerdir.

***** 1223 (04.1818)/ **3958** Davutpaşa'da vaki biniş kasrı hümayununun muhtaca tabi olan bazı mahalleri ve sultanın iradesi ile mimar ağanın marifeti ile tamiri; Davutpaşa'da biniş kasrı hümayununun tamire muhtaç olan mahallerine amele ve malzeme çizelgesi ve tamir keşifi; hazine-i amireden ödenmesi.

***** 18 Ca 1240 (8.01.1825)/ **5051** Davutpaşa biniş-i hümayun kasrının ittisalinde silahdarlara mahsus fevkani dairenin tecdit ve inşası masrafı 8914,5 kuruşa balığ olduğuna dair ser mimarı hassa Abdülhalim mühürü ile.

***** C 1233 (07.1808)/ **3958** Davutpaşa'daki biniş-i hümayun köşkünün tamiri masraflarına dair.

***** 13 Ra 1162 (03.03.1749)/ **2935** Davutpaşa biniş-i hümayun sarayında Valide Sultan dairesine gümrük emini tarafından döşenmiş hasırların bedeli.

numaralı belgelerden Davutpaşa Sarayı'nın da bu belgelerde biniş-i hümayun kasrı/ köşkü/ sarayı olarak isimlendirildiği anlaşılmaktadır.

BOA'nın aynı tasnifinde 11 C 1241/ 21.01.1826 tarihli ve **2124*** numaralı olarak kayıtlı olan bir belgeden Topkapı Sarayı'nda bulunan Yalı Köşkü önündeki iskeleden biniş-i hümayuna gidildiği anlaşılmaktadır. Muhtemelen Yalı Köşkü, Topkapı Sarayı'ndan yapılan biniş-i hümayunlar esnasında duraklama ve dinlenme amaçlı kullanılmaktadır. 15 N 1228/ 11.09.1813 tarihli **1488**** numaralı bir başka belgeden de Gülhane bahçesinde bulunan kimi köşk ve kasırların da diğer önemli biniş-i hümayun mekanları olarak kullanıldığı görülmektedir.

Beylerbeyi Sarayı'nın BOA, Cevdet Saray Tasnifi'nde bulunan 20 Ra 1255/ 3.06.1839 tarihli **2263***** numaralı belgeden anlaşılacağı üzere daha geç dönemde biniş-i hümayun sarayı olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Geçici kullanımda bulunan biniş saraylarının teşkilat sistemi, göç sarayları ile benzerdir. Her iki saray tipi de, kısa süreli kullanıma uygun olarak planlanmış ve tefriş edilmiş, orta ve küçük ebadlı köşk ve kasırları içermektedir. Bu köşk ve kasırlar saltanata ait mirî bahçelerin içerisinde konumlandırılmakta ve teşkilatlarının yetersiz kaldığı noktada hizmet verebilecek çadırlar ilave edilmektedir.

Muhtemellen biniş-i hümayun saraylarının teşkilatları konaklamaya uygun değildir. Genellikle hadika-i hassaların içinde yer alan küçük köşk ya da kasır olarak nitelenen yapılardan oluşan bu komplekslerin içinde harem ya da sultan için yatak odası düzeni bulunmamaktadır.

***** 3 Z 1200 (27.09.1786)/ **2975** Davutpaşa biniş-i hümayun sarayı ve Beşiktaş Sahilsaray-ı hümayununa icra edilen tamirat masraflarından bina emininin alacağı olan meblağa dair.

* 11 C 1241 (21.01.1826)/ **2124** Yalıköşkü önünde padişaha ait biniş-i hümayun sandallarına mahsus büyük ve sadırzam sandalına mahsus küçük kayıkhanelerin tamir masrafı tesviyesi.

** 15 N 1228 (11.09.1813)/ **1488** Gülhane'ye yapılan biniş-i hümayununa dair.

*** 20 Ra 1255 (3.06.1839)/ **2263** Beşiktaş Sahilsaray-ı hümayunu'ndan Beylerbeyi Sarayı'na biniş-i hümayun vukuunda padişaha arzı tebrikat için makamı sadarettten şeyhülislama, seraskere, kaptanıderyaya, maliye nazırına ve Hasip Paşa'ya ayrı ayrı yazılan tezkere sureti.

3. OSMANLI YÖNETİM SİSTEMİ

Osmanlı yönetim sisteminin içerisinde bulunan kırılma noktaları kuruluş yıllarından İstanbul'un fethine, İstanbul'un fethinden modernleşme dönemine ve modernleşme döneminde olmak üzere üç ana süreç içerisinde anlatılabilir gözükmektedir.

3.1. Kuruluşdan İstanbul'un Fethine Osmanlı Yönetim Sistemi (14.yy.-15.yy.)

Osmanlı'nın kuruluş dönemi için Bizans ve Selçuklu İmparatorlukları'nın mirasına sahip çıkan bir politik sistemin takip edildiği söylenebilir. Bu politika sonucunda, Osmanlı Devleti sınır boyunda bulunan küçük bir Selçuklu uç beyliği kimliğinden, giderek çözülen Bizans siyasi yapısının açıklarından da yararlanarak, bir cihan imparatorluğuna dönüşecektir.* İnalçık'ın (2001) bünye olarak tanımladığı Osmanlı siyasi yapısının sınırları, otokratik ve merkeziyetçi yönetim, emir-komuta üçlüsü ile oluşmuş ve militer bir sisteme sahiptir. Bu militer sistem içerisinde İnalçık'a (2001) göre, politikasını, benliğini adadığı "kutsal savaş" merkezli kurmuş olan bu uç beyliği, ilerleyen zaman içerisinde imparatorluk kimliğine şu üç önemli politik "inanç" sonucunda ulaşmıştır;

1. Oluşturduğu "dinamik" fetih politikası,
2. Askeri yapısını düzenli bir ordu olarak kurmuş olması ve bu ordu içerisinde hiyerarşik bir bütünlük sağlaması,
3. Çok çeşitli inançlara ve etnik topluluklara açık, ama onları kendi bünyesi altında toplayabilen, yine "dinamik" bir sosyo-kültürel yapıya sahip olması. Bu noktada aslında, Osmanlı siyasi yapısının imparatorluğa doğru giden kimliği incelenirken, Anadolu'da yaşayan Türklerin, buldukları coğrafyadaki (birbirleri ve Bizans ile olan) ilişki ve çelişkileri üzerinden sırası ile devletleşme ve imparatorlaşma süreci anlaşılabilir. 14.yy. ile 15.yy. arasında, zaman zaman değişen, ancak genel olarak belirgin bir bütünlük taşıyan ideolojik bir bünyeye sahip bir Osmanlı siyasi yapısı söz konusudur. Fetihler sonucu, Osmanlı'nın Avrupa topraklarına adım atması, sadece coğrafi büyümede önemli bir unsur olmakla kalmamış, Bizans ile karşılaşma ve Bizans'ın politik sisteminin bir ölçüde "takip" edilişi büyüme yolunu açmıştır denilebilir. Bu bağlamda, Osmanlı'nın kuruluş dönemi, bu dönemdeki yöneticileri ve zaman zaman değişen ve gelişen yönetim politikaları incelenmelidir.

* Osmanlı'nın yönetim sistemini tanımlamaya yönelik çeşitli kaynaklarda, Beylik, Devlet ve İmparatorluk gibi kavramların, Osmanlı'nın çeşitli devirleri için farklı anlam yüklemeleri ile kullanıldığı görülmektedir (Detaylı bilgi için bkz. Kantemir,1998; Mantran, 1995; Köprülü, 1991).

Osmanlılar'ın tarih sahnesine çıkışlarına ilişkin pek çok farklı görüş bulunmaktadır. Bu görüşleri destekleyecek veri bulunmadığından kuruluş dönemi yer yer efsanelere karışan bir tarih anlatımı ile açıklanmaktadır. Aydın'a (2002) göre, başlangıçta Osmanlı, dağılan ve İlhanlı'ya bağımlı hale gelen Anadolu Selçuklularının uç beyliklerinden biridir. Hatta, Karahisar'ın ele geçirilmesine kadar tam bir uç beyliği bile değildir. Ünlü Türk tarihçi Ahmedî, "İskendername"sinin *Dâstân ve Tavarîh-i Mülûk-i Âl-i Osman* isimli bölümünde, Ertuğrul Gazi'den "Rumeli ucundaki Selçuklu emirlerinden" biri olarak bahsetmektedir*. Ayrıca Ertuğrul Bey'in, Sultan Öyüğü'ne (Eskişehir) gelen Selçuklu Sultanı Alâeddin'in Bizanslılar'a karşı düzenlediği seferde diğer Oğuz emirleriyle birlikte katıldığını, Moğol saldırıları sebebiyle Konya'ya dönen Sultan Alâeddin'in, Bizanslılar ile süren savaşın komutanlığını Ertuğrul Bey'e bıraktığını yazmaktadır** (Âşıkpaşazade, 1949; Yınanç, 1999; Sakaoğlu, 1999; Köprülü, 1991). Mantran (1995), Kantemir (1998) gibi Osmanlı'nın kuruluş dönemine ait yazıları bulunan tarihçilerin ortak görüşü Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alâeddin'in, Ertuğrul Bey'in oğullarına (Osman ve Saru Yatı) toprak bağışladığı yönündedir. Kantemir'e (1998) göre, Karahisar şehrini Bizans'tan almış ve Sultan I. Alâeddin'in uygun görmesi sonucu Osman Bey, burada kendi adına hutbe okutup, sikke bastırmış ve yönetimi üzerine aldığını ilan etmiştir (11 Şubat 1300). Mantran'a (1995) göre, Osmanlılar'ın isteği üzerine, Sultan I. Alâeddin kışı geçirmeleri için kışlak olarak Söğüt kasabasını ve yazı geçirmeleri için yazlak olarak Domaniç ve Ermeni Beli bölgelerini bağışlamıştır. Köprülü'ye (1991) göre Osmanlı, kurumsal yapıları olan diğer uç beyliklere oranla, Moğollarla yapılan çarpışmada I. Alâeddin Keykubat birliklerine yardım ettikleri için, Söğüt ve Karacabey arasında kalan topraklar ile ödüllendirilmiş olsa da, küçük ve ehemmiyetsiz bir aşiretten ibarettir. Bu küçük siyasal birimler, aslında devlet otoritesinden mümkün olduğu kadar kaçmaya gayret eden, hudutlarda hareket serbestliğini en yüksek derecede yaşayan, "merkezkaç" güçleri oluşturmaktadır. 14yy.ın ünlü Bizanslı tarihçisi Pakhimeris'in anlattıklarına bakılırsa, Osmanlılar tarih sahnesine ilk kez 1302 yılında Bapheus savaşı ile girmişlerdir (Mantran, 1995).

13.yy.ın sonlarına doğru Anadolu Selçuklularını zayıflamakta ve bu dönemde Selçuklu prensinin tahta geçebilmesi için, Moğollar tarafından, *yarlıg* denen onaylanma seremonisinin yapılması gerekmektedir. Selçuklu Devleti'nin iktidarının zayıflamasıyla, merkezdeki iktidara az-çok gevşek bağlarla bağlı birçok, beylik olarak isimlendirilen, siyasal birim ortaya

* Detaylı bilgi için bkz. Aydın, 2002.

** Aynı bilginin Yazıcıoğlu'nun Selçuknamesi'nde de yinelendiği görülmektedir.

çıkmaktadır. Bunların en önemlileri, Karamanoğulları, Germiyanogulları, Menteşeoğulları, Karesioğulları ve Osmanogullarıdır. Zayıflayan Selçuklular'ın, bu en uç toprağında bulunan Osmanlı, aynı tarihlerde kendi içinde bir başka çözülme yaşayan Doğu Roma İmparatorluğu'nun sınırında bulunmaktadır. Osmanlı'nın hemen hemen aynı tarihlerde biri zayıflayan, diğeri ise yönetiminde çözümler yaşayan bu iki önemli imparatorluğun sınırlarında bulunması, diğerk Türkmen boylarından avantajlı bir biçimde ayrılmasını sağlayacaktır. Bu stratejik avantajını, gaza ideolojisiyle bütünleştiren Osmanlı'nın geçen süreç içerisinde hem fiziki olarak genişleyebildiği ve hem de diğerk Türkmen boylarını çevresinde toplayabilen, adeta bir “çekim merkezi” haline geldiği görülmektedir (Mantran, 1995)*.

Osmanoğulları Beyliği'nin bu yıllara ait ideolojisi incelenecek olursa, iktidarı elinde tutan mekanizmanın bir devlet başkanı değil, bütün bir aile olduğu görülmektedir (Mantran, 1995). Aynı yıllarda, batıdaki devlet ideoloji sistemi içinde yönetim babadan-oğula geçerken (Amîd-ı Nesebi), doğuda ise İslam devletlerinin ideolojilerinin kabile liderliğinin idareci ailenin en büyük erkek üyesine geçmesi yönünde olduğu görülmektedir (Alderson, 1998). Yine bu dönemde, Osmanlı Beyliği'nin sadece batının babadan-oğula geçen hükümdarlık sıralamasını değil, aynı zamanda, erkek kardeşler ve yeğenler arasında (Ekber-i Nesebi**) zikzak çizerek devam eden daha karmaşık bir sistemi takip ettiği görülmektedir (Alderson, 1998).

Erken Dönem Osmanlı ideolojisi, daha doğu kökenli işleyen bir sisteme yakın dururken, asıl “aile” kavramını ciddi şekilde öne çıkartan bir yapıya sahiptir denilebilir***. İlk Osmanlı devlet yöneticileri, yanlarında kardeşleri, oğulları ve ailenin tüm erkek fertleri ile sefere çıkmaktadırlar. Bu durum devletin o dönem yönetim sistemi hakkında iki önemli ipucu vermektedir. Birincisi, yönetim bir aile işidir, ikincisi ise *Beylik* kimliği, ilk anından itibaren ailenin tüm bireylerini, ayrımsız içerirken, aynı zamanda da “dinamik bir fetih” politikası ile Osman Bey döneminden, I.Murad dönemine kadar geçen zaman içerisinde *Devlet* kimliğine doğru ilerlemektedir (Mantran, 1995; İnalçık, 2002). Bu dönemde, öyle kuvvetli bir aile

* Selçuklu yönetiminin zayıflamasıyla, yönetime bağlı toprakların bir bölümünün geliri, bir ödeme karşılığında, belirsiz bir süre için kişilerin kullanımına verilmekteydi. Böylelikle, toprağın değil, ancak topraktan sağlanan mali gelirlerin yeni sahipleri belirlenebilmektedir. Ayrıca, vasiyet yolu ile toprağın gelirinin hayır kurumlarına bırakılması da diğerk bir uygulamadır. Bu sistemin benzeri Osmanlı İmparatorluğu döneminde çekirdek orduyu oluşturan birlikler, Kapıkulu ve Yeniçeriler haricinde kalan, savaş anında gerekli gücü oluşturan tımarlı sipahilerin bağlı “tımar” sistemini çağrıştırmaktadır.

** Karateke (2004), Padişahım Çok Yaşa isimli kitabında Ekber-i Nesebi'nin Avrupa kültüründe *seniority* olarak anıldığından söz etmektedir.

*** Detaylı bilgi için bkz. Alderson, 2000.

yapısı söz konusudur ki, fetihlerde alınan toprakların yönetimi ailenin çeşitli üyelerine, adeta “emanet edilircesine” verilmektedir. Bu bireylere alınan kentlerin askeri yöneticisi, yani *subaşı* ünvanı gibi yönetime ait ünvanlar verilmektedir*.

Bu bağlamda, askeri kimlik taşıyan bir ailenin Osmanlı İmparatorluğu’nun temellerini attığı söylenebilir. Yönetim mekanizması içinde aile bütünlüğü o kadar önemlidir ki, mal varlığı ya da benzeri herhangi bir konuda bir sorun çıktığında, kadınların da dahil olduğu bir aile meclisi toplanarak karar vermektedir** (Sakaoğlu, 2002; Alderson, 1998).

Bu dönemde, ailenin başı öldüğünde, yönetime ailenin seçtiği en yetenekli görülen aile üyesi geçer ve kişinin vefat eden yöneticinin oğlu olması zorunlu değildir. (Alderson, 1998). Kaynaklarda ilk dönemdeki yönetici seçiminde, yönetime yakın duran ahilerin, ağırlıklı söz hakları olduğu da yazmaktadır (Sakaoğlu, 2002; Alderson, 1998; Mantran, 1995; Kantemir, 1998)***. Bu noktada, “Osmanlı aile”sine yakın duran ahi toplulukları ve birlikte birer parçası olduğu “gaza sistemini” incelemek gerekmektedir. Aydın’a (2002) göre, Osmanlı’nın kuruluşunda temel motivasyon etkeni *gaza*’dır. Ortak maddi zorluklar ve gereksinimler uğrunda, Türkmen toplulukları birleşerek, sözde “din savaşları” yapmakta ve bunlara *gaza* demektedir. Ancak, dönemin Türkmen topluluklarının, yaymak uğruna yoğun bir hareketlilik gösterecekleri denli kristalize olmuş bir İslam algıları yoktur. Ayrıca, yine bu dönemde Moğollar’ın oluşturdukları baskı ve verimli topraklara sahip olabilmek ihtiyacı sonucunda batıya göçü zorlayan bir *gaza* ideolojisi oluşmuştur. Bu ideoloji, Türkmen topluluklarının yaşantıları içerisinde önemli bir işlev halini almıştır (Aydın, 2002). Osmanlı ideolojisi özelinde bakıldığında ise, *gaza*, sadece bir “doyum aracı” olmakla kalmaz, aynı zamanda bir sosyal örgütlenme ve siyasi dinamizmin temel normu ve devletleşme yolunda kullanılan en temel politik faktörlerden biridir. İnalçık’a (2000) göre, Osmanlı toplum ve devletinin kuruluşu *gaza* sisteminin, gelenek ve örgütlenmeleri incelenmeden anlaşılabilir. Dönemin şartları göz önünde bulundurulunca (Moğol baskısı, verimli topraklara duyulan ihtiyaç ve batıya göç etme isteği) *gaza*, “kutsiyet taşıyan” bir ideolojik gerekçe ile, saldırmanın ve saldırılar sonrası ganimet toplamanın en meşru yolu olmuştur denilebilir (Aydın, 2002; İnalçık, 2000). Osmanlılar, kendilerinin de bir parçası oldukları, ama kendilerinden çok önce

* Detaylı bilgi için bkz. Mantran, 1995 ve Kantemir, 1998.

** Orhan, Mekke’de bir zaviye kurup, bu zaviye için toprak ayırdığında, belgeyi erkek kardeşleri, oğulları, 3 kız kardeşi ve 1 kız yeğeni imzalar.

*** Sakaoğlu’nun (2002) Chalcondyle’dan aktardığı üzere, Orhan Bey’in ahi önderlerinin kararlarıyla bey olduğunu, “Ru’us-ı hadem ve vücuh, Uluğ oğlu Orhan’ın riyasete lâayık gördüler” diyerek vurgulanmaktadır.

başlayıp, kendi dışlarında da süregelen gaza akınlarından büyük bir stratejik avantaj sağlayacaktır. Bölgede bulunan birbirinden bağımsız gaza toplulukları, Bizans Tekfurlukları'nın silahlı kuvvetlerini alt etmekte ve Osmanlı, bölgenin en etkin gücü olarak, bu avantaj üzerinden egemenliğini daha rahat yayma olanağını yakalamaktadır. Ayrıca, bunun sonucunda, diğer gazacı topluluklar için bir genel toplanma ve bütünleşme odağı olmaktadır*. Dönemin Osmanlı siyasi yapısı, ekonomik temellerini böylesi bir gaza anlayışı üzerine kurma zemini elde etmiştir. Köprülü'ye (1991) göre, gaza yönelimi klasik bir cihat (din savaşı-islami yayma amaçlı yapılan savaş) ruhuyla değil, esasen ekonomik ve yerleşim amacıyla yapılmaktadır. Özetle, Aydın'a (2000) göre, Osmanlı siyasi yapısı içerisinde gaza kesin yaptırım olarak kullanılmış, ancak dini bu yolla yaymak zorlanmamıştır denebilir**. Hernekadar Aydın yukarıdaki savda da olsa, Osmanlı'da kökten dinci anlayıştan ziyade, ekonomik gerekçelere dayalı bir cihat anlayışı mevcuttur. Hristiyan toplulukların Osmanlı toplumsal yapısına katılması da bunu göstermektedir.

Osmanlı siyasi yapısı içerisinde, Orhan Bey (1324?-1362?) döneminde pekçok yenilik görülmektedir. Bu bağlamda, Orhan Bey, Osmanlı yönetim, ordu ve yargı kurumlarının ilk örgütlenmesini oluşturmuştur. Orhan Bey 1326'da (726 H.) Bursa'yı aldıktan sonra, 1328'de (728 H.) başkent yapmıştır (Kantemir, 1998; Sakaoğlu, 2002; Mantran, 1995).

Yine bu dönemde, yönetim sistemi ilk yıllardaki "aile" merkezli durumdan, tek bir yöneticiyi öne çıkaracak bir şemaya doğru ilerlemektedir. Orhan Bey, bir bakıma sonraki dönemlerin Divan-ı Hümayun'unun çekirdeğini kurmuş, kendi başkanlığında bir divanda yönetim meselelerini incelemiştir. Bu divanda, Başvezir, İznik ya da Bursa Kadısı, olasılıkla müfti sanını taşıyan bir fetva yetkilisi bulunmaktadır (Sakaoğlu, 2002). Aynı zamanda, onun döneminde öne çıkan ana yönetici kimliği altında, genişleyen ülke toprakları Anadolu ve Rumeli diye iki ayrı yönetim grubuna ayrılmış, bu iki alt grubun ana yönetici ile ara ilişkilerini Başvezir kimliği kurmuştur. Daha alt basamakta ise sancaklar ve onların yerel yönetimlerinde sancakbeyleri bulunmaktadır. Daha alt yönetim basamakları ise Selçuklular'ın kullandığı küçük parça toprak kullanım birimlerinin benzeri, zeamet ve tımar uygulamalarının

* Detaylı bilgi için bkz. Aşıkpaşazade, 1949; Kafadar, 1999 ve Aydın, 2002.

** Sünni şeriatçılığın, en azından ideolojik anlamda devlete damgasını vuracağı sonraki dönemlerde de, bu kez imparatorluk çıkarları gereği olarak yine "cihat" izlenmemiştir. Genel olarak Müslümanlaştırma amacını değil, ekonomik ve siyasal güç ve egemenlik elde etme amacını taşıdıklarından, Hristiyanlara yöneldikleri kadar Müslümanlara da yöneleceklerdir. Artık fetih akınlarının yapılamadığı, tam tersine sürekli toprak kaybedildiği dönemlerde ise devlette ve Müslüman toplumda İslamlaştırma artacak ama cihat, soyut veya düşünsel propaganda anlamına geri çekilecektir. Özetle Osmanlı, tarihinin hiçbir döneminde cihat eksenli bir devlet olmayacaktır (Aydın, 2002).

olduğu basamaklardır. Bir üst basamak olan sancakbeylerinin, daha da üst basamak ile ilişkileri kurduğu görülmektedir. Genel olarak çok karmaşık ve hiyerarşik bir sistem kurulmuştur. Aslında, bu organizasyon şemasının, tamamen “hizmet” karşılığı konuma ve “tımara ve zeamet” temeli üzerine kurulduğu söylenebilir (Mantran, 1995; Gibb, 1995; Alderson, 1998). Tımar ve zeamet sistemi altında topladıkları ile ilgilenmektedirler. Bu dönemde yayalardan oluşan bir birlik kurulmuştur. Ancak köylülerden oluşan bu yeni yaya birliğinde, ayaklanmalar olmaya başlayınca, kısa sürede önlem olarak ve aynı zamanda da müslümanlığı yaymak amaçlı, hıristiyan çocukların toplandığı bir “devşirme sistemi” kurulmuştur (Kantemir, 1998; Sakaoğlu, 2002). Türkmenler ise, özel izinler ile sancakbeyi kumandasında sipahi kıtalarında *müsellem* yani *özgür* adı ile orduya katılabilmektedir* (Kantemir, 1998; Sakaoğlu, 2002). Bu dönemde, Orhan Bey’in başı olduğu beyliğin genişlemesi sadece dinamik fetih politikası ile değil, aynı zamanda da Bizans soylularının kızları ile evlenerek, akraba olma bağı yoluyla da sağladığı söylenebilir**.

Her devlet gibi, Osmanlı siyasi yapısı da bir ideolojik temele dayandırılmak gereksinimini duymuştur. Kuruluş yıllarında bu dayanak, “kılıç hakkı”dır***. Aynı yıllarda, ikinci bir dayanak noktası ise, Osmanlının Kayı boyundan gelen bir soy olduğu ve “hanlık” hakkının ancak Kayı boyundan gelenlere ait olmasıdır****. Ancak, dinin gücü yadsınamazsa da, Osmanlılar’ın kuruluş dönemi olan 14.yy’ın ilk yarısında Türkler’in, Bizanslılar’ın iç mücadelesinde askeri yardımda bulunduğu ve kimi hıristiyan birliklerinin de diğer Türk Beyliklerine karşı Osmanlı ordusu saflarında yer aldığı bilinmektedir (Mantran, 1995). Osmanlılar’ın *Beylik* kimliğinden, *Devlet* kimliğine geçişi I.Murad (Murad Hüdavendigar) döneminde (1362-1389) devlet yönetiminin bir aileden tek bir yöneticiye geçişi, yeni seçkinlerin oluşturduğu yönetim sisteminin, seçilmişlerin seçilenine doğru değişmesi ve *Bey*

* Ordu sistemi içerisinde sipahiler önemli bir rol oynamaktadır. Bunlar savaş sırasında ordugah kurmakla görevlidirler. Ayrıca sultanın sağ ve sol yanlarına ayrılmakta ve bu durumda iki farklı isim almaktadırlar. Yöneticinin sağ tarafı *sipahiler*, sol tarafı *silahdarlar* olarak isimlenirken, isim farklılığı dışında görevlerinde hiçbir ayırım bulunmamaktadır.

** Detaylı bilgi için bkz. Mantran,1995 ve Sakaoğlu, 2002.

*** Aşıkpaşazade, Karacahisar kentine bir kadı atanması hakkında çıkan tartışmada, Osman’ın ağzından şunları aktarır: “Ben, kılıcımın ucuyla fethettim bu kenti. Buraya karışmaya Sultan’dan neden izin isteyecektim? Ona Sultan olma onurunu veren Tanrı bana da cihat yoluyla han olma onurunu verdi”.

**** Kayıhan, Oğuz’dan sonra, yaşça büyüktü ve bütün Oğuz kabilelerinin hanıydı. Günhan’ın vasiyetine ve Oğuzların yasasına göre, hanlık ve padişahlık onuru Kayı’dan gelenler buldukça, başka kabilelere düşmezdi (Mantran, 1995); Aşıkpaşazade’de, Osman’ın soyunu Oğuz’a, oradan da Nuh Peygamber’e (oğlu Yafes’e) bağlamaktadır (Aşıkpaşazade, 1949).

ünvanının da yerini *Sultan-Padişah* ünvanına bırakışı ile söz konusu olmuştur (Mantran, 1995).

I.Murad ile devlet kimliğini kazanan ve dinamik fetihlerle batıya doğru ilerleyen Osmanlı'nın yerini, 1400'lerin başında ortaya çıkan şehzadeler arasındaki gerginlikten sonra, II.Murad'ın saltanatı ile dinginleşen bir Osmanlı almaktadır. Bu dinginlik, kuşkusuz, güçlü Yeniçeri Birlikleri, tımarlı sipahiler, ulema ve bürokratlardan oluşan bir dörtlü sistemin ürünüdür. Bu güçlü dörtlü, yetkin bir önderlik altında, Osmanlı merkezi devletinin yeniden toparlanmasını sağlamıştır. Bu dönemde, Türkler Rumeli'de ilerlemeyi sürdürmektedir. I.Murad'ın hükümdarlığının ilk yıllarında, Bizans'ın çok önemli kentlerinden biri olan Andrianapolis'in (Edirne) alınması, sadece Bizans karşısında giderek askeri olarak güçlenen bir Osmanlı'nın varlığını göstermekle kalmaz, aynı zamanda bu kentte birbiri ardına yaptırılan, aralarında sarayın da bulunduğu yapılarla yönetim merkezinin buraya taşınması*, Osmanlı'nın bu coğrafyada kalıcı bir devlet kurduğunu da göstermektedir. Tarih net olarak bilinmemekle birlikte, I.Murad'ın hükümdarlığının ilk yıllarında alındığı kabul edilen Andrianapolis, Osmanlılar'ın Konstantinapolis'i (İstanbul) feth etmesi öncesinde Avrupa'ya açılma yolunda önemli bir adım olmuştur**. Bu dönemde Osmanlı askeri sistemine yeni bir düzen getirmek için, Kantemir'e (1998) göre 1362'de, Sakaoglu'na (1999) göre 1365'de Yeniçeri Ocağı'nın kurulduğu görülmektedir. Yeni kurulan bu ocak, İpsala ve Malkara ele geçirildikten sonra alınan tutsaklardan ve devşirme gençlerden oluşan bir askeri birliğin, Mantran'a (1995) göre, Bektaşî adı ile tanınan derviş tarafından Yeniçeri (yeni asker) olarak isimlendirilmesi sonucu sultanın piyade ordusu olarak kurulmuştur (Kantemir, 1998; Mantran, 1995). Bu yıllarda, şeriat hükümlerince fetihlerden gelen ganimetin beşte biri olarak sultana bırakılan tutsakların teşkilatlandırılmasıyla Yeniçeri Birlikleri iyi eğitilmiş, kalıcı piyadeler olarak ortaya çıkmıştır. Zaman içerisinde düzen ve eğitilebilirliğin daha kolay sağlanması için tutsaklardan yararlanmak yerine, Osmanlı'nın gayrimüslim tebalarından seçilerek alınan erkek çocukların eğitilmesi ve müslümanlaştırılması ile bu sistem meslekleştirilmiştir (Itzkowitz, 1997).

* Edirne Sultan sarayı ve bu sarayın karşısına yaptırılan Muradiye Cami, bu yapılara örnek olarak verilebilir (Kantemir, 1998).

** Bu dönemde, Osmanlılar bir kenti alır-almaz, saldırılara karşı korunmak amacıyla mevcut Bizans surlarına yeni bir düzenleme getirmektedirler. Andrianapolis'in* alındığı tarihlerde, Konstantinapolis'e ulaşma ve hatta feth etme isteği mevcudiyetinin yanı sıra alınan, diğer kentlerde hızlı ve yoğun şekilde yaptırılan imar faaliyetleri, Osmanlı'nın yalnız Avrupa topraklarına açılma isteğinde değil, aynı zamanda da halkın rahatı ve yerleşik bir toplum yapısına geçilmesi için, bir diğer deyişle, "devlet kurma çabasını" göstermektedir denilebilir (Mantran, 1995).

Ayrıca, devlet kimliğini alabilmek için gereken özelliklerden bir diğeri olan maliye örgütlenmesinin de bu dönemde temellerinin atıldığı görülmektedir*** (Sakaoğlu, 1999).

Bu dönemde, Bulgar Kralı İvan'ın topraklarının bir bölümünü Osmanlılar'a bıraktığı ve kızkardeşi ile I.Murad'ı evlendirdiği görülmektedir. Bu bilgi, Osmanlı'nın I.Murad döneminde Orta Avrupa krallıkları tarafından itibar gören bir politik noktada durduğunu göstermektedir. Ayrıca I.Murad'ın, Rumelideki ilk tımar, voynuk ve kapıkulu süvarisi örgütlerinin kuruluşu, feth edilen kent ve kasabalara Anadolu'dan gelen göçmenlerin iskani ve buralarda dinsel ve toplumsal kurumların tesis edilmesi gibi konulara da önem verdiği görülmektedir (Ünal, 1974; Sakaoğlu, 1999). Edirne'de kendisine saray yaptırdığı halde, 1376'da Bursa'ya dönen I.Murad, burada 5 yıl kalmıştır (Ünal, 1974; Sakaoğlu, 1999). Sarayda *ecnebi oğlanları/ içoğlanlar/ içağalar* (devşirmeler) hizmete koşan ilk padişahtır. Ayrıca, onun döneminde Osmanlı yönetim sisteminde halen nüfuz sahibi olan ahi topluluğunun en yüksek ahi mertebesine ulaştığı da bilinmektedir (Ünal, 1974; Sakaoğlu, 1999; Aşıkpaşazade, 1949). Yine I.Murad'ın hükümdarlığı döneminde, diğer Anadolu beyliklerinin Osmanlılar'a bağımlı duruma gelmiş olmaları, I.Murad'ın yönetime geçtiği ilk yıllarda ünvanı *Bey* iken, daha sonra *Beylerbeyi* (emir ül-ümera) ve *Sultan* olarak anılması (Mantran, 1995), Osmanlı devlet kimliğinin oluştuğunu göstermektedir. Osmanlı üst kimliği altında, aile olarak varlıklarını sürdürebilen Anadolu beyliklerinin yerel etkilerinin önemi, bu beyliklerin alt kimlikler olarak ne denli önemli olduklarını göstermektedir. Bu dönemde, Anadolu Beyleri'nin, Osmanlı üst kimliği altında, Osmanlı sınırlarında, Mantran'a (1995) göre kutsal savaşla yükümlü, aslında gaza sistemi içerisinde var olan *uç beyleri* (sınır beyleri) rolünü üstlendiği söylenebilir. Gün geçtikçe büyüyen Osmanlı'da, alınan yeni topraklarda yaşayan halkın yerini değiştirme politikası mevcuttur. Erken dönemde askeri amaçlı olmak üzere başlayan bu politika aslında Anadolu kimliğini Rumeli'ye taşımak amaçlıdır. Ayrıca bu amaç, tımar sistemiyle de bütünleşmektedir*. Halen gazilik sistemi de mevcuttur. Gaziler sınırlarda yerleşmekte ve yerel şefler -çoğu kez vasilik ilişkileri sayesinde- yavaş yavaş üst Osmanlı kimliği ile bütünleşmekte ve Osmanlı idaresi de bunun sonucunda Rumeli'de yerleşmektedir. Ayrıca, bir ulema sınıfı** mevcuttur. Bu sınıfa ait alt ya da üst rütbeli her üye örneğin bir kadı da, tımar sahibi olabilmektedir (Mantran,1995). I.Murad döneminde, yönetimin sistematikleşmesi sürecinde öne çıkan bir diğer önemli isimde, "Çandarlı vezirler

*** Maliye örgütlenmesi, Yeniçeri Ocağı'nın kurulmasından sonra ortaya çıkan, askerlere para ödenebilmesi ve ocağa mali desteğin verilebilmesi için Karamanlı Kara Rüstem Paşa'nın çalışmaları üzerine kurulmuştur. Bu başarısından sonra Rüstem Paşa, Vezir olarak atanmıştır.

* 15.yy.da hala hıristiyan tımar sahiplerine rastlanabiliyordu.

** ulema sınıfı:şariat bilginleri olan alimlerin oluşturduğu sınıf.

hanedanını” başlatan ve merkezi bir idarenin yerleştirilmesinde temel bir rol oynayan Kara Halil Hayrettin Paşa’dır. *Ordular yüksek yargıcı* anlamına gelen, Mantran’a (1995) göre, *kadı asker (kazasker)* makamını kurmuştur. Uygulamada, şeyhülislam görevinin yaradılışına değin, ulema hiyerarşisinin baş makamı kazaskerler olmuştur. İdarenin dizginlerini ve ordu komutanlığını elinde bulunduran bu makam, daha sonraları *vezir-i azam* olarak anılmaya başlamıştır***. İlk *beylerbeyi* makamının da bu dönemde ortaya çıktığı görülmektedir. Beylerbeyi makamı, kadı ile beraber kentleri ve eyaletleri yöneten otoritenin genel temsilcilerini denetlemek üzere kurulmuştur. I.Murad döneminde Rumeli Beylerbeyliği kurulmuştur.

I.Murad döneminde, Osmanlı toplumunun sosyo-kültürel yapısı ve politik kurumları incelendiğinde iki ana gurubun varlığı görülmektedir. Bunlar, açıkça “yöneten” (Yönetici Sınıfı) ve “yönetilen” grubudur. Bu özelliği ile ilk bakışta, aslında bu sistem, tüm diğer ortaçağcıl politik sistemlerden pek farkı varmış gibi gözükmemekte ancak detaylı incelendiği zaman, Osmanlı sosyo-kültürel yapısının ne kadar çağdaşlarından farklı olduğu anlaşılmaktadır.

Bu dönemi anlatan kaynaklarda, yukarıda söz edilen “yöneten” ve “yönetilen” grubunun taşıdıkları toplumsal kimlik özelliklerine göre, *askeriler* ve *reaya* olarak da isimlendirilmektedir (Itzkowitz, 1997; Findley, 1994). Sultanın genel olarak sosyo-kültürel hayat içerisinde üstlendiği rol, aile reisinin evi üzerindeki kontrole sahip kimlik yapısı ile modellenebilirken, hanedan ise asıl aileyi oluşturmaktadır. Findley’e (1994) göre, “Yönetici Sınıfın hizmet gören köleleri bulunmakta ve yönetilen sınıf ise Tanrı tarafından aile reisinin himayesine verilen reayayı kapsamaktadır” (Findley, 1994). *Reaya*, kelime anlamı ile “bir hükümdar idaresi altında bulunan ve vergi veren halk; bütün halk” (Develioğlu, 2000) gibi anlamlar taşımakta ve esasen, toplumdaki üretken sınıfı ifade etmektedir; taşıdığı bu özelliği ile, *askeri* sınıfı “besleyen” refahın üreticisidir de denilebilir*.

14.yy.ın ilk yarısında, Avrupa’ya yapılan fetihlerle ve “yayılmacı” bir politikanın izlenmesi sonucunda, Osmanlı askeri sisteminin hızlı bir şekilde geliştiği görülmektedir. Hatta, bu “hız”, yeni feth edilmiş bölgeleri teşkilatlandırarak daha çok sipahi ve idareciye duyulan ihtiyacı

*** Bu makam, devletin hazinesinin kurulmasında ve tımar kurumunun temelini oluşturacak siciller (defter) sisteminin düzenlenişinde önemli bir rol oynamaktadır.

* Üç bölümden oluşmaktadır: 1. Köylüler, 2. Kasabalı halk ve 3. Şehir halkı. Itzkowitz’e göre bu terim, özellikle I. Süleyman öncesinde, homojen olarak müslüman ve gayri müslimleri kapsamakta; bu tarihten sonra ise daha çok gayrimüslimlere yönelik bir terim olarak kullanılmaktadır (Itzkowitz, 1997; Findley, 1994).

ortaya çıkarmaktadır. Her ne kadar, hükümdarlık iktidarı sultanın şahsi idaresi altında da olsa, giderek büyüyen bir devlet bünyesi karşısında, sultanın yetkilerinin bir kısmını yerel yönetimler kurarak devretmesi, yani büyük devlet yapısını kendisine bağlı, ancak, daha küçük birimler halinde yönetimde tutması gerçeği ortaya çıkmıştır. Itzkowitz, bu yetkileri kullananları veya sultana hizmet verenleri, bunların ailelerini ve görevlileri *asker* olarak nitelirmektedir. Ona göre, *askerlik* ve *reaya* kavramları çok açık bir şekilde birbirlerinden ayrılmaktadır ve askerlikten hiçbir şekilde *reayaya* geçiş olmamaktadır (Itzkowitz, 1997).

Osmanlı devlet sistemini çağdaşı diğer batılı yönetim sistemlerinden farklı kılan bir diğer kurum da *gulam* sistemidir. *Gulam* kelime anlamıyla “köle, esir, kölemen; tüyü, bıyığı çıkmamış delikanlı, genç” (Develioğlu, 2000) anlamına gelmekte ve islam sosyo-kültürel yapısı içerisinde, “hükümdara bağlı olarak hizmet veren, devlet yapısı içinde yüksek derecede eğitilmiş köle” olarak tanımlanmaktadır* (Itzkowitz, 1997). Bir çok devlet kurumunda örnek alındığı gibi gulam sistemini de, Osmanlılar’ın, Selçuklular’dan örnek aldığı söylenebilir. Her ne kadar, ilk dönemlerden beri Osmanlı Sultanları kölelere sahip olsalar da, gulamın sistematikleşmesi, eğitiminin verilmeye başlanması, devşirme usulünün devreye sokulması ve daha önce sözü edilen Yeniçeri Birlikleri’nin kuruluşu ve gelişmesi ile olmuştur**.

I.Murad’ın savaş alanında ölmesi üzerine, sağlığında yerine geçecek şehzade olarak gösterdiği ve savaşa da yanında götürdüğü I.Beyazıd, cephede ve Otağ-ı Hümayun’da (Sakaoğlu, 1999) tahta geçmiştir. I.Beyazıd 1389 yılında hükümdar olduğunda, Osmanlılar, Balkanlar’da ve Anadolu’da, kendilerine bağlı, vergi ödeyen bir grup beyliği kapsayan oldukça geniş bir bünyeye sahiptir. Döneminde Karaman, Saruhan, Aydın, Menteşe, Hamideli ve Germiyan Beylik’lerini kendi hükmü altına alan I.Beyazıd (1389-1402), yönetimi Rodos Şövalyeleri’nde olan İzmir dışında, Anadolu’nun tüm batı kıyılarını da Osmanlı topraklarına katmıştır (Mantran, 1995). I.Beyazıd dönemi siyasi yapısı, askeri örgütlenmeyi izliyorken, aslında açıkça merkeziyetçi bir sisteme geçişi amaçlamaktadır. Bu dönemde, eyaletlerin ya da diğer bir isimlendirme ile beylerbeyliklerinin alt kademesini oluşturan sancakların, sancakbeyleri yönetimi altında olduğu, sancakbeylerinin askeri vali görevi gördüğü bilinmektedir. Bu sistemin kökeninin Bizans’a dayandığı söylenebilir. Bizans siyasi birliği içerisinde Rumeli’de bulunan toprakların eyaletlerden oluştuğu bilinmektedir. Bu toprakların ya da diğer bir deyiş

* İslam devletlerinde gulam sisteminin önem kazanmasının, Halife el-Mutasım (833-842) zamanına kadar geriye gittiği söylenebilir (Itzkowitz, 1997).

** Detaylı bilgi için bkz. Itzkowitz, 1997.

ile bu eyaletlerin yönetimi beylerbeyi adı ile anılan askeri kimlik taşıyan bir “komutan-vali” bünyesinin elindedir. Bizans-Osmanlı benzerliği bu noktada çok ilgi çekicidir***.

Ayrıca, yine onun döneminde, Bizans’tan vergi alınmaya da başlanmıştır. Böylece, yerel yönetimleri ortadan kaldırarak küçük ve güçsüz yönetim birimlerini bir büyük merkezi yönetim altında toplayan, Osmanlı siyasi bünyesinin 1350’lerde “sınır beyliği” olan, I.Murad döneminde devletleşen kimliği, bu dönemden itibaren giderek bir imparatorluk oluşumuna doğru hızlı bir şekilde evrimleşme sürecine girmiştir. Kuruluş yıllarında, Osmanlı’nın, Balkanlar’da batıya doğru genişleme olanakları sunan bir “köprübaşı” niteliğindeki coğrafi konumlanışı şüphesiz, Anadolu’nun diğer beyliklerine oranla daha rahat hareket etmelerini sağlamıştır. Osmanlılar, batı ve doğuda savaşarak, bu coğrafi konumlanışlarını bir avantaja dönüştürmüşlerdir. Kuruluşlarından I.Beyazıd dönemine kadar geçen süre içinde Osmanlılar, bu avantajlı durumdan faydalanarak, sadece “hayatta kalmayı” başarmamış, aynı zamanda da buldukları coğrafyadaki “merkeziyetçi yönetimi” de sağlamışlardır. Her ne kadar I.Beyazıd, Timur’a Ankara savaşı sırasında yenilip, esir düşmüş ve bunun ardından Osmanlı mevcudiyetini “oldukça” tehdit eden bir “Fetret Devri” yaşanmış olsa da, “merkezi yönetimi” oluşturma isteği ve bilinci ile II.Mehmed dönemine gelindiğinde, sözü geçen bu “imparatorluk” kimliğinin kazanıldığı görülmektedir.

I.Mehmed ve II.Murad’ın yönetimleri ile geçen ve Fetret Devri olarak adlandırılan, 1402-1453 arasındaki dönem incelendiğinde; Osmanlı’nın iç savaş, haçlı işgalleri ve diğer bazı başka “bunalımlar” yüzünden, neredeyse tamamen yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı söylenebilir. Asıl can alıcı tarihsel nokta bu dönemde Osmanlı siyasi bünyesinin nasıl şaşırtıcı bir kalkınma başardığıdır*.

1444’de II.Murad’ın ikinci kez saltanata gelmesiyle, Osmanlı yönetiminde tekrar istikrarlı bir dönemin başladığı görülmektedir. II.Murad’ın hükümdarlığı önemli bir ekonomik gelişme dönemidir. Bu dönemde, Osmanlı’nın ticari gücü artmış, Bursa ve Edirne gibi kentler ise önemli ölçüde büyümüştür. II.Murad’ın ana hedefi ülkede hala süregelen dini ve toplumsal huzursuzluğu dindirip, bir düzen sağlamak ve 1402 Ankara Savaşı yenilgisinin ardından

*** Zaten İnalçık’a göre de, Osmanlı’nın I.Beyazıd dönemi sancakları, Bizans Romania’sına denk düşmektedir (İnalçık, 2003). Bu sistem aslında Persler’den beri varolan, Selçuklu ve Moğollar’ında kullandığı bir yönetim biçimidir.

* Bu noktada, İnalçık (2003), toprağı vakıf ya da emlak olarak ellerinde tutan etkili Anadolu ailelerinin ve onların elinde bulunan savaş güçlerini oluşturan aşiretlerin, aslında Osmanlılar’a karşı olduğundan bahsetmekte, aynı zamanda da, Osmanlı birliği ve merkezi yönetimden de yana olan güçlü etmenlerin de varlığından söz etmektedir.

ortaya çıkan karmaşa ortamını düzeltmektedir. Yine bu dönemde, kökeni kuruluş yıllarında Osmanlı toplumuna damgasını vuran gazi ve ahilerin dönemine dayanmakta olan Yeniçeri Birlikleri'ne devleti korumalarını ve gerektiğinde saldırılara karşı liderlik etmelerini sağlayan katı eğitimi, askeri disiplini ve sıkı organizasyonu II.Murad kazandırmıştır** (Babinger, 2002).

Babinger'a (2002) göre, "bu imparatorluğun (devletin)*** temel enerjisini sağlayan ve böylece girişimlerinin başarıya ulaşmasına yol açan", Osmanlı'nın koruyucusu olan tecrübeli askerleri sürekli yeni fetihlere hazır olmaya teşvik eden üç önemli unsur bulunmaktadır. Bunlar; 1.Sultanın otoritesi, 2.Devşirme teşkilatı, 3.II.Murad döneminde "kusursuzlaşan" feodal sistem. Kaynaklara göre bu dönemde, devşirme sistemi içerisinde var olan gayrimüslim tebaya, yani sultanın "bütün hizmetkarlarına", devlet mekanizmasının sadrazamlığa kadar yükselebilen en üst mevkilerinin yolu da açılmıştır (Babinger: 2002; Lybyer, 2000). Sadece sultanın iradesini tanıyan ve dünya üstünde "tek bağımlılıkları sultanın varlığı" olan devşirmelerin mevcudiyeti, Osmanlı'nın kuruluş yıllarındaki ideolojisinden ve "seçilmiş ailelerin seçileni" olmasından yavaş yavaş sıyrılarak, bir hanedan kimliğine bürünmeye doğru "evrimleşme"sine bağlıdır.

Hayatının ilk yıllarını, Edirne Sarayı'ndaki haremde geçiren II.Mehmed (Fatih Sultan Mehmed), 1434 yazında, üvey kardeşi Ahmed Çelebi şehrin valisiyken*, Anadolu'ya, Amasya Sarayı'na gönderilmiştir. Bu dönemde, Osmanlı şehzadelerinin eğitilmek üzere ve ayrıca, yönetim ve protokol hakkındaki bilgileri edinmeleri için Anadolu'nun önemli sancaklarına vali olarak atandığı bilinmektedir.

II.Murad'dan sonra yönetime geçen II.Mehmed döneminde (1444-1446; 1451-1481), tarih sahnesinde tekrar güçlü bir Osmanlı vardır. II.Mehmed, 1451'de başkaldıran Karamanlara karşı yaptığı kısa bir seferin ardından, Bizans'a doğru ilerleme girişiminde bulunmuş ve artık Bizans'ın başkenti olan Konstantiniye'nin (İstanbul) alınışı kaçınılmaz bir hal almıştır. Boğazın kayıtsız-şartsız kontrolünün sağlanması için, I.Beyazıd tarafından yaptırılan Anadolu Hisarı karşısına, II.Mehmed döneminde Rumeli Hisarı yaptırılmıştır. İstanbul fethinin ilk günü, kente alayla giren II.Mehmed, Ayasofya'da -burayı camiye çevirerek- namazını

** Osmanlı devşirme sisteminin ayrıntıları için bkz. "Devşirme" (v.I.Ménage), The Encyclopedia of Islam, 2.baskı, C.II; Mantran, 1995.

*** Osmanlı, henüz bu dönemde bir devlet kimliğindedir. Ancak Babinger, bu saptamasında imparatorluk tanımını kullanmaktadır.

* Osmanlı hanedanında şehzadeler, 16yy.ın ortalarına dek, adlarının sonuna konulan Çelebi ünvanıyla anılırlardı. Kökeni belirsiz olan bu Çelebi terimi için bkz. W.Barthold ve B.Spuler, tarihsiz: E.I. II:19.

kıldıktan hemen sonra yeni başkentini İstanbul olarak ilan etmiştir. II.Mehmed, İstanbul'un alınışının ardından kendisini Doğu'da İslamiyetin, Batı'da Hıristiyanlığın tek ve meşru otoritesi görmekte ve İstanbul'un da Akdeniz'in tek merkezi saymaktadır. Bu bağlamda, İstanbul'u "cihan payitahtı ve semavi dinler merkezi" yapma düşüncesi ile sadece islami değil, diğer Hak dinlerine de İstanbul içinde önemli gelişim sağlayabilecekleri toleransı göstermiştir (Ünal, 1974; Sakaoğlu, 1999). Zaten, II.Mehmed'in Müslüman olmasının yanı sıra diğer dinlere de eşit uzaklıkta durduğu ve evrensel kültüre ilgi duyduğu bilinmektedir. Irk ve din farkı gözetmeden, cihan imparatorluğunun "payitahtı" İstanbul'a, dünyanın çeşitli yerlerinden düşün ve bilim adamlarını getirtmiş ve coğrafi sınırların ötesinde bir sosyo-kültürel merkez-payitaht (başkent) yaratmak istemiştir.

3.2. İstanbul'un Fethinden Modernleşmeye Osmanlı Yönetim Sistemi (16.yy. -18.yy.)

II.Mehmed, İstanbul'un fethini izleyen 25 yıl boyunca, bir savaştan diğerine Anadolu ve Rumeli'de merkezi bir yönetim sağlayarak, artık, Osmanlı'yı devlet kimliğinden, bir cihan imparatorluğu kimliğine taşımıştır. Zaten, Bizans'ın fatihi olarak tüm Doğu Roma İmparatorluğu'nun topraklarına hükmetme yetkisini kendinde gördüğü, izlediği fetih noktalarından da anlaşılmaktadır. II.Mehmed'in, İstanbul Boğazı'nı kontrol altına aldığı gibi, 1463'te Çanakkale Boğazı'nın da her iki yakasına iki kale yaptırarak, donanmasına büyük bir "güç" elde ettiği kaçınılmaz bir gerçektir. Konumca ve sayıca güçlenen Osmanlı donanması ile artık Osmanlı, sadece "karanın" değil, kendisini çevreleyen "suyun" da hakimi olmuştur. Ve bu güçlenme sonucu, II.Mehmed'in donanması 1454'te Karadeniz'e açılarak Ceneviz kolonilerini ve pek çok devleti vergi ödemeye zorlamıştır (İnalçık, 2003). Bu dönemde, yapılan çeşitli işgaller ve alınan vergiler ile Osmanlı hazinesi oldukça zenginleşmiştir. Osmanlı Beyliği'nin, II.Murad döneminde olgunlaşan yönetim biçimi ile *Devlet* kimliği kazanmasının ardından, II.Mehmed'in İstanbul'u alması ile artık tarih sahnesinde *Osmanlı İmparatorluğu* bulunmaktadır. "Kul sistemine dayalı güçlü bir merkeziyetçi yönetim sistemi ön gören" II.Mehmed, Anadolu'yu, Rumeli'yi, Balkanları, Karadeniz ve Ege'yi, İstanbul'un merkezde bulunduğu bir devlet bütünlüğünde toplamıştır. Ayrıca İstanbul'u, ticari ve sosyo-kültürel olarak dış dünyaya açmış, harap ve durağan devir aldığı bu kenti, çağdaş ve hareketli bir imparatorluk başkenti haline getirmeyi hedeflemiştir. Doğuya özgü ticaret geleneğini yaratmak adına bedesten, çarşı ve hanlar yaptırmıştır. II.Mehmed'in, tüm bu sosyo-kültürel ve ticari faaliyetler ile yeniden yapılandırmaya çalıştığı sadece başkent İstanbul değildir; bir imparatorluk yönetim sistemini de yaratmaya ve "oturtmaya" çalışmıştır. Kendisinden önceki padişahlara ait olarak ortaya çıkan bir takım yasak ve kurallarla, kendisinin hazırladığı ve

öngördüğü yasaları, yönetimi sistemleştirmek için gerekli gördüğü devlet protokol ilkelerini, “Fatih Kanunnamesi”, “Atik Kanunname”, “Kanunname-i Âl-i Osman”^{*} olarak adlandırılan bir kanunname- ya da güncel adıyla Anayasa- ilanı ile resmileştirmiştir. Bu dönemde, sarayın iç işleyişinde önemli değişiklikler yaptığı bilinmektedir. Bunlar içerisinde şüphesiz en önemli dört değişim;

1. Harem Teşkilatlanması,
2. Divan-ı Hümayun Teşkilatlanması,
3. Enderun Teşkilatlanması'nın Osmanlı bürokrasisi içerisinde tanımlarının yapılarak belirli kurallara oturtulması ve
4. Nizam-ı alem için kardeş katlinin gerekebileceği, yani Tahtın Güvenliği Kanunu'nun kabul edilmesidir.

Bu değişimlerin oluşu Osmanlı Sarayında görülen “işlerin” bir sistem içerisinde uygulanabilmesi için saray mekanizmasının kurumlaştırılma çabasını göstermektedir. Osmanlı bürokrasisi kurumlaştıkça kamusallaşacaktır. Bu dört değişikliğin arasında ilk bakışta herhangi bir bağ yokmuş gibi gözükse de, aslında birleşince imparatorluğun genel bürokratik yapısının iskeletini oluşturdukları görülmektedir. Söz edilen değişiklikler bürokrasinin sistematik halde işleyebilmesi adına yapılmıştır. Tahtın Güvenliği Kanunu'nun dışındaki ilk üç değişim saray içerisinde var olan Harem-i Hümayun, Divan-ı Hümayun ve Enderun isimleri ile anılan mekanların düzenlenmesine yöneliktir. Bu mekanlardan Harem-i Hümayun ve Enderun, Birun ile sarayı oluşturan üç bölümdür (Lybyer, 2000; Uzunçarşılı, 1988). Daha sonra detaylı değinilecek olan Divan-ı Hümayun ise Enderun avlusu içerisinde bulunan ve yönetim meclisi toplantılarının yapıldığı yerdir.

Sarayın üç bölümü, kadın erkanını ve kara hadımları içeren **Harem-i Hümayun**, I.Süleyman döneminin^{*} ortalarına kadar, II.Mehmed tarafından, yaptırılan Eski Saray'da bulunmaktadır^{**}. Acemioğlanların bulunduğu dış hizmetler bölümü olan **Birun** ve akhadımlar

^{*} Bu kanunname üç kitaptan oluşmaktadır ve sırasıyla, ceza hukukunu, tımar sipahilerinin statüsünü, köylüleri (reaya), göçebeleri, kimi Balkan bölgelerinde oturanları konu olarak almaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Sakaoğlu; 1999; Mantran, 1995; Itzkowitz, 1997.

^{*} I.Süleyman'dan sonra tahta geçen sultanların kadınları/ haremli Eski Saraya, yeni tahta geçen sultanın kadınları/ haremli ise Topkapı Saray Haremi'ne yerleştirilmektedir.

^{**} Kaynaklarda genelde bu yönde bilgiler bulunmasına rağmen Topkapı Sarayı'nda bir cariyeler hastanesinin olması, II.Mehmed döneminde burada harem olduğu düşüncesini akla getirmektedir. Terzioğlu (1992) Alberto Bobovi'nin 1665'de yazdığı Saray-i Enderun isimli İtalyanca eserde, Topkapı Sarayı Harem Hastanesi'ni anlattığını aktarmaktadır ve bu hastanenin II.Mehmed dönemine ait olduğunu söylemektedir. Özer (19 Kasım

ile içoğlanlardan oluşan **Enderun**^{***} ise, Topkapı Sarayı'nda bulunmaktadır. I.Süleyman yönetiminde ve sonrasında **Harem-i Hümayun**'un gelişen bir kuruma dönüşmesi başa geçen sultanların politikalarının ortak bir özelliğidir. Bu değişim sadece yöneticinin değil, hanedanın da giderek başkente toplanmasının sonucudur. Sultan erken dönemlerdeki ordu komutanı kimliğinden sıyrılarak, saray alanından, giderek daha az dışarıya çıkan bir yönetici kimliği alırken, hanedanın o döneme kadar sancaklara dağılmış olan üyeleri de, eskisi gibi aralarında bir kamu görevi dağıtımı olmadığı için yavaş yavaş başkente toplanmışlardır. 16.yy. sonlarına gelindiğinde, sultanın dışında hanedanın –kadın ya da erkek- hiçbir üyesinin başkentten ayrılmadığı görölmektedir. Şehzadelerin bu dönemde sancaklara gönderilmemeleri sonucunda, haremın kadın nüfusu ile birlikte “saray iç dünyasının sürekli sakinleri” halini aldıkları söylenebilir. Sözü geçen dönemde Harem kurumunun sarayın geri kalan bünyesi ve bölümlerinden oldukça “kopuk” ve adeta sultanın kişisel konutunu içeren bir mekan niteliğinde olduğu görölmektedir. Bakış açısı ile Eski Saray için “padişah ikametına ayrılmış saray” isimlendirilmesini kullanmak pek yanlış olmayacaktır. Buranın korunması ve düzeni kızlarağasına bağlı kırk ya da daha fazla haremağası tarafından yapılmaktadır (Lybyer, 2000). Kuruluş yıllarında “seçilmişler içerisinden seçilen”in aile meclisini yönetme protokolü artık yerini, “tek seçkin” olan Âl-i Osman soyundan gelen ve neredeyse “ilahileşmiş” yöneticinin liderliğine bırakmaktadır. Bu andan itibaren, artık ortada “vücut bulan” Osmanlı Sultanlığı değil, tek bir hanedandır: Âl-i Osman (Peirce, 2002; Lybyer, 2000). Saltanata ortak oluşturmama amacına dayalı, bir önceki hayatlarına ait bir şey kalmama prensibi ile kimliksizleşen ve yeniden “kodlama” ile mevcudiyetleri kendilerine “bahşedilen”, sarayın erkek ve kadın nüfusu oluşturulmuştur. Bu bağlamda, Enderun'un kuruluşu, devşirmelerden oluşan ve “hafızasal birlikteliği” sadece padişah ile mevcudiyet kazanan bir *maskülen kapı halkını* içermekle ve yine Harem-i Hümayun'un kuruluşu da, seçkin olmayan ancak tek mevcudiyeti ve bağlantısı sarayla meşrulaşan bir *feminen kapı halkını* içermektedir. Her iki kurum kendisine bağlı nüfusu meşrulaştırmak ve bu nüfus içerisinde gerekli eğitim, öğretim ile hayata ve sarayda yaşayabilmeye ilişkin konulara açıklık getirmek için bir takım kuralları içermekte ve bu kurallara da Fatih Kanunnamesi'nde yer verilmektedir. Harem içerisinde bulunan ve hanedanın iktidarda “kan hakkı” olmayan üyeleri, hükümranlığ her ne kadar kendilerine doğrudan bahsedilmemiş de olsa, valide sultanlar aracılığıyla bu hükümranlığın bekçileridirler. Valide Sultanlar, hükümranlığ gücünün bekçileri olarak, hanedanın

2004 sözlü görüşme) Topkapı Sarayı Harem Hastanesi'nin 15.yy. ve 16.yy. duvar işçiliğine sahip olduğunu söylemektedir.

*** Enderun teşkilatı ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Tarih-i Gilmani, Letaifi-i Enderun, Ata Tarihi.

devamlılığının güvence altında olmasını sağlamaktadır (ki bu sorumluluk onların oğulları olan şehzadelerin cinsel etkinlikleriyle ilgilenmelerini de meşru kılmaktadır). Valide Sultanlar, şehzadelerin iktidarı devir almaya hazırlanmaları ve iktidarı “gereğince” kullanabilmeleri için onlara yol göstermektedirler. “Hizmet-i terbiye ve nezaret” aktif rollerinin açıkça ifadesini içermektedir. Peirce’a (2002) göre, harem kadınları, hanedanın kuşakları arasındaki bağı oluşturan ve hanedan tehlikeli derecede tehdit altında kaldığı zaman sürekliliğini simgeleyen bir tür anaerkil otorite sahibidirler. Hanedan içerisinde politik güç ve meşruiyetin erkeklerden olduğu kadar, kandaş olmayan üyelerden de geçerek gelmesi, Arapça kökenli, “otorite” ya da “hakimiyet” anlamına gelen *sultan* ünvanının kullanılışından da anlaşılmaktadır*.

Bu dönemde henüz sarayın çok önemli bir bölümü gibi gözükmeyen **Birun** bölümü, sarayın dış hizmetler bölümüdür. 16.yy. ve sonrasında bu bölümün saray dışına çıkan ve giderek imparatorluğun halka yönelik kurumlarını içeren devlet daireleri görünümü aldığı söylenebilir. Bu bağlamda da, Osmanlı bürokrasisinin saray mekanından sıyrılarak genişleyen ve en açık şekilde kamulaşan bölümü olacaktır.

II.Mehmed’in İstanbul’u fethinin ardından genişleyen Osmanlı toprakları eskisinden daha dinamik, daha çok nüfuslu ve aynı zamanda da daha teşkilatlı bir şekilde ülema ve fukaha yetiştiren, kısaca içoğlanların bulunduğu odalar, akağaların ve kapıcıların denetiminde sarayın iç hizmetlerini gören bölümü olarak tanımlanabilen **Enderun**’a ihtiyaç duymuştur. İsfendiyaroğlu’na (1952) göre, “...saray halkının bütün işlerini çevirebilecek vasıflarda ve bol sayıda bir takım elemanlara da lüzum baş göstermiştir. Bu itibarla memlekete hem okur-yazar sınıfı kazandırmak, hem de muktedir memurları yetiştirmek zaruridir”*. Bu nedenle hayata geçirilen, **Enderun** kurumuna, ulema sınıfını oluşturmak ve böylelikle, devletin üst devlet makamlarında görev alacak askeri ihtiyacı da sağlamak için devşirmelerin alındığı bilinmektedir. Uzunçarşılı’ya (1988) göre, Enderun’a içoğlanı alınması I.Beyazıd döneminde başlamıştır. İçoğlanlar, **Enderun**’a büyük bir itina ile seçilerek alınmakta ve buradaki eğitimleri süresince, derece derece yükselmektedirler. Bu bağlamda, okulların sınıflarına benzer bir sistem içeren Enderunlar, “saray mektepleri” olarak da isimlendirilmektedirler (Uzunçarşılı, 1988; İsfendiyaroğlu, 1952).

* Detaylı bilgi için bkz. Kramers, “Sultan”, EI(1); B.Lewis, The Political Language of Islam, 51 vol.

* Enderunlar dışında, devlet mekanizmasına memur yetiştiren bir diğer kurum medreselerdir. Ancak, medreseler kadı, imam, hatip, müezzin, vaiz veya kürsi şeyhi gibi makamlara yönelik hizmetlileri yetiştirmektedir.

Bu dönemde mevcut olan Osmanlı Enderunlar'ı şunlardır:

1. Topkapı Saray Enderun'u,
2. Eski Saray Enderun'u,
3. Edirne Saray'ı Enderun'u.

Ayrıca II.Mehmed döneminde, yasama, yürütme ve yargı erklerinin kullanılmasının mutlak egemeni olan sultanın, mutlak vekili olan sadrazam, Mühr-ü Hümayun'u elinde bulundurduğu sürece, sözü geçen bu erkleri, sultanın adına kullanma yetkisine sahiptir. II.Mehmed döneminde, bu yetkilerin paylaşıldığı organın, *Divan-ı Hümayun* olarak isimlendirildiği ve kurumlaştırıldığı görülmektedir. Kuruluş yıllarında, sultan, başkan kimliği ile bu “kurul organının” bir parçası olduğu ve beylerbeyi, kazasker vb. diğer katılımcıları ile sistemin adeta bir zümre yönetimi şeklinde işlediği görülmektedir. II.Mehmed'in oluşturmak istediği “patromanial” sistemi içerisinde, sultan kendi atadığı bürokratlardan bir meclis kurmakta ve artık divan-ı hümayun yine sultanın verdiği yetki ile sadrazam başkanlığında toplanmaya başlamaktadır. *Padişah* kimliği kazanan hükümdar artık toplantılarda bulunmamakta ve Divan-ı Hümayun'u, divanhaneye nazır, *Kasr-ı Adl* olarak isimlendirilen bir kafesli bölme arkasından izlemek suretiyle denetleyici bir kimlik taşımaya başlamaktadır. Bu bağlamda, Divan-ı Hümayun'un işleyişinin bu dönemde klasik yapısına kavuştuğu söylenebilir (Seyitdanlıoğlu, 2000; Ahışalı, 2000). Bu dönemde yapılan bir başka değişiklik de, sultanın divan toplanmasından sonra sadrazam ve vezirlerden oluşan bir grupla, aynı masada birlikte yemek yemesi geleneğinin kaldırılmasıdır. Bu bağlamda, II.Mehmed dönemi ile birlikte Âl-i Osman'ın artık bir ilahi-hükümdar” niteliği kazandığı söylenebilir. 15.yy.da II.Mehmed, tahta geçen şehzadenin kardeşlerini öldürtmesine cevaz (izin) veren Tahtın Güvenliği Kanunu'nu* çıkardıktan sonra, şehzadeler büyümeye başlar başlamaz karmaşık bir dengeleme durumu ortaya çıkmıştır**. Amasya Sarayı'nda şehzadelik yıllarını geçiren II.Beyazıd (1481-1512), Konya'da sancakbeyi olan Şehzade Cem ve taraftarları ile 1481-1482 yılları arasında çıkan iç

* “Tahtın Güvenliği Kanunu: çocuklarımdan veya torunlarımdan hangisi tahta geçerse, dünya barışını sağlamak adına kardeşlerini idam ettirmesine ulemanın çoğunluğu cevaz vermiştir. Çocuklarım veya torunlarım bundan böyle bunun gereğini yapsınlar” (Hammer, “Staatverfassung”).

** Bu andan itibaren her şehzade tahtı ele geçirmek ya da babasının arkasından ölmek zorunda kaldığı bir durumla yüzyüze gelmektedir. Bu bağlamda, başkentten uzakta bir kente vali yapılan şehzade isyan etmek zorunda kalmaktadır. Bu noktada da, Yeniçeri Birlikleri'nin desteği çok büyük önem taşımaktaydı. II. Mehmed döneminden sonra Osmanlı tarihinde Yeniçeri Birlikleri'nin “yanına alan” şehzade, tahtı ve “hayatını” garantilemiş olacaktır. Bu duruma II.Beyazıd-I.Selim, I.Selim-I.Süleyman dönemi örnek verilebilir (Lybyer, 2000).

savaşta tahtın sahibi olarak çıkmış ve tarih sahnesindeki yerini almıştır (Kantemir, 1998; Mantran, 1995; Sakaoğlu, 1999). II.Mehmed döneminde alınmış olan bazı kararları değiştirmiştir. Bunlar, mülk ve vakıfların, işletim sorumluluğunun geri verilmesi (daha önceleri devlet bünyesinde toplanmaktadır). Ayrıca, adeta sultanın “varlığını” simgeleyen ihtişamlı kule Kasr-ı Adl, Topkapı Sarayı’na II.Beyazıd döneminde yaptırılmıştır (Mantran,1995:131; Beldiceanu, 1995). Eski ve Yeni Saray Enderunları ve Edirne Sarayı Enderun’u, imparatorluğun ihtiyacı olan sayıda içöğlanı yetiştirmekte zorlandığı noktada, II.Beyazıd döneminde imparatorluğun dördüncü enderunu olan Galatasaray Enderun’u da bu dönemde açılmıştır. Bu Enderun, alan, kadro ve içöğlan sayısı ile döneminin en büyük Enderun’u olmuştur. Ayrıca, İlyas Ağa ve Fındıklı da, Sultan II.Beyazıd tarafından yaptırılan Galata Sarayı Enderun’unda üç-dört yüz hünerli ağanın eğitim gördüğünden söz etmektedirler****.

II.Beyazıd’dan sonra tahta çıkan ve Topkapı Sarayı Has Odası’nın “Emanât-ı Mukaddese” denilen, Hz.Muhammed’e ve sahabilere ait eşyanın saklanması için Kutsal Emanetler Dairesi’ne çevirten I.Selim (Yavuz) (1512-1520), babasının Amasya valiliği sırasında Amasya Sarayı’nda doğmuş ve bu sarayda eğitim almıştır. Daha sonra Trabzon valisi olmuştur. Bu dönemde, tahta geçmeden önce İstanbul’da bulunan şehzade Korkut babası II. Beyazıd hacda iken, 9 ay hükümdar olmuş, babasının hacdan dönüşü ile tahtı ona bırakarak, Manisa Sarayı’na gitmiştir (Kantemir, 1998). II.Beyazıd, tahtı Konya valisi olan oğlu Ahmed’e bırakmak istemekte ve Manisa Sarayı’nda inzivaya çekilmeyi planlamaktadır (Kantemir, 1998). Ancak, I.Selim, taht hakkı için ayaklanarak, İstanbul’a ulaşmış ve burada, 1512’de Topkapı Sarayı Bab-ı Hümayun’un önünde kurulan Ayak Divan’ı ile babası II. Beyazıd’dan tahtı devir almıştır. Bunun ardından II.Beyazıd’ı Dimetoka Sarayı’na inzivaya, kardeşi Korkud’u da Manisa Sarayı’na göndermiştir (Sakaoğlu, 2005). Tahta çıktığı yıllarda I.Selim’in devir aldığı Osmanlı, Konstantinopolis’i feth etmiş olmanın ve Avrupalı gayrimüslimlere karşı verdiği savaşın saygınlığı ile “taçlandırılmış” ve bir imparatorluk kimliğini elde etmenin gururunu yaşamaktadır. (Mantran, 1995). Bu dönemde, İran, Suriye, Mısır, Halep, Şam seferleri yapılmış ve İskenderiye alınmıştır (Mantran, 1995; Kantemir, 1998). Depremden yıkılan İstanbul surları onarılmış, 1509’da Kara surları elden geçirilmiş (Eldem,tarihsiz) ve diğer imar faaliyetlerine önem verilmiştir (Kantemir, 1998). I.Selim, doğu kervan yolunun İstanbul’a bağlanması ve başkenti bir baharat merkezi yapmak amacıyla

**** Detaylı bilgi için bkz. Ata, 1875, c.1:72, 76, 153, 156; Hafız Hüseyin, Hadikatülcevami, 1281, c.2:50; İlyas Ağa, Vakayî-i Letaifi Enderun, tarihsiz:44; Fındıklı, Fındıklı Tarihi, Ref’i Serayani Gilmani Enderuni Hassa,tarihsiz: 29.

da İskenderiye tacirlerinin bir çoğunu, seçkin ulema ve sanatkarları İstanbul'a göç ettirtmiştir. Ayrıca I.Selim, Abbasi soyunda olan hilafeti Âl-i Osman'a devir almıştır*. Bu bağlamda, I.Selim Topkapı Sarayı'nda bulunan Has Oda'yı, halifeliğinin gereği olarak "Emanât-ı Mukaddese" yani Kutsal Emanetler Dairesi haline getirtmiştir. Ayrıca, bu dönemde Osmanlı Hazinesi, savaşların ganimetlerinden ve özellikle Mısır'dan Hazine-i Firavun ve Tebriz'den Hazine-i Yusuf getirildiğinden, ekonomik olduğu kadar, içerdiği koleksiyonlardan ötürü sanatsal olarak da oldukça zenginleşmiştir.

Bunların dışında, I.Selim'in, babası II.Beyazıd gibi devlet kademesine eleman yetiştiren Enderun'a önem vermiştir. Topkapı Saray Enderun'una da çeşitli muallimler tayin ettiği ve I.Selim'in de durumu iyi olan öğrencileri ödüllendirdiği ve durumu kötü olan öğrencileri de cezalandırdığı, buradan mezun olanların da, saray içinde ve dışında önemli hizmetlerde buldukları çeşitli kaynaklarda geçmektedir (Ata, 1875; İsfendiyar, 1952).

I.Selim'den sonra tahta geçen ve tek oğlu olan I.Süleyman (1520-1556), uyruklarından tam sadakat bekleyen, katı bir yapıya sahipti. Yönetimde olduğu dönem içerisinde, Macaristan, Mora seferleri, Rodos, Bağdat, Yemen'in alınması ile yoğun bir biçimde Osmanlı'nın cihad savaşları sürmüştür (Kantemir, 1998). "Tüm İslam dünyasının ilgi ve takdirini toplamak için", eski Haçlılar olan St. Jean Şövalyeleri'ne açtığı savaş ve Viyana kuşatması (Kantemir, 1998), döneminde kendisini Mısır İmparatoru ilan eden Ahmed Paşa'nın isyanını dindirmesi ve tarihte ilk kez Osmanlı Haremi'nde bir kadın figürünün (Hürrem Sultan) öne çıkartılması ile kölelik kurumunun "zincirlerinin" kırılışından ötürü şüphesiz I.Süleyman, Osmanlı padişahları içerisinde en önemlilerinden biridir. Döneminde, farklı uyruklara eşit davranmak için, Müslümanları memnun ederken, gayrimüslümleri gücendirmeyecek, ticaretten-vergilere kadar bir takım kanunlar çıkaran I.Süleyman, adalet alanında yaptığı yenilikler ve Osmanlı'nın gelişmesine yardım eden yasaları sayesinde Kanuni olarak anılmaya başlayacaktır (Kantemir, 1998). Osmanlı imparatorluğu'nun askeri kökenli sosyo-kültürel yapısını daha da olgunlaştırdıktan sonra, kendini tümüyle "barış işlerine veren I.Süleyman, askeri kuvvetleri istirahate çektiirdikten sonra, devletin mülki işlerini düzene koymak için gündeme getirmiştir (Kantemir, 1998). Saray erkanı arasındaki aşama sıralamasının (hiyerarşik sistemin) çok karışık olmasından ötürü, aralarında düzensizlik ve anlaşmazlık çıkması nedeniyle, yeni yasalar düzenleyerek, saray ileri gelenleri ve devletin mülki ile askeri

* I.Selim'in hilafeti devir almasıyla ilgili pek çok sav vardır. Bu savlar ve I.Selim'in belgelerde geçen sanları ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Sakaoglu, 1999.

rütbe dizisini bir düzene koymuştur (Kantemir, 1998). I.Süleyman döneminde Topkapı Sarayı'ndaki bir takım imar faaliyetleri sonucunda, saray yerleşimi tamamlatılarak buraya saray erkanının ve dolayısıyla da haremın tamamen geçişi/ (nakl-i hümayunu) sağlanmıştır*. Bu yıllarda, II.Mehmed döneminde yönetici kimliği olan sultanın bürokratik yapıdan ayrılarak “denetleyici” olması**, divan toplantılarının sadrazam sarayı olan İbrahim Paşa Sarayı'nda toplanmasından da anlaşılmaktadır. Bu dönemden itibaren, sadrazamların kendi saraylarında topladıkları divanlar önem kazanmış ve yavaş yavaş Divan-ı Hümayun'un yönetim sarayı niteliği de taşıyan Topkapı Sarayı'ndan çıkarak bir müddet sonra Bab-ı Ali'nin kuruluşunu takiben kamusal nitelikli bir devlet kurumu halini aldığı görülmektedir***. Lybyer'a (2000) göre, bütün monarşilerin ilk evrelerinde, saray ile devlet yönetiminin özdeş olması olasıdır. Kuruluş dönemi sona erdikten ve yerleşik kurumlar oluşturulduktan sonra, saray ile hükümet değişik yöneticiler altında birbirinden ayrı ve farklı iki sistem olmaya yönelir. Sarayın ya da hükümet kalemlerinin yöneticinin gözünde daha büyük önem taşıdığı ve ulusun politikası ile geleceği üzerinde etkinliği, dönem koşullarına ve yöneticinin tercihlerine bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Yükseliş dönemlerinde, hükümet kalemleri ön plana çıkarken, gerileme dönemlerinde, sultan ve özel yaşamı ağır basmaya başlayacaktır. İstanbul'un fethinin ardından, II.Mehmed döneminde Osmanlı İmparatorluğu içinde, sultan ve özel yaşamı ile yönetimin (hükümet kalemlerinin) birbirinden ayrılması evresi başlamıştır. I.Süleyman döneminde de, imparatorluk halen yönetimin sultan ve özel yaşamından daha önemli olduğu süreci yaşamaktadır. Ancak, yine bu dönemde, I.Süleyman'dan “daha az faal ve daha çok esnek” (Lybyer, 2000) bir hükümdarın yönetime geçmesi halinde dengenin saray lehine değişeceğinin göstergeleri de bulunmaktadır. Osmanlı Sarayı, devrin despotik yönetim kuralları gereğince “bölünmüş”-“sınırlanmış” bir nitelik içerisindeydi. Hiyerarşik olarak bu durum: 1. Kadınların kurumu olan Harem-i Hümayun'un, Enderun'dan duvarlarla ayrımlanmasından ve 2. II.Mehmed dönemi sonrası, yöneticinin, yüksek kademedeki devlet görevlileri ile artık yakın ilişki kuramama kuralının konmasından açıkça anlaşılmaktadır*. Bu sebeplerle, birkaç kuşak sonra sultan ve özel yaşamı kaçınılmaz olarak yönetime ağır basmaya başlayacaktır. Ayrıca, yine II.Mehmed dönemi sonrası, yönetim kurumunun programında, soyluluğun kalıtımsal olmasını önleyen politikanın ortaya çıktığı görülmektedir. Bu politika,

* Bu durum, Babüssade üzerinde bulunan 1524 tarihli kitabeden takip edilebilmektedir

** Sultanın divan-ı hümayun toplantılarına katılmaması II.Mehmed döneminde başla(tıl)mış bir gelenektir. II.Mehmed yapılan divan-ı hümayun toplantılarını “kafes” adı verilen bir bölmenin arkasından takip etmektedir. Harem yönetimi, ikamet ve bürokratik ofislerden oluşan saray yavaş yavaş ayrışmaya başlar. I.Süleyman döneminde divan-ı hümayun toplantılarının sadrazam konağına taşınması ile bürokratik işlevler saraydan çıkar.

*** İbrahim Paşa Sarayı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Atasoy, 1978.

* Detaylı bilgi için bkz. Lybyer,2000.

kölelik sistemi, eğitim programı ve ordu kuruluşu ile tamamen uyum içindedir. Bunun sebebi, herkesin “kendi kendisinin atası” olması ilkesidir. Paye ve ayrıcalıklar kişinin çalışma ve başarısına bağlıdır**. Tüm bu unsurlar, yöneticinin “tek adam” olmasını ve tüm “ötekilerin” de adanmış birer köle olmasını doğurmaktadır. Zamanla genişleyen imparatorluk topraklarına daha çok memur yetiştirmek gerektiği için I.Süleyman döneminde tekrar yeni iki Enderun açılmıştır***. Bunlar sırasıyla, At Meydanı’nda bulunan İbrahim Paşa Sarayı Enderun’u ve Küçük Çekmece civarında bulunan Defterdar İskender Çelebi Enderunu’dur. Bu son iki Enderun binası da, banilerinin vefatının ardından Enderun kurumuna hizmet etmek için kullanılmaya başlamıştır (İsfendiyaroğlu, 1952; Uzunçarşılı, 1988). Bütün askeri ümera, YeniçeriAğaları, sadrazamlar, defterdarlar, kubbe vezirleri ve hatta divan şairleri, müverrihler, hattatlar, beylerbeyleri ve tüm valiler Enderunlardan yetişmiş “memurlar”dır. Sözü geçen Enderunlar arasında en çabuk tarihe karışan/ kapanan ve dolayısıyla da hakkında en az bilginin günümüze ulaştığı Enderun, Defterdar İskender Çelebi Enderunu’dur. Lybyer (2000), bütün bu sarayların hesaplarının, tek hesap gibi tutulduğunu savunmaktadır. Bu bağlamda, ana saraydaki üst kademe görevlilerinin öteki saraylarında bulunan görevlilerden daha üst mevkide buldukları ve sisteme bağlı bulunan bölüm ve alt-bölemleri denetledikleri söylenebilir.

Bu dönemde Harem-i Hümayun’un teşkilatı incelendiğinde, halen Eski Saray’ın önemini sürdürdüğü ve hatta burada Topkapı Sarayı’ndan daha fazla nüfusun bulunduğu anlaşılmaktadır*. Garzoni (aktaran Alberi, Relazioni, c.1), sultanın geceleri hareme girdiğinden bahsetmektedir. Pierce’a (2002) göre bu bilgi, sultanın ikametinin halen bu dönemde üçüncü avluda (Enderun Avlusu) olduğunu ve kimi geceler haremi “ziyaret” ettiğini göstermektedir. Bu bağlamda, henüz 16.yy.da Topkapı Saray hareminin, henüz sultanın tam olarak ikametini sağladığı yer olmadığını göstermektedir. 1552-1652 yılları arasında tutulan

** Bu durumun Osmanlı tarihi içerisinde Sadrazam makamı ile ilgili olarak iki kez değiştiği, Çandarlı ve Köprülü ailelerinin sadrazamlığı dönemlerinde görülmektedir.

*** Kitab-ıMüsletab’dan, Uzunçarşılı’nın (1988) aktarması üzerine, yukarıda sözü geçen enderunlara devşirme olarak alınan çocuklar seçilerek, özelliklerine göre dağıtılmakta olduğu anlaşılmaktadır. Divan-ı Hümayun’a getirilen devşirmeler, (erken dönemde) Arz Odası’nda bulunan sultan tarafından birer birer görüldükten sonra Kapı Ağası tarafından, sultanın isteğine göre ayrımlanarak, en iyi özelliklere sahip olanlar Topkapı Saray Enderun’u başta olmak üzere, enderunlara gönderilmekte ve diğerleri de acemiocağı için YeniçeriAğası’na teslim edilmektedir. Topkapı Saray Enderun’u haricinde Edirne Sarayı Enderun’u, Galatasaray Enderun’u, İbrahim Paşa Sarayı ve Defterdar İskender Çelebi Saray Enderunları’nda yetişen ve eğitim alan içoğlanlar, eğer üstün başarı gösterdilerse, bu Enderunlardan *çıkmalılar* olarak anılarak Topkapı Saray’ında hizmete başlayabilmektedirler. Diğer çıkmalılar ise, derecelerine göre Kapıkulu Süvari Bölükleri’ne gönderilmektedirler.

* 16.yy.da II.Selim’in ölümünün ardından tutulan bir saray maaş defterinde, Topkapı Sarayı’nda 49 ve Eski Saray’da ise 73 kadının bulunduğu, bir harem nüfus dağılımı söz konusudur (BOA, MM87).

Harc-ı Hassa Defterleri incelendiğinde** , bu dönem içerisinde Topkapı Sarayı’nda ki harem nüfusunda muntazam bir artış kaydedildiği görülmektedir. Salomone’nin 1595’te III.Murad’ın ölümünün ardından cariyelerinin Topkapı Sarayı’ndan ayrılışlarına ilişkin yazdıklarından, o dönemde sultanın tüm ailesinin Topkapı Sarayı’nda yaşadığı anlaşılmaktadır (Salomone’dan aktaran Rosedale, 1904). Bu bağlamda, I.Süleyman sonrasında Eski Saray’ın öncelikle görev süresi dolmuş harem üyelerinin yeri olduğu, sultan ölünce onunla ilişkili kadınların, annesinin (sultandan uzun yaşadığı takdirde), cariyelerinin, şehzadelerinin, kızlarının ve hizmetkarlarının, kısaca tüm maiyetinin Eski Saray’a taşındığı bilinmektedir. Dönem dönem birden fazla Valide Sultan’ı aynı anda barındıran Eski Saray, şüphesiz törensel ve politik önemi büyük bir yer olarak görülmektedir. Ayrıca, burası saltanat törenlerinin “odak noktalarından biri” konumundadır. Düğün, sünnet ve bayram törenlerinde Eski Saray’ın taşıdığı önem büyüktür. Bu törenler esnasında önde gelen devlet erkanı, dini erkan ve bunların haremeleri resmen kabul edilmekte ve ağırlandırılmaktadır (Selaniki’den aktaran Peachy, 1984; Pierce, 2002). Kaynaklar, sultanların Eski Saray’a zaman zaman “tedbiri hava” için gittiklerinden de bahsetmektedir. Eski Saray’a verilen önem 17.yy.a kadar sürmüştür. Bu yüzyıldan sonra ise giderek azaldığı anlaşılmaktadır* .

16.yy. boyunca Osmanlı topraklarında Türkmen göçmenleri’nin göçleri azalmış, doğumlardaki radikal yükseliş ve savaşların azalması ve daha yerleşik bir hayata geçildiği için ölümlerdeki azalma nedenleriyle nüfus artışı ile ilgili problemler gündeme gelmiştir. Giderek artan nüfus bir müddet sonra kendisine ait olacak toprak bulamamaya başlayacak ve bunun sonunda da şehirlere iş bulmaya ve sınır boylarına buraları savunan güçlere katılmak amacıyla gidilen göçler başlayacaktır. Ancak yine de imparatorluk topraklarında artan nüfusun yaptığı baskı giderek yükselmiştir. Bu durumu çözmek için Viyana kapılarına kadar uzayan bir süreç yaşanmış, daha önce de değinildiği gibi imparatorluk topraklarının bu kadar büyümesi merkezin kontrolünü yitirmesini ve Viyana’dan daha da ileriye doğru gidilememesini ve dolayısıyla gerileme döneminin resmen başlamasını doğurmuştur. Aynı dönemde, imparatorluk bir takım ticari, endüstri ve finansal alanlarda yaşanan “majör” iç-problemlere sahip olmuştur. Osmanlı’nın ekonomik sistemi imparatorluğun kendi kendine yeterliliği temeline dayanmaktadır. Kuvvetli merkezîyetçi strüktür 15.yy.da gelişmiş ve imparatorluğun

** (BOA,MM No:487, 422, 5633, 843, 847A, 2079, 1692, 774; Ali Emiri, Kanuni No: 24; Kepeci No: 710 A; 1603-1604 ile ilgili veriler Barkan tarafından yayınlanmış ancak tasnif adı ve numarası verilmemiş bir defterdendir; Pierce, 2002).

* 17.yy. ortalarında Valide Turhan Sultan’ın dönemin sadrazamına resmi bir not yazmış ve Eski Saray’ gereken önemin verilmediğini belirtmiştir (detaylı bilgi için Bknz. Pierce, 2002).

farklı alanlarının gelişimi ve herkesin refahının sağlanması için izlenmesi gereken kurallara uyum ihtiyacı gündeme gelmiştir. Osmanlı çöküş dönemi iki zaman evresine ayrılmaktadır. Birincisi II.Selim'in yönetimiyle merkeziyetçiliğin kuruluşunu kapsayan yüzyıl ve 1683'de Osmanlı ordusunun ikinci kez Viyana kuşatmasından başarısızlıkla dönmesidir. İkincisi ise, 18.yy.da Osmanlı yönetim organizasyon ağının kırılışı ve toprak kaybedilmesi ve iç anarşi ile geçen zaman dilimini içermektedir. Çöküşü getiren unsurların karşısında II.Selim'in (1566-1574) yönetimi uzun bir süredir İmparatorluğun gücünü bir arada tutan potansiyel kaynaklar bir düzen altına sokmuştur (Shaw, 1978). II.Selim tahtı babasının ölümünden hemen sonra devir almamıştır. Tahtı, kardeşi Beyazıd ve onun 4 oğlu İran'da 1562 yılında öldürüldükten sonra, kardeşi ile arasında uzun bir iç savaş olduktan ve II.Selim, Şah'a Kars'ı ve diğer bir dizi doğu topraklarını ve 400.000 altın akçe söz verdikten sonra ele geçirmiştir. Ancak tahta çıkışı kendisine pek çok düşman edinmesine sebep olmuştur. Önemli miktarda bir cülus bahşişi dağıtarak ve Yeniçeri Birlikleri'nin maaşına iki katı zam yapmış, ancak bu durum Yeniçeri Birlikleri'ni yanına çekeceğine, İstanbul'a gitmek üzere yola çıkan II.Selim'in yolunu kesip 1000 akçe adam başı ek ödeme istemeleri ile sonuçlanmıştır. Beyazıd'a karşı kendisine yardımcı olan diğer Kapıkulu askerleri ise eşit dağıtım talep etmiş ve İstanbul'a doğru yola çıkmışlardır. Bu durum İmparatorluk askerlerinin politik alanda ve İmparatorluk hazinesinin işleyişinde bir "majör" element olmaya başladığını göstermektedir.

16.yy.a kadar sırasıyla, II.Mehmed'in İstanbul'u alması ve Osmanlı siyasi gücünü imparatorlaştırması, I. Süleyman'ın da devlet mekanizmasının işleyişine bir takım yeni kanunlar koyması ve II.Osman'ın Yeniçeri Birlikleri'nin işleyişini değiştirme girişimiyle, sonraki yüzyılları da baskın bir biçimde etkileyecek çeşitli ideolojik değişimlerin yapıldığı görülmektedir. Bu değişikliklerin yapılma amacı, daha önce sözü edilen otokratik ve merkeziyetçi yönetim, emir-komuta üçlüsünü bozmak değil, aksine bu sistemin temel taşlarını daha da belirgin hale getirerek, aslında sistemi bir şekilde kurumlaştırmaktır*.

* Ancak bütün bu çabaların yanında sistemi oluşturan temel etkenlerde bir takım işleyiş bozukluklarının da ortaya çıktığı görülmektedir. Bu bozulmayı doğuran değişimler giderek çöküşü besleyecektir. Bu yüzyılda, askeri sistemin temel üyelerinden biri olan devşirme, eğer kendi has mevcudiyetini, devletin üst rütbeli görevlerinden birine gelerek Türk aristokrasisi karşısında kazanmışsa yönetim sisteminin koruması altına girmiş demektir. Ancak, bu yüzyılda aristokrasi tarafından daha önceden yaratılan yarışma ortamının mevcudiyetinin tahrik edilişi artık olmadığından ve sultanların sistem üzerinde güçlü kontrolü kalmadığından ve sadık tetkiklere ihtiyaç duyulmadığından devşirme sınıfı zedelenmiştir. Ayrıca, politik çalkantılarla, bir ya da daha fazla hırslı kulun sultanın çevresinde toplanmasıyla, sistem içerisinde gün geçtikçe *intisap* (birinin adamı olmak) olarak anılan bir durum söz konusu olmaktadır (Shaw, 1978).

Sancaklarda bulunan şehzadelerin devlet yönetimine ve askeriye yönelik eğitimlerine son verildikten sonra, sarayın *kafes* denilen özel dairelerinde tutulma yılları başlamış ve bundan dolayı eğitimleri harem hadım ağaları ve kadınlarından bile daha kısıtlı hale getirilmiştir. Böylelikle, çok iyi eğitim almış ve temel entelektüel bilgeliğinde olması gereken şehzadeler tahta geçememiştir. Bu bağlamda, sisteme reform getirmekte geç kalınmış ve bu da çöküşü doğuran bir başka temel etken olmuştur.

Sistemin bir diğer temel unsuru da Harem-i Hümayun mekanizmasıdır. Burada sultanın kardeşleri ve oğullarına ait haremliğin iç politik devrimleri de söz konusudur**. Saray içinde harem grupları ve saray dışında da devşirme gruplarının mevcudiyeti ile aslında Osmanlı yönetim sistemi gayri ihtiyari, merkezde bulunan sultanların güç ve yetkisi haricinde şekillenmektedir. Öne geçebilme adına sistemde var olan her üye adeta birer “domino taşı” gibi bir taraftan bedel ödemekte ve diğer taraftan da bu bedeli elde edebilmek için politik bir arenanın gladyatörleri haline gelmektedir. Bu durum Yönetici Sınıfı’nın her kurumu için geçerlidir***. Sancakbeyleri ve diğer yöneticiler kendi şahsi avantajları için pozisyonlarını kullanmaktadırlar. Tımar birlikleri ana ordu ve yönetim organizasyonu olarak görüldüğünde Kapıkulu Ocakları’nın üyeleri, sancak beyleri, kadılar ve hatta vergi veren çiftçiler bile Anadolu’nun muhtelif yerlerinde başlarına buyruk birer “çıkar” mekanizması “kilit taşı” olmuşlardır. Birçok yerel halk Yeniçeri Birlikleri’ne katılıp bu durumdan yararlanmak için uğraşmışlardır. Politik çöküş, ekonomik ve sosyal değişimlerin birlikteliği ve abartısı Yönetici Sınıfı’nın durumu anlamasının ve kontrol etmesinin zor olması nedenleriyle ortaya çıkmaktadır. Bu yüzyılda, Osmanlı merkezi bürokrasisi iki asli kısımdan oluşmaktadır; Divan-ı Hümayun’un büroları ve mali idarenin büroları. Divanın altında merkezi idarenin üç kalemi (bürosu) yer almaktadır. Bunlardan birincisi, maliye dışındaki bütün emirnamelerin, fermanların ve nizamnamelerin yazılması, neşredilmesi ve dosyalanmasıyla, anlaşmalar ve kapitülasyonlar gibi dış işlerini ilgilendiren belgelerin düzenlenmesini de yürütmektedir. Bu yüzden de Hazine-i Evrak (chancery) olarak adlandırılmaktadır (Shaw, 1978). Diğer iki kalem ise vezirlerin, kadıların ve valilerin, sancak beyleri gibi eyalet memurlarının tayin kayıtlarını tutmakta, tımarların tahsisleriyle ilgili bilgileri kayıt etmektedir. Yönetimin askeri, bürokratik ve

** Genellikle anne ya da ilk eşlerin başlarında olduğu harem içi gruplar, taht hakkı elde etmek için kutuplaşmalara neden vermektedir.

*** Kapıkullarının birçok üyesi ve feodal sipahi birlikleri evlenmiş ve askerlikten uzaklaşmışlardır. Birçoğu tüccar, zanaatkar ya da toprak sahibi olmuş ve askerlikten sağladıkları ilişkileri, askerlik dönüşü iş alanlarında kullanma dışında sistemden uzaklaşmışlardır.

dini işleyişi ile ilgili tüm makamlara yapılan tayinler de bu iki kalemden geçmektedir. Resmi tarihçiler ve onlara göre yorum yapan Shaw (1978), 16.yy.da Osmanlı topraklarında yaşanan nüfus artışlarına, ekonomik düzensizliğe, “akıcı” olmayan yönetim sistemine, politik karmaşalığa rağmen ve hatta etnik gruplardan ziyade eyaletlere dayanan odak noktasıyla devlet ve halk, bir şekilde inanılması zor “ayakta durabilmektedir” savındadır. 16.yy.da katiplerin merkezi oluşturdukları ve kendi güçlerini, Yönetici Sınıfı’nın her aşamasına ulaştırabildikleri görülmektedir*. Sistem içerisinde alt sınıflardan üst yönetici sınıflarına doğru devam eden uyumlu bir operasyon ve bu durumu doğuran emir-komuta zinciri içerisinde eğitilmiş mevcut bir “yazı loncası” (kalemler topluluğu) olduğu görülmektedir. Osmanlı merkezi bürokrasisi iki asli kısımdan oluşmaktadır. Yukarıda da değinildiği gibi, divan bürokrasisinde kalemler iki kısma ayrılmaktadır. Mali idareye ait olanlar ve onlar dışındaki Divan-ı Hümayun kalemleri. Reis-ül-küttap, Divan-ı Hümayun’un ofisiyal olarak başı olan sadrazam ve kendi aralarında eşit yetkilere sahip hazinedarbaşı ve diğer ağalar haricinde- bu “yazılı sistemin” kurulması ve işleyişini sağlamaktadır. Karmaşık bir emir-komuta hiyerarşisi onun yetkisi altında Divan-ı Hümayun’un, hazinenin ve devletin diğer dairelerinin yönetim hiyerarşisine paralellikler taşıyarak ancak yine de farklı bir biçimde şekillenmektedir.

Nişancı’nın denetimi altında olan Defter Emini’ne bağlı olarak çalışan Reis-ül-küttap, katipleri denetlemektedir. Defterdar’a bağlı Ahkam Katipleri olarak çalışan bir diğer küçük katip bölümü de bulunmaktadır*. Bu “yazıcı lonca**” (kalemler topluluğu) yönetim mekanizması içinde Reis-ül-küttap’ın altında yer alan üyelerinin pozisyonlarına göre “güç talimleri” yapmaktadır. Reis-ül-küttap –her ne kadar sadrazamın emri altında da olsa- tüm devlet dairelerinin işleyişlerini kontrol etmektedir. Osmanlı askeri ve ekonomik yapısının bel kemiği niteliğindeki tımar sisteminin oldukça uzmanlık isteyen bir bürokratik yapının mevcudiyetini zorunlu kılması neredeyse 15.yy.ın ikinci yarısından itibaren Defterhane ve Defter Emini’nin görev ve yetkilerinin daha anlaşılır olmasını sağlamıştır. Ancak, Reis-ül-küttap’a bağlı Divan-ı Hümayun bürokrasisi yüzyılın sonunda bile aynı netliğe ulaşamamıştır. Ahışalı’ya (2001) göre, II.Beyazıt devrine ait Ahkâm Defteri’nde daha sonraki dönemlerdeki Maliye Ahkamı’nın yanı sıra Mühimmeler’in ve çok az bir kısmı da Rûs Defterleri’nin konusu olan bazı hükümlerin bir arada yer alması Nişancıya bağlı Divan-ı

* Detaylı bilgi için bakınız Shaw, 1978.

* Divan-ı Hümayun katipleri devlet tarafından desteklenen yazıcı asistanlar olarak, ustaları tarafından yönetime yönelik diğer gerekli bilgileri ve becerileri geliştirmek adına eğitilirler. Bunlara *mülazim* adı verilmektedir. Ofisiyal hiyerarşinin ihtiyacı olan nüfus bu şekilde oluşmaktadır.

** Yazıcı lonca burada katipler topluluğunu ifade etmek için kullanılmaktadır.

Hümayun bürokrasisinde henüz net bir ihtisaslaşmanın belirmediğini ve kalemler arasında yetki sınırlarının netleşmediğini göstermektedir. Ancak, Reis-ül-küttap'ın emri altında olan daireler, Divan-ı Hümayun Kalemî altında toplanmakta ve katiplerin tasnif şekli yine de ana hatlarıyla bir sınır çizmektedir. Bu daireler;

1. *Beylik Bürosu*: Devletin mali (finansal) olmayan aktivitelerinin, dış devletler ile ilişkilerinin divan kararlarının defterlerini (mühimme kayıtları) ve ilgili diğer dökümanları tutan ofis,

2. *Tahvil Bürosu*: Berat adı verilen toplantı kayıtlarını tutan ve kontrol eden ofis,

3. *Amedi Bürosu*: “İlişkilendirme” ofisi niteliğinde çalışan büro, Reis ül-küttapın özel sekreteryasını yapan, onun kişisel işlerinin ve yabancı devletlerle olan ilişkilerinin organizasyonunu yapan ve dolayısıyla da kendisine en yakın olan bürodur. (Kalemlerle ilgili daha detaylı bilgilendirme için Bknz. Ahışhalı, 2001).

Ayrıca Reis-ül-küttap'ın çeşitli siyasi konulardaki ahkâmın yazılmasında vazifeli olması, ona ait büronun bu işler ile de uğraşmakta olduğunu göstermektedir. Tüm bunlara ek olarak, sadrazamın ofisi –ki burası Divan-ı Hümayun'un bakmak için vakit ayırmadığı küçük işleri ve divanın üst yönetsel emirlerini yerine getiren mercidir- 1654'ten 18yy.ın sonlarına kadar geçen süreçte sarayın dışına taşınmıştır. Bu süreç içerisinde çeşitli değişik yerlerde konumlanmıştır. Kendi alt ofislerinin oluşumu aşamasında Bâb-ı Ali (Sublime Porte) ya da Bâb-ı Asafî olarak isimlenmiş, zaman içinde Divan-ı Hümayun'dan da Hazine'den de daha çok yetki taşımaya başlamıştır. 16.yy.ın ikinci yarısından sonra Defterdar'a bağlı bulunan Ahkam Katipleri, Katiban-ı Divan sıfatı ile anılmamakla birlikte, ayrı bir grup olarak varlıklarını 17.yy.ın ilk çeyreğine kadar sürdürmüşlerdir. Sonraki tarihlerde bu grubun ortadan kalktığına dair veri olmadığından tarihçilerce muhtemelen Maliye Kalemleri'nden yaptıkları iş ile ilgili olarak hüküm yazma yetkisi olan kısmı içerisinde faaliyetlerini sürdürdükleri düşünülmektedir. Ancak, 16.yy.ın ikinci yarısında Nişancı'ya bağlı birimlerin belgelerinde belirli bir standart arayışına gidilmesi bu dönemde bir çeşit “standartlaşma eyiliminin” arayışına girildiğini göstermektedir. Böylelikle, ihtisaslaşmayı içeren Bâb-ı Âli dairelerinin oluşumu da bu süreci takip etmektedir denilebilir. 1794 yılında Reis ül-küttap'ın divandan, Bâb-ı Âli'ye geçişi ile Beylik ve Amedi büroları da Bâb-ı Ali'ye taşınmış ve Divan-ı Hümayun'da sadece mühime defterlerinin kayıtları tutulmaya başlamıştır. Bâb-ı Âli'de yeni taşıdığı işlevleri yerine getirebilmek, yeni sorumluluklarının altından kalkabilmek için Reis-ül-küttap'ın yetkisi altında *Mektubî-i Sadaret Odası* açılmıştır. (Bu büro, Sadrazamın Mektup

Katipleri (Yazıcıları) Bürosu olarak da tanımlanabilir). Bu dairenin kuruluş amacı Sadrazamın devletin diğer daireleri ile olan ilişkilerini kurmak ve Reis-ül-küttap'ın görevlerini açığa kavuşturmak ve işlerini kolaylaştırmaktır. Amedi Bürosu halen Reis-ül-küttap'ın sekreteryasını sürdürmekte ve bu dönemde diğer görevlerine ek olarak, onun her türlü kaydını tutmakta ve sultanla olan görüşmelerini ayarlamakta, toplantılarının kayıtlarını tutmakta ve yabancı elçilerle arasında gerçekleşen uzlaşmaları kayıtlara geçirmekte ve tüm bu toplantılardan ele geçen beratları (Reis-ül-küttap'a ödenen) toplamaktadır. Bâb-ı Âli bu bağlamda, devletin esas yönetim ve kuralları uygulama merci haline gelmiştir, Sadrazamın “süpervizyonu” ile, Reis-ül-küttap yazınsal ilişkileri koordine ederken ve aslında asıl gücü elinde tutarken *Mektubî Bürosu*, kalemlere açık tüm dairelerin en önemlisi olmuştur. Divan-ı Hümayun altında bulunan ve Reis-ül-küttap tarafından idare edilen –ki aslında ondan çok ayrı bir “bireysellik” içinde çalışmaktadır- son ofis Divan-ı Hümayun Tercümanı'dır. Bu mevki genellikle Müslüman olmayan ve çoğunlukla da Yunan asıllı (Rum) tercümanlardan oluşmaktadır. Katipler birliğinin dışında, -yabancı delegeler adına arabuluculuk rolü taşıyarak- devletin dış politikaları üzerine çeşitli çalışmaların yapıldığı yer de burasıdır.

16.yy. başlarından beri belgelerin belirli bir standart taşınmaları, standardizasyonun Nişancıya bağlı birimlerin kendi içerisinde teşekkül ettiğini göstermektedir. Standartlaşma eğilimi 16.yy.ın ikinci yarısında halen devam etmektedir. İhtisaslaşma da aynı süreci takip etmektedir. 16.yy. ortalarına kadar Nişancı ve Reis-ül-küttap'a bağlı Divan-ı Hümayun bürokrasisi ile Maliye Kalemleri'nde yaşanan sayısal hareketlilik de ihtisaslaşma sürecinin belirlenmesinde yardımcı olmaktadır. Yine 16.yy.ın son çeyreğine kadar tımar veya zeamet sahibi katiplerin sayısı ulufelilerden az olmalıdır. Çünkü bu döneme ait tımar sahiplerinin tasarrufundaki tımarları gösteren Tımar Rüznamçe Defterleri'nde Divan-ı Hümayun Katipleri'ne çok az rastlanmaktadır. Ahışalı'ya (2001) göre, maaş listelerinin takip edilmesinden, 16.yy.ın ortalarına doğru divan bürokrasisinde bir hareketlilik olduğu gözlenmektedir. Ancak, bunun daha çok katip alımı ile kendisini gösteren üst görevlileri etkilemeyen sayısal bir hareketlilik olduğu söylenebilir. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu hareketliliğin tımar veya zeamet sahibi katiplerde yoğunlaşmak üzere bir artış gösterdiği Rüznamçe Defterleri takip edildiğinde anlaşılmaktadır. Yüzyılın sonlarına doğru ise, bu defterlerde “tımarsız ve ulufesiz” olarak Divan-ı Hümayun katip alımının arttığı anlaşılmaktadır. Aynı yoğunlukta olmasa bile muhtemelen yüzyıl ortalarında da bu şekilde katip alımı yapıldığı tahmin edilebilir. 16.yy. sonları katip alımının yoğun olarak yaşandığı dönemdir. Seferlerden önce tımarsız ve ulufesiz olarak alınan bu katipler, seferler esnasında çeşitli yollarla hem

kadro sahibi olmuşlar ve hem de önemli miktarlarda zeamet elde etmişlerdir. Seferler sırasında çeşitli cephelerde bürokratik ihtiyaçları karşılayan katipler, seferlerden sonra merkezde toplanmaktadır. Bu da sayılarında yoğunluk yaşanmasını doğurmuştur. Bunu önlemek için sayılarında sınırlamaya gidildiği bilinmektedir. II.Selim zaman zaman bürokratları manüple etmek ve bir politika belirlemek için işlere karışmakta, ancak çoğu zamanını haremden geçirmekte ve gereken yönetsel işleri Sokullu Mehmed Paşa'nın idaresine bırakmaktadır. Onun zamanında saray içinde haremın yönetim üzerindeki gücü yükselerek, *kadınlar saltanatı* adı ile anılan ve bir sonraki yüzyılda bitecek olan dönem başlamıştır. Ayrıca, yine II.Selim döneminde Osmanlı şehzadelerinin yönetim ve askeri konularda seçilen eyaletlerde eğitim almaları ve yetişmelerine yönelik eski gelenek yerini şehzadelerin harem içinde ileriye yönelik yönetime geldikleri takdirde ihtiyaçları olan yöneticilikle ilgili konuları öğrenemeyecekleri bir sisteme, yani kafes sistemine bırakmıştır. 1574'te ekim ortasında II.Selim vefat etmiştir. Onun ardından yönetim otomatik olarak en büyük oğlu III.Murad'a (1574-1595) geçmiştir. III.Murad da diğer erkek kardeşlerini öldürtmüştür. III.Murad tahta geçmeden eğitim alan Osmanlı sultanlarının sonuncusudur*. Kadınlar saltanatının iki farklı grubu –ki biri Valide Sultan Nur Banu ve kızkardeşi Esmâ Han Sultan (Sokullu Mehmed Paşa'nın eşi)- ve diğeri eşi Safiye Sultan tarafından öne çekilen grupların kendisini desteklemesi üzerine yönetimde daha da güçlenmiştir**. III.Murad'ın yönetim dönemi başladığında Sokullu Mehmed Paşa, Nur Banu Valide Sultan'ın ittifakı ile güçlenmiş ve yönetimde dominant bir hal almış, ancak Safiye Sultan'ın kendilerine karşı gruplaşması ile karşılaşmıştır. II.Selim gibi, III.Murad da sadrazamın gücü ile temsil edilir olmuştur. 1574'te İran, 1575'te Venedik, 1577'de Habsburg ile ticaret anlaşmaları yapılmıştır.

III.Murad yerini oğlu III.Mehmed'e (1595-1603) bırakmıştır. III.Murad'ın favorisi olan Sinan Paşa dönemi şimdi yerini Macar asıllı Ferhat Paşa'ya bırakmaktadır. Habsburg Hanedanlığı Osmanlı tarafından feth edilen toprakları geri almakta ve Kuzey Hırvatistan Danube savunma çizgisi ile Bosna'yı tehdit etmektedir. I.Süleyman'dan beri III.Mehmed ilk kez Ordusunun başında savaşa giden sultan olmuştur. Eğri Kalesi'ni aldığında büyük bir başarıya kavuşacağını ummaktadır. Daha sonraki rotası Avusturya ve Transilvanya arasındaki Habsburg iletişimini önlemek üzere kurulmuştur. Ancak, organize olmakta ve Eğri Kalesi'ni almakta mevsim olarak geç kalınmıştır. Buna rağmen 100.000 asker ile Haç Ova'ya giderek, yaza doğru büyük bir başarı kazanmış ancak çok kayıp vermişlerdir. Tüm ekonomik ve sosyal

* Hem dedesi I.Süleyman ve hem de babası II.Selim dönemlerinde eyalet şehzadelik eğitiminden geçmiştir.

** Bu kadınlar Osmanlı sarayının proto-Venedikli üyeleridir.

zorluklar giderek daha ciddi bir boyut almaktadır. Sonraki 50 yılda Türk asıllılar yönetimdeki devşirmelere karşı grup oluşturdular. Bunun sonucunda, Osmanlı ordusunun iki önemli birliği devşirme asıllı olan Yeniçeri Birlikleri ve Anadolu Türkleri'nden oluşan Sipahi Birlikleri karşı iki grup olmuştur.

III.Mehmed'den sonar başa geçen I.Ahmed çok genç ve tecrübesiz olduğu için ilk önce çevresindekilere annesi Handan ve (Beyaz Hadım) Derviş Mehmed Ağa'ya (1 sene önce Valide Sultan tarafından Bostancıbaşı ilan edilen) uymak durumunda kalmıştır. Saray yönetiminde haremın sözü bir kez daha en etkin rolü oynamaktadır, hem de bu kez Valide Sultan'dan ziyade bir hadım ağa tarafından Habsburglarla yapılan savaşlarda bu defa gülen taraf Osmanlı olmuştur. Bosnalı Rumeli Beylerbeyi olarak askeri ve yönetsel tecrübesi mevcut olan Lala Mehmed Paşa ana kararlar vermektedir. Lala Mehmed Paşa komutasında ordu 1604'te Pest'i yeniden feth etmiş, Macaristan ve Transilvanya'nın Habsburg Hanedanlığı'na bağılı kısımlarında Osmanlı koyu Katolik ve Protestanlar arasında getirdiğı kurallarla yeni bir düzen sağlamıştır. Bu dönemde savaşların yoğunlaşması, ordu içi disiplin, eğitim ve taktik ihtiyacının öne çıkışı, Sipahiler'in ve onları desteklemesi için kurulan tımar sisteminin çöküşü ile büyük bir finansal gerileme dönemi de başlamıştır. Tımar sistemi çökerken, bu yüzlerce, binlerce savaşçı Kapıkulu olarak askere alınanlar ve devşirmelerle Müslüman kökenli Sipahiler arasındaki ilişkiler de giderek daha çok açılmaya yüz tutmuştur. 1614'te Transilvanya ile yeni bir antlaşma yapılmıştır. 1615'de Habsburg Hanedanı ile 20 yıl sürecek bir genel barış antlaşması imzalanmıştır*. Ayrıca, Fransa, Venedik, İngiltere ve Habsburg tüccarlarına da bir dizi kapütülasyonlar verilmiştir. Devşirme sistemi çökerken Osmanlı yönetim ilişkilerini etkileri altında tutan güçlü devşirme grupları, I.Süleyman'ın ardından daha küçük gruplara ayrılmışlar ve güç kaybetmişlerdir. Devşirmeler ile Türkler arasındaki ayırım artık Osmanlı politik hayatının özellikli bir unsuru olmaktan uzaklaşmaktadır. Bu dönemde, Lala Mustafa Paşa ve Baş Hadım Ağa Mustafa Paşa eyalet politikası üzerine öne çıkan rolleri paylaşmaktadır. I.Ahmed'in yerini kardeşi I.Mustafa'ya bırakmasının ardından tahta geçişte yeni bir düzen geleneğı oluşmuş ve hanedanın en yaşlı olanına tahtı bırakma geleneğı çıkmış veraset usulünü değiştirerek Ekber-i Nesibiyet (seniority) sistemine geçilmiştir (Karateke, 2000); en büyük oğuldan ziyade en büyük kardeşe aktarılmaya başlanmıştır.

* Zitvatoruk'da bir türlü sağlanamayan düzensizlikten ötürü Estergon çevresindeki topraklar Avusturya'ya, ancak bir bölüm vergisi Osmanlı'ya gitmek üzere verilmiş; Hıristiyan dini ritlerinin serbestliğı için Osmanlı

Yeni Sultan II.Osman (1618-1622), çok genç olmasına rağmen Yunanlı annesinden Latince, Yunanca ve İtalyanca öğrenmiş ayrıca Osmanlı Türkçesi, Arapça ve Farsça bilmektedir. Bu yetileri ve bir çok iyi akıl adamının desteği ile II.Osman, imparatorluğu tekrar “restore” edebilecek bir sultan olmuştur. II.Osman’dan sonra saltanatın Ekberi Nesibiyet yoluyla aktarılması sistemi usul olarak yerleşmiştir (Karateke, 2000). II.Osman’ın ilk adımı sadece Mustafa’yı başa getiren destekçilerini değil aynı zamanda da, kendisine karşı güç oluşturabilecek grupların güçlerini kırmak oldu. Kösem Sultan ve bendeganı Eski Saray’a gönderilmiştir. Sadrazam, vezirler ve üst bürokratlar Şeyhülislam Esad Efendi haricinde değiştirilmiştir. Ulemanın ayrılan üyelerinin yetkileri sultanın kişisel eğitmeni Ömer Efendi’ye geçmiş ve Şeyhülislam’ın da yetkileri kısıtlanmıştır. Sadrazam, bir önceki yönetim döneminde önemli bir donanma kariyeri olan ve II.Osman’ın ilk düşmanlarını elimine eden Güzelce Ali Paşa olmuştur. II.Osman kardeşlerini öldürtmemiştir. II.Osman’ın reform girişimleri kuşkusuz Osmanlı tarihinde Osmanlı İmparatorluğu’nu çöküşten kurtarabilmek için sistemi değiştirmek adına yapılan ilk ciddi girişimlerdir. II. Osman saray içerisinde yönetime yönelik görev alan devşirmelerin ve Yeniçeri Birlikleri’nin içinde “Türkleştirme” (Turkify) yapma girişiminde bulunmuştur. Hotin’den dönüşünün ardından Yeniçerive Sipahi Birlikleri’ni daha heterojen bir düzende, bir çeşit Anadolu ve Suriye’den özellikle Müslüman askerlerin alındığı nasyonel bir milis grubu kurarak değiştirmeyi amaçlamaktadır. Aynı zamanda Osmanlı yönetimini devşirme egemenliğindeki başkent İstanbul’dan Türk gelenek ve göreneklerinin hakim olduğu Anadolu’da bir yerlere götürmek istemektedir (Bursa ya da Ankara’ya). II.Osman’ın Şeyhülislam’ın yetkilerini kısıtlaması, ulema sınıfının yetkilerinin kısıtlanması yönünde ilk adımdır. Böylelikle sultanın etkin gücü yönetimde pekişebilirdi. Ancak, bu girişimler II.Osman’a karşı ciddi bir tehditin oluşmasına sebep olmuştur. Hotin dönüşü asker, aralarında yetersiz gördüğü askerleri başkent İstanbul’a dönüştürme cezalandırmıştır. Aynı zamanda da, geri dönüşte askere çok limitli bir ödül dağıtma sistemi uygulanmıştır. Askerin seferde gösterdiği performansı beğenmediği için II. Osman’ın yeni bir ordu kurmak istediğini öğrenen Yeniçeri Birlikleri, onun Anadolu’dan Hacca doğru gideceğini öğrenerek, ayaklanma girişimleri ile ilgili planlar yapmaya başlamışlardır. 1622’de ulemanın ve üst bürokratların desteği ile Yeniçeri Birlikleri Sultan Ahmed Camisi’nde bir miting yapmış, ve bu mitingin sonucunda Yeniçeri Birlikleri önce sadrazamı ve daha sonra da sultanın diğer önemli adamlarının evlerini basmışlardır. II.Osman kendi canını kurtarabilmek için sadrazam Dilaver Paşa’nın öldürülmesine izin vermiş, ancak bu durum tarihte öldürülen ilk Osmanlı padişahı olması gerçeğini değiştirmemiştir. Tahta ikinci kez Mustafa geçmiştir. 1622-1623 tarihleri arasında 1 yıl tahta kalmıştır. Büyük bir hızla başkent anarşiye doğru

ilerlemektedir. Bazı asker grupları, halkın evlerini basmaya başlamışlardır. Anadolu eşkiyalarına da böylelikle gün doğmuştur. İmparatorlukta yönetim tamamen elden çıkmış, kontrol kaybolmuştur. Abaza Mehmed ve diğer görevlilere maaşları ödenemezken 1623'te IV.Murad genel karar ile tahta getirilmiştir.

IV.Murad (1623-1640) tahta geçtiğinde imparatorluğun içerisinde hem finansal, hem de politik anarşi hakimdir. Rumeli'nin ve Anadolu'nun birçok noktasında yönetim ayaklanan birliklerin elindedir. Dış düşmanlar, Osmanlı'nın bu zayıflığından yararlanmak için hazırlanmaya başlamaktadırlar. Sonunda IV.Murad askeri ve yönetsel kuvveti geri kazanması, imparatorluğun ihtiyacı olan liderliğini yerine getirebilmek için 9 yıl daha geçmesi gerekmiştir. Yönetiminin ilk bölümünde 1622'ye kadar onu tahta getiren politik liderlerin etkisi altındadır. Kişisel gücünü oluşturduğunda disiplin sağlamak ve “zayıflığı” getiren unsurları eyaletlerden “kazımak” adına ciddi bir kuvvet uygulayacaktır. IV. Murad Yönetici Sınıfının ve askeriyenin tüm üyeleri ile İstanbul'da kendisini desteklediklerine yönelik birer sadakat belgesi imzalatmıştır. Böylelikle onun yönetiminde bir reform döneminin başlaması için gereken istikrar sağlanmıştır. Danışmanı Koçi Bey'in de yardımı ile “gelenekselci” sistemi tamamen değiştiren, Avrupalı bir şekilde yenilenen bir sistem kurmak istemektedir. İlk atılan adım, ordu içi itaat etmeyenlerin yakalanması ve onlardan ordunun temizlenmesi yönünde olmuştur. Celali İsyancıları ve sipahilerin içerisindeki isyancılar temizlenmiştir. Tımar sistemi elden geçirilmiştir, sipahiler sistemden uzaklaştırılmıştır. Birkez daha tımar sistemi finansal ve politik bazlı güçlü bir sistem olarak kurgulanmış ve imparatorluk içerisinde kuvvetli bir yönetim tekrar sağlanabilmiştir. Ayrıca kısa bir süre içerisinde yönetici sınıf içerisindeki tüm branşlarda da bir kontrol ortamı sağlanabilmiştir. IV. Murad bir Adaletname de çıkartmış ve disiplin kurulması için yazılı kuralları böylelikle gündeme getirmiştir. Reformlarını yerine getirebilmek için gereken finansal desteği çiftçilikten alınan vergi sistemi* ile kurgulamış ve hazineyi böylelikle “toparlayabilmiştir.” IV. Murad'ın ardından tahta gelen İbrahim (1640-1648) askeri ve yönetsel tecrübesi olmayan, çevresindeki Yönetici Sınıfın kendi çıkarlarını düşünen üyelerince yönetilecek bir yönetim dönemi içerisindeydi. Ulema içerisinde taşıdığı saygınlığı yüksek olan Kemankeş Kara Mustafa Paşa Sadrazam, Cinci Hoca lakaplı Hüseyin Efendi ise danışmanıdır, ancak “perdenin” arkasında IV.Murad döneminde gücünü kaybeden Kösem Sultan bulunmaktadır. Haremde vakit geçirmeye yönlendirilen İbrahim döneminde IV. Murad'ın kurduğu vergi

* *Emin* adı verilen maaşlı vergi toplayıcıları ile toplanan sistem.

sistemi çalışmamaya, güvenlik sistemi işlememeye başlamış ve hazine küçülmeye yüz tutmuştur.

6 yaşında tahta gelen IV. Mehmed (1648-1687) saltanatının ilk yıllarında Sadrazam Sofu Mehmed Paşa, annesi ve Yönetici Sınıfının önde gelen elemanlarının elinde kullanılan bir oyuncak niteliğindedir. Sofu Mehmed Paşa, imparatorluğun her iki askeri gücü, Yeniçeri Birlikleri ve sipahileri yanına alarak gücünü sağlamlaştırmaya çalışmıştır. Ayrıca, Cinci Hoca'yı yakalatmış, ve idam ettirmiştir. Anadolu Celalileri'nin sultanı Yeniçeri Birliklerine karşı korumaları için Anadolu'dan İstanbul'a çağırılmış ve bir güç dengesi yaratmaya çalışmıştır. Bunun sonucunda da tarihte *Ağaların Saltanatı* olarak bilinen (1648-1651) dönem başlamıştır. İstanbul, Ağalar'ın yönetimi altındayken, Anadolu bir dizi Celali liderinin - ki Sipahiler tarafından desteklenen - kendi avantajları için girişimde buldukları bir yer halini almıştır. Aynı zamanda, sultanı sadrazamları reform yapmak ve eyaleti düşmanlardan korumak için zorlayan da yine bu bir dizi Celali'nin mevcudiyetidir. Yönetim kaotik bir dönem içerisindeyken hazine de oldukça vahim bir hal almıştır. Daha ağırlaştırılan vergiler ile hazinenin vahimleşen durumuna bir çözüm aranmış, 1650-1651 kışında imparatorluk çöküşün eşiğine gelmiş ve ancak bir müddet sonra İmparatorluğun ihtiyacı olan düzenli bir liderlik oluşturulabilmiştir. Girit feth edilmiş, hazineyi besleyen kanallar "restore edilerek", maaşların dağıtımını bir düzene koyulmuştur. Aynı zamanda imparatorluk bütçesini yıllık olarak düzenleyen ilk sadrazam olmuştur*. Onun öne sürdüğü politika, metod ve sonuçları ileride yeni krizler çıktığında geriye dönülüp bakılan ve kullanılan ip uçlarını taşımaktadır. Osmanlı İmparatorluğu yönetiminde 1656-1683 yılları arası sadrazamlık mevkiine gelen *Köprülü'ler Dönemi* olarak isimlendirilmektedir. 1656-1661 yılları arasında Köprülü Mehmed Paşa, Macar asıllı bir devşirme olarak Osmanlı bürokrasisinde hızla ilerlemiş ve sadrazam olmuştur. Sırasıyla, 1661-1675 yılları arasında oğlu Köprülü Fazıl Ahmed Paşa ve 1675-1683 yılları arasında da Köprülü Kara Mustafa Paşa sadrazamlık görevini üstlenmişlerdir. Osmanlı tarihinde Köprülü'ler dönemi olarak isimlendirilen 1656-1683 yılları, Osmanlı siyasi yapısının önceki yıllara göre nisbeten belirli bir istikrar içerisinde geçtiği yıllardır. Öyleki, imparatorluk sınırlarının genişletilmesi ve sosyo-ekonomik yapının bilinen ortaçağcı sisteme dayanan savaş ekonomisi ile beslenebilmesi için Avrupa topraklarına tekrar akınlar yapılmaya başlanmış, bu bağlamda da, Viyana iki kez kuşatılmıştır. Bu dönem içerisinde, tabii ki bir takım, Osmanlı klasik otokratik ve merkezîyetçi sistemini canlandırma yönünde girişimlerde

* Her ne kadar erken dönemlerden biri eyaletlerden gelen vergiler bir düzen içerisinde olsa da, genel finansal bağlamda yıllık bir bütçe oluşturulmamıştır.

de bulunulmuştur. Bunların içerisinde en önemli olanları özellikle 1683 ile 1699 arasında kalan süreçte Köprülüler'in girişimleridir. Ancak İnalçık'a göre bu girişimler "felaketli savaş döneminde tam bir çöküntüye uğramıştır" (İnalçık, 2001). 1683'te Osmanlı ikinci kez Viyana kuşatmasını Köprülü Kara Mustafa Paşa komutanlığında kaybetmiş ve bu kayıp Köprülü Mustafa Paşa'nın ölümüne sebep olmuştur. Bu bağlamda, Köprülüler dönemi sona ermiştir.

Bütün bu kaotik yıllar ve durumlar içinde IV. Mehmed zamanının çoğunu haremde ve avlanarak geçirdiği için 1687'de Şeyhülislam'ın, padişah artık görevlerini yerine getiremiyor fetvası ile Sultan İbrahim'in ikinci oğlu olan II. Süleyman tahta geçirilmiştir. II. Süleyman (1687-1691) tahta çıktığında kendisini yönetime getiren ağalar grubunun kontrolü altında kalan bir kimlik sergilemektedir. II. Süleyman'ın yönetim döneminin ilk beş ayında da anarşi devam etmiştir. Ancak, herkesi şaşkırtacak bir biçimde ilk beş ayın ardından II. Süleyman işlerin kontrolünü ele almıştır. Belgrad üzerindeki Habsburg tehdidini önlemek için 1688'de Yönetici Sınıfını toplamış, birliklerin *cihad* altında toplanarak bu bölgeye gitmesini emretmiştir (Shaw, 1978; Sakaoğlu, 1999). Bu dönemde Habsburg Hanedanlığı, Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşadığı kaos ortamından faydalanmaya çalışmaktadır. Hırvatistan ve Slovenya'da Osmanlı savunması geri püskürtülmüştür. 1687'de hanedanlık prenslerince kral ilan edilen Joseph bir merkezîyetçilik yaratabilmiş ve 1688'de Osmanlı'lardan Belgrad'ı almıştır. Böylelikle, Balkanlara ulaşabilmek için Habsburg kendisine bir yol açmıştır. Bunun üzerine II. Süleyman Venedik'e barışı korumak için ajanlarını göndermiştir. 1689-1690 kışında hazırlanan Osmanlı ordusu ile II. Süleyman Habsburgları geri püskürtmeyi başarmıştır. Sadrazam Köprülü Fazıl Mustafa Paşa, öncülleri diğer Köprülüler gibi hızlı ve yerinde kararlar vererek 1690'da Belgrad'ı geri almış ve savunma sınırlarını yeniden "restore" etmiştir. Aynı zamanda yönetim sistemi ve maaş ödemeleri gibi konular da bu dönemde tekrar yoluna girmiştir. Osmanlı adalet ve yönetim meseleleri son yüzyıldır olmadığı kadar düzenli bir şekilde sisteme girmiştir. Ordu ve tımar sistemi de yeniden elden geçirilmiş, tımar sistemine genç askerler alınmıştır (Shaw, 1978; Sakaoğlu, 1999).

II. Süleyman hidropsiden ölünce İbrahim'in üçüncü oğlu olan II. Ahmed tahta geçmiştir. II. Ahmed dönemi (1691-1695) Habsburg Hanedanı ile Balkan'larda süren savaşlar ile geçmiş, Venedikliler ile Girit ve Sakız Adası için savaşılmış ve son Köprülü Fazıl Mustafa Paşa'nın reformları kısa süren "ışıldama" ve "sönme" gösteren girişimler olmuştur. Yönetici Sınıfı da bu bağlamda yozlaşmıştır. 1695'te II. Ahmed öldüğünde imparatorluk yönetim biçiminde büyük bir değişiklik olmamış, sultan Osmanlı Hanedanı'nın en yaşlı üyesi olan ve daha önce

iki kez tahta çıkan IV. Mehmed'in oğlu II. Mustafa'ya kalmıştır. Onun akıl hocası olan Seyid Feyzullah Efendi 1695'te Şeyhülislam olunca ulemanın reformu ve Yönetici Sınıfın yeniden daha dinamik bir halde işleyebilmesi için girişimlerde bulunmuştur. Kısa bir süre içerisinde gücün merkez noktası haline alan Şeyhülislam, Köprülüler'in yolunu takip eden bir Osmanlı Yönetim sistemi oluşturmak için ordu ve yönetime şekil vermeye çalışmaktadır. Savaşlara komutanlık etmediği zamanları Edirne Sarayında geçiren II. Mustafa burada avlanarak dinlenmeyi sevmektedir. Bir müddet sonra bu durumdan faydalanmak isteyen Feyzullah Efendi ve taraftarları ayaklanınca II. Mustafa birlikleri ile isyanı bastırmak zorunda kalmıştır. Ancak, bu durum sonucunda 1703'de II. Mustafa yerine III. Ahmed (1703-1730) tahta geçirilmiştir (Shaw, 1978; Sakaoğlu, 1999).

17.yy.a gelindiğinde, bir geçiş döneminin başladığı ve kapsamlı değişimlerin Osmanlı içerisinde hem politik yapıda, hem sosyo-kültürel hayatta, yavaş da olsa, kalıcılık kazanmak üzere ortaya çıktığı görülmektedir. 1650 yılında sadrazamlara mahsus sürekli bir saray tahsis edilmiş, Divan-ı Hümayun bürokrasisinin Reis-ül-küttablık'a bağlı kısmının burada da hizmet görmeye başlaması ile Divan-ı Hümayun'un önemi giderek azalmıştır. Ayrıca, bu yüzyılda Harem-i Hümayun'da giderek artan nüfus, eskisinden daha köklü ve ciddi bir hiyerarşik örgütlenme ihtiyacını doğurmuştur ve gelişen harem teşkilatı ana hatlarına 17.yy.ın ilk çeyreğinde kavuşmuştur.

17.yy. ortasında Divan-ı Hümayun Kalemleri'ne önemli miktarda katip alımı yapıldığı, bu yüzyılın Rûus Defterleri'nden anlaşılmaktadır. 17.yy. ortalarına kadar devlet işlerindeki yoğunlaşmanın da tesiriyle meydana gelmiş olan bu sayısal artış, Divan-ı Hümayun Kalemi'ndeki yönetime karşı gruplaşma da etkili olmuştur. 17.yy. ortalarında, *Paşa Kapısı* adı ile anılan Bâb-ı Âli'nin devlet işlerinde artık Divan-ı Hümayun gibi resmi bir birim olarak ortaya çıkması ve hükümet merkezi olarak kullanılması sonucunda, Reis-ül-küttab ve ona bağlı olan bürokratik birimler de buraya taşınmıştır. Bâb-ı Âli'nin kuruluşundan önce, Reis-ül-küttab ve Divan-ı Hümayun katipleri, sadrazam konaklarında (İbrahim Paşa Konağı gibi) kısmen hizmet vermekteydiler. Artık Sadrazam'ın görev tanımının değişmesi sonucunda sadrazam saraylarının kullanılması yerine devlet işlerinin yürütülmesi için sadrazamlara sabit bir konağın tahsis edilmesi Divan-ı Hümayun bürokrasisinde gündeme gelmiştir. Bâb-ı Âli'ye geçiş döneminin diğer bir sonucu olarak Nişancı'nın Divan-ı Hümayun bürokrasisi üzerindeki nüfuzu bir dereceye kadar zayıflamış ve 17.yy. sonlarına doğru Reis-ül-küttablık kendisine bağlı olan birimlerde ki tek yetkili merci olmuştur. Bu gelişme sonucunda Reis-ül-küttablık merkezli bürokrasinin *kalem* olarak anılması, hatta kalemin bu merkeze oranla *Divan-ı*

Hümayun Kalemî adının yanı sıra *Reis Kalemî* olarak adlandırılmasına sebebiyet vermiştir. Reis Kalemî tabiri özellikle katipler arasında yaygınlık kazanmış, her iki terim de 18.yy. sonlarına kadar kullanılmıştır. Resmi bürokraside *Divan-ı Hümayun Kalemî* tanımı *Reis Kalemî* tanımı yerine kullanılmaya başlamıştır. Bâb-ı Âli'ye geçiş ile buradaki bürokrasinin en temel unsuru haline gelen Divan-ı Hümayun Kalemî için asıl önemli gelişme alt birimlerinin oluşumudur. Kendi içerisinde Beylik (Divan) tahvil ve rüüs gibi kısımlara ayrılacak olan birimlerin görevlerini, Divan-ı Hümayun Kalemî bu yüzyıldan önce tek bir gövde altında çözmektedir. 17.yy.ın başlarında Divan-ı Hümayun Kalemî'ne ait çeşitli defterlerin karşılaştırmalı olarak incelenmesi sonucunda, bu kalemlerin henüz gruplanmamış oldukları görülmektedir. 16.yy. sonları ve 17.yy. başlarında katiplerin bazı mühimme, tahvil ve Rüüs Defterleri ile kimi vesikalarda belirli bir tasniflemeye gidilmeden kayıt tuttukları görülmektedir. 17.yy. başlarından itibaren, devletin bürokratik işlemlerinin bünyesindeki genişleme zamanla belirli konularda uzmanlaşan katiplerin aynı tür işlere bakarak, bir nevi otomasyon oluşturulduğunu göstermektedir. Bâb-ı Âli'ye geçişten sonra artık *kalem* olarak isimlendirilen Divan-ı Hümayun bürokrasisinde görev sınırları neredeyse belirlenen katip grupları uzmanlaştıkları alanlara göre verilen isimler ile anılmaya başlamışlardır. Genel bir tasnifleme ile tımar işlemleri ile uğraşan grup, özellikle tahvil hükmü vermesi dolayısı ile *tahvil tarafı* olarak isimlendirilmiştir. Tayin ve maaş için yapılan arzlar ile ilgili işler ve görev ya da maaş için gerekli olan rüüs belgelerinin tanzimi ve defterlerinin tutulması ile ilgili olan bölüme *Rüüs* denilmiştir. Klasik Divan-ı Hümayun Kalemî'nin "majör" unsuru olan Defterdarlık'ın yetkisi haricinde kalan hükümlerin yazılması, dış işleri ile ilgili yazışmalar ve bunların arşivlenmesi, Divan-ı Hümayun tarafından verilen beratların arşivlenmesi gibi işler ile uğraşan bölüm de *Divan* ya da *Beylik* olarak isimlendirilmiştir. Defterdarlık'a bağlı birimlerin her birine *kalem* adı verilirken, Divan-ı Hümayun kaleminde üç alt *şubeden* oluşan birimin tümüne de *kalem* adı verildiği görülmektedir. Bu şubelerin her biri anlam kargaşasına neden vermemek için *taraf* olarak isimlendirilmişlerdir. Divan-ı Hümayun Kalemî'nin, Beylik, Rüüs, Tahvil Tarafı şeklinde alt bölümlere ayrıldığı görülmüştür (Ahışhalı, 2001). Yönetim strüktürünün tamamı ile merkezîyetçiliğin dağılması ve çöküşten etkilenmesi, ekonomik ve sosyo-kültürel hayattaki değişimlerden ötürü söz konusu olmaktadır. Hatta, Osmanlı politik bünyesinin sahip olduğu bir takım iç devinimler bu konuda var olan diğer sebeplerdendir. Sultanların, bakanların ve yetkin bürokratların kontrolünün olmadığı, ya da zayıfladığı anlarda imparatorluk dışında bir takım gelişmelerin mevcudiyeti, eyalet devletlerin

Avrupa’da güçlerinin artması* imparatorluğun sadece sahip olduklarının kaybedilişi değil, aynı zamanda da gelişi yakın olan bir çöküşün haberlerini vermektedir. Bu bağlamda, “çöküş” farklı seviyelerde incelenmelidir. “Orta Doğulu” bir zihniyete sahip olmak ve Avrupa’da aynı tarihlerde bulunan yönetim sistemlerinin geçirdiği bir dizi değişiklikleri yaşamamak ve dolayısıyla halen Avrupa’nın kapitalistliğe doğru giden ekonomik sisteminin aksine savaş ekonomisi temelli bir ekonomiye sahip olmak çöküşü hızlandıran diğer sebeplerdir. Aslında Avrupa henüz bu tarihlerde Osmanlı’nın mevcudiyetinden ve “heybetinden” çok korkmakta ve dolayısıyla da, Osmanlı’nın yaşadığı çöküşü zamanında tanımlamakta başarılı olamamaktadır. Bu yüzden imparatorluk olması gerekenden daha uzun bir süre ayakta kalabilmiştir. Aslında 17.yy.a kadar Osmanlı, Kıta-Avrupası’ndan çok da kopuk değildir. Ancak sultanların birbiri ardına imparatorluğa yaşattığı yönetim “zafiyetinden” ötürü reformların yapılmasında geç kalınmış ve bu durum imparatorluğu çöküşten kurtaramamıştır. Belirli bir nedeni, çöküşü oluşturan diğer nedenlerden ayırmak çok zordur. Ancak, Osmanlı yönetim sistemi “sultan” merkezli oldukça, sistemi düzenlemek ve yeni bir yol çizmek de çok zordur. Ve çöküş gerçekleşmeye başladığında bir dizi ciddi neden- ki içlerinden biri sultanlık sisteminin yönetimin “omurgasını” bir arada tutmasıdır- çöküşün “anahtarını” oluşturmaktadır. I. Süleyman’ın ihtişamlı yönetim günlerinde dahi çöküş yaşanmaktadır. Muhtemelen bunu anlamak için ya da herhangi bir hanedanın sahip olduğu kuruluş döneminde birbiri ardına gelen kuvvetli ve yetenekli liderlere sahip olmaktan ötürü bu durum, henüz bu dönemde anlaşılammaktadır. Öte yandan bu durum sultanın kişiliğine birebir bağlı olduğu için bir tek zayıf yöneticinin başa gelişi o ana kadar gizli kalmış çöküşün doğmasına sebep verecek kapıları aralayacaktır. Erken dönem sultanları, yönetmek için eğitilmiş ve imparatorluk kimliği kazanılana kadar yönetim sisteminin gücünü yükseltmişlerdir. Erken dönem yöneticileri eyaletler ölçeğinde yeteneklerini gösterebilen ve ordularını iyi yönlendiren ve askeri güçlerini geliştirebilen kimliklere sahiptiler. Bir “kul” sistemi oluşturarak yönetim mekanizması içerisinde peşlerinden gelen alt kadroların “kalite” ve “kabiliyetlerini” kontrol etme gücünü kazanmış ve eski geleneksel Türk aristokrasisine karşı duran bir sistem oluşturmuşlardır. Bu noktada, Bizans ile tanışma, Selçuklu ve Büyük Pers İmparatorluğu’nun yönetim sistemlerinin belirli ölçülerde takibi etkili olmuştur. Ancak, Osmanlı’nın Yönetici Sınıfa “kulların” alınışına dayanan, Müslüman doğanların daha sonraki yıllarda devşirmeler kadar yönetim sisteminin içerisinde yükselememesine temellenen ve Osmanlı’nın Avrupa karşısında eski Türklerdeki sistemlerden farklı olarak güçlenmesini sağlamaktadır. Çöküş

* Sözü edilen güçlenme politik, ekonomik, askeri ve kültürel alanlarda 15.yy. ve 16.yy.da Osmanlı sultanlarının yaşadığı ölçekte bir güçlenmeye denk gelmektedir.

döneminde ise, “kulların” yönetim üzerinde kontrolü “maskeli” bir biçimde ellerine geçirmiş olmalarından ötürü, bu durum büyük bir çıkmaza neden olmuştur. 1300-1683 döneminin askeri ve siyasal başarılarının tam tersine, uzun 18. yy. olarak da adlandırılan bu dönemin özelliği, yenilgiler ve toprak kayıpları oldu. Siyasal yapı, devamlı evrim geçirerek, gerileme değil de, dönüşüm olarak algılanması gereken bir süreçte yeni biçimler aldı. Merkezi yönetim yeni bir biçim almış, adeta kılık değiştirmişti. Bu ortamda uyrukların itaati büyük ölçüde buyrukla değil, müzakerelerle sağlanıyordu. Osmanlı ekonomisinde de önemli değişiklikler meydana geldi: Mal dolaşımı artmaya başladı, kişisel tüketim düzeyleri muhtemelen yükseldi ve dünya ekonomisi Osmanlı tebaasının gündelik yaşamında gittikçe büyüyen bir rol oynar hale geldi (Quataert, 2002). 18.yy’da sultan sadece sembolik bir güce sahiptir. Bu yüzyılda siyasal yaşamda başkaları tarafından “yaratılmış” değişiklikler veya eylemler sultan tarafından onaylanmaktadır. “Kadınlar saltanatı” denen dönem her ne kadar sona erdiyse de seçkin kadınlar halen bu yy.da güçlerini korumuşlardır. Hanedan kızlarının, ittifaklar kurma ve hanedanın otoritesini sürdürme amacıyla yüksek mevkilerdeki devlet görevlileriyle evlendirildiği bilinmektedir. Quataert’e (2002) göre, iktidar saray dışına kaydıka, bu tür desteklerin önem kazanmış olması mümkündür. En azından IV.Mehmed’in yürütme yetkilerini Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa’ya devrettiği 1656 yılından itibaren, siyasal yönetim vezir ve paşa hane halklarının eline geçmiştir. Fütihat değil, mevcut kaynakların sömürüsü, devlet gelirlerinin en büyük kaynağı haline gelirken, savaşçılık becerileri gözden düşerek, yerlerini idari ve mali becerilere bırakmıştır. Dolayısıyla devlet makamlarına atananların çoğu, artık çok gerekli hale gelen mali ve idari eğitimi sağlayan vezir ve paşa hanelerinden çıkıyor, bu haneler genellikle Osmanlı sultan kızlarının yaptıkları evliliklerle saraya bağlanmaya başlıyordu. Eskiden yönetim işlerini yürüten “kapı kulları”nın aksine, bu erkek ve kadın seçkinlerin, kontrolleri altındaki dini vakıflar, malikaneler ve tacirlerle kurdukları ortaklıklar kanalıyla iktisadi hayat içinde yer almaya başladığı görülmektedir. Bu vezir ve paşaların maiyetleri yeni seçkinlerin “oluşmasına” uygun ortamlar oluşturmakta ve onlara istihdam, himaye, eğitim ve doğru kişilerle ilişki kurma olanakları sağlamaktadır. Quataert’e (2002) göre 18. yy. başında II.Mustafa, başarısız bir girişimde bulunarak, bu gidişi tersine çevirip iktidarı yeniden kendisinin, sarayın ve ordunun ellerinde toplamaya çalışmıştır. İktidarı yeniden ele geçirmek ve tekrar siyasetin merkezine oturmak isteyen II.Mustafa, askeri bakımdan devri geçmiş süvari gücünün mali omurgasını oluşturan timarlara miras bırakılabilme hakkını tanımıştır. Ancak sultanın, 1703 Edirne Vak’ası diye anılan darbesi başarısızlığa uğramıştır. Daha sonra sultanın yetkileri ve itibarı, “ilgili taraflar”ın tavsiyelerini dinlemesi ve görüşlerini göz önüne alması şart koşulacak ölçüde düşürüldü.Bütün bu olaylar

egemenliğin vezir-paşa ailelerin (ve medrese cemaati içindeki müttelikleri olan ulemanın) eline geçişini kesinleştirmiş ve merkezdeki 18. yy. siyasetinin rengi belirlemiştir. Böylelikle, birçok kıta Avrupası devletinde, gücün monarşi üstüne oturduğu bir anda, Osmanlı siyasal yapısı başka bir yönde evrilerek, gücü hükümdarın elinden almıştır denilebilir (Quataert, 2002). Sultanlar ülke içi siyasal üstünlük mücadelesini kaybedince, siyasal varlıklarını sürdürmek için yeni araç ve teknikler aramışlardır. 18. yy. başından itibaren merkezi devlet, kendi meşruiyetini artırmak ve iktidarını pekiştirmek amacıyla Haremeyn-i Muhteremeyn'e (Mekke ve Medine) giden hac yollarını yeniden düzenlemesi bu duruma örnek olarak verilebilir. III. Ahmed (1703-1730) Edirne Vakası'nda II. Mustafa'nın yerine Edirne'de tahta çıkmıştır. İktidarının 1718-1730 yılları arasındaki dönemi Lale Devri olarak anılmaktadır. Babası IV. Mehmed'in annesi Gülnuş Hatun ile Edirne'den Bulgaristan'a gitmesi sonucu orada doğan ve 1679'da İstanbul'da İstavroz Sarayı'nda düzenlenen bed-i besmele töreni ile eğitime başlayan III. Ahmed'in 1687'den 1703'de tahta çıkmasına kadar geçen süre içerisinde İstanbul ve Edirne Sarayları'nda kafes hayatı yaşadığı bilinmektedir (Sakaoğlu, 1999). 1703'de Cebeci Birlikleri'nin İstanbul'da başlattığı ayaklanma fiili başkent durumundaki Edirne'de "Edirne vakası" denen ihtilal ile sonuçlanmıştır. Sakaoğlu'na (1999) göre, III. Ahmed Edirne Sarayı Has Odası'nda tahta çıkmıştır. 4 Eylül 1703'de yaklaşık 50 sene süren, kısa aralıklarla da olsa Edirne Sarayı'nın kullanımını sona erdirerek, buradaki saray halkı ve hanedan üyeleriyle İstanbul'a gelmiştir. İktidarının ilk yılları Yeniçeri Birlikleri ve Bostancıların ayaklanmaları ve bir takım eylemlerle geçti. 1708'de yönetime tam egemen olabilen III. Ahmed'in Karaağaç Bahçesi'ni dinlenmek için çok kullandığı bilinmektedir*. Aynı yıl çıkan bir büyük İstanbul yangınında daha sonra yerine sırasıyla Beşiktaş Sahilsarayı ve Dolmabahçe Sarayı yapılacak olan Caloğlu Yalısı yanmıştır. Döneminde olan bir diğer önemli olay 1709'da İsveç Elçisi'ni Topkapı Sarayı Arz Odası'nda kabul etmesi ve bu görüşmenin sonucunda Bender'de kalan Kral Demirbaş Şarl'ın korunması için İstanbul'dan sipahi ve silahdar gönderilmesini onaylamasıdır. III. Ahmed döneminde dış politik ilişkilere önem veren ve dolayısıyla birçok devletin elçileriyle birebir görüşen bir sultandır. Sakaoğlu'na (1999) göre, III. Ahmed zamanının çoğunu Sarayburnu surları üstüne yaptırılan ahşap Topkapı Sarayı'nda geçirmiştir. 1710-1711'de Prut Seferi olmuş, 1711'de Prut Anlaşması imzalanmıştır. 1718'de ise Pasarofça Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmalardan sonra bir dönemi yine Edirne Sarayı'nda geçiren III. Ahmed, karışıklıklar bitince, 1718'de İstanbul'a dönmüştür. Bu dönüşten 1730'a kadar geçen dönem (Patrona Halil İsyanı) Lale

* Aynı yıl çiçek hastalığına yakalanan III. Ahmed hastalığını burada geçirmiştir (Sakaoğlu, 1999).

Devre olarak anılmaya başlanacak, iktidar ve halk için bir “ferahlama dönemi” olacaktır (Shaw, 1978; Sakaoğlu, 1999). 1709’da Topkapı Sarayı’nda Arz Odası’nın arkasına (III.Avlu) bir kütüphane yaptıracak ve sarayın muhtelif dairelerindeki kitapları buraya toplatacaktır. 1721’de Lale Devri’nin en önemli imar faaliyetlerinden biri olan Kağıthane’de dere ıslah edilerek Cedvel-i Sim’e dönüştürülerek, buraya Sadabad Saray Yerleşimi yapılmıştır (Sakaoğlu, 1999). Bu dönemde Tekfur Sarayı’nda Kârhane-i Kâşi (Çini Fabrikası) ve Sur-i Sultani içinde Darphane-i Amire yapılmıştır. Lale Devri modern yaşam ve sık sık düzenlenen Kağıthane eğlenceleri, Çırağan Alemleri ve helva sohbetlerinden ötürü medrese ve tarikat çevrelerinin tepkisine neden olunca, 1730’da bütün Sadabat Sarayı Yerleşimi’nin tahrip edildiği Patrona Halil İsyanı’nın ardından III.Ahmed tahtan çekilmek zorunda kalmıştır. I.Mahmud (1730-1754) babası II.Mustafa 1703’te tahttan indirilince onunla birlikte Edirne Sarayı’ndan İstanbul’a getirilmiş ve Topkapı Sarayı’nda “kafes hayatı” yaşamaya başlamıştır. 1703’te iktidarı bırakmak zorunda kalan III.Ahmed tarafından saltanata ilişkin öğütler verilerek yönetime getirilmiş ve Hırka-i Saadet Dairesi’nde (Has Oda) iç biat töreni yapılmış ve Babüssaade’nin önünde tahta çıkmıştır (Sakaoğlu, 1999). Yönetiminin ilk yılları Patrona Halil İsyanı’nın ardından süren gerginlikleri dindirmek ve bu ayaklanmalara sebep verenleri yakalatmakla geçmiştir. Ayrıca, yine bu yıllarda İran cephesi savaşlarını, Tebriz’in işgali ile Bağdat’ın geri alınışını dikkatle izleyen I.Mahmud İncili Köşk’te sık sık toplantılar düzenlemekte ve Müşavere-i Acem denen oturumlarda alınan bir karar ile gazi ünvanı almıştır. 1733-1735 İran Savaşları’nda ordunun elden geçirilmesi gerekliliği anlaşılınca teknik açıdan eğitimi öngören kararlar çıkartmış ve 1734’te Hendeshane ve Humbarahane Örgütleri için binalar yapılmıştır. Aynı yıl Topkapı Sahilsarayı köşkleri tamamlanmıştır. Ayrıca Beşiktaş’ı sevdiği bilinen I.Mahmud burada yaptırılan Beşiktaş Sahilsarayı’nı 1747’de tamamlattır. Aynı yıl haremi ile birlikte bu saraya taşınan I.Mahmud’un ağır kış şartları altında bu sarayı kullanmadığı için Topkapı Sarayı’nda kış mevsimini geçirdiği bilinmektedir (Ünal, 1974; Sakaoğlu, 1999). 1754’te kalp krizinden vefat eden I.Mahmud’un yerine kardeşi III.Osman (1754-1757) Babüssaade’nin önünde tahta geçmiştir*. 1755’te çıkan bir yangında devlet daireleri yandığından ötürü geçici süreliğine Esmâ Sultan Yalısı, Paşa Kapısı’na çevrilmiştir. Paşa Kapısı Hoca Paşa yangınında yandıktan sonra yeniden yapılmış ve Sadaret Alayı ise 1756’da burada tekrar göreve başlamıştır (Ünal, 1974; Sakaoğlu, 1999). 1757’de hastalanan III.Osman’ın Sarayburnu köşklerinden (dış bahçe köşklerinden) birinde istirahate çekildiği ve burada vefat ettiği bilinmektedir. Döneminde Topkapı Sarayı’nda adını

* Herne kadar III.Osman cülus bahşişi dağıtsa da, iktidar da yaptığı ilk değişiklik saltanat değişiminde toplanması kural olan rüsum-ı cülüşiye denen vergiyi kaldırmaktır.

taşıyan bir köşk ile devlet daireleri için günümüze ulaşamayan Paşa Kapısı, Defterdar Kapısı ve Acemi Kışlası yaptırttığı bilinmektedir.

III.Ahmed'in oğlu olan III.Mustafa (1757-1774) Patrona Halil İsyanı'nın ardından yaşadığı kafes hayatından 27 yıl sonra çıkmış ve Babüssaade önünde cülus töreni yapılmıştır. Döneminde Sarı Abdurrahman Paşa Ayaklanması engellenmiş, İzmit Körfezi ile Sapanca Gölü'nün bağlanması tasarısı için etüdler yapılmış ve Beykoz önemli bir sayfiye halini almıştır. 1769'da Hotin Zaferi'nin ardından III.Mustafa gazi ünvanını almıştır. 1771'de Galata Vakası denen Kalyoncularla, Galata kulluğu neferleri arasında tartışmalar çıkmış ve olaylar güçlkle yatıştırılmıştır (Ünal, 1974; Sakaoğlu, 1999). Baron de Tott'dan ordunun seçme askerlerine Avrupalı savaş eğitimi verdirtmiş ve Süratçıyan Ocağı denen hafif topçu birliğini kurmuştur. 1773'te Mühendishane-i Bahrî-i Hümayun açılmış, Paris, Berlin, Viyana ve Varşova'ya elçiler gönderilmiştir. Bu dönemde Osmanlı'nın kendi dışındaki dünyayı merak etmeye başladığı, teknolojik yeniliklere açık bir yapı haline geldiği görülmektedir (Ünal, 1974; Sakaoğlu, 1999). III.Ahmed'in oğlu olan I.Abdülhamid (1774-1789), tahta geçtikten hemen sonra Küçük Kaynarca Antlaşması yapılmış ve Osmanlı, Ruslar'a yenilmiştir. Ayrıca, Habsburg Hanedanlığı ve İran ile savaşa girilmiştir (Ünal, 1974; Sakaoğlu, 1999). Döneminde 1777-1779 yılları arasında kundaklanmalar sonucu çıkan yangınlarda önemli yerleşim birimlerinin yanı sıra uzun süredir kullanılmayan Üsküdar Kavak Sarayı yanmıştır. Yaz aylarını Beşiktaş Sahilsarayı'nda geçiren I.Abdülhamid, Topkapı Sarayı Harem Dairesi'nde Hünkar Sofası olarak da bilinen bir mabeyn dairesi ile haremden I.Abdülhamid Odası adı ile tanınan bir yatak odası yaptırmıştır (Ünal, 1974; Sakaoğlu, 1999). I.Abdülhamid'in (Sarıcaoğlu, 2001) mabeynin dışında günlük hayatını sürdürüldüğü mekanlar arasında, sarayın içinde olup bazen binişle gidilen köşk ve kasırlar, onun inşa ettirdiği Şevket-abad (Şevkiyye), Muradiyye (vefat eden şehzadeye atfen) kasırları gibi muhtelif yapılar arasında, bir gün içinde birden fazla yer değiştirmesi de söz konusudur.

Osmanlı ekonomisi bu dönemde iyi bir durumda değildir. Bu durum 1779'da yapılan Aynalıkavak Temkihnamesi'nde bir kez daha vurgulanmıştır. Döneminde Bab-ı Ali'de yapılan meşveret meclisleri ile Yönetici Sınıfın öne çıktığı ve I.Abdülhamid'i etkilediği bilinmektedir (Ünal, 1974; Sakaoğlu, 1999). 1789'da geçirdiği rahatsızlıktan sonra vefat eden I.Abdülhamid'in yerine III.Selim (1789-1807) geçmiştir. Beşiktaş Sahilsarayı'na yeni köşk ve kasırlar ekleten III.Selim, Yeniçeri Birlikleri'nin ıslahı, Lağımçı ve Humbaracı Ocakları'nın örgütlenmesine önem vermiş ve Fransa ile İngiltere'den uzmanlar getirterek eski kurumların

modernleştirilmesine önem vermiştir. Ayrıca, 1776'da Tersane Mühendishanesi, 1784'te İstihkam Mektebi faaliyete geçmiştir.

XIV. Louis ile mektuplaşan ve İstanbul'daki Fransa Elçi'si ile haberleşen III.Selim, döneminin Fransız siyasetçilerince "geleceğin Büyük Petrosu" olarak görülmektedir. III.Selim'in ilk iktidar yılları Habsburg Hanedanlığı ve Rus Çarlığı ile olan savaşları ve devlet içi yolsuzlukları kontrol altına almakla geçmiştir (Shaw, 1978). 1789'da Revan Köşk'ünde yapılan meşveret meclisinde yaşanan siyasi, askeri ve toplumsal problemler tartışılmış ve çözümler aranmıştır. Bunun ardından bir "imdat-ı seferiye" başlatılmış ve imparatorluğun içinde olduğu ekonomik sıkıntılara ve israflı harcamalara çözüm aranmıştır. Yenilgiler ve karışıklıklar ile geçen yıllardan sonra 1791-1792 yıllarında Kağıthane'de imar çalışmaları başlatan III.Selim hazırlattığı proje ile Sadabat Kasrı'nı yenilemiş ve bu vadiyi temizletip, askeri eğitimler için bir meydan açtırmıştır. Mühimmat-ı Cihadiye ve halkın sorunlarına çözüm bulabilmek için nezaretleri kurmuştur. Dış devletlerine hakkında Fransız Bertranaud ve İsveçli d'Ohsson gibi yabancılardan raporlar almıştır. Bu raporları bir komisyon değerlendirmiş ve askeri, sosyo-ekonomik ve siyasi bir reform programı hazırlanmıştır. Her biri için nizam denenen yasalar yayınlanmıştır. Humbaracı, Lağımcı ve Topçu Ocakları için yeni kışlalar yapılmıştır. Levend Çiftliği ve burada yapılan kışla Nizam-ı Cedid için tahsis edilmiştir. Yeniçeri Birliklerinin üyelerine esnafıktan uzaklaşıp, askeri eğitim almaları için Topkapı Sarayı'nın Ağa yeri olarak isimlendirilen alanı bir talimgah olarak düzenlenmiştir (Sakaoğlu, 1999:518). Bâb-ı Âli'de modern Osmanlı diplomasisinin oluşturulmasına önem verilirken 1793'ten itibaren Londra, Paris, Viyana ve Berlin'e ilk daimi elçiler gönderilmiştir. Sık çıkan yangınların ardından kent ölçeğinde uygulanacak bir imar nizamnamesi yürürlüğe konmuştur. Ancak Yeniçeri Birlikleri'nin Nizam-ı Cedid Birliklerinden rahatsız olmaları sonucunda ortaya çıkan olayların takibinde öldürülmüştür.1794-1802 döneminde hasbahçelere Avrupa'dan getirttiği bahçıvanlarla bakım yaptıran III.Selim döneminde resimden müziğe tüm kültürel faaliyetlere önem verilmiştir. Topkapı Sarayı'nda kendisine bir daire yaptırmıştır (Sakaoğlu, 1999). Kabakçı Mustafa Paşa Ayaklanması'nın ardından, isyancıların isteğine üzerine IV. Mustafa (1807-1808) tahta çıkmıştır.

Lale Devri* denen dönemdeki (1718-30) gelişmeler, sultanların meşruiyetlerini pekiştirmek için başvurduğu ustalıklı yöntemleri daha net bir biçimde ortaya koymaktadır. Quataert'e (2002) göre, III. Ahmet ve sadrazamı İbrahim Paşa iktidarı tam anlamıyla ellerinde tutma çabalarının bir parçası olarak, İstanbul seçkinleri üzerinde egemenlik kurmak için "tüketimi" bir silah olarak kullanmıştır. Kral XIV. Louis'nin Versailles'daki sarayı gibi "Lale Devri sarayında" da hesapsız lüks tüketim yapılmaktadır. Sultan ve sadrazam bu yeni aracı kullanarak, tıpkı soyluları Versailles'daki saltanat merkezinde yaşamaya ve mali bakımdan çöktürücü balo ve ziyafetlere katılmaya mecbur eden Kral XIV.Louis gibi, vezir ve paşa hanehalklarını kontrollerini altına almak peşindedirler. III.Ahmed ve İbrahim Paşa tüketim konusunda İstanbul seçkinlerine önderlik etmeye çalışmış, toplumsal merkeze örnek alınacak modeller olarak kendilerini öne sürmüşlerdir. Tüketimde başı çekerek, siyasal statülerini ve meşruiyetlerini pekiştirmeye çalışmıştır (Quataert, 2002; Shaw, 1978). 18. yy. daha ilerki bölümlerinde, diğer sultanlar da benzer bir şekilde, meşruiyet ve iktidarlarını sürdürmek ve pekiştirmek adına kıyafet yasalarını kullanmışlardır. Kıyafet yasaları Osmanlı toplumunun ve diğer modernite öncesi toplumların standart bir özelliğidir ve farklı mevki, din ve mesleklerden insanların giymesi gereken giysi ve başlıkları belirlemektedir*. Sultanların kıyafet yasaları çıkartmaları ve uygulamaları kendilerini, birbirinden ayıran sınırların koruyucuları, ahlak, düzen ve adaletin uygulayıcıları olarak görme ve göstermesinden kaynaklanıyor olabilir. Quataert'e (2002) göre, bu yasalar vasıtasıyla, hükümdarlar, orduları ve fiilen bürokrasiyi kumanda etmedikleri bir zamanda da olsa, meşruiyetlerini pekiştirme çabasıyla, kendilerini toplumsal çekişmelerde hakemlik konumuna oturtmuşlardır (Ayrıntılı bilgi için bkz. Quataert, 2002). Siyasal hakimiyetin, başkentte ve diğer Osmanlı kentlerinde sadece Yönetici Sınıf içinde değil, aynı zamanda da Yönetici Sınıf ile halk arasında kutuplaşmalara konu olmaktadır. Bu kutuplaşmalarda Yeniçeri Birlikleri önemli bir rol oynamaktadır. Yukarıda da görüldüğü gibi, Yeniçeri Birlikleri bir zamanlar orduların merkezinde savaşıyor ve kentlerde garnizon olarak görev yapan etkin bir askeri güç iken, 18. yy.a gelindiğinde, askeri etkinliklerini büyük ölçüde yitirmiştir. Savaşların yükselen maliyeti, devletin Yeniçeri Birliklerine dönemin ağır enflasyonuna ayak uydurabilen maaşlar ödemesini engellemiştir. Fiziksel bakımdan kentsel dokunun parçası olan Yeniçeri Birliklerine ait kışlalardaki kuvvetler, gerçek maaşlarındaki düşüşe karşı koymak için, İstanbul'da ve

* Osmanlı tarihinin olağanüstü deneylerle dolu bu dönemine "Lale Devri" adı, o sırada sık sık yapılan lale yetiştirme yarışmalarına atfen bir 20.yy. tarihçisi tarafından verilmiştir. Quataert'e (2002) göre, Lale hem dikkat çekici ölçeklerdeki tüketimi hem de Osmanlı İmparatorluğu, Batı Avrupa ve Doğu Asya arasında ticarete konu olan bir kalem olarak, kültürler arası alışverişi simgelemektedir.

* Müslümanlara, Hıristiyan ve Yahudilerin giymesi yasak olan belirli renk ve kumaşları sadece kendilerinin kullanabileceği bildirilmiştir. Hıristiyan ve Yahudilere de başka renk ve kumaşlar giymeleri buyrulmuştur.

Belgrad, Sofya, Sofya, Kahire, Şam gibi önemli kentlerde, ayrıca bu kentler arasındaki noktalarda, koruyup nezaret ettikleri insanlarla ekonomik ilişkiler kurmuşlardır. Yeniçeri Birlikleri'nin hem seçkin hem de halktan olma kimliği –halk sınıfları içinden doğmuş, ama seçkinlerin bir parçası ve onlara bağlı olma kimliği- iç politikada önemli bir rol oynamalarını sağlamıştır. Sultanları tahta çıkarıp tahttan indirmekte, sadrazamları ve diğer devlet erkanını göreve getirip devirmektedirler. Bunları bazen Yönetici Sınıf'taki kapışmaların bir parçası olarak, bazen de halk adına yapmaktadırlar. Quataert'e (2002) göre, 1826'da lağv edilinceye kadar, genellikle elitlerin zulüm ve istibdatı önüne set çekmiş, halkın çıkarlarını korumuş bir milis gücü olarak hizmet vermişlerdir. 18.yy.da, bir kez daha Osmanlı tarihinde bir kırılma noktası yaşanacaktır. Bu noktada, ekonomik ve toplumsal tarih, Anadolu zengininin ya da diğer bir deyiş ile taşra eşrafının ve ayanının, yerel ekonomik güç odakları olarak ortaya çıkmalarını içerirken, bu politik sistem içerisinde daha can alıcı bir durumun doğuşudur. Artık tarih sahnesinde, merkeziyetçiliğini kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya kalan bir Osmanlı vardır. Bu noktadan sonra, merkez olan İstanbul'un, yalnız yönetimde değil, ekonomide ve toprak düzeninde de bir takım liberal politikalar izlemeye başladığı görülmektedir. Zaten, Osmanlı aydınlarının “dünya algılayışının” da değiştiği ve artık gerçekler ile yüzleştiği bir dönem içerisine girdiği görülmektedir. Bu yüzleşme içerisinde, Avrupa'nın yükselen değer olarak kabul edilişi ve takibi için elçilerin gönderilmesi söz konusudur ki, bu artık kendi dışındaki dünyanın da farkına varmaya başlayan bir Osmanlı'nın ortaya çıkışıdır. Osmanlı artık askeri açıklarının olduğunu bilmekte ve hatta batının takibi ile bu açıkları kapatma yoluna gitmektedir. Askeri konulardaki ilerlemelerin takibi için girilen bu yol, giderek başka bir takım sosyo-kültürel konu başlıklarında batılı güçlere bağımlı hale gelen bir Osmanlı'nın oluşma yolu halini almıştır (Sakaoğlu, 1999; Shaw, 1978). Divan-ı Hümayun Kalemî'nde 16.yy.da ihtisaslaşma sürecinin yaşanması ve yetki sınırlarının oturmasından sonra, 18.yy.da klasik yapısına kavuşacak olan idari alt birimlerin bir kısmı ortaya çıkmıştır. Buna örnek olarak 18.yy.da bir alt birim niteliği taşıyarak ortaya çıkan *Şikayet Mümevizi* verilebilir (Shaw, 1978). Divan-ı Hümayun Kalemî'ne bağlı birimler temel yapısına 18.yy.da ulaşmıştır. Bu dönemde, *Kisedar* adı verilen yöneticilerin, önceden yaptıkları evrakların daireler arası dağıtımını üstlenmekten farklı olarak müdür konumuna geldiği görülmektedir (Shaw,1978). 18.yy.dan önce sefere çıkıldığında kisedarlar birer yönetici konumunda olmadıklarından ötürü, yerlerine vekil bırakılmasına gerek duyulmazken bu yüzyılda merkezde Kisedar Vekilleri bırakılmaya başlanmış ve *Kisedar Kisedarlığı* ismi ile evrak dağıtım hizmetini yapan yeni bir görev merci ortaya çıkmıştır. Yüzyılın sonuna doğru Divan-ı Hümayun Kalemî'nin yapısında görülen diğer değişiklikler, Mühimme Kalemî adı ile yeni bir kalemin

oluşturulması ve Amedi Kalemî adı verilen yeni bir şubenin de Divan-ı Hümayun Kalemî şubelerine eklenmiş olmasıdır (Shaw, 1978). Bu yüzyılda dış işlerle en çok ilgilenen memur olan Reis-ül Küttab (katiplerin başı) merkezi iradenin baş memurudur* (Ahışhalı, 2000). Yapılan İslahat çalışmalarının kapsamı içinde en önemlilerinden olan, 18.yy.da *Paşakapısı*, daha sonraları ise, dönemin batılılarınca *Bâb-ı Âli* olarak adlandırılan yönetim örgütünün, Osmanlı bürokratik sistem örgütlerinin “gelişimi” düşüncesi ile hayata geçirilmesidir. Bâb-ı Âli, kelime olarak “yüce” veya “yüksek kapı” anlamına gelmektedir. Bâb-ı Âli, bürokratik amaçlarla, “herhangibir ana kapı değil, temel idari dairelere mekan teşkil eden belli bir bina ya da binalar” manasında kullanılmaktadır (Findley, 1994). Bu merkez kısa zamanda bürokrasinin büyük bir kısmının toplandığı yer haline gelmiştir. Daha önceki yüzyıllarda, Divan-ı Hümayun toplantılarının yükümlülüğü altında bulunan genel devlet meselelerinin artık, Divan-ı hümayun üyelerinin de katılımıyla, Bâb-ı Âli’de görüşüldüğü bilinmektedir (Ahışhalı, 2000; Seyitdanlıoğlu, 2000). Muntazam olmayan bir şekilde yapılan, adeta “şura” toplantıları, yine Divan-ı Hümayun fonksiyonlarından bir kısmının buraya devir alınmasıyla oluşturulmaktadır (Ahışhalı, 2000; Seyitdanlıoğlu, 2000). Yönetim sisteminde tüm bu değişimler olurken, devlet yöneticisinin konutu ve devletin yönetim merkezi özelliklerini taşıyan Osmanlı Sarayının mimari yapısının da, yüzyıllar içerisinde kentsel yaşama koşullarının değişimine, teknolojik gelişmelere ve en önemlisi de, yönetimdeki ideolojik değişimlere paralel olarak değiştiği görülmektedir. Yönetici Sınıf’ın yazımsal görevleri kendi içinde çözüme yetkisi olan tek kurumu İlmîye’dir. Burası ulemanın dinsel ve kültürel organizasyon merciidir. Dinsel eğitim, tabi ki, her Osmanlı’nın bağlı olduğu kurumda eğitimin sorgulamasız en temel bölümüdür ve ulemanın üyeleri diğer kurumları öğretmen, eğitimci ve yüksek rütbeli danışmanlar olarak etkilemektedir. Ulemanın öne sürdüğü hakkı her kural ve yönetsel kararda kendilerine sınırsız otorite tanır ve her geçen gün taşıdığı güç artar. Ulemanın eğitimlerinin kökeninin dayandığı dinsel “monopoli/ teklik”, Müslüman bir milletin “aklı/ başı” olmaları durumunu doğurmuştur. Tarih sahnesinde Yeniçeri Birlikleri’nden sonra, ellerindeki gücü saraya karşı kullanabilen bir başka grup da ulema sınıfıdır. Bu bağlamda, bir önceki dönemin “devi” olan Yeniçeri Birlikleri’nden zar-zor kurtulan Osmanlı siyaset dünyasında yeni bir “dev” oluşmuştur: Ulema Sınıfı*. Ancak zaman içerisinde, Ulema Sınıfı da, askeri daireler/ kalemler gibi iç devinimlerden ötürü zayıflayacaktır. 17.yy.ın ilk çeyreğinde olayların nedenlerinin sorgulanmasındansa, bağnaz ve

* Bu memuriyetin adı 19.yy.da Hariciye Nezaretî olarak değişmiştir (Itzkowitz, 1997).

* İmparatorluğun dinsel akarlarından sağlanan gelirin ¼’inin yönetimini ellerinde tutmaları, ulema sınıfına büyük bir mali güç vermektedir (Ahışhalı, 2000).

fanatik grupların öne çıktığı ve ulema sınıfında, yeni doğan durumlara açık olma esnekliğini veren düşünce ve mantık yollarının kullanılmasının kaybolduğu görülmektedir. Öğrenmenin, eğitimin ve yükselmenin standartları ikili ilişkilerde ki toplantı ve rüşvet alımlarından dolayı giderek gerilemeye başlamıştır. Hatta Ulema Sınıfı'nın genel gelirlerinin tüm grup tarafından değil de, kişisel amaçlar için kullanılmaya başlamasıyla bu sınıfın finansal gücü gerilemiş ve sınıfsal etkinliği giderek kaybolmaya başlamıştır. Yine de 18.yy.a gelindiğinde reformların, kendi kurumlarını bir şekilde “restore” edebilmek adına ulemanın bir bölümünü tarafından desteklendiği görülmektedir. Ancak yine de bu birkaç reformist, kurumun dinsellik çizgileri ile içine kapanmasına engel olamazlar (Shaw, 1978).

Shaw (1978) tarafından “Merkeziyetçiliğin Dağılması ve Geleneksel Reform” olarak isimlendirilen dönemde, II.Süleyman'ın (Kanuni Sultan) yönetim döneminin ortalarından başlayarak neredeyse hiç durmaksızın 18.yy.ın sonlarına kadar Osmanlı devletinin karmaşık strüktürü ve Osmanlı halkı ayrı iki merkez olmaya başlamıştır. Bu durum, imparatorluğun gücünün sarsılmasına ve toprak kaybına neden olmuş ve Avrupa Emperyalizmi'nin Osmanlı topraklarındaki dogmaları artmış ve 18.yy.da modern dünyaya giriş sürecinde Osmanlı'nın Avrupa tarafından “hasta adam” olarak anılmasına sebep olmuştur. Bu durum neredeyse 20yy.a kadar bazı küçük değişiklikler haricinde devam etmektedir. Feodalitede sağlanan güvenli ortam ve toprak vergileri, gücün yeni elementlerine sahip ordudan ziyade, büyük toprak zenginlerinden, asillerden ve yöneticilerden oluşan bir kitleden toplanmaktadır. Burada dört temel faktörden söz edilebilir:

1. Yöneticilerin ve toprak sahiplerinin uzun vadeli üretim hakkında kişisel ilgisi,
2. Stabilitate/ yerleşiklik ve Yeniçeri Birlikleri tarafından temin edilen feodal kökenli tımar sisteminin çöküşünden korunma,
3. Temel yönetici kitlesi olarak ulema sınıfının yükselişi,
4. Geleneksel Orta Doğu topluluğu içerisindeki yönetim açığının kadılar tarafından kullanılmaya çalışılması durumunda görülen artış (Shaw, 1978).

Yerel düzeyde Osmanlı devletinin çöküşü, imparatorluğun temel yönetim yetilerini ellerine alan ulema sınıfının yükselişine bağlıdır. Sadece ulema imparatorluk düzeyinde bir organizasyon yapabilme yetisine sahip hale gelmiştir. Kadılar tarafından “elde edilen” kazaların yönetimleri ve naiplerin mevcudiyeti imparatorluğun bu yerlerdeki finansal/ mali gücünün yine onların eline geçtiğini göstermektedir. Bu bağlamda, “dağılma çağında”

kadınların taşıdığı işlevler zaruri olmaya başlamıştır. Osmanlı yönetiminin tüm servis birimlerinin ihtiyacı olan Müslüman üyelerin sağlanmasından, hatta kendi milletleri tarafından sağlanması yerine gayrimüslimlerin de sisteme kazandırılmasına kadar gerekli tüm organizasyonlar kadınların eli altındadır. Bu durum aslında üretilenden, kendi yaptıklarından ve gerekli nesnelere daha çok olan-bitene önem veren Orta Doğu halk strüktürünün alt oluşumuna referans vermektedir. Eğitim ve adalet sistemindeki değişimler ve sosyo-kültürel yapının iyileşmesine yönelik yapılan çeşitli çalışmalar yeterli sonucu vermemiş ve Yönetici Sınıf ile devlet bünyesi tam olarak bir ekonomik “küre” içerisinde ikili bir bünye olarak yana bulunamamıştır; bir şekilde bir birliklik kurulamamıştır. Bu süreç içerisinde tüm kalemler halk ve devlet arasında yönetim “linkleri/ bağları” olarak rol almaktadırlar. Osmanlı ticareti ve endüstrisinin gelişmesi ile bu kalemlerin gücü de sekteye uğrayacak ancak doğu denizlerinin ticari yönetimini elinde tutan Portekiz’den, bu gücün İngiltere ve Hollanda’ya geçişi ile ve Avrupa’ya ulaşmaya başlayan Çin ve Hint mallarının mevcudiyeti sonucunda Osmanlı toprakları Avrupalılar’ın elde etmek istedikleri bir köprü haline alacaktır. Bu bağlamda, Avrupa Osmanlı yönetimindeki açıklıkları iç karışıklıkların çıkması ölçeğinde “körükleyerek” ve dışarıdan da Osmanlı ticareti üzerinde kapitülasyonları kullanarak Osmanlı ticaret gücünün “dizginlerini” ele almayı başarmıştır. Bu dönemde yerel yönetim birimleri halkın ve yerel üretimin organizasyonunu ve korunmasını sağlamaya çalışsalar da Osmanlı İmparatorluğu Avrupa gelişimi ile yarışamayan ve ancak onu takip edebilen ve hatta giderek ona bağımlı olmaya başlayan bir yeni ekonomik bünye haline gelmiştir.

3.3. Modernleşme Döneminde Osmanlı Yönetim sistemi (19.yy.)

IV.Mustafa (1807-1808) tahta çıktığı ilk yıllarda isyancıların her isteğini yerine getirmiş ve 1807’de Nizam-ı Cedid’i lağv ettirmiştir (Ünal, 1974; Sakaoğlu, 1999). Bir dönem Çırağan Sarayı’nda oturan IV. Mustafa döneminde merkezi iktidarın gücünün tamamen bittiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Yerine III. Selim’in tekrar getirilmesine çalışılırken III. Selim’i öldürtmüş olduğu için III. Selim’in oğlu II. Mahmud (1808-1839) tahta çıkmıştır (Ünal, 1974; Sakaoğlu, 1999). Kabakçı Mustafa Paşa Ayaklanması’nın ardından tahta çıkan II. Mahmud ile dönemin ajanları Kağıthane’deki Çırağan Kasrı’nda düzenlenen “meşveret-i amme” toplantısında sened-i ittifak imzalamışlar ve onun sultanlığını tanımışlardır. Dağıtılan Nizam-ı Cedid ordusu yerine Sekban-ı Cedid Ordusu kurulmuştur. Ayrıca, Yeniçeri Birlikleri’nin çıkarttıkları ayaklanmalar güçlkle bastırılabilmiştir. 1826’da olan olan Vaka-I Hayriye’de halk Yeniçeri Birlikleri’ne karşı savaşa çağrılmış ve Yeniçeri Birlikleri’ne ait kışlalar topa tutulmuştur. Bu olayların ardından Yeniçeri Birlikleri dağıtılmıştır. Aynı yıl, Bab-ı

Seraskeri'nin açılışı yapılmış, Gülhane Köşkü sultanın talimleri izlemesi için onartılmıştır. Ayrıca Davutpaşa Sarayı ve çevresi askeri eğitimi yapılabilmesi için tahsis edilmiştir (Ünal, 1974; Sakaoğlu, 1999). 1826'da ilk nüfus sayımı yapılmıştır. 1834'te ilk postahane ve Mekteb-ı Hayriye açılmıştır. II.Mahmud, tarihte ilk kez devlet dairelerine bir irade yayınlatarak kendi resmini astıran Osmanlı sultanı olmuştur. 1837'de Moltke'den kent planlarını yapmasını istemiştir. Bâb-ı Âli'nin Avrupalı normlarda bir hükümet merkezi olması için yeni meclis ve nezaretler kurmuştur. İktidarının yıllarında Meclis-i Vâlâ, Meclis-i Umur-ı Sıhhiye, Dar-ı Şura-yı Askeri, Umur-ı Hariciye Nezareti, Umur-ı Maliye Nezareti, Umur-ı Mülkiye Nezareti kurulmuştur (Ünal, 1974; Sakaoğlu, 1999).

Abdülmeccid (1839-1861) döneminde modernleşme ve yönetimin kurumlaşması süreçleri hızlanmıştır. Babası II.Mahmud'un reform çalışmalarını şehzadelik yıllarında takip eden Abdülmeccid, çağdaşı Avrupa prensleri gibi yetiştirilmiştir. Yönetime geldiği ilk yıllarda Osmanlı İmparatorluğu ciddi sorunlarla karşı karşıya kalmış ve Avrupa devletlerinin ağırlaşan baskıları ve uyanan ulusçuluk hareketleri Osmanlı İmparatorluğu'nu dağılma sürecine doğru götürmüştür. Öte yandan bu yıllarda Yönetici Sınıf içerisinde kadro çekişmeleri de söz konusudur. Abdülmeccid bu kaos ortamına bir çözüm getirebilmek için Tanzimat-ı Hayriye'nin ilan edilmesini onaylamıştır. 3 Kasım 1839'da Topkapı Sarayı'nın Gülhane Meydanı'nda okunan Hatt-ı Hümayun ile Müslüman ve Gayrimüslim tüm tebaasına eşit haklar vermiş ve bu andan itibaren başlayan Tanzimat Dönemi Osmanlı İmparatorluk tarihinde şüphesiz en önemli yenilik hareketlerinden biri olmuştur. 1856'da yayınlanan Islahat Fermanı bu yenilik hareketlerini bir adım öteye taşımıştır. Bu dönemde saray içi protokoller değişmeye başlamış ve Bâb-ı Âli tam anlamıyla merkezi hükümet işlevi kazanmıştır. Nezaretlerin kurumlaşması da bu dönemde olmuş ve geleneksel yönetim anlayışı bu bağlamda değişmiştir. Bir taraftan sivil ve askeri tesisler Haliç ve Tophane'de gelişirken, diğer taraftan da hanedanın İstanbul Boğazı'nda sahilsaraylara sahip olmaya başladığı görülmektedir*. Abdülmeccid döneminde kültürel, sosyal, askeri, dini birçok önemli kurum açılmıştır. Mekteb-I Harbiye, Ulum-I Harbiye, Fünun-I İdadiye olarak ikiye ayrılmış ve çağdaş bir askerlik eğitimi

* Bu kuşkusuz hanedan yaşantısının değiştiğini ve batılı normlara uygun hale gelmeye başladığını göstermektedir. Bu dönemde para piyasası ve dış ekonomik ilişkiler Galata ve Karaköy çevresine odaklanmıştır. Dersaadet (sur içi İstanbul) ile Bilad-ı Selase (Eyüp, Galata, Üsküdar) eski düzenlerinden, yönetimsel ve yaşamsal pratiklerden uzaklaşarak yeni oluşan semtlerle bütünleşmişlerdir. Kent yeni oluşan ulaşım ve yerleşim olanakları sayesinde Bakırköy'den Teşvikiye'ye, Kadıköy'den Bostancı'ya uzanan eksenlerde ve Boğaziçi'nin her iki yakasında (Beykoz ve Sarıyer'e kadar) genişlemiştir.

başlatılmıştır. 1846'da Maarifi Umumiye Meclisi, 1857'de Maarif Nezareti örgütlenmiş, erkek ve kız rüştyeleri, Mülkiye Mahreç Mektebi, Ziraat Mektebi, Telgraf Mektebi, Darülmaarif, Darümuallimin, Orman Mektebi ve Ebe Mektebi açılmıştır. 1845'de Darülfünun'un (üniversite) temelleri atılmış ve bunu takiben Encümen-i Daniş (bilim akademisi) 1851'de açılmıştır. Yönetim merkezi olan Bâb-ı Âli'nin 1840'da örgütlenişine düzenlemeler getirilmiş ve ardından Meclis-i Maliye 1855'de, Meclis-i Âli-i Tanzimat 1853'de, Meclis-i Âhkâm-i Âdliye ve Ziraat 1839'da Nafia ve Maarif Nezaretleri 1857'de açılmıştır. Ayrıca, ilk nizami mahkemeler de bu yıllarda yürürlüğe girmiştir. 1855-1856 yıllarında Boğaziçi sahillerinde canlanan hanedan yaşantısınınailave olarak Abdülmecid, Dolmabahçe Sarayı'nı yaptırmıştır. Dolmabahçe Sarayı'na nakl-i hümayun yapılarak geçilmiş ve yaklaşık 400 yıl sadece hanedanın evi olarak değil aynı zamanda da yönetim merkezi olarak da kullanılan Topkapı Sarayı artık bir sembolik törensel alan haline almıştır. Bu dönemde Bâb-ı Âli'nin tek yönetim merkezi haline gelmesi sonucunda, yaptırılan Dolmabahçe Sarayı'nda (Topkapı Sarayı'nın aksine) devlet kurumlarına yönelik mekanların bulunmadığı görülmektedir. Bu bağlamda, Dolmabahçe Sarayı sultanın ve hanedanın evi niteliğindedir.

Abdülaziz (1861-1876) döneminde askeri, endüstriyel ve ekonomik açılardan Avrupa'ya bağımlılığın artması ve ayrılıkçı ayaklanmaların yoğunlaşması dikkat çekicidir. Tanzimat döneminin (1839-1876) ikinci evresi Abdülaziz'in saltanat yıllarına rastlamaktadır. Devlet yönetiminin ağırlıklı olarak Bâb-ı Âli'ye geçmiş olması, Abdülaziz'in saltanatının ilk on yılı boyunca sorunlarla doğrudan ilgilenmesini pek de gerektirmemiştir. Bu dönem boyunca devletin iç ve dış politikasını deneyimli devlet adamları yürütmüşlerdir. Abdülaziz döneminde ilk Türk fuarı olan Sergi-i Umum-i Osmani açılmıştır. Ayrıca, Islah-ı Sanayi Komisyonu oluşturulmuştur. Bu komisyonun görevi ithalat baskısını azaltarak durma noktasına gelen yerli tezgahları canlandırmak ve ülkeye teknik modernizasyonu getirmektir. 1867'de ilk kez bir Osmanlı sultanı Avrupa'ya geziye çıkmıştır. Abdülaziz'in bu seyahati Napoli, Tuolon, Paris, Lonra, Brüksel, Viyana, Budapeşte'yi kapsamıştır. Taşkılla, Gümüşsuyu ve Taksim Kışlaları, Yeni Mekteb-i Hayriye ve Seraskerlik (Harbiye Nazırlığı) binalarının yapımı, Feshane'nin genişletilmesi, İstanbul'u Avrupa'ya bağlayan demiryolu ile, Haydarpaşa-İzmit hattının yapımı, telgraf şebekesinin bütün vilayetleri kapsayacak şekilde genişletilmesi, Karaköy-Beyoğlu Tüneli'nin açılması, Galata Köprüsü'nün yenilenmesi, ilk atlı tramvay, İdare-i Aziziye adı verilen yeni bir deniz işletmesinin Mekteb-i Sultani (Galatasaray Lisesi), Darülfünun'un Darümuallimat (kız öğretmen okulu), Sanayi Mektepleri ve tıbbiye başta

olmak üzere yeni eğitim ve bilim kurumlarının hizmete girmesi ve Maarif-i Umumiye Nizamnamesi bu yeniliklerinin başlıcalarıdır. 1868’de kuvvetler ayırımının Osmanlı’daki ilk kurumu sayılan Şura-yı Devlet oluşturulurken, Bahriye, Adliye Nezaretleri de kurulmuştur (Ünal, 1974; Sakaoğlu, 1999). Abdülaziz’in yönetimini beğenmeyen bir grup asker yaptıkları darbe ile Abdülaziz’in yerine V.Murad’ı (Mayıs-Ağustos 1876) getirmişlerdir. Jön Türkler ve hürriyet taraftarları ile dostluk kurmuş, “alafranga” bir biçimde yaşamayı seven ve bu yüzden de saray protokollerini değiştirerek çeşitli köşklere İstanbul’lu aydınlara ve hanedan üyelerine ziyafetler ve davetler veren V.Murad, henüz şehzade iken Abdülaziz ile Avrupa ziyaretlerine katılmıştır. Sultan olduktan kısa bir süre sonra hastalanan V.Murad’ın yerine 1876’da Topkapı Sarayı Kubbealtı’nda toplanan Heyet-i Vükela’da okunan fetvanın sonucunda II.Abdülhamid (1876-1909) sultan olmuştur (Ünal, 1974; Sakaoğlu, 1999).

II.Abdülhamid’in saltanatının ilk yıllarında I.Meşrutiyet ve son yıllarında II.Meşrutiyet ilan edilmiştir. II.Abdülhamid yönetime geldiğinde imparatorluk mali, idari, sosyal, askeri ve siyasi olarak büyük bir kaos içerisindedir. İmparatorluk topraklarında milliyetçilik dalgaları hızlı bir şekilde yayılmakta ve yerel ayaklanmalara sebep vermektedir. Öte yandan Karadağ ve Sırbistan ile savaşa girmeye hazırlanılmaktadır. Bu dönemde II.Abdülhamid bir anayasa hazırlanmasını, Meclis-i Vükelaca incelendikten sonra da ilan edilmesini onaylamıştır. Mithad Paşa, Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi isimlerden oluşan Anayasa Komisyonu, meşrutiyetle idare edilen devletlerin anayasalarını inceleyerek, yeni bir anayasa taslağı hazırlamıştır. 23 Aralık 1876’da anayasa kalabalık bir halk kitlesine okunarak I.Meşrutiyet dönemi başlamıştır (Ünal,1974; Sakaoğlu,1999). Ünal (1974), Meşrutiyet’in ilanından üç ay kadar sonra 19 Mart 1877’de Meclis-i Mebusan’ın ilk toplantısını Dolmabahçe Sarayı’nda –bu toplantıdan bir kaç gün önce hazırlanan- Divan Mahalli’nde yaptığından söz etmektedir. Bu törene Topkapı Sarayı’ndan altın tahtın getirilmesi ile bir sembolik değer yeklenmiş olması bağlamında ilginçtir. (Törenin işleyişi ile ilgili detaylı bilgi için Bknz. Ünal, 1974). Meclis 1877 Rus Harbi’ne karar vermiştir. Yanlız, Dolmabahçe Sarayı’nda düzenlenen bu toplantının ardından, gerekli detayları kararlaştırmak için Yıldız Saray Yerleşkesi’nde bir toplantı daha yapmıştır. Ancak, bu toplantı II.Abdülhamid’in meşrutiyetin ilan edilmesini onayladığı için pişman olduğu bir toplantı olmuş ve II.Abdülhamid Meclis-i Mebusan-ı kapatmıştır (24 Temmuz 1908’de tekrar açılacaktır)*. Abdülaziz zamanında bir araya gelen *Liberal Genç Osmanlılar*’a Abdülhamid döneminde *Jön Türkler* denilmeye başlanmıştır. Bu dönemde Jön Türkler’in yurttan ve yurt dışında birçok cemiyet kurduğu bilinmektedir. Kurulan cemiyetler arasında

* Detaylı bilgi için bknz. Ünal, 1974.

fikirlerini az-çok halka empoze ettiren ve sonra da iktidara geçen, memleket idaresinde rol oynayan *İttihat ve Terakki Cemiyeti*'dir (Ünal, 1974; Sakaoğlu, 1999). İttihat ve Terakki'nin bir hayli kuvvetlendiği bir sırada İngiltere ve Rusya'nın Avrupa, Yakın ve Uzak Doğu meselesini bir tarafa bırakarak, her gün biraz daha kuvvetlenen Alman tehlikesine karşı 1907'de birleşmesi Osmanlı İmparatorluğu'nu zor duruma düşürmüştür (Ünal, 1974; Sakaoğlu, 1999). İttihat ve Terakki merkezinden doğrudan saraya telgraflar çekilerek meşrutiyetin iadesi istenmiştir. Ülkenin yaşadığı kaosa bir care bulabilmek için II.Abdülhamid, sadrazam değişikliğine gitmiştir. Yeni sadrazam Yıldız Saray Yerleşkesi'nde bir meclis toplamış ve burada Kanuni Esasi'nin ilan edilmesinden başka bir çare olmadığına karar verilmiştir. 24 Temmuz 1908'de II.Meşrutiyet ilan edilmiştir (Ünal, 1974; Sakaoğlu, 1999). Meclis-i Milli'de II.Abdülhamid'in tahtan indirilmesi ve yerine V.Mehmed Reşad'ın (1909-1918) tahta çıkması uygun görülmüştür (Ünal, 1974; Sakaoğlu, 1999). V.Mehmed Reşad'ın Yıldız Saray Yerleşkesi'nde oturmak istemeyip, babasının (Abdülmecid) yaptırdığı Dolmabahçe Sarayı'nda yaşadığı bilinmektedir (Ünal, 1974; Sakaoğlu, 1999). V.Mehmed Reşad'ın iktidar yıllarında Balkan Savaşları devam ederken, bir taraftan da I.Dünya Savaşı başlamıştır. Ayrıca, bu dönemde "iyid-i millilerin" (ulusal bayramların) kutlanmasına önem verilmiştir. Bu durum, dönem siyasetinin "ulusal birlikteliği" vurgulanmak isteği ile paralel olarak gündeme gelmiştir denilebilir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son padişahı VI. Mehmed Vahdeddin (1918-1922), henüz 1917'de veliahd iken yaptığı Almanya gezisine aralarında Mustafa Kemal'in de bulunduğu bir grupla çıkmıştır. 1918'de ise Habsburg Hanedanlığı'nda düzenlenen, İmparator Franz Joseph'in cenaze törenine katılmıştır (Ünal, 1974; Sakaoğlu, 1999). Saltanata geldiği ilk yıllarda, Osmanlı hemen her cephede toprak kaybetmeye ve orduları yenik düşmeye başlamıştır. Ayrıca, 21 Aralık 1918'de Meclis-i Mebusan'ı kapatmıştır. Dağılan meclisin birçok üyesi Ankara'ya giderek, 23 Nisan 1920'de açılan TBMM'ye katılmıştır. TBMM saltanatı kaldırma kararı alınca VI. Mehmed Vahideddin Yıldız Saray Yerleşkesi'ne çekilmiştir. 17 Kasım 1922'de İngiltereye gitmek üzere yola çıkmış, bunun üzerine Konya Mebusu Vehbi Efendi fetva okuyarak TBMM'nin kararı ile VI. Mehmed Vahideddin halifelikten uzaklaştırılmıştır (Ünal, 1974; Sakaoğlu, 1999). Böylelikle Osmanlı Hanedanı'nın sonu gelmiş ve tarihte yeni bir sayfa üzerinde Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur (29 Ekim 1923). 19.yy.ın başlangıcından 1920lere kadar, Bâb-ı Âli bünyesinde, Sultan'ın sarayına bitişik ve Sadrazam konağı ve dairesi, bunların hizmetinde bulunan memurların daireleri ve Sadrazam divanı veya şurasının toplantı salonu bulunmaktadır; 1920'lerde

Sadrazam konağı kendi içinde bir bünye teşkil ederek bu yapılar topluluğunun dışına taşınmıştır. Ayrıca, Bâb-ı Âli'nin iç yapısı Sadrazam ve maiyeti, Bakanlar Kurulu, Devlet Şurası olarak beliren bir teşekkül, İçişleri ve Dışişleri Bakanlarından oluşmaktadır (Findley, 1994). 19.yy.ın başında, sözü geçen görevlere sahip olan kişiler *kalemiye* olarak adlandırılan Yönetici Sınıfı kadrosunu oluşturmaktadır. 1826'dan sonra yukarıda sözü edilen yazınsal ilişkiler daha önemli bir hal almış ve giderek bu üyeler arasında Yunan Milliyetçiliği'nin artması sonucunda, yeni ve tercümanlıkta kendini geliştiren Müslüman üyeler alınmaya başlamıştır. Bu üyelerin sayısının hızlı bir biçimde artışı ile Tercüme Odası adı ile yeni bir büro kurulmuştur. Bâb-ı Âli ve Divan-ı Hümayun'un arkasında, - Yönetici Sınıfı'nın diğer daireleri üzerinde de etkileri sürmekte olan- Reis-ül-küttap tarafından kontrol edilen ve onun ofisiyal kapasitesine ve manevra kabiliyetine bağlı bir sistem bulunmaktadır. Hazine-i Âmire Sadrazam karşısında birçok yetkisini kaybetmiş ve "major" görevlerini de diğer birçok yazınsal görevi ile *Bâb-ı Defteri*'ye devir etmiştir. Sekreter ve hazinedar olan üyeleri tarafından askeri kurumlara da taşınan bu yazınsal güç, ücret artışlarını kontrol altında tutuyor ve ağaları askeri işlevler içerisinde tutan limitlerin oluşmasını sağlıyordu. Askeri kurumlara geçen bir diğer yazınsal güç yönetici kadrosu içerisinde ilerleme kapılarının açılmasıdır. Bu durumda, yönetim kadrolarının en üst mevkilerine gelebiliyorlar ve vezir, bakan ve hatta Sadrazam dahi olabiliyorlardı. Bütün bunlar bir müddet sonra sözü edilen bu gücü elinde tutan bir grubun mevcudiyetinin doğması ve hatta bu mevcudiyetin sürdürülebilirliğini durumunu ortaya çıkartmıştır. Tüm bunlar Yönetici Sınıfı'nın diğer kurumlarının ellerinde güç ve etki bulunmadığını göstermemektedir. İmparatorluk yönetiminin bakanları eyaletleri kontrol ediyor ve politikal ve hizipler arası mücadelenin ciddi bir şekilde dairelerin kısa dönem ilişkileri bağlamında zayıflamasını sağlıyordu. Yönetimin yüksek mercilerinde pek çok üyelerinin olması sebebiyle askeri birlikler güçlü bir pozisyondaydılar, ancak iç anarşinin etkileriyle, askeriyenin en önemli "enstrümanı" kolordunun zayıflamasından ötürü zaman içerisinde güç kayb ettikleri bilinmektedir. Quataert'e (2002) göre, 19. yy.da meydana gelen değişiklikler, Osmanlı Devleti'nde 14. yy.dan beri devam etmekte olan dönüşümün yeni aşamalarıdır ve hep süregelen tebaasını kontrol altında tutma ve sınırlarını savunma araçlarını edinme, bunları elinde tutma ve değiştirme çabalarının parçasından ibarettir. 19. yy.ın araç seçenekleri taşra ayanının askeri kuvvetlerini, merkezdeki vezir ve paşa hanehalklarını, taşra ile merkezi birleştiren siyasi- mali düzlemde bir gelir çekme aracı olarak malikaneyi içeren ve ulemaya önemli bir yer veren 18. yy. araç seçeneklerinden çok farklıdır. Bütünü itibariyle bakıldığında, 19.yy.da merkezi devlet -devletin hem sivil hem de askeri kanatları- boyutları ve işlevleri açısından önemli ölçüde genişlemiştir. 18.yy. sonunda toplam 2.000 kişi kadar olan

sivil memur sayısı, 1908’de 35.000’e ulaşmıştır*. Bir zamanlar devlet memurlarının görevleri, esas olarak savaş yapmak ve vergi toplamakla sınırlıyken, daha sonraları devletin yetki ve ilgi alanı dışında sayılmış faaliyet kollarını da kapsamaya başlamıştır. Bu yy.da, Yönetici Sınıf, bir takım eğitim ve hayır kurumları kurmuştur. Böylelikle, devlet modern öncesinden modern biçime evrilirken, devlet memurlarının sayısında büyük artış olmuştur. Ticaret, sağlık, eğitim ve bayındırlık nazırlıkları kurulmuş; bunların kadrolarına o alanda yetişmiş uzmanların alımı giderek yoğunlaşmıştır. Ayrıca Osmanlı kadınları da aynı modernizasyon sürecine dahil edilmeye başlamıştır (Quataert, 2002). “Devletin büyüklüğü” ve işlevleri değişirken, devlet hizmetlerinin de tanımı değişmeye başlamıştır. Çok yakın bir geçmişte, 18. yy.da, imparatorlukta idari görev yapanların çoğu, başkentte vezir ve paşahanelerinde, taşrada ayan hanelerinde yetiştirilmekteyken, 19. yy.a gelindiğinde merkezi Osmanlı bürokrasisi yavaş yavaş, esas olarak Batı ve Orta Avrupa modellerine dayanan, kendi eğitim ağını oluşturmaya başlamış ve devlet hizmetine giriş farklılaşmıştır. Avrupa’nın aranan idari ve teknolojik becerilerine ulaşma imkanı sağlayan Avrupa dilleri bilgisine verilen değer giderek artmıştır. Yunan bağımsızlık savaşı nedeniyle Rum tercümanların sadakatine güven sarsılınca, alternatif bir nitelikli tercüman kaynağı oluşturmak için II.Abdülhamid döneminde kurulan Tercüme Odası personeli bu değişimin bir parçasıdır. Daha sonra devlet görevlileri Avrupa okullarına gitmişler, yurda hem yabancı dil hem de teknik beceriler kazanarak dönmüşlerdir. Bu bilgileri Osmanlı ülkesinde yeni kurulan okullarda başkalarına aktarmışlardır. Quataert’e (2002) göre, Avrupa’yı bilmek, hızla çoğalan ve gelişen bürokrasi içinde hizmet edebilmenin ve yükselmenin anahtarı haline gelmektedir. II. Abdülhamid dönemi merkezi iktidarı genişleyen bürokratik yapısını ve orduyu –telgraf, demiryolu ve Şekilğraf gibi birtakım başlıca yeni teknolojilerle birlikte- ülke içindeki rakiplerini kontrol altında tutmak, zayıflatmak ve yok etmek için kullanmıştır. 19. yy. sonu merkezi devleti, tebaası ve rakip güç odakları üzerinde, hiç kuşkusuz, Osmanlı tarihinde o zamana dek görülmüş en büyük baskıyı uygulamıştır. Nitekim, Yeniçeri Birlikleri ortadan kaldırılmış, loncalar iyiden iyiye zayıflatılmıştır; 1820’lerde ve 1830’larda II.Mahmud tarafından açılan seferlerden sonra Anadolu ve Arap topraklarında ayan devlete bir daha karşı çıkamamıştır. Ayrıca, 1830’larda devletin istihbarat sistemleri insanların yaşamlarına aşırı müdahale içeren yeni boyutlara ulaşmıştır. En azından İstanbul’da, istihbarat sistemi halk arasında yapılan her türlü konuşmayı sistematik bir şekilde devlet kuruluşlarına rapor etmeye başlamıştır. Öte yandan merkezileşmenin tam anlamıyla gerçekleştirildiğini söylemek mümkün değildir.

* Bu memurların hepsi erkektir.

II. Abdülhamid döneminde Şazeli tarikatı gibi bazı aşiretlerin, imparatorluğun sonuna kadar özerkliklerini önemli ölçülerde korudukları görülmektedir. İstanbul'da hükümet bölgeleri doğrudan kontrol altında tutabilmek için vilayet meclisleri kurmuştur. 1826'ya kadar, II. Mahmud'un Yeniçeri Birlikleri'ni kaldırmasına kadar, 19. yy.da merkezde, Osmanlı siyasetinin başında kim vardı sorusuna cevap bulabilmek oldukça zordur. Hatta Vaka-yı Hayriye'den sonra, 1820'lerde ve 1830'larda bile merkezi devletin olağanüstü zayıf durumda kaldığı dahi söylenebilir. Quataert'e (2002) göre, II. Mahmud'un düşmanı Yeniçeri Birlikleri'ni kaldırıp, ayana karşı başarılı seferler yaptığı sırada, Rus ve Mısır ordularının başkentin hemen dışında tehditkar bir biçimde boy göstermiş olması, merkezi devletin dış düşmanlar karşısındaki zayıflığını kanıtlamaktadır. 1826-1839 arasında padişahın en üstün güç olduğunu, bunu 1839-1876 arasında bürokrasinin yükselişinin izlediğini söylemek herhalde doğru olacaktır. II. Mahmud'un iktidarını güçlü bir şekilde pekiştirmesinden sonra sultan makamının bu şekilde gücünü kaybedip ikinci plana düşmesi şaşırtıcıdır ve pek açıklığa kavuşturulamamıştır. II. Abdülhamid bu örüntüyü tersine çevirerek, 1876'da tahta çıkışından kısa bir süre sonra istibdat idaresi kurdu. 1908'de Jön Türk'ler Abdülhamid'in istibdadına son vermişler ve meşruti yönetimi öngören, yürürlükten kaldırılmış, 1876 Anayasası'na yeniden işlerlik kazandırmışlardır. Ancak, Jön Türkler'in parlamenter yönetimin toprak kayıplarına son vereceği yolundaki iddiası, imparatorluğun Meşrutiyet döneminde yeni eyaletler yitirmesiyle geçersizleşmiştir. Bu durum rejime zarar vermiş ve 1913'e kadar ülkeyi siviller yönetmiştir. 1913'te, Quataert'e (2002) "bir Jön Türk askeri diktatörlüğü, devleti daha fazla kayba uğramaktan kurtaracağı sözüyle iktidarı devralmıştır". 1829 ile 1856 arasında birbiri ardına üç düzenlemeyle, merkezi devlet Osmanlı tebaası arasındaki farklılıkları ortadan kaldırarak, tüm erkek tebaayı hem devletin hem de birbirlerinin gözünde eşit kılmayı hedeflenmiş olması, Quataert'e (2002) göre, devletin ve erkek Osmanlı toplumunun niteliğini kökten yeniden yapılandırma programından başka bir şey değildi. Osmanlı elitlerinin bu tür tasarrufları, 19.yy. dünyasının komşu Habsburg Hanedanlığı ile Rusya ve daha uzaklardaki Japonya gibi birçok bölgesindeki devlet liderlerinininkiyle aynı amaçlara yöneliktir. Bu düzenlemeler, Osmanlı dünyasında erkek tebaayı her bakımdan, hem görünüş, hem vergilendirme, hem de bürokratik ve askeri hizmet açılarından eşit kılmayı amaçlamaktadır. Reformlar bir yandan Müslümanların yasal ayrıcalıklarını kaldırmayı, bir yandan da yabancı devletlerin himayesine girmiş Hıristiyanları yeniden Osmanlı Devleti'nin ve hukuk sisteminin yetki alanı içine sokmayı hedeflemektedir*. 1839'daki bu reform programında, Müslüman ve

* Bu eşitlik hamlesi, genellikle Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat reform çağıının başlangıcı sayılan ünlü

gayri Müslim, zengin ve yoksul tüm tebaa için, eşitsizliği ortadan kaldırıp adaleti sağlamak gereği dile getirilmektedir. Fermanda yozlaşma ve yolsuzlukları ortadan kaldırmak, iltizam sistemine son vermek ve bütün erkeklerin askere alınmasına yönelik bir düzenleme getirmek için bir dizi özel önlem alma sözü verilmektedir. Eşit sorumluluklara karşılık eşit haklar vaat edilmekte ve 1856'da bir başka Hatt-ı Hümayun, devletin eşitliği sağlamakla yükümlü olduğunu yineleyerek, bütün tebaa arasında eşitliğin güvencelerini vurgulamaktadır. Quateart'e (2002) göre, 1798-1922 arası olarak kabul edilen uzun 19.yy.da, bir önceki dönemin Osmanlı siyasal ve iktisadi yaşam örüntüleri genelde pek çok bakımdan varlığını sürdürülmektedir. Toprak kayıpları devam etmiş, ülke küçülmüştür; merkezdeki ve taşradaki devlet adamları arasında iktidar ve vergi geliri üreten kaynaklara ulaşma mücadelesi devam etmiş ve ayrıca, uluslararası ekonomi daha da büyük önem kazanmıştır. Bütün bunlara karşın, yeni olan pek çok şey de vardır. Toprak kayıplarına yol açan etkenler giderek daha karmaşık bir nitelik kazanmış, imparatorluğun alışlagelmiş savaşlarına iç isyanlar da eklenmiştir. İçeride, merkezi devlet insanların gündelik yaşamları üzerinde Osmanlı tarihinde o güne kadar görülmemiş ölçüde etki sahibi olmuştur. İmparatorluk, Müslümanların ve Gayrimüslimlerin statüsünü yeniden tanımladı; biraz gecikmeyle, dönemin sonuna doğru, kadınların yasal statüsünü de yeniden düzenlemeye girişti.

III.Selim döneminde, önceki dönemlere nazaran daha fonksiyonel olarak "meşveret meclisi" haline getirilen şuralar, tamamen önemli devlet meselelerinin görüşülmesi için toplanmaya başlamıştır. 19.yy.da, artık önemini tamamen yitiren Divan-ı Hümayun sadece elçilerin ağırlanması, ulufe dağıtımı için kullanılan ve yeni tayin edilen devlet ricalinin eskiden beri süregelen bir adet olarak padişah tarafından arzlarda kabulü ile ilgili merasimin yapıldığı makam olarak varlığını sürdürmektedir (Ahışhalı, 2000; Seyitdanlıoğlu, 2000). Osmanlı intelligensiyasında; devlet idaresinde bürokrasi genel anlamda

1.Devlet teşkilatı,

2.Memurlar topluluğu

3.Yazışmalar

olarak tanımlanmaktadır. Yaygın olarak bürokrasiden anlaşılan, idari hiyerarşiye mensup bir memur grubunun bütünü ve dolayısıyla memurların hakimiyetini ifade etmektedir. Max

1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu'ndan tam on yıl önce gerçekleşmiştir.

Weber'in geleneksel yönetim biçimlerini "patrimonial" olarak ve modern yönetim biçimlerini de "bürokrasi" teorisiyle tanımladığı bilinmektedir (Özdemir, 2001). Weber, yönetici ile memurlar arasındaki ilişkileri, patrimonial yetki ilişkileri olarak yani tarafların kişisel özelliklerine ve yöneticinin keyfî kararlarına dayanan yetki ilişkileri olarak ifade etmiştir. Sanayileşen ve modernleşen Batı dünyası için eski organizasyon şekillerinin yerini "bürokrasi" dediği yeni organizasyon tipi almaya başlamıştır (Özdemir, 2001). Hayek'in devlet ve bürokrasi görüşüne göre, insanların tecrübeleri ile benimsedikleri doğru davranış biçimleri doğrultusunda yapılaştırılan devlet ve bürokrasi, halkın önünü açan, hukukun üstünlüğü ve güvenliğin sağlandığı bir doğal sosyal düzeni temin edecek bir konumda olmalıdır (Özdemir, 2001). Wilson'da, kamu bürokrasilerinin aşırı güçlü olduğu, bürokratların tembel, vurdumduymaz, yeteneksiz oldukları, işgal ettikleri mevkiler ve ömürboyu kariyer güvencesinin bürokratlara üstün bir güç vermesi gibi iddiaların sorgulanmasını istemektedir (Özdemir, 2001).

Osmanlı Devleti de kendine özgü bir kamu yönetimi örgütü oluşturmuş, güçlü teşkilat yapısı ve yetişmiş, etkin kamu personeli sayesinde altı asırdan fazla büyük bir devlet olarak ayakta kalabilmiştir. Özetle, "Tarz-i Osmani (Osmanlı Tarzı)" diyebileceğimiz Osmanlı bürokrasisinin teşkilat yapısı memurları sosyal güvenlik kuruluşları ve altı asrı aşan bir zaman sürecindeki uygulamaları açısından çok geniş bir konudur.

Klasik dönem Osmanlı bürokrasisi;

1. Bab-ı Asafî

2. Bab-ı Defteri

şeklinde iki yoldan gelişme göstermiştir. Üst yönetim organı olarak da "Divan" Orhan Bey (1324-1360) zamanında teşekkül etmiş, hem devlet işleri hem de halkın müracaatları burada görüşülüp karara bağlanmıştır. Osmanlı Yönetici Sınıfı dört meslek esası üzerinde örgütlenmişlerdir. Bunlar;

1. Seyfiyye,

2. İlmiyye,

3. Kalemîyye

4. Mülkiye

sınıflarıdır. Seyfiyye, devlet kuruluş yıllarında gazilerden oluşmaktayken, gelişme döneminden itibaren saraydan yetişme askeri uzman ve yöneticilerden oluşmaya başlamıştır. İlmiyye sınıfı mensupları, hukuk, eğitim ve dini alanlarda hizmet veren yetişmiş kişilerdir.

Kalemiye sınıfı daha çok katiplik hizmetleri diyebileceğimiz devletin bürokratik işlerini yürüten kişilerden meydana gelmiş ve bunlar 18.yy.dan itibaren gelişen sivil mülkiye sınıfının alt yapısını oluşturmuşlardır. 1789'dan itibaren III.Selim döneminde özellikle askeri alanda başlayan modernleşme süreci, II.Mahmud döneminde idari alanda devam etmiştir. 18.yy.dan itibaren sadrazamın sarayı da denilen Bab-ı Ali, hükümet işlerinin merkezi olmaya başlamış ve sivil mülkiye sınıfı gelişmiştir. Divan-ı Hümayun tamamen kalmamışsa da görevleri sembolik dar bir sahaya indirgenmiştir. Sadaret Kethüdalığı 1835 yılında Umur-ı Mülkiye Nezareti, Defterdarlık 1838 yılında Maliye Nezareti, Reis-ül Küttaplık 1836 yılında Hariciye Nezareti olmuştur. Şura-ı Devlet (Danıştay) Divan-ı Muhasebat (Sayıştay), Özel İdareler, Belediye Kuruluşları, Nezaretler (Bakanlıklar) ve Kabine (Meclis-i Vükela) Fransa'dan örnek alınarak batılı tarzda biçimlendirilmiştir. Tanzimat öncesi "kalem" adı verilen bürolar "daire" ve "nezaret"lere çevrilmiş, bürokratik yazışmalar değişmiş tamamen sadaret bünyesinde toplanan hükümet işleri, meclis ve nezaretlere devredilerek iş bölümü yapılmıştır (Özdemir, 2001). Tanzimat öncesinde başlamış olan reform çalışmaları Tanzimat sonrası idari, hukuki, mali bütün alanlarda daha kapsamlı bir şekilde devam etmiştir. Bir bakıma tanzimat'la geleneksel yönetim biçiminden modern yönetim biçimine geçiş olmuştur. Kanun-i Esasi ile padişahın yasama ve yürütme yetkisi devam etse de kanun hakimiyeti noktasında biraz daha ileriye gidilmiştir. Reform süreci gelişerek devam etmiş, bir çok okullar açılmış, memurlar ilgili çok sayıda yeni yasal ve idari düzenlemeler yapılmıştır. II. Meşrutiyet'le sultanın kanun yapma yetkisi kaldırılmış ve yürütme daha gelişmiş bir parlamenterizm içinde, icra kuvveti olarak hükümete ve anayasal kuruluşlara bırakılmıştır. Bu meyanda yasama ve yürütme işleri büyük ölçüde birbirinden ayrılmış ve Türk siyasi hayatında parlamenter rejim dönemi başlamıştır. Tanzimat, I. ve II. Meşrutiyet dönemlerinde devlet yönetimindeki istikrarsızlıklara rağmen batılı tarzda modern bürokrasinin gelişmesi sürmüştür. Ancak, gerek iktisadi bozukluk, eğitim eksikliği gibi altyapı yetersizliği gerekse savaşlar ve siyasi istikrarsızlıklardan dolayı her alanda yaşanan olumsuzluklar personel rejiminde de görülmüşlerdir. Erken dönemde sultanların ve Divan-ı Hümayun'un yönetim sistemindeki önemi büyükken, klasik dönem Osmanlı devlet yönetiminin siyasal olarak saltanat olmakla birlikte kanun ve hukuk çerçevesinde örgütlenme ve yönetim yapısı olduğu gerçektir. Ancak, unutulmamalıdır ki, gerileme döneminden itibaren iç ve dış faktörlere bağlı olarak geleneksel yönetim yapısının bozulmuştur.

4. OSMANLI SARAYININ MEKAN ÖRGÜTLENMESİ

Kuruluş yıllarında aile merkezli ve ahi topluluklarından destek alan Osmanlı iktidar mekanizması, İstanbul'un feth edilmesine kadar geçen süreç içerisinde, modern öncesi pek çok siyasi yapıda görüldüğü gibi, “geleneksel monarşik bir otorite” halini almaktadır (Karateke, 2004). Karateke'ye (2004) göre, bu süreç içerisinde, mutlak siyasi iktidarın meşruiyeti ve tebaası ile ilişkileri temelde “tanrısal” bir görevlendirmeye dayanmaktadır. Yine, Karateke'ye (2004) göre, “iktidar, merasimler gibi kısa bir zaman birimine hasredilmiş gösterilerde kendini tanımlamak ve temsil etmek durumundadır”, ya da bir başka deyişle, hedef kitlenin özellikleri ne olursa olsun, iktidar meşruiyetini tanımlamak ve tebaası ile ilişkilerini düzenleyebilmek adına merasimleri bir yol olarak kullanmak zorundadır. Bu durum, belirli bir ölçüde iktidarın tebaası ile karşılaştığı bir “kamusallık” alanı ortaya çıkartmaktadır. Bu bağlamda, merasimler kadar merasimlerin yapıldığı mekanlar ve bu mekanların saray örgütlenmesi içerisinde buldukları yerler de “kamusallık” adına önem taşımaktadır. Ayrıca, bu mekanların düzenlenme ilkeleri, iktidara ait olan alanların bir ölçüde şekilleniş nedenlerini de ortaya çıkartmaktadır. Siyasi yapının değişimine paralel ideolojinin şekillendirdiği saray mekanlarının merasimlere yönelik, dolayısı ile de “kamusal” kullanımları da yüzyıllar içerisinde değişmektedir. Aslında bu değişim saray içi yönetim mekanlarının şekil değiştirme ilkelerinin ipuçlarını taşımaktadır.

Kuruluşuna ilişkin net verilerin bulunmayışından ötürü Osmanlı siyasi yapısının ilk yıllarına ait anlatılar çoğunlukla efsane ve mitlere karışmaktadır. Ancak genel olan durum, modern öncesi dönemin yöneticilerinin tebaaları ile merasimler aracılığıyla yüzyüze gelebildiğidir. İktidar tebaasıyla sürekli ilişkide bulunamamakta ve bazen yönetilenler (reaya), Yönetici Sınıfı ve sultan hakkında, sadece akıllarında belirli-belirsiz “hayali bir imgeden” fazlasına sahip olamamaktadır (Karateke, 2004). İktidarın kendisini nasıl tanımladığı, tebaasına simgeler ve simgesel anlatımlarla ulaştırılmakta ve bu nedenle merasimler bir yol olarak kullanılmaktadır. Bu noktada, Karateke'nin (2004) çalışmalarından yola çıkılarak merasimlerin özellikleri beş ana madde altında incelenebilmektedir: **1.** Merasimler siyasi iktidarın en sevdiği temsil biçimlerinden birisidir, çünkü “akıllıca” kullanıldıklarında, çoğu zaman iktidarın istediği yönde etkili sonuç vermekteler, **2.** Merasimler aynı anda çok farklı entelektüel seviyedeki insanlara hitap edebilecek özelliktedirler, **3.** Merasimler iktidarın kendisini tanımlamada kullanıldığı birer araç oldukları için, içlerinde iktidarın karakterine dair bir çok ipucu gizlidir, **4.** Gücün teşhir edilmesi gibi genelde her iktidarın ihtiyacı olan işlevlerin yanında, iktidar, hedef kitleye teorik yapılanışını, dünya görüşünü, hedeflerini

simgelerle bildirmek istemektedir, 5. Merasimler birliğin ve ortak kimliğin temellerini oluşturan paylaşılmış duygu ve düşünceleri düzenli aralıklarla pekiştirmek ve onaylamak ihtiyacına cevap verebilmektedir. Durkheim (aktaran Karateke, 2004), tebaayı oluşturan bireylerin bellek ve bilinçlerinin birbirlerine benzediği durumlarda her bireyin çok farklı bir kişiliğe sahip olmadığını, insanların birbirleriyle etkileşimlerinin yoğunluğu oranında iyi işleyen bir *toplumsal bellek* ortaya çıktığını savunmaktadır. Ayrıca, tebaayı oluşturan bireyler arasında ortak paylaşılanların çoğalmasından dolayı çeşitli simgelerin anlamları üzerinde ileri derecede bir birlik oluşturulduğunu eklemektedir. Bu bağlamda, merasimlerin tebaayı oluşturan bireylerin üzerinde iktidarın istediği yönde kurgulanan toplumsal bilinç oluşturulması için çok önemli olduğu ve bu doğrultuda da merasim mekanlarının yönetim organizasyonuna yönelik kullanılan mekanlar içerisinde sınıflanabileceği söylenebilir. Ancak, doğaldır ki, iktidarın sadece merasimlerde çeşitli simgeler ve simgesel anlatımlarla kendisini tanımlaması, kimliğinin geçerliliği açısından yeterli olmamaktadır. Toplantılar (Osmanlı özelinde Divan-ı Hümayun toplantıları), bayramlar, merasimler, dini amaçlı bir araya gelişler, kısaca tüm farklı içerikteki törenler toplumun ahlaki *tekrar yapılanma* sürecini pekiştirmekte olan unsurlardır. Bu unsurlar kamusal özellik taşımaktadır. Bu noktada, Habermas'ın (2005) ileriye sürdüğü kamusal kavramının da ortak paylaşılan değerlere bağlandığına dikkat etmek gerekmektedir. Ancak tüm bu anlatılar, Osmanlı devleti gibi çok dinli ve çok uluslu bir toplum yapısı içerisinde bir dereceye kadar geçerli olabilir gözükmektedir. Bu noktada, iktidarın tebaa içi birlikteliği yaratabilmek ve uzun süre yaşatabilmek adına bir üst kimlik oluşturduğu görülmektedir. Bu üst kimlik *Osmanlılık*'tir. Devşirme sistemi ve farklı ulus kökenli kadınları barındıran harem sistemi bu üst kimliğin oluşturulmasını ve böylelikle iktidarın yüz yıllar boyu tebaası tarafından desteklenerek hayat bulmasını sağlamaktadır (Detaylı bilgi için Bknz. Bölüm 3.1.Kuruluşdan Fetih ve Bölüm 3.2. Fetihden Modernleşmeye). Bu bağlamda saray içi merasim mekanları ve sembolik anlamlar yüklenen mekanlar dışında Osmanlı harem ve enderunları da yine kamusal taşıyan ve bu kamusallığın nasıl biçimlendiğinin incelenmesi gereken diğer mekanlar olarak kabul edilebilirler.

Yukarıda söz edilen iktidarın tebaası ile iletişim aracı olarak kullanılan bu imgelemlerin politik çerçevede değişimi ve bu değişimlerin saray mekan organizasyonuna etkilerinin Kuruluşdan Fetih (14.yy.-15.yy.), Fetihden Modernleşmeye (16.yy.-17.yy.-18.yy.) ve Modernleşme Dönemi (19.yy-20.yy) olarak üç farklı zaman dilimi altında incelenmesi hem politik değişimleri daha net görebilmek ve hem de saray mekanlarında ortaya çıkan değişimleri belirli bir tutarlılık içerisinde sınıflayabilmek için doğru olacaktır. Saray içi

kamusallık taşıyan ve bu kamusallığın ne derece geçerli olduğunun incelenmesi gereken diğer mekanlar olarak kabul edilebilir.

4.1. Kuruluşundan Fethine (14.yy.-15.yy.)

Günümüze ulaşan sayılı verinin derlenmesi sonucunda, kuruluş yıllarında Osmanlı Sarayının bir yapı ya da yapı topluluğu olarak değil, bir “domain”, yani içinde yöneticinin de barındığı bir yönetim alanı olarak tanımlanması doğru olacaktır. Göçebelik döneminin “ordu” kavramı (Bknz. Bölüm 2.Saray Kavramı ve Osmanlı’da Saray) Erken Dönem Osmanlı Sarayı’na koşullandırmış ve saray sınırları içe kapalı karargahvari bir planlama ile belirlenmiştir. Ancak, içerik için aynı şeyi söylemek biraz zordur. Esnek bırakılmış bir içerik bulunmamakta ve bu da Erken Dönem Osmanlı Sarayı’na bir yönetim yerleşmesi anlamı katmaktadır (Tanyeli, 1988). Bu noktada, “esnek bırakılmış” içerikten, saray içerisinde henüz bu dönem de kamunun (saray halkının) işleyişine henüz alan sınırlaması koyulmamış ve bir düzen getirilmemiştir. Zaten henüz bu yıllarda devlet yönetimi belirli hiyerarşik sınırlamalara sahip değildir. Bu durum Osmanlı Saray düzeni henüz primitifken gayet rahat bir kamusal taşımaktadır şeklinde yorumlanabilir. Yöneticinin kimliği Bey’dir ve yönetim mekanizmasında bir aile meclisi mevcudiyeti bilinmektedir. Taşınan genel kimlik askeridir. Bu bağlamda da, saray yerleşiminin karargahvari bir planlamaya sahip olması ve domain niteliği taşıması da yadsınamaz gözükmektedir.

Kuruluş Dönemi’nde henüz iktidarın kimliği tam belirlenmemiştir. Bu yüzden de karşı karşıya kaldığı tebaanın kimliğinin de tam tarifi yoktur. Kaynaklarda geçen bilgilere göre kuruluş yıllarında yönetim mekanizması içerisinde Bey’in giydiği sarmal bir kavuk ile yönetici diğer meclis üyelerinden ayrılmaktadır. Yine yöneticinin meclis içerisinde belirlenmesi için yerden yüksek bir zeminde oturduğu bilinmektedir (Bknz. Bölüm 3.1). Yönetici bu yıllarda seçilmişlerin seçilenidir. Ancak yıllar içerisinde Bey kimliği taşıyan yönetici Sultan kimliği almaya doğru hızlı bir şekilde ilerlerken yapılan kimi toplantıların ve törenlerin halka açık yapılmaya başlandığı, burada yöneticinin neredeyse tahtvari bir biçimde düzenlenen yerden yüksek bir yerde ve halkın görebileceği bir şekilde oturduğu bilinmektedir. Sarmal kavuk kullanımı yönetici kimliğinin vurgulanmasında etkilidir. Bu noktada, işin içine giren halk, yönetici karşısında bir tebaa oluşturmanın, yerden yükseltilecek zemin ve sarmal kavuk kullanımı ise iktidarın tebaasına simgelerle ulaşma yolları aramasının ipuçlarını taşımaktadır. İktidarın tebaasına ulaşma ihtiyacı yolunda yıllar içerisinde saray yapılaşmalarında kule-köşklere adeta kendi mevcudiyetinin simgeleri olarak kullandığı görülecektir. Manisa ve Edirne Sarayları’nda bulunan kule-köşkler bunlara örnek verilebilir (Mantran, 1995; İnalçık, 2002, Tanyeli, 1988).

Şekil 4.1 Manisa Sarayı'nda bulunan kule-köşk.
(Acun, 1999)

Şekil 4.2 Kule-köşkün günümüzdeki hali.
(Acun, 1999).

Şekil 4.3 Manisa Sarayı ve solda kule-köşk (Tanyeli, 1988).

Şekil 4.4 Edirne Sarayı'nda ve sağ-üstte kule-köşk (Tanyeli, 1988).

Şüphesiz Osmanlılar buldukları coğrafyada, kendilerinden önce mevcut olan toplumların sosyo-kültürel yapılarından etkilenmişlerdir. Erken Dönem Osmanlı Sarayları'nın taşıdığı bu

özellik için iki varsayım söz konusu olabilir: **1.** Osmanlı henüz ideolojik olarak umduğu noktaya gelememiştir ve saray içi protokol düzenini oluşturamamıştır, veya **2.** döneminde iletişim içerisinde olduğu diğer yönetim topluluklarında da sistem aynıdır. Bu bağlamda, diğer Türk kökenli yönetim topluluklarının incelenmesi doğru olacaktır.

Tarihi belgeler içerisinde, ilk kez Türk yöneticilerin ikametgahlarından bahseden Kutadgu Bilig'tir. 1067 tarihli Kutadgu Bilig de, Türklerde Han, Beylerbeyi ve Beyler'in yaşadığı, pek çok çadır ve otağdan oluşan orda ya da ordunun, aslında bir "Hükümdar Makamı" niteliği taşımakta olduğu ve bu fonksiyonu ile dönemin saray kavramının karşılığını oluşturduğu görülmektedir (Kutadgu Bilig, 1979:345) (Bknz. Bölüm 2. Saray Kavramı ve Osmanlı'da Saray).

Osmanlılar dışında diğer Türk ve İslam toplumlarında, Bey'in yaşadığı özellikle kışlık ikamet merkezlerinde daha uzun vadeli kullanıma ve kışlık hava şartlarına elverişli binalar yapılmış, bu binalarda kerpiç ya da ahşap malzeme kullanıldığı tahmin edilmektedir (Seçkin, 1998). Yazlık ikamet merkezlerinde ise daha Göktürkler döneminden itibaren geçici kullanıma elverişli bir otağ geleneğinin bulunduğundan söz etmek mümkündür*.

Şekil 4.5 Otağ-ı Hümayun, diğer otağlar, zokaklar ve solda Kasr-ı Adl (Adalet Kasrı) (Atasoy, 2002).

Otağ geleneği, Osmanlı dönemine kadar, çeşitli fonksiyonları karşılamak amaçlı süregelmiştir. Osmanlılar askeri seferler sırasında çadırlarla, "göçer kentler" kurmuşlardır. Bu "göçer kentler"de, Yeniçeri Birlikleri'nin çadırları, yüksek rütbeli zevatın çadırları ve

* 568'de Batı Göktürk Hakanı İstemi Kağan'ı ziyaret eden Bizans elçisi Zemarkhos, gezi ile ilgili anılarında, Göktürk Hakanı'nı yazlık merkez olan Akdağ'da, ayrı ayrı kurulmuş olan üç otağda ziyaret ettiğini yazmaktadır (Ögel, 1978; Cezar, 1977:10; İ.A., 1970; Seçkin, 1998; Turan, 1969).

yöneticinin (Bey) çadırı kentlerdeki hiyerarşiye göre yer almaktadır*. Göçer kentlerin merkezlerinde ise, adeta yöneticinin başkentteki sarayının yerini alan, ihtişamlı bir otağ-ı hümayun bulunmaktadır. Otağ-ı hümayunların etrafı zokaklarla (kumaş perdeler) adeta Erken Dönem Osmanlı Sarayları'nın çevresini saran sur duvarları gibi çevrilmiştir. Bu bağlamda, Atasoy (2002), “otağ-ı hümayunların, Osmanlı sultanlarının saray dışındaki kudret ve görkemlerinin bir simgesi” olduğunu savunmaktadır.

Osmanlılar'da otağ-ı hümayunlar sadece askeri seferler esnasında değil, biat töreni, cülus töreni gibi törenlerin yapılması için, av sırasında, çeşitli düğün ve ziyafetlerde kabul salonundan, geçici türbe** fonksiyonuna kadar pek çok değişik amaçlarla kullanıldığı gibi***, gerek görüldüğü zamanlarda, simgesel olarak sarayın değişik görevlerini neredeyse birebir üstlenmiş, hatta iktidar imgelemine yaratılmasına yönelik gerekli mekanların yerine kabul salonu, divanın toplandığı salon, taht salonu gibi fonksiyonları içererek kullanılmışlar ve ayrıca, biniş-i hümayun ve göç-ü hümayun esnasında da kabul köşkü niteliği yüklenmişlerdir (Bknz. Bölüm 2).

Atasoy'a (2002) göre, padişahlara ait çadırlar gayet geniş bir salon niteliği taşımakta, çok direkli olup, içleri perdelerle bölmelere ayrılmakta ve adeta iç içe iki çadıra benzemektedir****.

Otağın bulunduğu yerin etrafının çadır bezinden perdelerle çevrilerek, içeri girilmesi yasak olan bir meydan şekli verildiği yine kaynaklardan anlaşılmaktadır (Arseven, 1950). Bu “sınır ayrımlanması”, mekansal bir bakış açısıyla saraylarda bulunan avlu sistemini çağrıştırmaktadır. Reindl, otağların ve özellikle otağ-ı hümayunların, arazi üzerindeki konumlanışları ile Osmanlı Sarayları'nın mekansal örgütlenmeleri arasındaki benzerliklere değinmektedir (Reindl'dan aktaran Atasoy, 2000). Reindl, otağ-ı hümayunu “gezer saray” olarak nitelendirirken; Lamartine ise, otağ-ı hümayunla Topkapı Sarayı arasındaki benzerliği,

* Yeniçeri Birlikleri'ne ait çadırlar kentlerde halkın oturduğu evlere karşılık gelen bir biçimde süsüz ve yalın; yüksek rütbeli zevatin çadırları yine kentlerde bulunan köşklere karşılık gelecek bir biçimde detaylı; sultanın çadırı otağ-ı hümayun ise ihtişamlı ve süslü bir biçimde, bu “göçer kentlerde” yer almaktadır (Atasoy, 2002).

** Orta Asya'dan itibaren İslam öncesi Türk toplumlarında, ölen yöneticinin mumyalanan bedeninin bulunduğu çadırlar, dışarıdan, halkın ziyaretine açılırdı. Daha sonra İslamiyetin kabulüyle mumyalama geleneği terk edilmiş, ancak Orta Asya'daki sözü geçen çadırlara benzer türbeler, adeta “eski Türk çadırının kağıre inkılab etmiş şekli” olarak yapılmıştır (Arseven, 1950; İslam Dünyası'nda Mezarlıklar ve Defin Geleneği, 1996) Osmanlılar'da da otağ-ı hümayunların zaman zaman geçici türbe olarak kullanıldıkları görülmektedir.

*** Kanuni'nin ölümü üzerine, Selim Belgrad'daki otağda tahta çıkmış ve biat töreni otağda yapılmıştır; ölen Osmanlı padişahının türbe yapımı yetişmediği durumlarda, otağlar geçici türbe görevi de görmüşlerdir.

**** Ayrıca çalışmasında Atasoy (2002) Ahmed Rasim'in, Osmanlı Tarihi'nde Çadırlar hakkında: “Çadır, Osmanlılar'ın ilk hanesi, ilk sarayı, ilk tahtgahıdır” diye yazdığını da aktarmaktadır.

Topkapı Sarayı'nı "yaldızlı tahtadan bir çadıra (otağ)" benzeterek aktarmıştır (aktaran Atasoy, 2002).

Necipoğlu, bu benzerliğe dikkat çeken bir diğer araştırmacıdır. Necipoğlu'na (1991) göre, Topkapı sarayı plan düzeniyle, Osmanlı ordugahları ve otağ-ı hümayunlardaki çadır düzeni arasında büyük benzerlikler bulunmaktadır. Çadırların birbirleri ile olan ilişkisi, daha önceden bilinen bir yerleşme düzenine- Tursun Bey'in deyişiyle "Osmanlı düzenine"- göre yer almaktadır (aktaran Necipoğlu, 1991). Necipoğlu (1991) ayrıca, Topkapı Sarayı'ndaki binaların da buna benzer bir yerleşim düzeni gösterdiklerini savunmaktadır.

Yine Necipoğlu'na (1991) göre, bu düzen aynı dönemde görülen Moğol-Timurlu geleneğinden farklılaşmaktadır. Osmanlılar yönetim merkezlerini yaptıkları saraylarla tam bir yerleşik düzene oturtmuş ve bu düzenin yeri geldikçe, başka bir deyişle ihtiyaç oldukça, otağ-ı hümayunlar kullanarak "gezici örneğini" istedikleri yere taşımış ve burada yaşatmaya devam etmişlerdir (Necipoğlu, 1991; Atasoy, 2002).

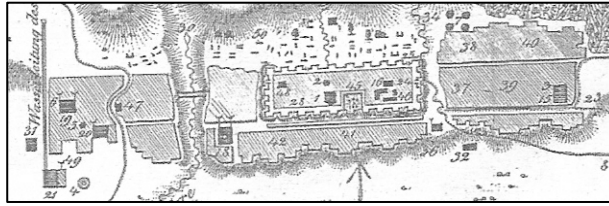
"Osmanlı Sarayları'nın birer gezer küçük kopyası olan otağ-ı hümayunlar, sarayın önemli bütün yapılarının çadır şeklinde birer örneğine sahiptir" görüşü ile Atasoy, (2002:56), saray ve otağ-ı hümayun arasındaki mekansal hiyerarşi benzerliğinden söz etmektedir.

Seçkin (1998), yerleşik düzene adım adım geçen Türkler'in, göçebe toplumdaki yönetici çadırının yerini, yerleşik toplum yapısı içerisinde, halk konutundan farklı özelliklere sahip, dayanıklı malzeme ile daha büyük ve özenli yapılmış, bütün resmi işlevleri barındıran saray yapılarının aldığından söz etmektedir.

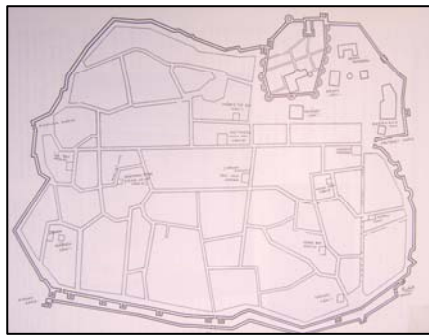
Benzer görüşü savunan Necipoğlu'na (1991) göre, "Osmanlı hükümdarlarının otağ-ı hümayunları, aynı sarayları gibi, hem içinde yaşadıkları evleri, hem de devleti ve askeri hareketi idare ettikleri yer olmuştur. Necipoğlu (1991) tarafından otağ-ı hümayunu çevreleyen ve aynı zamanda da ona olan ana girişi de içeren zokak(lar), Topkapı Sarayı Arz Odası'nı saran (çevreleyen) ve Akağalar kapısının (Bâb-üs Saade) bulunduğu avlunun ana girişinin tam karşısına denk gelen revak bölümüne; otağ-ı hümayunun kendisi taşıdığı "prestij mekanı" kimliğinden ötürü ve yüklendiği elçi kabulü, devlet işlerinin görüşüldüğü mekan olma özellikleriyle Arz Odası'na; otağ-ı hümayunun hemen önünde yer alan ve gölgelik görevi gören sayeban bölümü ise, Arz Odası'nın sundurmasına işlevsel olarak benzetilmektedir. Atasoy'a (2002) göre, sözü geçen zokaklar, genellikle kemer dizileriyle süslenmiş ve bu da, zokaklarla çevrilmiş otağ-ı hümayunlara, adeta etrafı revaklarla sarılıymış havası/ hissi vermiştir*.

* Bu konuda ayrıntılı bilgi için Bknz. Atasoy, 2000.

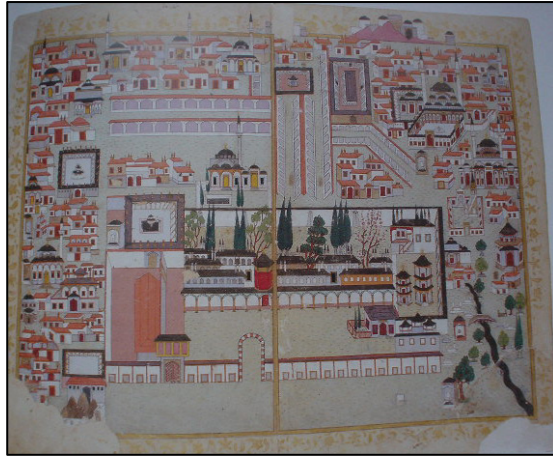
Erken Dönem Osmanlı Sarayları için II.Mehmed dönemi ve sonrasında görülen, avlulardan oluşan, katı hiyerarşiye bağlı şekillenen mekan düzeninin aksine (Bknz. Bölüm 4.2), bir tutum geçerli olduğunu söylemek zordur. Kaynaklardan, yöneticinin kimliğinin, henüz “Sultan”dan farklı oluşu gibi, yaşadığı yerin de, Klasik Dönem Osmanlı Saray yapılaşmasından farklı olduğu anlaşılmaktadır. Daha önce de değinildiği gibi, taşınan kimlik askeri olduğu için, yaşanan yer de adeta bir “karargah”, bir “ordugah” düzeni içerisinde, içe dönük, dışa kapalı bir şema taşımaktadır. Diğer bir ilgi çekici özellik ise, henüz yöneticinin saray alanını, diğer halk konutlarıyla paylaşmakta olmasıdır. Bu henüz yöneticinin, büyük bir aile kimliği içerisinde bulunduğunu ve bir tebaya sahip olmadığını göstermektedir. Kullanılan alanlar ortak ve çok fonksiyonlu kullanıma müsaittir. Bu bağlamda da *herkese aidiyeti* vurgularcasına kamusalık taşımaktadır denilebilir. Muhtemelen mevcut mekanların genel kullanımları içerisinde belirli bir takım hiyerarşiler söz konusu olmalıdır. Ancak bu veriler günümüze ulaşamadığı için çok net sonuçlara varmak doğru olacaktır. Eldeki verilerin ışığında, özellikle Bursa Sarayı, Eski Edirne Sarayı, Manisa Sarayı’nın bir kale görünümünde oldukları söylenebilir. Yaygın bir görüşe göre Osmanlı devlet yöneticisinin Selçuklu sultanları gibi, kale içinde oturma geleneğine uymuşlardır (Tanyeli, 1987; Konyalı, 1946; Gonçer, 1971).

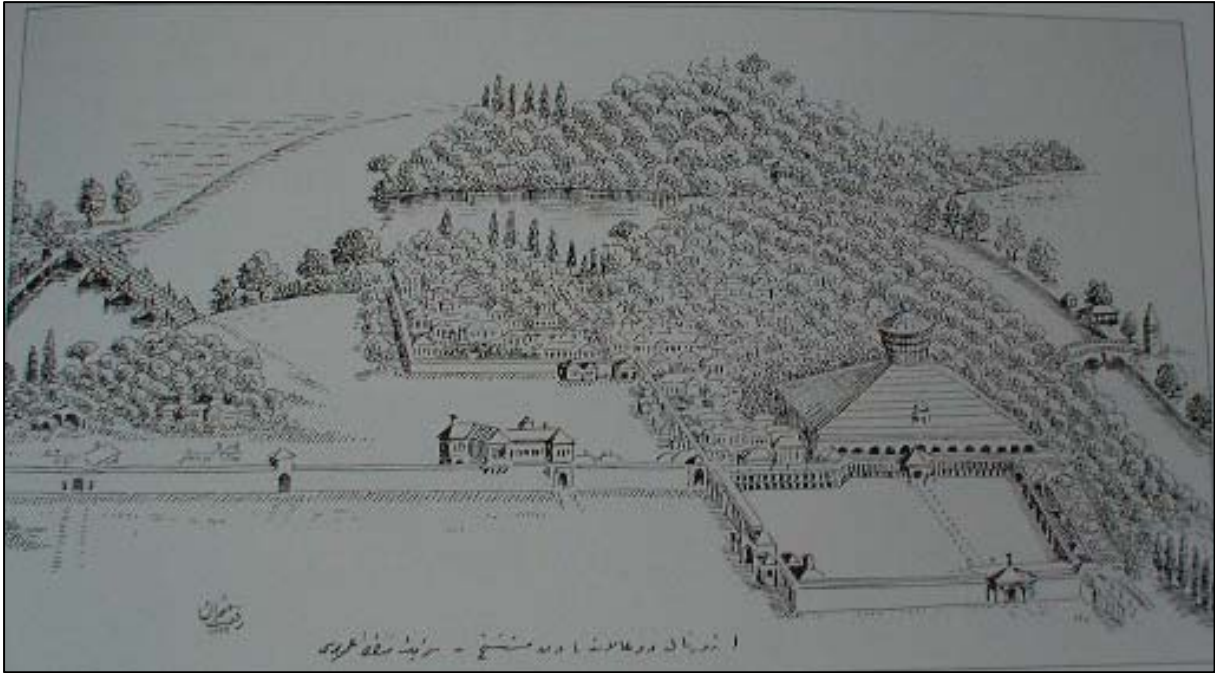
Şekil 4.6 Bursa Sarayı (Atasoy, 2002).

Şekil 4.7 Bursa Sarayı (Ayverdi, 1989).

Şekil 4.8 Manisa Sarayı (Atasoy, 2002).

Şekil 4.9 Edirne Sarayı (Osman, 1989).

Daha önce de değinildiği gibi, Erken Dönem Osmanlı Saray yapıları hakkında elimizde oldukça yetersiz veri bulunmaktadır. Mevcut varsayımlara göre Osmanlı Sarayları'nı en çok etkilediği savunulan Bizans Sarayları incelendiğinde, her iki saray yapılaşmasının genel özellikler bağlamında, benzer şemalara sahip oldukları söylenebilir*. Batısında bulunan Bizans İmparatorluğu'nun önemli kentlerini alan Osmanlı Beyliği, dönemin şartları ve devşirme yapı elemanı kullanma zihniyeti de göz önünde bulundurulunca, Bizans İmparatorluğu'ndan kalan halihazır kullanılabilir yapıları onararak ve ihtiyaca uydurarak kullanmıştır diye düşünmek, bu noktada yanlış olmayacaktır. Erken Dönem Osmanlı

* Bu konuda ayrıntılı şemalar için Bknz. Ayverdi, 1966; Osman, 1989; Uzunçarşılı, 1988 ; Akdeniz, 1995.

Sarayları'nda yöneticinin yaşamsal mevcudiyetinin yönetim imgesiyle üst üste örtüştüğü görülmektedir. Bilinen gerçek iktidarın kendisini nasıl tanımladığının tebaasına simgeler ve simgesel anlatımlarla ulaştırıldığıdır (Karateke, 2004).

Bu dönemde, Selçuklu Sarayları'nda olduğu gibi bir takım “takdim işlevli” ve simgesel anlatım taşıyan yapıların saray yerleşimi içerisinde bulunduğu görülmektedir. Tanyeli (1988), kule-köşk geleneğinin ilk örneğinin Konya Sarayı'nda bulunduğunu savunmaktadır. Edirne Sarayı Cihannüma Kasrı gibi yapılar bu simgesel geleneğin varlığına gösterge olarak düşünülebilirler (Bknz. Saray içinde kule-yapı yapma geleneği için Bölüm 4.2.Fetihten Modernleşmeye).

Tanyeli (1988) Anadolu Türk Saray Mimarlığı'nın Evrimi Üzerine Gözlemler (12.-16.yy) başlıklı çalışmasında Bursa Sarayı'ndan bahsederken, “yönetici küçük bir içkaleyi halk konutlarıyla paylaşabilmişse, buradaki bir sarayın ileride görülecek karmaşık Klasik Dönem Osmanlı Saray örgütlenmesiyle –mimari ya da idari- hiçbir bağlantısının olamayacağı açıktır” demektedir (Tanyeli, 1988). Erken Dönem Osmanlı Sarayı'nın taşıdığı bir başka özellik ise kentsel alana bitişik bir yapıya sahip olmasıdır. Bu durum Manisa Sarayı ve Eski ve Yeni Edirne Sarayları'nın konumlanışlarından çıkartılabilir. Ayrıca, duvarlarla çevrelenmiş, korunaklı ve belirli, adeta bir “kale” görünümünde bir saray alanı yaratma kaygısının da, yine belirgin bir biçimde sözü geçen örneklerden anlaşıldığı da söylenebilir (Tanyeli, 1988).

Erken Dönem Osmanlı Sarayları incelendiğinde, sırasıyla Bursa Sarayı, Edirne Saray-ı Atik-i Amiresi (Eski Saray), Edirne Saray-ı Cedid-i Amiresi (Yeni Saray) ve İstanbul Saray-ı Atik-i Amiresi (Eski Saray) örneklerinde olduğu gibi merkez saray alanının, dış dünyadan sınırlar ile ayrıldığı görülmektedir. Bu sınırlandırma Bursa Sarayı, Edirne Saray-ı Atik-i Amiresi ve İstanbul Saray-ı Atik-i Amiresi'nde, sarayın iç dünyasını adeta kale gibi saran yüksek duvarlarla ve Edirne Saray-ı Cedid-i Amiresi'nde ise, aşılmaz Tunca nehri ile sağlanmıştır. Bu bağlamda, otağ-ı hümayunları saran ve sınırlandıran zokakların ve Erken Dönem Osmanlı Sarayları'nın geneline hakim yüksek ve kalın duvarların “koruma-korunma” amaçlı yapıldığı söylenebilir. Bu noktada Bizans Tekfur Sarayları'nın da, genelde kale içinde bulunduğu, ya da bazı örneklerde ise kale duvarlarını andıran cephe özelliklerine sahip oldukları görülmektedir. Bu bağlamda, Bizans yönetim sisteminin mirasına sahip çıkan Erken Dönem Osmanlı yönetim sistemi gibi (Bknz., Bölüm 3.1.Kuruluştan Fethe (14.yy.-15.yy), Erken Dönem Osmanlı Sarayları'nın da, Bizans Tekfur Sarayları ile kimi benzerlikler taşımaları ilginçtir.

Zaten Osmanlı sultanlarının, “Sultan-ı Diyar-ı Rum”u ünvanlarından biri olarak kullanmaları da (Erksan, 1998) Roma Ülkesi Sultanı’nın Bizans Sarayları’nın mekanlarını ya da eş değer mekanları kendi yönetim dönemlerinde de kullandıkları fikrini akla getirmektedir. Unutulmamalıdır ki, Osmanlı Devleti, Bizans İmparatorluğu’nun (Nova Roma), Avrupa, Asya, Afrika anakaraları üzerindeki toprakları üstünde yaşamakta, adeta bu toprakların yönetimlerini devir almaktadır. Bu bağlamda da, artık bu yüzyıllarda “Sultan-ı Diyar-ı Rum” ünvanı ile Osmanlı sultanlarının anlaşılması gayet doğaldır.

Bu noktada, işlevsel ve hiyerarşik düzenleme açısından (Nova Roma) Bizans Sarayları’nın öncülleri olan Roma saray geleneğine değinmek gerekmektedir. Giedon’a (1969) göre, Roma saray yapılarında resmi ve özel bölümlerin ayrımı, daha 1.yy.dan itibaren başlayarak görülmektedir. Bu sav için, İmparator Domitian’ın Palatin tepesinde bulunan sarayı (81-96) örnek verilebilir. Dönemin ünlü Osmanlı tarihçisi Tursun Bey’in (1975) yazdıklarından, Erken Dönem Osmanlı Sarayları’nda da benzer bir işlev ayrımının bulunduğu anlaşılmaktadır. Tursun Bey (1975), tepelik alanda bulunan ve çok iyi korunan, konaklama alanları ile tören ve yönetimsel amaçlı kullanıma uygun salonların bulunduğu bahsetmektedir.

Giedon (1969), İmparator Domitian’ın Palatin tepesinde bulunan sarayının, imparator ve hanedana ait “özel konut” niteliği taşıyan yapılarının, tepenin eteğinde; sarayın “resmi” işlevli yapılarının ise tepenin üzerinde bulunduğu bahsetmektedir. Bu bağlamda, imparator ve hanedanın korunmasının, resmi işlevli olan mekanlardan çok daha önemli olduğu göz önünde bulundurularak, “resmi” işlevli yapıların, bir ihtimal sembolik değerinden ötürü tepenin üzerinde yapıldığı düşünülebilir.

Yine Giedon’a (1969) göre, 2.yy. başlarında Roma kentine hakim bir tepe üzerinde, kurulmuş olan Tivoli’deki Hadrian villası olarak isimlenen saray içinde, resmi ve özel olarak işlevlerine göre ayrılan mekanlar bulunmaktadır. Günümüzde halen mevcut olan bu saray yapılaşması incelendiğinde, geniş bir alana yayıldığı görülmektedir. Saray kot farklılıkları ile oluşturulmuş, adeta bir avlu sistemine sahiptir. Her kot, arazi koşullarının el verdiği doğrultuda, kendi içinde farklı bir ana aks yönüne sahiptir. Yine her kotun kendi içinde, bağımsız birimlerden oluşan bir sisteme, farklı işlevli olan küçük yapı birimlerine sahip olduğu görülmektedir. Sarayın peysajına da çok önem verilmiştir. Her kotun peysajı, kendi içinde bir tasarım ilkesine sahipken, genel olarak incelendiğinde, su ögesinin -kimi kotta heykellerin arasından, duvarlardan akarak kullanılırken, kimi kotta sanal şelalelerle vurgulanması sonucu- yoğun bir biçimde bahçe içerisinde kullanıldığı görülmektedir.

Şekil 4.10 Constantin Evi (Bizans Dönemi), İstanbul (2002).

Şekil 4.11 Bizans Dönemi Tarihi Yarımada'da bulunan yerleşimi gösteren harita (www.unc.edu/awmc).

Şekil 4.12 1850’de Bukoleon Sahilsarayı (Öztuncay, 2003).

Şekil 4.13 Constantin Evi’nin restitüsyonu (www.unc.edu/awmc).

İstanbul’da bulunan Bizans’ın (Nova Roma; Yeni Roma) Büyük Sarayı, 4.yy.ın ilk yarısında yapıldığında, Roma’nın en ihtişamlı tepesinde bulunan “öncülü” İmparator Sarayı’nın model olarak alınması sonucu, birebir aynısı olarak, İstanbul’a hakim bir tepe üzerinde kurulmuştur (Franceschini, 1998). Zaman içerisinde yapılan ekler ile Büyük Saray’a ait olan alan, 900’lerin sonuna gelindiğinde, başlangıçta model olarak alınan Palatinus des Roma’nın (Roma Sarayı’nın) dört katı bir büyüklüğe ulaşmıştır (Franceschini, 1998). (Bknz. Bölüm 4.2).

Bu dönemde Osmanlı’nın Bizans kadar Çin ile de ticaret ilişkisi içinde olduğu bilinmektedir. Çin sarayları konu ile ilgili olarak incelendiğinde, yüksek duvarlarla çevrili, girilmesi yasak bir bölge durumundaki büyük bir merkez ve bu merkezin çevresinde bulunan avlulu bir sisteme sahip oldukları görülmektedir. Çin sarayları uzunlamasına oluşturulmuş kuzey-güney

aksında, simetrik olarak tasarlanmış bir konumlanmaya sahiptirler. Bu avlular içerisinde Çin mimari geleneğinin özelliklerini yansıtan köşkler bulunmaktadır* (Seçkin, 1998).

Bizans Sarayları gibi Çin Sarayları da, işlevsel olarak ayrılan bölümleri içermektedir. Ancak Bizans Sarayları'nda iç mekan kullanımına yönelik bir işlevsel ayırım söz konusu iken, Çin Sarayları resmi kabuller ve törenlerin yapıldığı dış bölüm ile yönetim işlerinin yapıldığı binaları, imparator ve ailesinin oturmasına ait yapılarla, gezinti bahçelerinin bulunduğu iç bölüm olmak üzere iki ana bölüme ayrılır (Seçkin, 1998; Çin Tarih, Kültür, Ünlü Şehirler Sözlüğü, 1985; Chang, 1989). Bu bağlamda, Erken Dönem Osmanlı Sarayları'nın Bizans ve Çin Sarayları gibi, hiyerarşik bir düzende sıralanmış, Birun ve Enderun olarak isimlendirilen bölümleri bulunduğu, yani, resmi ve özel bölümleri içerdiği söylenebilir. Yine Erken Dönem Osmanlı Sarayları'nın fonksiyonel kullanımı incelendiğinde, Bizans Sarayları'ndaki iç mekan kullanım şemasından çok, Çin Sarayları'nda görülen şemaya yakın olduğu söylenebilir. Fonksiyon karşılığı genel bölümlenmeye sahiptir. Bu bölümlenmenin de avlular yardımı ile sağlandığı açıktır.

Erken Dönem Osmanlı Sarayları incelendiğinde, saray yapılaşmasının, genelde şehir merkezlerinin dışında, Roma ve Bizans'ta olduğu gibi, şehre hakim yakın bir tepe üzerinde buldukları görülmektedir (Bknz. Bursa Sarayı için: Hammer, 1881; Edirne Saray-ı Atik-i Amiresi için: Rıfat, 1978; Edirne Saray-ı Cedid-i Amiresi için: Ünver, 1989).

Konumlarına göre incelendiğinde, Bursa Sarayı'nın, tepe üzerindeki hisarın iç kalesinde bulunduğu, Edirne Saray-ı Atik-i Amiresi ise Edirne kentine ve vadilere hakim bir tepe üzerinde yer aldığı görülmektedir. Edirne Saray-ı Cedid-i Amiresi incelendiğinde ise saray alanının içerisinde Yıldız Tepe, Muradiye Tepesi ve Sultan Selim Tepesi adları ile anılan üç önemli tepe bulunduğu görülmektedir. Her ne kadar bu saray şehre hakim bir tepe üzerinde kurulmuş olmasa da, sözü geçen bu tepelerin saray alanının içerisinde bulunmaları, Edirne Saray-ı Cedid-i Amiresi'nin, aslında tepelik bir alan üzerinde kurulduğunu göstermektedir.

Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'un fethinin hemen ardından Bizans İmparatorluğu'na ait mevcut binaları onartarak, Topkapı Sarayı'nın yapımına kadar geçen süre içerisinde

* Çin geleneksel mimarisi incelendiğinde, gölgelik dinlenme alanı ihtiyacını karşılamak üzere ortaya çıkan "pavilyon strüktürü" olarak kaynaklarda tanımlanan çadır kurgularının zamanla hafif malzemeden oluşan yapılara dönüşmesinin söz konusu olduğu görülmektedir. Bu pavilyonlar, aynen Osmanlı otağ-ı hümayunlarındaki zokaklar gibi, kalın perdeler ile hiyerarşik olarak birbirinden ayrılmaktadır. Terminolojik olarak bu ayrımlanma pavilyoner sistem olarak isimlenir: Hasol'a (1993) göre bu aynı sistem, alan içinde ayrı ayrı konumlanan binalardan oluşan sistemdir.

kullandığı, Eski Saray'ın**, 4.yyda yapılan Bizans Tauri Forumu'nun üzerinde bulunduğu (bugünkü İstanbul Üniversitesi, Rektörlük Binası'nın bulunduğu alan) bilinmektedir. Yine, bu bölgenin Tarihi Yarımada içindeki konumuna dikkat edildiğinde, denizden oldukça yüksek tepelik bir alan olduğu görülmektedir.

Şekil 4.14 Eski Saray, İstanbul (Atasoy, 2002).

Bu bağlamda, Erken Osmanlı Sarayları'nın, sembolik olarak "yönetimin" yüksek bir mevkide bulundurulma çabasıyla ve korunma amaçlı olarak, aynı zamanda da bir ölçüde, Bizans'tan devralınan yapılar bağlamında, tepelik alanlarda yapıldığı söylenebilir.

Sözü geçen sarayların planimetrik sistemleri incelendiğinde ise, Osmanlı Sarayları'nın, Roma Hadrian Villası'nda (1.yy.) veya İstanbul Büyük Sarayı'nda (4.yy.) olduğu gibi, büyük ve ihtişamlı bir ana saray binası ile bağımsız birimlerden oluşan bir planlamanın hakimiyetiyle, bir çok köşkten oluştuğu görülmektedir (Hammer, 1818; Texier, 1862; Rifat, 1978).

Şekil 4.15 Eski Saray, İstanbul (Atasoy, 2002).

** İstanbul feth edildikten kısa bir süre içerisinde yapıldığı bilinen Eski Saray hakkında günümüze çok fazla veri ulaşmamakla birlikte, bazı gravür ve çizimlerden Erken Dönem Osmanlı Sarayları ile benzer bir planlamaya sahip olduğu söylenebilir (Bknz. Şekil 4.1.5 ve 4.1.6). Bu bağlamda da taşıdığı özellikler göz önünde bulundurularak Erken Dönem Sarayları ile aynı sınıflandırılmaya alınmıştır.

Kaynaklarda Bursa Saray alanında bulunan bir büyük köşkten (ana saray binası niteliğini taşıdığı düşünülebilir) ve çevresinde bulunan diğer irili-ufaklı köşklerin mevcudiyetinden bahsedilmektedir. Edirne Saray-ı Atik-i Amiresi'nde ve Edirne Saray-ı Cedid-i Amiresi'nde pek çok köşkün bulunduğu, bunlardan Edirne Saray-ı Cedid-i Amiresi'nde “bir padişah sarayı binası” bulunduğu, Osman'ın (1989) Edirne Sarayı isimli kitabından öğrenilmektedir.

Eski Saray'da ise, ana saray binası niteliğindeki Sultan Köşkü'nün dışında, 25 tane birbirinden bağımsız köşkün, çeşitli revaklı yapıların bulunduğu kaynaklardan anlaşılmaktadır. Yine sözü geçen kaynaklarda, Osmanlı Sarayları'nın hepsinde tören ve yönetsel amaçlı kullanıma uygun nitelikte salonların bulunduğu anlaşılmaktadır. Necipoğlu (1991), Eski Saray'ın içerisinde, “bir dizi” revaklarla bahçeye açılan yapıların bulunduğu bahsetmektedir.

Erken Dönem Osmanlı Sarayları'nın hepsinde, ya saray alanının içinde ya da yakınında (Bursa Sarayı'nın karşısında) bir cami bulunması bir başka ortak özelliktir (Ayverdi, 1989)*.

Erken Dönem Osmanlı Sarayları'nın çoğunun yapım sistemi ve bu saraylarda kullanılan yapı malzemeleri hakkında kaynaklarda pek fazla bilgiye rastlanmamaktadır. Ancak, bu dönemde ahşap malzemeli karkas sistemli konutların yoğun biçimde inşa edildiği, bazı büyük metrekareli yapılarda ise, taş ve tuğla yığma sisteminin kullanıldığı bilinmektedir. Bu bağlamda, Bursa sarayının ana binasının taş malzemedен yığma sistemde inşa edildiği ve dönemin gezginlerinin seyahatnamelerinde geçen saray yapılaşması içinde bulunan küçük köşklere ise ahşap malzeme ile karkas yapım sisteminin kullanıldığı varsayılabilir.

Dönemin yabancı gezginlerinin notlarında Erken Dönem Osmanlı Sarayları'nın iç mekan tasarım ve süsleme özelliklerine dair ipuçlarına raslanmaktadır. Bunlara göre, Erken Dönem Osmanlı Sarayları'nda, her odanın içinde yatak ve döşeklerin koyulabilmesi için tasarlanmış olan duvar yüklükleri bulunmaktadır (Hammer, 1818; Thevenot, 1980; Wheler, 1682). Ayrıca yine iç mekanlarda, çeşitli güzel taşların ve neredeyse “şeffaf” mermer malzemenin yoğun bir biçimde kullanıldığı, altın ve gümüş kullanılan ihtişamlı kabartmalar ve kalem işlerinin de bulunduğu yine kaynaklarda ve belgelerde geçmektedir (Bursa Sarayı için: Lubenau, 1915; Manisa sarayı için: BOA,AET,Ad,no264:30; BOA, AET, AD, no: 290:34; BOA, MD, no:

* Bursa Sarayı, Şehaded Camisi'nin tam karşısında; Edirne Saray-ı Atik-i Amiresi, saray alanı içerisinde Şahabettin Paşa Cami bulunmaktadır; Edirne Saray-ı Cedid-i Amiresi, Sultan Selim Cami ile Ali Paşa Tekkesi'nin bulunduğu yerin yakınında yer almaktadır.

XXXV, Kasım 1578; Edirne Saray-ı Atik-i Amiresi için: BOA, MAD, no:55; kalemişleri ve kabartmalar için: BOA, MAD, no:55; aktaran Atasoy, 2002)

Sözü geçen tüm Erken Dönem Osmanlı Saray yapılaşmasının av yapmaya uygun büyük bahçeler içinde bulunduğu da görülmektedir. Bu bahçeler, dış bahçe ve iç bahçe olarak iki ana bölüme ayrılırken, en dışta ise meyvalık bir arazi ile çevrelenmişlerdir. Tursun Bey'in (1977) yazdıklarından Erken Dönem Osmanlı Sarayları'nda sultanın avlanması için gerekli bahçelerin vaz geçilmez olduğu anlaşılmaktadır. Saray yapılaşmasını en dışta saran yeşil arazilerin "avlanma" fonksiyonlu kullanıldığına Atasoy'da (2002) dikkat çekmektedir.

Kaynaklara göre, bu bahçeler içerisinde Roma Hadrian Villası'nda ve İstanbul'daki Büyük Saray'da olduğu gibi su ögesi içeren düzenlemeler de mevcuttur. Bursa Sarayı'nda, kayıkla gezilen büyük bir havuz bulunurken (Yıldız Sarayı'nda da olduğu gibi, Bknz. Bölüm 4.3.Modernleşme Dönemi), Edirne Saray-ı Cedid-i Amiresi'nde ise saray iç bahçesinin Fatih Köprüsü ile Tunca Nehri kıyısına bağlandığı (Rıfat,1978:22) ve Tunca Nehri'nin bir "doğal su ögesi" olarak saray planlamasına ve tasarıma katıldığı görülmektedir. Ayrıca, bu sarayda sahil şeridinin rıhtımlarla süslendiği ve su ögesinden bu bağlamda, bilfiil yararlanıldığı anlaşılmaktadır (Atasoy,2002:222; Ünver,1989:195; Rıfat,1978:21-26; Gökbilgin, 1945:117; BOA, Kepeci Hasbahçe Defterleri, no:7154).

4.2. Fetihden Modernleşmeye (16.Yy., 17.Yy., 18.Yy.)

Osmanlı Devleti için İstanbul'un fethi çok büyük bir başarı ve cihan imparatorluğu yolunda inanılmaz mucizevi bir adımdır. Coğrafi avantajlarını en iyi şekilde kullanan Osmanlı Devleti hem Avrupa topraklarında engeller olmaksızın ilerleme imkanı yakalayacak, hem de dini olarak da manevi desteği arkasına alacaktır. Ayrıca Bizans İmparatorluğu'nun başkentini başkenti olarak ilan edip manevi mirasını da değerlendirecektir (Bknz.4.1.Kuruluşta Fethe). İmparatorluk iddiası içerisinde olan Osmanlı iktidarının, merkezini Bizans İmparatorluğu'nun saray yerleşimi üzerine kurgulama isteği bu bağlamda ilgi çekicidir. Topkapı Sarayı'nın yapılışından, Osmanlı'nın son sarayı olan Yıldız Saray Yerleşkesi'nin oluşumuna kadar geçen süreç içerisinde yapılan Osmanlı Sarayları'nın adına büyük ipuçları taşımaktadır. Osmanlı Sarayları'nın ne derece devlet yönetimine ait mekanları içerdikleri, ne derece kamusal (aleniyet) özelliği taşıdıkları aslında kullanıldıkları dönemin siyasi beklentileri ile doğrudan ilişkilidir. Bu noktada, Habermas'ın (2005) sorguladığı kamusal kavramına yönelerek, "kamusallığın, herkese açık oluşundan öte bir şeyi ifade ettiğinin" hatırlanması gerekmektedir. Kamu erki olan devlete ait (binalar) mekanlar, kamunun gidiş-gelişine açık olmaktan çok devletin kurumlarını barındırdıkları için bizzat bu nitelikleri gereği kamusaldirler. Bu

bağlamda, halk mahkemeleri niteliği taşıyan Ayak Divanları'nın yapıldığı, devlet meclisi niteliğindeki Divan-ı Hümayun'u içeren Birun Bölümü (Dış Hizmetler), kadınların toplu barınmasına ve daha önemlisi (özellikle I.Süleyman'dan sonra) eğitimine cevap verecek Harem-i Hümayun Avlusu ve Yönetici Sınıfı'nın (saray içi yönetim elemanlarının) eğitim yeri olan Enderun kurumunu içeren Enderun Avlusu, devletin işleyişine ait mekanları barındırdıkları için kamusaldirler. Bu noktada, Osmanlı inteligensiyasında kamusal kavramını anlayabilmek için Habermas'ın kamusal kavramının özelliklerine bakmak gerekmektedir. Habermas'ın kamu hukuku ve siyaset bilimine yönelik çalışmaları incelendiğinde, değişik tarihsel evrelerden kaynaklanan "kamusal" ve "kamu" kavramlarını öne çıkarttığı görülmektedir. Bu kavramlar, sanayisi gelişmiş ve sosyal devlet olarak örgütlenmiş burjuva toplumu koşullarına eş zamanlı olarak ayarlanan kullanımları içermektedirler. Habermas, burada konu edilen kavramların bir toplum için geçerli olabilmesi için üç temel özellikten söz etmektedir; **1.** sanayisi gelişmişlik, **2.** sosyal yapısının örgütlenmiş olması ve **3.** burjuva toplumu olmak. Bu üç özellikten çıkartılabilecek sonuç, Habermas'ın önerisinin *endüstri devrimi sürecini yaşamış, sosyal yapısı içerisinde belirli örgütlenmelere sahip burjuvazi temelli toplumlar için* geçerli olmasıdır. Habermas'ın yukarıda saydığı kategorileri Osmanlı inteligensiyası için işlememekle birlikte,* bu mekanlarda kamusalait izler bulunabilmekte ve bir "açıklık**" olarak Habermas'ın ileriye sürdüğü kamusalığın eleştirisi devreye girmektedir; kamusalığın var olabilmesi için sanayi toplumu ve burjuvazi gerekiyorsa, bu mekanlar nasıl kamusal olmaktadır? Bu sorunun cevapları Osmanlı İmparatorluğu'nun üç yönetim sarayı olan Topkapı Sarayı, Dolmabahçe Sarayı ve Yıldız Saray Yerleşkesi'nin bulunan mekanların incelenmesi ile aranmalıdır.

İlk yapılanmanın 15.yüzyılda Fatih döneminde başladığı **Topkapı Sarayı'nın**, 19.yüzyılın ortasında Abdülmecid tarafından ilave edilen son köşke kadar geçen süre içerisinde gelişen ve değişen, dinamik bir yapıya sahip, büyük bir yapılar topluluğu oluşturduğu bilinmektedir. Ayrıca, kaynaklardaki adı ile Saray-ı Cedid-i Amire'nin (Yeni Saray) II.Mehmed döneminden, burayı kullanışsız ve kasvetli bulan II.Mahmud dönemine, yani 1809'a kadar bu sarayın yönetim ve ikamet sarayı olarak kullanıldığı bilinmektedir. Bu bağlamda, sarayın

* Burada "sanayisi gelişmişlik" tanımı tam olarak nasıl ele alınacağına parantez açmak gerekmektedir. Anlatılmak istenen "endüstrileşmiş" tanımını hak eden, Endüstri Devrimi'ni geçirmiş bir toplumun ifadesi midir, yoksa dönem için gerekli endüstriyel atılımı yapabilen ya da yapmış olan bir toplumun ifadesimidir. Bu durum Habermas'ın çalışmasında çok açıkça belirtilmemiştir. Ancak, bu tez kapsamında Osmanlı'dan söz edileceği için ve Osmanlı kendi dönemi içerisinde gerekli endüstriyel atılımı yapabilen bir toplum olarak görüldüğünden ötürü, ikinci tanımlamaya uyduğu kabul edilebilir.

** Habermas'ın ana lisanı Almanca'da kamusal *öffentlichkeit* olarak geçmekte ve bu kelimenin literal olarak Türkçe çevirisi ise "açıklık" olarak ifadelendirilmektedir (Fono, 1993)

geçirdiği her evrenin muhtelif devirlerin sosyo-ekonomik ve politik ihtiyaçları ve farklı mimari tercihlerin sonucu oluşan, bir mimari mozaik olduğu söylenebilir. Pek çok kaynak Topkapı Sarayı'nı, günümüze ulaşan haliyle incelemeye almıştır. Eldeki verilerin azlığı, belgelerin yeterli bilgi vermeyişi nedeniyle, sarayın ilk kuruluş dönemi ve geçirdiği aşamalar Eldem dışında, mimari olarak ayrıntılı biçimde incelenmemiştir.

Sözen'e (1990) göre yaklaşık 700.000m²lik, Necipoğlu'na (1991) göre ise yaklaşık 593.000m²lik bir saray alanına sahip Topkapı Sarayı, kaynaklarda sarayın sahip olduğu avlulara göre ya da, **a.** Birun, **b.** Enderun ve **c.** Harem-i Hümayun olmak üzere üç ana bölüme sahip olarak anlatılmıştır. (Necipoğlu, 1991; Uzunçarşılı, 1984; Sözen, 1990; Koçu, tarihsiz; Eldem, 1982). Kaynakların Topkapı Sarayı'nı üç ana bölüme ayırarak inceleme nedenleri bu sarayda bulunan avluların Birun Avlusu, Enderun Avlusu ve Harem-i Hümayun Avlusu olarak isimlendirilmesinin çıkış noktası alınmasıdır. İlk bakışta her ne kadar Topkapı Sarayı avlularının fonksiyonel olarak ayrıldığı ve bu avluların ihtiyaçlara yönelik düzenlendiği düşünülürse de, Necipoğlu'nun (1991) da ileriye sürdüğü gibi muhtemelen Bizans Büyük Sarayı'ndan kalan iç duvarların izdüşümü olan sarayın II. ve III. Avlular'a ait duvarları ilk olarak yapılmıştır. Topkapı Sarayı'nın II.Mehmed dönemindeki (varsayılan) ilk düzenine bakıldığında bu avluların sınırları ihtiyaçlara yönelik şekillenmemiş, ihtiyaçların avlulara göre dağıtılma zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, devlet geleneğinden gelerek karargah görünümü taşıyan Erken Dönem Osmanlı Sarayları'nın taşıdığı halka yönelik, bir ölçüde en kamusal özellik taşıyan alan olarak en dışta kalan avlunun kullanılmaya uygun özellik taşıdığı görülmektedir. Bu avlu, taşıdığı kamusal adeta vurgulanmak istenircesine Birun Avlusu* olarak anılmaya başlanacaktır. Sarayın servis mekanlarının önemli bir bölümünün de diğer avlulardan daha büyük alana sahip olan bu avluda bulunduğu görülmektedir. II.Mehmed döneminde henüz Harem-i Hümayun'un önemli kısmı Eski Saray'da bulunduğu için muhtemel olarak saray yerleşim alanında kalan en küçük avlu alanı da Harem-i Hümayun Avlusu olarak fonksiyonlandırılmış olmalıdır. II.Mehmed döneminin sonlarında Harem-i Hümayun Avlusu'nun yapıldığı kaynaklarda geçmektedir (Necipoğlu, 1991; Eldem, 1982; Uzunçarşılı, 1988). Sarayın en büyük ve en küçük alanları bu iki fonksiyona yönelik ayrıldıktan sonra, geriye kalan alan, hem sarayın orta bölümü olduğu, hem de taşıyacağı önemden ötürü sarayın "kalbi" olacaktır. Bu bölüm, saray okulu olma, sarayın askeri teşkilatını içerme ve Divan-ı Hümayun'ndan sonra devlet yönetim mekanizmasının alt birimi olma özelliklerini taşıyan Enderun Avlusu olarak anılmaya başlayacaktır. Her ne kadar farklı

* Birun: Dış, dışarısı (Bknz. Bölüm 2.Saray Kavramı ve Osmanlı'da Saray).

planimetricleri ve fonksiyonları da olsa, kamusalılık bu üç avlunun da taşıdığı ortak özelliktir. Ancak taşıdıkları kamusalılık dereceleri ya da başka bir ifade ile yükledikleri kamusal özellikler farklıdır.

Topkapı Sarayı ile ilgili en çok bilinen kaynaklar incelendiğinde, sarayın ilk şemasının 1468-1472 yılları arasında olduğu söylenebilir (Eldem, 1982; Uzunçarşılı, 1988; Necipoğlu, 1991). Bu ilk halinde, ana saray, tepenin üzerindeki terasta kurulmuştur. O dönemde burada, günümüzdeki isimleri II. ve III. olan iki ana avlu bulunmaktadır. Bunlar, sırasıyla, divan ve sultanın özel korumalarına ait olarak kullanılan mekanlardır. Bu iki avlulu sistem, “iç çekirdek” olarak isimlendirilebilir. Ve bu çekirdek, tepenin omurgası boyunca, içlerinde köşkler bulunan bahçelerle çevrilidir. 1475 yılında Topkapı Sarayı hakkında anılarını yazan Promontorio, sarayı dış duvarların yapımından önce gören gezginlerden biridir, ve anılarında, sözü geçen bu iki avlunun mevcudiyetinden bahsetmektedir (Babinger, 1956; Necipoğlu, 1991). Köşkeri içeren bahçeler ve en ortada bulunan iki avludan oluşan, iç çekirdek bütünlüğü, 1478 yılında, üzerinde günümüze ulaşan ana giriş kapısı, Bab-üs Saade'nin de bulunduğu kara surlarının eklenmesi ile daha “sınırlı” bir hal almıştır. Kara surları, tüm avluları içine alacak bir biçimde sarayı saran bir dış duvar niteliği taşımaktadır. Ve bu surların en dışa yapılması ile saraya, bir fazla ön avlu eklendiği görülmektedir. Böylelikle, iki avlulu iç çekirdek, sarayın ana yönetsel ve ikametgah yapılarını içermekte ve eklenen ön avlu ise halk ile sarayın ilişkilerini kuracak “sınırlı” ve korunaklı bir mekan haline gelmektedir.

Daha detaylı bir anlatımla Necipoğlu (1991), sarayın dış duvarlarının eklenmesinden önceki 1468-1472 yılları arasında geçen süreyi de kendi içinde ikiye ayırmaktadır. Ona (1991) göre, sarayın kuruluş tarihi içinde iki ana aşama vardır. Bunlardan ilki, II. ve III. Avlular'ı içeren çekirdeğin ve bu çekirdeği çevreleyen bahçe parçalarının yapıldığı 1459-1468 yılları arası, ikinci aşama da, bu tarihten itibaren dış bahçelerde köşkerin yapılması ile, 1478 de dış duvarların yapımına kadar geçen süreyi kapsamaktadır. Yine onun iddiasına göre, Gurlitt'in, ana giriş kapısı üzerinde gördüğünü söylediği iki tarih olan 1468 ve 1478 tarihleri bu iki aşamayı gösteren tarihler olmalıdır*.

Ayverdi'nin (1953; 1974) bu konudaki iddiası ise, dış bahçede bulunan köşkerin, saray yapılaşması içerisinde en eski aşamayı oluşturduğu ve ana saray bünyesinin 1472-1478 tarihleri arasında yapıldığı yönündedir.

* Gurlitt'in gördüğünü söylediği tarihler hakkında detaylı bilgi için, Gurlitt, Baukunst, vol.2.: 44.

Yine bu konuda çalışmış diğer isimler, Çinili Köşk'ün yapım tarihi olan 1472'yi başlangıç olarak almakta ve tüm yapıların inşası 1472-1478 aralığına oturmaktadır (Anhegger-Eyüpoğlu, 1973; Sertoğlu, 1974; Tansuğ, 1983). Sarayın ilk kuruluş yıllarını 1465-1479 arasında gösteren kaynaklar da vardır. Bunlara göre, 1465-1470 arasında ana saray kısmı yapılmış ve 1478-1479'da da dış duvarlar eklenmiştir* (Müller-Wiener, 1977; Şeref, 1910-1911). Goodwin'e (1971) göre ise, sarayın bitiş tarihi 1472'dir. Topkapı Sarayı hakkında gözlemlerini anlatan bir başka tarihçi Kritovoulos (1954) ise, ana çekirdeğin 1465'de bitirildiğini söylerken, bu bölüm için Gurlitt, Karamani ve Evliya Çelebi 1468 tarihini vermektedirler. Kritovoulos'un yazısında söz etmediği bahçe köşkleri, Necipoğlu'na (1991) göre, ana çekirdeğe daha sonra eklenmiş olmalıdır. Ayrıca Necipoğlu (1991), sözü geçen bu köşklere günümüze ulaşan tek örneğin, Çinili Köşk olduğunu söylemektedir. Kaynaklarda mevcudiyetinden bahsedilen bir başka köşk daha vardır. Sadrazam İshak Paşa zamanında, 1470-1472'de yapılan ve 19.yy.da tahrip olan bu köşke genelde, kaynaklar bir isimlendirme yapmamaktadırlar. Ancak Eldem bu köşkten İshak Paşa Köşkü olarak bahsetmektedir. Ata Tarihi'nde ise, köşkün adı verilmeksizin, İshak Paşa'nın ikinci kez sadrazam olduğu, II. Beyazıt döneminde yapıldığı söylenmektedir. Tarihler bakarak Necipoğlu (1991), bu dönemin II. Mehmed'in taht süresine denk düştüğünü söyleyerek, düzeltme yapmaktadır (Eldem, 1979; Ata Tarihi, 1875; Necipoğlu, 1991). Bu bağlamda, Topkapı Sarayı'nın kuruluşu, iki ana aşamaya sahiptir denilebilir. **1.** Çekirdeğin, II. ve III. Avluyu içeren, ve kendisini saran, kendisine sırt veren bir bahçeler bütünü ile çevrelendirilmesi, 1459 ve 1468 arası; **2.** Dış bahçe köşklarinin yapılışı 1468-1472 arası. Daha sonra, 1478'de kara surları yapılarak saray duvarlar ile çevrelenmiş, izole edilmiş ve böylelikle de diğer bir taraftan, günümüzdeki I. Avluya sahip olmuştur. Böylece iç çekirdek, sarayın ana yönetsel ve ikametgâh** yapılarını içerirken, eklenen ön avlu ise, gündüzleri halka açılarak halk mahkemeleri niteliğindeki Ayak Divanları'nı içeren ve onlarla, sarayın "bağ kurmasını" sağlayan bir kimlik kazanmış bir çeşit "kamusal alan" oluşmuştur. Öteyandan, bu surlarla çevrelenişin ardından, saray, yeni bir "askeri karargah" görünümü kazanarak, bir ölçüde Erken Dönem Sarayları'na da referans veren yeni bir kimlik içerisine girmiştir de denilebilir.

Kara Surları'nın saray bünyesine eklenmesinin nedenleri incelendiğinde, Kemalpaşazade'ye (aktaran Necipoğlu, 1991) göre surların yapımı 1474'de II. Mehmed'i İstanbul'da ziyaret eden, Akkoyunlu Prensi Uğurlu Mehmed Mirza'nın tavsiyesi üzerine gerçekleşmiştir

* Bknz. Babinger, 2002.

** Enderun'da görevli olan saray erkanın aynı avlu içerisinde ikamet etmeleri, Enderun'un hem bir kurum ve hem de bu kuruma bağlı olan erkanın evi niteliği taşıdığını göstermektedir.

(Necipoğlu, 1991). İstanbul'a gelmeden önce Kahire'de Memluklu Sarayı'nda bulunan ve hem burayı, hem de Tebriz'de ki Akkoyunlu Sarayı'nı II. Mehmed'e anlatan prens, imparatorluk sarayının, çevredeki her şeyden ayrılmasının, imparatorluk kimliğine uygun olacağına dikkat çekmiştir. Necipoğlu'na (1991) göre, Bidlisi'nin el yazmalarında (aktaran Necipoğlu, 1991; Bidlisi, fols.52r-v), II. Mehmed'in, prensten Arap ve Pers Sarayları'nın görkemlerini ve buralarda yapılan devlet törenlerini anlatmasını istediğinden söz edilmektedir. Prens, Pers monarşisinde her zaman sarayların "ayak takımından" uzakta, izole edilmiş bir şekilde yapıldığını, aksi halde, sarayın sürekli bir gözlem ve temas altında olacağını ve bunun eninde sonunda hanedanın asalet ve saygınlığını etkileyeceğini söylediğinden ve devlet törenleri dışında sarayın "özelliğinin", halktan "korunması" gerektiğini de eklediğinden bahsetmektedir. II. Mehmed yeni bir sarayın yapılması için Sarayburnu arazisini seçmiştir. Bu mevki Bizans Sarayları'nın manevi ve sembolik değerinin Osmanlı kimliği altında sürdürülebilmesi için önemlidir. Zaten halihazırda Topkapı Sarayı yeni yapılmıştır ve İstanbul'daki ikinci saraydır. Akkoyunlu Prensi'nin tavsiye ettiği gibi, sarayın halktan ve şehir merkezinden uzakta bir yeni mevkiye taşınmasını düşünmek çok zor olacaktır. Ayrıca, II. Mehmed'in dönemin önemli imparatorluğu olan Pers İmparatorluk sarayları etkisiyle Topkapı Sarayı'na dış duvarlar ekletmesi Osmanlı'nın "imparatorlaşma" iddialarını ileri sürebilmek için önemli bir göstergedir.

Kaynaklarda geçen Birun Bölümü sarayın dış kısmını, Enderun Bölümü iç kısmını tanımlarken (Koçu, tarihsiz; Eldem, 1982), Harem-i Hümayun da Necipoğlu'na (1991); göre sarayın "feminen" yani kadınlara ait kısmını oluşturmaktadır.

Koçu'ya (tarihsiz) göre, "saray hizmetkarlarının ve doğrudan sultanın emrinde, hükümetle hiç ilişkisi olmayan saray muhafaza kıtalarının bulunduğu, sarayın en geniş alanını teşkil eden" dış saray için, 1502'de İstanbul'da bulunmuş Teodor Kantakzenos ise, "yirmibin atlı istiabına elverişli kaldırımsız pek büyük ve geniş bir avlu" tanımlamasını yapmaktadır (aktaran Uzunçarşılı, 1984). Koçu'nun yapmış olduğu tariflere göre sarayın Birun denilen dış kısmı, Bab-ı Hümayun ve Bab-üs Selam arasında kalan- I.Avlu ve Bab-üs Selam'dan girilen, her Salı sabahı Sadrazam başkanlığında toplanan divanın yapıldığı Divan-ı Hümayun* ve Kubbealtı dairesi- II.Avlu'dan oluşmaktadır (Koçu,tarihsiz:8).

Bu dönemde, Birun ve Enderun'u yani yönetime ait mekanları içeren Topkapı Sarayı, bu özelliğinden ötürü ofisiyal bir nitelik taşımaktadır. Birun bölümünde bulunan görevlilerin

* Osmanlı döneminde toplanan divanlar hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Seyitdanlıoğlu, Osmanlı Ansiklopedisi, 2000; Ahışhalı, Osmanlı Ansiklopedisi, 2000:.

çoğu, iç hizmet (Enderun) görevlilerine bağlı olarak çalışmaktadır. Lybyer (2000), bu görevlileri sultana en yakın ilişkide olanlardan başlayarak şöyle sıralamaktadır:

1. Sultan'a "bilgi"leriyle hizmet edenler (ulema), **2.** Kilercibaşı denetimindeki mutfak hizmetlileri, **3.** Hassa muhafızları, **4.** Saray muhafızları, **5.** Bahçıvanlar, **6.** Ahır hizmetlileri, **7.** Otağ-ı hümayun hizmetlileri, **8.** Avcıbaşılar, **9.** Eminler.

Hassa muhafızları kendi içlerinde üçe ayrılmaktadırlar:

1. Müteferrika, **2.** Solaklar, **3.** Peykler. Saray muhafızları ise kendi içlerinde yine üçe ayrılmaktadırlar: **1.** Kapıcılar, **2.** Çavuşlar, **3.** Bostancılar.

Kaynaklarda, "saray mektepleri"nin teşkilatı, içlerinde en önemlisi olan Topkapı Saray Enderunu'nun teşkilatı üzerinden anlatılmaktadır (İsfendiyaroğlu, 1952: 86; Lybyer, 2000: 121). İsfendiyar'a (İsfendiyaroğlu, 1952) göre, Beyazıt'ta şimdi İstanbul Üniversitesi'nin kampüs alanında, Eski Saray mektebi bulunmaktadır. II. Mehmed tarafından kurulan Enderun teşkilatı, öğretim ve bir çeşit de memuriyet staj devresi içeriğinde olarak çeşitli dereceleri içeren koğuş veya sınıflara ayrılmış bulunmaktadır. Bu bağlamda, bu dönem için, Topkapı Saray Enderunu'nun teşkilatı şu şekildedir:

1. Büyük ve Küçük Odalar, **2.** Kiler Odası, **3.** Hazine Odası, **4.** Has Oda. Yine İsfendiyaroğlu'na (1952) göre, Topkapı Sarayı içerisinde birbirinden çok farklı noktalarda bulunan bu odalar "saray mektebinin" sınıfları olarak da düşünülebilir. Zaten, İsfendiyaroğlu'na (1952) göre, "Enderun teşkilatı hem tahsil, hem de bir nevi memuriyet staj devresi mahiyetinde olarak muayyen dereceli koğuş veya sınıflara ayrılmış bulunmaktadır".

Orjinal Osmanlı tarih metinleri ve dönemin yabancı kaynakları incelendiğinde, Enderun içerisinde çeşitli sınıfların bulunduğu ve en alt sınıfların *Büyük ve Küçük Odalar* olarak adlandırıldığı görülmektedir. Bu son iki oda, saray mektebinin birinci sınıflarıdır acemi çocuklar bu iki odada okuma-yazma öğrenmeye başlamaktadır. Daha üst sınıflar *Kiler Odası* ve *Hazine Odası*'dir. Derece itibariyle bu odaların en yükseği *Has Oda*'dır. Sonra sırasıyla Hazine Odası, Kiler Odası, Seferli Odası, Büyük Oda ve Küçük Oda gelmektedir.

Yine kaynaklar incelendiğinde, birer sınıf niteliği taşıyan Büyük ve Küçük Odalar ile, daha yüksek dereceli birer "tekamül sınıfları" halinde bulunan Kiler, Hazine ve Has Odalardaki Enderun Ağalarına, yaşları kırkı, elliye dahi bulsa, İç Oğlanları ve İç Ağaları denildiği görülmektedir. Daha sonraları bu odalara ilave olarak bir de *Seferli Odasının* katıldığı görülmektedir. Bazı çok özel durumlar dışında ve özellikle II. Mehmed döneminde, modernleşme öncesine kadar, sarayın ve devletin bütün memurlarının bu "saray

mekteplerinde” yetiştiklerini söylemek yanlış olmayacaktır* (İsfendiyar, 1952; Itzkowitz, 1997). Yukarıda sözü geçen odalarda, Büyük Oda, Topkapı Sarayı’nın üçüncü kapısından (Bab-üs Sade) girilince, sağ tarafta bulunmaktadır. Küçük Oda ise solda, Kuşhane ile Has Oda arasında kalmaktadır. Kiler Odası, İç Hazine ile Hazine Odası arasında bulunmaktadır. Itzkowitz’e göre, ilk iki oda olan Büyük Oda ile Küçük Oda’da geçirilen dört yıllık bir süreden sonra, içoğlanlar tekrar bir seçme işlemine daha tabi tutularak, içlerinden iyileri sultana daha yakın hizmetlerde bulunabilmek adına daha üst odalarda eğitimlerine devam etmek üzere terfi eder, diğerleri ise Kapukulu Sipahileri’ne katılmaktadırlar. Sarayda kalan bir kısım içoğlanlar, saray işlerini düzenlemek ve yönetmek için Ağalık seviyesine terfi etmekte ve ağalık seviyesine yükselemeyen içoğlanlar ise, sultanın saray dışındaki işleri ile ilgilenmek için Birun Bölümü’ne (Dış Hizmet Bölümü) geçmektedirler (Itzkowitz, 1997). Birun Bölümü’nün Yeniçeri Birlikleri’ni, Kapıkulu Süvarileri’ni, Topçular’ı, Saray Muhafızları’nı, Karargah Komutanları’nı, Cebeciler’i, Avcılar’ı, Seyisler’i ve Kılıç Yapımcıları’nı ve benzeri zanaatkarları içermektedir. Birun Bölümü içerisinde bulunan alt-bölümlerin başında Rikabdar Ağalar bulunmaktadır. Dolayısıyla, Birun Bölümü’ne geçiş yapan içoğlanların Rikabdar Ağalığa yükseldiği söylenebilir. Rikabdar Ağalar Birun Bölümü’neden sonra Eyalet Valisi veya Subaşı (Sancakbeyi yardımcısı) olurlardı. Bu usulle yaşanan bir çıkma, devletin başta gelen kurumları tımar ve gulam sistemlerini kaynaştırarak tamamlanmış bir bütün haline getirmeye yaramıştır. Saraydan mezun olan gulamlar Beylerbeyi, Sancakbeyi ve Subaşı olarak önderlik görevi yüklenmekte; Enderun Bölümü’nde ve Birun Bölümün’de görev alanlar da askeri ve saraya ait kuruluşlarda hizmet vermektedirler (Itzkowitz, 1997).

İsfendiyaroğlu’na (1952) göre, Büyük ve Küçük Odalar’da yüzelli, Seferli Odası’nda yüzotuz içoğlan bulunmaktadır. Kiler Odası’nda, II.Mehmed döneminde içoğlan sayısı altmışken daha sonraki dönemlerde bu sayı yüzelliye bulmuştur. Penzer’e (1936) göre, bu sayılar Küçük Oda

* Ata Tarihi’nden İsfendiyaroğlu’nun (1952) II.Mehmed hakkında aktardıkları şu şekildedir: “Fatih uyanık bir adamdı. Devlet ve memleket işlerini öyle olur olmaz adamlara bırakmak istemiyor, bihakkın ehliil insanlara ve liyakatlı idarecilere olduğunu çok iyi takdir ediyordu. İşte bu düşüncelerle, Edirne’de ki saray mektebi ile Topkapı Sarayı içindeki saray mektebi esaslı teşkilata kavuşmuş oldu. Beyazıt’ta şimdi İstanbul Üniversitesi’nin bulunduğu yerde bir de Eski Saray mektebi vardı... Fatih Sultan Mehmed’in kurduğu Enderun teşkilatı hem tahsil, hem de bir nevi memuriyet staj devresi mahiyetinde olarak muayyen dereceli koğuş veya sınıflara ayrılmış bulunuyordu. En ufak sınıflara Büyük ve Küçük Odalar deniliyordu. Sonra Kiler Odası, Hazine Odası ve Has Oda geliyordu. Hakikatte birer sınıf olan Büyük ve Küçük Odalarla, daha yüksek dereceli birer tekamül sınıfları halinde bulunan Kiler, Hazine ve Has Odalardaki Enderun Ağalarına, yaşları kırkı, elliye dahi bulsa, İç Oğlanları ve İçağaları deniliyordu. Daha sonraları bu odalara ilave olarak bir de Seferli Odası katılmıştı. Artık sarayın ve devletin bütün memurları hep bu mekteplerde yetişeceklerdi... Osmanlı tarihlerini, Sicilli Osmaniyi birer birer inceleyecek olursak, eski sadrazamların, kubbe vezirlerinin, Beylerbeyinin, Yeniçeri ordusu ileri gelenlerinin, bütün saray erkanının, çeşitli devlet memurlarının hemen hemen hepsi denecek kadarının bu saray mekteplerinden yetişmiş olduklarını görürüz. Şuaya tezkerelerindeki divan şairlerinin, ediplerin, müverrihlerin, vak’anüvislerin, başta Koca Sinan olmak üzere mimarların, nakkaşların, hattatların ve musikişinasların da hep saray mekteplerinden feyzalanlar olduğu anlaşılmalıdır” (Ata Tarihi, 1875).

için ikiyüzelli, Büyük Oda için yüz-ikiyüzden başlayıp zamanla dörtyüze çıkmaktadır. Hazine Odası'nda altmış-yetmiş içoğlan bulunmaktayken, Has Oda'da bulunan içoğlan sayısı her zaman otuzdokuzdur. Sultan da kırkinci içoğlan sayılmaktadır (Lybyer, 2000). İsfendiyaroğlu'nun (1952) bu konudaki yorumu, Has Odalılar'ın kırkincısının sultanın kendisi olarak sayılması, Osmanlı sultanlarının da sarayda verilen derslerden faydalanmak amaçlı olduğu yönündedir. İçoğlanlar bu odalarda bir yandan yönetim sistemi hakkında çeşitli bilgilerle eğitilmekte, bir yandan sanat öğrenmekte ve bir yandan da saray içerisinde çeşitli hizmetlerde bulunarak “memuriyet stajı” görmektedirler. Kademeleri yükseldikçe, içoğlanların bir üst odaya geçtiği bilinmektedir. Bu teşkilatlanma tüm enderunlarda aynıdır.

Necipoğlu'na (1991) göre, ilk iki avlu sarayın, yönetime ait servis binaları ve resmi dairelerin bulunduğu, ayrıca devlet merasimlerinin yapıldığı, Sultanın, dış dünya ile ilişki kurmasını sağlayan bölümüdür.

Bu noktada, Habermas (2005) kamusalılığının taşıdığı “aleniyet” kavramına bakmakta yarar vardır. Habermas'a göre, “aleniyet” kavramı “kamuoyunun bir işlevi olmaktan çıkarak, kamuoyunun kendi üzerine aldığı işlevlerin bir sıfatı haline gelir...kamu kendisini, özel alanlardan ayrı bir alan olarak ortaya koyar. Bazen de kendisini çok basit düzeyde, kamu gücünün karşıtı bir alan olarak kamuoyu alanı görünümünde sunar”*. Bu bağlamda, Edirne Sarayı ile prototipi oluşturulmuş Topkapı Sarayı'nda görülen hiyerarşik ayrım taşıyan çok avlulu planlamada kamuya açık görülen I. Avlu'nun ve kamu gücünün karşıtı bir alan olarak görülen Harem-i Hümayun Avlusu'nun mevcudiyetine detaylı bakmak gerekmektedir. Dolayısıyla bu noktada, açık ve kapalı alanların arasında farklı geçirgenlikte ve farklı lokasyonlarda çizilen sınırları incelemek gerekmektedir. Halka açık ve halka yönelik Ayak Divanları'nın yapıldığı, halkın şikayet dilekçelerinin toplandığı Devai Kasrı'nı içeren ve gündüz belirli saatler içerisinde tamamiyle “halka açık” olan I. Avlu sarayın çekirdeği olan alandan –gün içinde limitli zaman dahilinde de olsa- çok farklı bir karakteristik özelliğe sahip olarak ayrışmakta, bir tür kamusallaşmaktadır. Habermas'ın özelliklerine uymadan, kendince bir *açık alan* olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca, Habermas (2005), “kamu, özel alanın karşısında bir özgürlük ve istikrar alemi olarak yükselir” savında bulunmaktadır. Osmanlı saray yerleşimlerinde, gün içinde halka yönelik olarak kullanılan ön avlunun halka hizmet etmek adına *saray* kavramının özel oluşuna karşı duran bir mekan olarak öne çıkışı söz konusudur. Yine I. Avlu ele alınırsa, buranın gün içinde buraya ayak divanında işini

* Bu bağlamda, Edirne Sarayı ile prototipi oluşturulmuş Topkapı Sarayı'nda görülen hiyerarşik ayrım taşıyan çok avlulu planlamada kamuya açık görülen birinci avlunun ve kamu gücünün karşıtı bir alan olarak görülen Harem-i Hümayun avlusunun mevcudiyetine tez içinde detaylı olarak değinilecektir.

halletmek ya da Devai Kasrı'na dilekçesini bırakmak için gelen halka hizmet etmek adına satış yapmaya gelen işportacıların mevcudiyeti ile ne derece saray kavramının özelliği/ özel oluşu karşısında duran ve özgürleşen bir mekan olduğu görülmektedir. Bu noktada da Habermas'ın tanımladığı özelliklere sahip olmayan bir toplumsal yapı da “açık” alanların var olduğundan bahsedilebilmektedir.

Kaynaklardan takip edilebildiği kadarıyla Topkapı Sarayı'nın II. Mehmed dönemindeki ilk kuruluş şemasında bulunan önemli mekanları taşıdıkları varsayılabilecek ortak özellikler çerçevesinde sınıflanarak, bu sınıflama içerisinde kamusalıklarının ne derece var olabildiğinin sorgulanması bu bağlamda anlamlı gözükmemektedir. Burada bakılmaya çalışılan “kamusalık” kuşkusuz Habermas'ın anlattığı kamusalık kavramından farklıdır. Ancak onun tanımladığı kamusalığın, burada görülen derece derece “açıklıklar” olarak nasıl farklı bağlamlarda oluştuğuna dikkat çekmek anlamlı gözükmemektedir. Bu bağlamda tercih edilen sınıflandırma şu şekildedir; **A) Devlet İşlerine Ayrılan Bürokratik Mekanlar; B) Saltanata Ait İkamet Alanı Harem-i Hümayun; C) Sultanın Özel Kullanımına Ayrılmış Mekanlar; D) Prestij Mekanları; E) Sultanın Varlığını Temsil Eden Yapılar; F) Üretim Mekanları; G) Servis Mekanları.**

A) Devlet İşlerine Ayrılan Bürokratik Mekanlar:

A.1) Enderun: Osmanlı Sarayı içerisinde mevcut olan en önemli kurum hiç şüphesiz enderundur. II.Mehmed döneminde, sadece III. Avlu içerisinde bulunan mekanlardan oluşan Enderun alanı, zamanla burada çalışanların nüfuslarının artması ve yeni işlevlerin Enderun teşkilatına eklenmesi paralelinde genişlemiş ve IV. Avlu da bu bağlamda oluşmuştur. Fatih Sultan Mehmed dönemi Enderun mekanları, ilk hali tam olarak bilinmeyen, Ağayan-ı Enderun denilen, yani Enderun ağa ve hademelerine ait koşulların bulunduğu, Arz Odası'nın tam karşısında ve Has Oda ile Fatih Köşkü arasında kalan kısımda bulunan koşullardan oluşmaktadır. Bab-üs Saade'nin, Arz Odası'na bakan cephesinde duvara paralel olarak sekilerin bulunduğu ve bu sekilerin üzerlerinde Enderun görevlilerinin yemeklerini yedikleri kazanların konulduğu düşünülmektedir (Prof.Dr.Filiz Özer ile 29.11.2004 tarihinde saat 12.00de yapılan görüşme). Bu kullanım pratiği karargah benzeri planlamanın hakim olduğu Erken Dönem Osmanlı Sarayları'na referans vermektedir. Dolayısıyla, bu avlunun kamusal olarak ne kadar homojen bir “açıklık” taşıdığı ortaya çıkmaktadır.

Enderun meydanında, “padişahın kendisine ait resmi daireleri ve bunların hizmetlerine ayrılan Enderunlular mektep ve koşulları” bulunmaktadır. III. Avlu'nun içi, kenarları 90m civarında olan neredeyse bir kare biçimindedir. Bu avlu, Enderun teşkilatının geçirdiği kurumsal

değişikliklerin paralelinde ve gittikçe artan kurumsal personele cevap verebilmek üzere fonksiyonel olarak sürekli değişiklik geçirmiştir. (III. Selim döneminde avlu ortasına havuzlu köşk inşa edilmiş, daha sonra III. Ahmed döneminde ise bu köşk yıkılarak, yerine Enderun Kitaplığı yapılmıştır). 17.yy.da Enderun Mektebi'nin aşamalarının karşılığına gelen sırasıyla, Küçük Oda, Büyük Oda, Seferli, Kilerli ve Hazine koğuşları, avluyu saran binalar halindedir. Bu binalar ahşap musandıralı ve şirvanlı, basit yapılardır ve Seferli, Kilerli, ve Hazine koğuşlarının önünde ahşap ayaklı revaklar bulunmaktadır (Eldem, 1982).

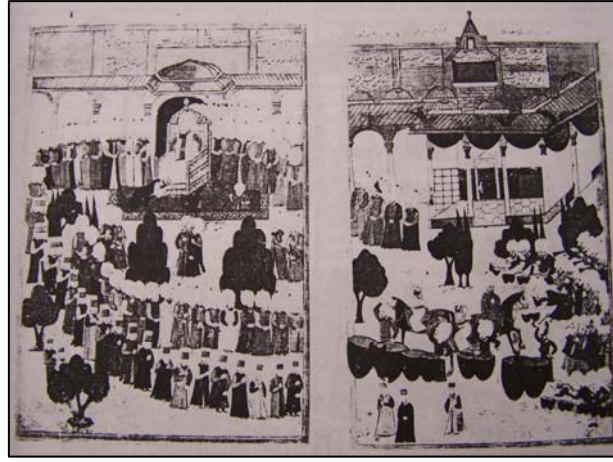
Enderun olarak isimlendirilen III.Avludan (Koçu, tarihsiz) ve ayrıca, bu avlunun hemen arkasında kalan IV.Avludan oluşan *İç Saray*, sultanların günlük hayatlarının geçtiği yerdir (Necipoğlu,1991). Necipoğlu'na göre (1991) III. Avlu, “feminen” ve “maskülen” olarak iki kısma sahiptir. III.Avlu'da, Sultanlara hizmet etmek ve korumak için görevlendirilmiş içoğlanlara ait mekanlar ile bunlardan duvarlarla ayrılan, sultana bağlı hanedanın ve sarayın kadın nüfusunun yaşadığı Harem-i Hümayun bulunmaktadır (Koçu, tarihsiz; Necipoğlu, 1991). Bu bağlamda, Necipoğlu'nun (1991) tanımladığı “maskülen” mekanlar, İçoğlanlara, ve “feminen” mekanlar ise Harem'e ait mekanlar olduğu anlaşılmaktadır. Koçu (tarihsiz:8) Enderun için çok kesin bir tanımda bulunmaktadır: “Enderun Sultan'ın evidir”.

Koçu, Uzunçarşılı ve Eldem gibi bazı yazarlar, Necipoğlu'nun aksine, Harem-i Hümayun'u ayrı bir bölüm olarak anlatmaktadırlar (Koçu, tarihsiz; Uzunçarşılı, 1988; Eldem, 1982). Koçu (tarihsiz), Harem-i Hümayun için, sultan'ın evinin harem (kadınlara ait) kısmı tanımını kullanırken, Eldem (1982) burasını, konumu itibariyle, Enderun Avlusu olan III. Avlu ile Kubbealtı'nı içeren II. Avlu'nun sol tarafına dayandığı için “mabeyn”^{*} olarak nitelendirmektedir.

Habermas (2005), “temsili kamunun açılımı, şahısların vasıflarına bağlıdır” demektedir. Bu noktada, Osmanlı Sarayı içinde sultan dahil kendilerine tanınan/sunulan/ayrılan mekanlarda, saray halkının/ görevlilerinin temsiliyetinin ne şekilde sağlandığı ve bunun yüzyıllara göre değişiminin incelenmesi bizlere bir ölçüde sarayların planimetrilerinin ve yüzyıllara göre “bir şekilde” işlevsel değişimleri geçirmelerinin ipuçlarını verebilir. Habermas'ın yazdıklarından anlaşılan saraylı temsiliyeti onun savunduğu gibi mahkemelerden çok şenliklerde, olağanüstü günlerde aranmalıdır. Çünkü törenler birer siyasal iletişim alanlarıdır ve feodal otoritenin simgesi olarak bir şekilde toplumsallığı işaret etmektedirler. Bu bağlamda, iktidarın merasimler başta olmak üzere, çeşitli simgeler ve simgesel anlatımlarla kendi tanımlamasını tebaasına ulaştırma çabası, kimliğinin tebaası üzerindeki geçerliliği açısından önemli bir rol

* Mabeyn, ara, arada kalan, arada olanın karşılığı anlamında kullanılmıştır (Develioğlu, 2000).

oynamaktadır. Özellikle Divan-ı Hümayun toplantıları, Topkapı Sarayı Enderun Avlu kapısı olan Bab-üs Saade'nin önünde yapılan bayramlaşmalar (Bknz. Şekil 4.2.16. ve 4.2.17.), cülüs ve beyat merasimleri ve hatta Enderun'a devşirme alınma törenleri gibi bir çok değişik amaçlı bir araya gelişler, kısaca tüm farklı içerikteki törenler Osmanlı kimliğinin *tekrar yapılanma* sürecini pekiştirmekte olan unsurlardır. Zaman içersinde düğün, sünnet ve bayramlaşma törenleri başta olmak üzere saltanat törenlerinin** işleyişlerinin değiştiği görülmektedir. Topkapı Sarayı avlulu bir planimetrik sistem içerdiği için, burada düzenlenen cülüs-beyat, kılıç kuşanma, elçi kabulü gibi saltanat törenlerinin avlulara göre hiyerarşik olarak ayrımlanması başlamıştır.

Şekil 4.16 Topkapı Sarayı II. Avlu'da yapılan bir bayram törenini gösteren minyatür. (Necipoğlu, 1991).

Şekil 4.17 Topkapı Sarayı II. Avlu'da yapılan bir bayram törenindeki atların geçişini gösteren gravür (Necipoğlu, 1991).

** Detaylı bilgi için bknz. Karateke, 2004.

A.2) Kubbealtı (Divan-ı Hümayun): Minyatürlerden anlaşıldığı kadarıyla, II.Mehmed dönemine ait divanın önü ya da kendisi ahşap biçimindedir. Günümüzdeki divan, 16.yy.da yapılan halidir. Bu bina kagir ve üzeri kubbeli olduğu için Kubbealtı ismini almıştır. Bu bina II. Avlu'nun sol tarafındadır ve eski Hazine binasına bitişiktir. Her iki yapının da konumlanışlarında, Haliç cephesindeki coğrafyanın eğimli hali göz önünde bulundurularak, kademelendirme yapılmıştır. Bu yüzden divan binası daha geride kalmaktadır (Eldem, 1982).

Devlet yönetim mekanları olan Enderun ve Divan-ı Hümayun incelendiğinde, Enderun'un yönetime kadro yetiştiren bir saray içi eğitim kurumu olduğu ve Divan-ı Hümayun'un da devlet meclisi olduğu söylenebilir. Zaman içerisinde yetiştirdiği eleman sayısı arttıkça Enderun saray dışına çıkacak ve hatta farklı Enderunlar açılarak devlet kadrolarına eleman yetiştirilecektir. Topkapı Sarayı özelinde bakıldığında, Enderun Avlusu, saray içerisinde görev alan Enderun kurumunda eğitim gören ve buradan seçilerek üst rütbelere gelen devlet erkanının dolaşımına "açıktır". Enderun'dan yetişen devlet erkanına sadrazamlık titrine giden bir "açık" yol sunulmaktadır. Bu bağlamda bakıldığında, Enderun'dan yetişerek Divan-ı Hümayun'a katılacak rütbelere gelinebilmekte ve bu bağlamda da, Kubbealtı devlet erkanına "açık" bir mekan ifadesi içermektedir. Ancak Kubbealtı'nın taşıdığı "açıklık" ifadesi diğer saray mekanlarına oranla farklıdır. Burada yönetim meseleleri gündeme getirildiği için daha sistematik bir oluşumun varlığından söz edilebilir.

Şekil 4.18 Solda Kubbealtı, II.Avlu, Topkapı Sarayı (Reyhanlı, 1983).

B)Saltanata Ait İkamet Alanı Harem-i Hümayun:

Tarihçilere göre^{*}, Topkapı Sarayı'nın kuruluş şeması içerisinde yer alan birkaç mekandan biri olma özelliğini taşıyan Harem-i Hümayun, zaman içerisinde farklı fonksiyonlara cevap verebilmek için çeşitli değişimler geçirmiştir. Kuruluş yıllarına ait eldeki verilerin “yoka” yakın azlığı nedeniyle, Harem-i Hümayun'un erken mekan örgütlenme şemasının tam olarak nasıl kurgulandığı bilinmemektedir. Ancak, günümüzdeki hali incelendiğinde, cariyeler avlusundan inilerek ulaşılan harem hastahanesinin^{*} bulunduğu kotta, avlu etrafında yer alan hamam, aşçılar koğuşu, mutfak, abdesthane ve odaların, Topkapı Sarayı'nın kuruluş yıllarında, halen Eski Saray'ın harem olarak kullanıldığı göz önünde bulundurularak, bu mekanların “çekirdek” bir harem kuruluşu için gerekli ve yeterli mekanlar olduğu söylenebilir. Sözü geçen mekanlar sayılı sayıda bu saraya gelmiş olan gözdeler ve diğer hizmetlilere ait mekanlar olmalıdır. Sultanın, gerekli gördüğü ölçüde harem nüfusunu yanında getirdiğini söylemek, bu bağlamda yanlış olmayacaktır. Haremin tam teşkilat olarak Topkapı Sarayı'na taşınması I. Süleyman döneminde olmuştur (Hammer, 1835).

İstanbul'un başkent oluşundan, I.Süleyman dönemine kadar hanedanın asıl ikametgahının Eski Saray olduğu bilinmektedir. Bu dönemde, sultanlar Eski Saray'a ailelerini görmek, eşlerini ve valide sultanları ziyaret etmek, şehzadelerinin gelişmelerini takip etmek gibi nedenlerden sık sık gitmektedir. Bu bağlamda, Eski Saray'ın sultan dışında kalan tüm hanedan üyelerini barındırdığı söylenebilir. Zaten tam da bu nedenden ötürü burasının saltanat törenlerinde taşıdığı rol de çok önemlidir. Bu dönemde “hanedanın ikametgahı” kimliğine sahip bulunan Eski Saray düğünlerde, sünnet törenlerinde ve bayramlaşmalarda bir “merkez” önemi taşımaktadır. Eski Saray'da bir sultan dairesi bulunmakta (Menavino, 1548; Miller, 1931; Pierce, 2002), ancak sultan asıl vaktini Topkapı Sarayı'nın III. Avlusunda (Enderun Avlusu) geçirmektedir. Bu dönemde, her ne kadar bir şekilde “tek adam” olmaya doğru ilerleyen ve Divan-ı Hümayun toplantılarına bile katılmamaya başlayan ve yavaş yavaş *padişah* kimliğini alan Osmanlı Sultanı (yöneticisi), yine de Enderun'da kalarak henüz askerlerinin başında ve “neredeyse” onlarla aynı şartları ve mekanı paylaşır durumdadır. Bu kopuş Sultan'ın haremini Topkapı Sarayı'na taşınması ve aile ikametgahını burada kurmasıyla

^{*} Detaylı bilgi için bkz. Hammer, c.6, Tursun Bey, 1977; Neşri, Kitab-I Cihannüma, c.2; Penzer, The Harem, Londra, 1936. Penzer (1936) orta kapıyı 1493'e tarihlendiriyor; Ata (1875), Kanuni'nin hareme yaptırdığı eklerden/ ek mekanlardan bahsetmektedir.

^{*} Topkapı sarayının plan düzeni incelendiğinde, II. ve III. avlular ile harem-i hümayunun ve hatta harem hastahanesinin neredeyse aynı dönemde yapıldığı, içinde buldukları “rijit” ilişki ve “tek seferde yapılmışlığı” çağrıştıran yapıları göz önünde bulundurularak, söylenebilir.

tamamlanacaktır^{**}. Bu yıllarda, Topkapı Sarayı'nda sınırlı ölçekte de olsa kadınlar için dairelerin olduğu bilinmektedir. Sözü geçen bu dairelerin özellikle sultanın gözdelelerine ve bu gözdelere hizmet eden kadroya yönelik mevcudiyeti muhtemeldir^{***}. Pierce (2002), bu dönemde Topkapı Sarayı'nda bulunan bu daireleri *Saray-ı Duhteran* (kızlar sarayı) olarak isimlendirmektedir. Ayrıca, yine Pierce (2002), Eski Saray için de “sultanın yeni cariyelerinin kaynağı” tanımlamasını kullanmaktadır ve genç kızların bir sultan eşi olabilmesi adına burada çok iyi bir eğitime tabi tutulduklarını vurgulamaktadır. Bu bağlamda, Eski Saray için “hükümlerhanlıkların okulu/ eğitim merkezi” tanımlaması yapmak yanlış olmayacaktır^{*}.

Harem-i Hümayun'un zaman içerisinde geçirdiği değişimler sonucunda, büyüyerek, araziye uygun bir biçimde güneye doğru genişlediği söylenebilir. Daha önce de söz edildiği gibi (Bknz.3.2. Fetihden Modernleşmeye), şehzadelerin I. Süleyman döneminden itibaren sancaklara gönderilmemeleri sonucunda, haremın nüfusu giderek artmış ve bundan dolayı da, Topkapı Sarayı'nın Harem-i Hümayun Bölümü giderek genişlemeye başlamıştır. Sarayın iç kurumlarından biri olan Harem-i Hümayun'un, sırasıyla, sultan kadınlarını ve daha sonra da şehzadeleri içeren bir yer haline geldiği görülmektedir. Giderek genişleyen bu nüfusa hizmet etmek üzere, ihtiyaçların karşılanmasına cevap verebilecek yeni hizmet kadroları eklenmiştir. Bu bağlamda, Topkapı Sarayı'nda kadın ve erkek hanedan tek bir “hane” içinde toplanmış bulunmaktadır. 16.yy. sonunda Eski Saray'ı ziyaret eden Sanderson (1905), cariyelerin halen burada olduğundan bahsetmektedir. Bu dönemde de Eski Saray'ın hükümlerhanlıkların eğitim merkezi olma özelliği devam etmektedir. I.Süleyman dönemine kadar haremın asıl merkezlerinin Eski Saray olduğu bilinmektedir. Ancak, harem kurumu içerisinde hükümlerhanlıkların yönetime direkt etkilerinin baş gösterdiği Hürrem Sultan “vakası”, Harem-i Hümayun'un sultanın bulunduğu noktaya taşınmasında en etkili sebep olmuştur. Bunun sonucunda, **1.** Harem hızlı bir şekilde büyümüş, **2.** Yönetici ikametgahı kimliği almış (önceleri hanedanın kadın ve çocuk üyelerini içermektedir), **3.** Yönetim sarayının ana bölümlerinden biri olma rolüne uygun işlevsel özellikler edinerek teşkilatlanmıştır.

Sarayın Harem-i Hümayun bölümü de, aynen I. Avlu gibi, tamamiyle kendi içinde çalışan, kendine has kuralları, gizemi ve gizliliği olan, kadınların hakimiyeti altında şekillenen bir özgürlüğe sahip olduğu görülmektedir. Kösem Sultan, Mihrimah Sultan ve daha nice valide sultanların Osmanlı saray yönetiminde ne derece etkili oldukları bu bağlamda göz ardı

^{**} I.Süleyman dönemi, Hürrem ve çocuklarının Topkapı Sarayı'na gelişi, bu durumu hızlandırmıştır.

^{***} Cariyelerin Eski Saray'dan Topkapı Sarayı'na taşınmaları ile ilgili detaylar için Bknz. Bassano,1963,18v.; Postel, 1560.

^{*} Iacapo de Promontorio de Campis, II. Mehmed döneminde ziyaret ettiği Topkapı Sarayı'nı tasvir ederken “dünyada bulunabilecek en muhteşem, en bakımlı ve en güzel kadınların” 150sinin Yeni Saray'da, 250sinin Eski Saray'da oturduğunu anlatmaktadır.

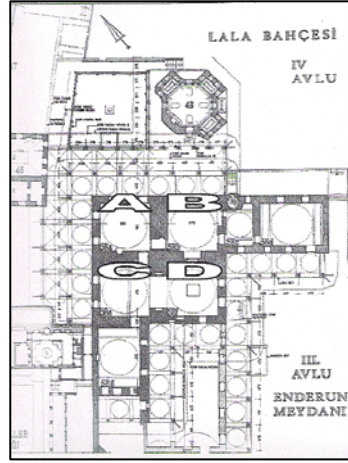
edilmemelidir. Habermas'ın (2005) “kamusallık, siyasal düzenin örgütlenme ilkesidir” önergesinin de bu noktada ne denli doğru olduğu söylenebilir. Harem-i Hümayun asla Habermas'ın anladığı anlamda bir kamusalılık içermemektedir. Buna rağmen kendi içinde, sınırlı bir tür “açıklık” barındırır gözükmemektedir. Ayrıca buradaki “açıklık” bir tür *örgütlenme ilkesi* tanımlamaktadır. Harem-i Hümayun içi kamusalılığın dönem dönem saray yönetiminin siyasal düzeninde etkileri olan bir örgüt niteliği taşıdığı ise tartışılmaz bir gerçektir.

Harem-i Hümayun ise tüm harem halkına “açıktır”. Sultanın ise ne kadar harem içerisinde kaldığı, ne kadar vaktini burada geçirdiği bilinmemektedir. Burada başka bir “açıklık” ifadesi mevcuttur. Harem-i Hümayun sultan ve hanedana aittir ve bu özelliği içerisinde de aslında kapalı ve sınırlı bir alandır. Ancak Harem-i Hümayun, burada görevli olan Ağalar'ın girişine “açıktır”. Yani aslen hanedan üyeleri dışındaki erkek nüfusa kapalı olan Harem-i Hümayun içerisinde, aslında burada görevli olan erkeklere tanınmış bir giriş “açıklığı” mevcuttur. Harem-i Hümayun zaman içerisinde sarayın kadın halkını eğiten bir okul olma görevini üstlenecektir. Bu eğitimi alan kadınlar, özellikle I. Süleyman döneminden itibaren devlet yönetiminde rol oynamaya başlayacaklardır. İsimlendirmesinde bile “kapalılık” ifadesi taşıyan Harem-i Hümayun kurumu aslında, kadınların süreç içerisinde devlet yönetiminde etkili rol almalarını sağlayacak kadar “açıklık” taşımaktadır.

C) Sultanın Özel Kullanımına Ayrılmış Mekanlar:

C.1) Has Oda: Enderun Avlusu'nun (günümüzde III.Avlu) sol köşesinde ve avluya hakim bir şekilde konumlanmaktadır. Bir ana ve iki yan koldan oluşmaktadır. İki katlıdır. Ana mekan 23mx23mlik bir kare plana sahiptir. Yapının her iki katı da aynı planimetrik özelliklere sahiptir. Birbirini kesen iki kalın duvar ile ana mekan, dört benzer planimetriye sahip mekana (A,B,C,D) ayrılmaktadır (Bknz. Şekil 4.2.1). Sözü geçen her mekan üst katta kubbe ve alt katta ise tonozlu örtülmüştür. Ana mekana bağlı olarak Enderun Avlusu'nun sol köşesini belirginleştirecek şekilde uzanan Doğu ve Batı yönündeki kollar da kubbe ile örtülmüştür. Doğu yönündeki kol, Kiler ve Hazine Koğuşları'na bağlanırken, batı yönündeki kol ise diğerine göre daha kısa olarak, avluya açılmaktadır. Eldem (1982), Has Oda'nın ilk yapıldığı dönemlerde, Haliç'e bakan yönde zeminin, günümüzdekinden 4-5m daha aşağıda olduğunu ve zeminin alt kata kadar ölçüldüğünde ise, Enderun Meydanı'ndan 9.5m daha aşağıda olduğunu belirtmektedir. Yine Eldem'e (tarihsiz) göre, ilk yapıldığı yıllarda, bu köşe gayet masif ve kapalı bir görünüme sahiptir. Sağır duvarın içinde yalnız alt katın seyrek pencereleri bulunmaktadır. Bu büyük kitle üzerine, yoğun bir kontrastlıkla 7m yüksekliğinde revak yerleştirilmiştir. Fatih Köşkü'nde bulunan terasın eş değeridir (Eldem, 1982). A mekanının bir

köşe mekanı olması, bu mekanın fonksiyonel olarak bir başoda olabileceğini düşündürmektedir. Başoda olan A mekanına giriş, arada geçiş bulunan B ya da C mekanından olmalıdır. B mekanı, C mekanına göre A mekanından tam olarak kalın bir duvarla ayrıldığı için ve ayrıca kendisine ait bir revak ve çıkışa sahip olduğu için, burasının da bekleme mahalli ya da ön-oda/ hazırlık odası/ giriş gibi, ikincil önem taşıyan bir başka fonksiyona sahip olabileceği düşünülebilir.

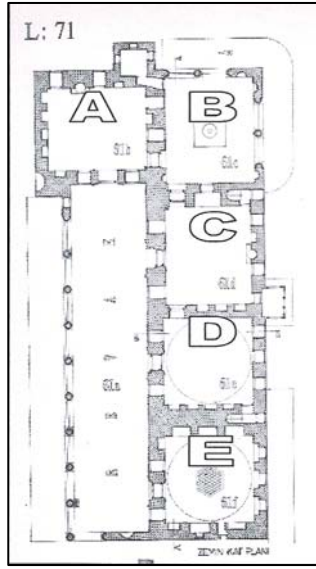
Şekil 4.19 Has Oda, III.Avlu, Topkapı Sarayı (Eldem, 1982).

Ayrıca, kaynaklarda Has Oda, otuzdokuz içoğlanla birlikte sultanın da kırkıncı kişi olarak uygulamalara katıldığı Enderun sınıflarından biri olarak geçmektedir (Bknz. Bölüm 4.2. Fetihden Modernleşmeye; Lybyer, 2000). Bu bilgiler ışığında, Has Oda'nın planimetrisi incelendiğinde, bir başoda niteliği taşıyan A mekanının sultanın bulunduğu oda, arada geçiş imkanı olan C ve D mekanlarının otuzdokuz içoğlan için kullanılabilecek büyüklükte bir birleşik mekan ve B mekanının ise de diğer mekanlara geçişi sağlayabilen bir yardımcı mekan olarak kullanıldığı da düşünülebilir*.

C.2) Fatih Köşkü: Enderun Avlusu'nun (günümüzde III. Avlu) sağ köşesinde ve avluya hakim bir şekilde konumlanmaktadır. L şeklinde bir plana sahiptir. L şeklindeki planın kısa kenarı kuzeye bakmaktadır (A mekanı). Enderun Avlusu'na bakan cephesinde geleneksel Osmanlı-Türk Evi'nde görülen hayat ya da sofa olarak adlandırılan mekan bulunmaktadır. Bu mekana B,C,D,E olmak üzere, dört bağımsız ancak birbirleri ile geçişleri bulunan mekan açılmaktadır. (Bknz. Şekil 4.2.19) Bu dört mekandan en önemlisi, diğerlerine göre daha büyük ve ağır bir

* Has Oda, Enderu'nun saray dışında kurumlaşması sonucunda, I.Selim'in kutsal emanetleri İstanbul'a getirmesinin ardından Hırka-i Saadet Odası olarak farklı bir fonksiyonla kullanılmaya başlanmıştır (Karateke, 2003).

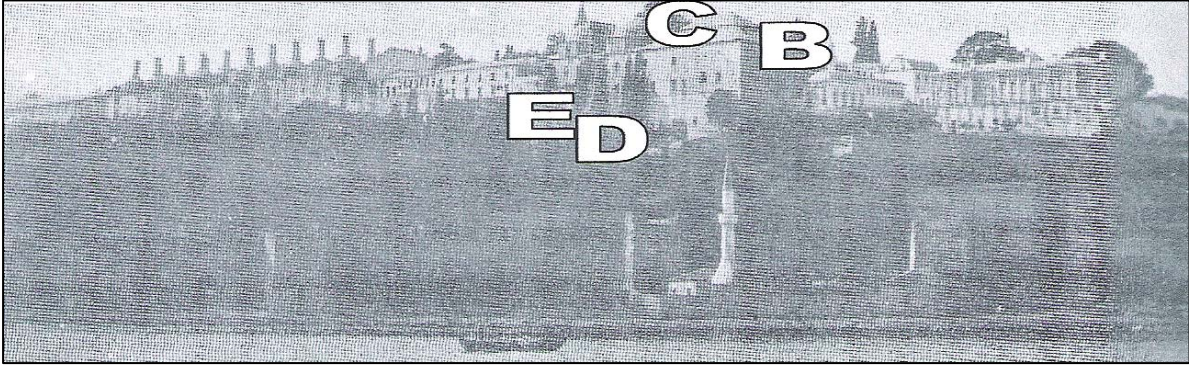
kapıya sahip olan B olmalıdır. A mekanı incelendiğinde ise, bir cihannüma görevi taşıyabileceği görülmektedir. Çünkü bu mekan bir kemer çifti ile manzaraya açılan bir revak fonksiyonu taşımaktadır. D ve E mekanlarının üstü kubbe ile örtülmüştür. E mekanının ise bir hamam soğukluğu olabileceği düşünülmektedir (Eldem, 1982). A ve C mekanlarında birer çıkıntı bulunmaktadır. Bunlardan ilki wc ve diğeri balkondur. Üst örtüsü kubbe olmayan mekanlarda, üst örtünün aynı olduğu ve duvar örgüsünden çıkma yüksek bir silme üzerinde ahşap tavan ve kırma çatı ile örtüldüğü görülmektedir.

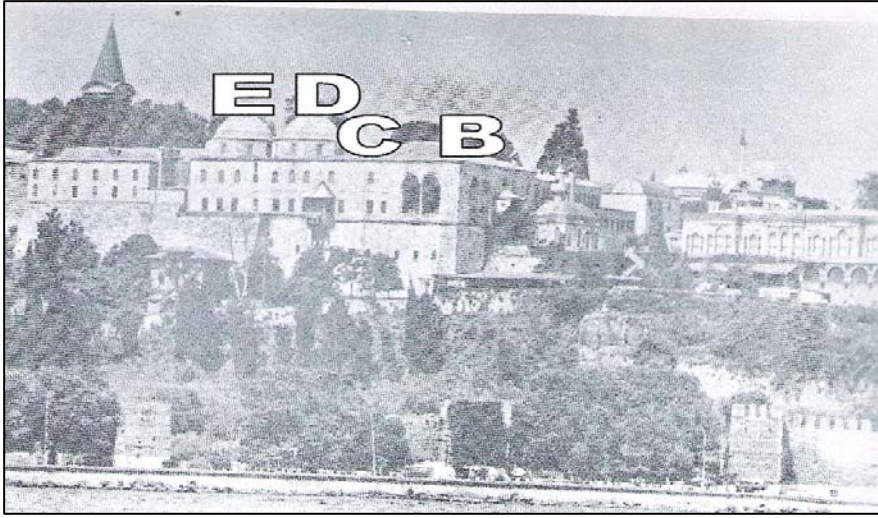
Şekil 4.20 Fatih Köşkü, III. Avlu, Topkapı Sarayı (Eldem, 1982, L.71).

Bu bağlamda, üst örtü için kubbenin tercih edildiği mekanların hamam fonksiyonlu olduğu ve kırma çatı kullanılan mekanların ise, fonksiyonel olarak birer oda olduğu söylenebilir. B mekanının çift yönlü bir manzaraya olan hakimiyetinden ve mekanı vurgulayıcı bir şekilde sahip olduğu saçaklardan ötürü bu mekanın bir başoda olabileceği düşünülebilir. A ve C odaları ise ikincil fonksiyonlu mekanlar olarak gözükmemektedir.

Has Oda ile Fatih Köşkü'nün, padişaha ait ikametgah birimleri olarak tasarlanmış oldukları söylenebilir. Fatih Köşkü padişahın çeşitli ihtiyaçlarına doğrudan cevap verebilecek bir planimetrik düzene sahiptir. B mekanı bir başoda ise A ve C mekanları başodanın servis mekanları gibi gözükmemektedir. Bu mekanların padişaha servis veren ya da onu koruyan hizmetlilerin bulunduğu mekanlar olarak tasarlandığı düşünülebilir. Fatih Köşkü'nün araziye oturuşu ile ortaya çıkan alt katların, büyük bir kısmı günümüze ulaşmadığı için, orijinal fonksiyonlarını tahmin etmek çok zordur. Ancak yine de, Eldem'e (tarihsiz) göre, burada iç hazinenin "nüvesini" (çekirdeğini) görmek mümkündür.

Şekil 4.21 Fatih Köşkü, III.Avlu, Topkapı Sarayı (Eldem,tarihsiz, L172a).

Şekil 4.22 Fatih Köşkü, III.Avlu, Topkapı Sarayı (Eldem,tarihsiz, L172b).

I.Selim döneminde İç Hazine halini alan bu binanın, orijinal yapımında iç mekânlarında şirvan, ocak gibi mimari elemanların kaldırıldığı ve iç süslemesinin de tahrip edildiği düşünülebilir. İç süslemelerinin kolayca kaldırılmasından ötürü, Has Oda'da olduğu gibi çinilerden değil de, tezyinatlardan oluştuğu düşünülebilir. Bu yapı adeta sarayın dış dünyaya açılan bir locası gibidir.

Eldem'in (1982,L172) Topkapı Sarayı isimli kitabında kullandığı ve yaklaşık 170 yıl öncesine ait olan bir Şekilgrafta, Fatih Köşkü'nün cephelerinin çok masif bir görüntüye sahip olduğu, Marmara Denizi'ne bakan tarafının iki adet kalın payanda ile desteklendiği görülmektedir. Geçirdiği çeşitli restorasyonlar sonucunda Fatih Köşkü, günümüzde daha çok pencereye ve yukarıda, orijinal fonksiyonunun başoda olduğu varsayılan köşesinde çift yönden manzaraya hakim bir locaya sahip olarak yenilenmiştir. Ayrıca, iki kat seviyesinde devam eden payandaların, zaman içerisinde değiştiği de görülmektedir. Üst katın alanı payandalar mekânın içine alınarak genişletilmiştir. Böylelikle cephede sadece alt katta payandalar görülmektedir (Bknz.Şekil 4.21. ve Şekil 4.22.). Ayrıca C ve D mekânlarının her ikisine de

açılan balkon, eski Şekilğrafda görülmemektedir. Zaten bu balkonun konumlanması da, her iki mekanın cephede ortasına gelen bir yerde bulunduğu için ilginçtir. Bu iki Şekilgrafta Fatih Köşkü'nün çatısının kırma modelinin ve eğiminin, zaman içerisinde değiştirildiği ve D ve E mekanlarında bulunan kubbelerin de elden geçirildiği görülmektedir. Binanın eski halinde, bu iki kubbenin ortasında, payandanın devam eden köşesi, aynı zamanda, bir yangın duvarı şeklinde de hizmet etmektedir. Orjinal kullanımlarının tam olarak ne şekilde olduğu bilinmemekle birlikte Has Oda'nın planlamasında bir başoda niteliğinde kullanılabilir köşe odasının bulunması ve ayrıca Harem Bölümü'ne yakınlığından ötürü Sultan'ın ofis olarak kullandığı bir yapı izlenimi vermektedir. Has Oda için Harem Bölümü'nde kalan Sultan'ın günlük ofisidir genellemesinde bulunmak bu bağlamda yanlış olmayacaktır. Özellikle manzaraya açık konumlanması ile Fatih Köşkü ise daha yazlık bir mekan özelliği taşıırken aynı zamanda da kapsamlı planlaması ile yine bir ofis niteliğinde Sultan tarafından kullanılan ve hatta sadece gündüzleri değil, içerdiği hamamından ötürü geceleri de kalınan bir mekan izlenimi vermektedir. Bu bağlamda, Fatih Köşkü, II.Mehmed'in mevsimlik ofis olarak kullandığı bir yapı olabilir. Ayrıca Erken Dönem Sarayları'nın karargahvari planlamasına referans vererek, Sultan'nın askerleri ile aynı mekanda (III.Avlu) kalması gereken zamanlarda kullanıldığı da söylenebilir.

Has Oda ve Fatih Köşkü sarayın farklı iki tarafında bulunmaktadır. Tam olarak kullanım amaçları bilinmemekle beraber her ikisinin de II. Mehmed tarafından kullanılan mekanlar olduğu kaynaklarda geçmektedir. Aralarındaki planimetrik farklılık Fatih Köşkü'nün dışa açık yapısıdır. Burada bulunan eyvan şeklindeki locadan İstanbul Boğazı seyredilebilmekte ve bu yüzden burası bir izleme terası niteliği taşımaktadır. Döneminde bu iki mekanın da sultan tarafından kullanılması, henüz tam olarak modernitedeki gibi fonksiyonlara yönelik mekan tasarımı durumu bu yıllarda söz konusu olmadığı için sultanın istediği zaman Has Oda'da, istediği zaman ise Fatih Köşkü'nde olabileceğini göstermektedir denilebilir. Bu mekanların aslında tam olarak izole edilmemeleri ve diğer saray erkanının serbest dolaşımına açık olan II. ve III. Avlu içerisinde bulunmaları ilginçtir. Bu noktada, vurgulanmak istenen sultana *aidiyetlikten* çok, saray halkının (kadın nüfus haricindeki saray içi kamu genelinin) dolaşımına da “açıklık” olmalıdır. Ancak burada sözü geçen “açıklıktan”, tamamiyle saray halkının kullanımına “açıklık” anlaşılmamalıdır. Gösterilmek istenen, ortak mekan kullanımlarının mevcut olduğu II. ve III. Avlu genelinde bulunmaları ile sözü geçen iki mekanın genele yönelik alan içerisinde bulduklarının vurgulanmasıdır. Bir başka bakış açısı ile Has Oda, sultan ve içoğlanlar tarafından Enderun uygulamalarına katıldıkları mekan olarak incelenebilir. Bu kabulde Has Oda'da sultan ve diğer otuzdokuz içoğlanın aynı anda

uygulamalara katılması, bu mekanı buraya katılma yetkisi olan zümreye “açık” kılmakta ve bu bağlamda da Has Oda’nın kamusal bir kimliğinin olduğunu göstermektedir.

D) Prestij Mekanları:

D.1) Çinili (Sırçalı) Köşk: Topkapı Sarayı’nda bulunan Çinili Köşk ile ilgili birbirinden değişik anlatımlar bulunmaktadır. Bunlardan en ilginç Saba Melikesi ile Hz.Süleyman arasında geçen bir olaya dayanmaktadır. Kur’an-ı Kerim’de (Cüz:19, Sure: 27 Neml, Ayet:44, 1983) göre, kendisini bir köşkte karşılayan Hz. Süleyman’a doğru giderken, yerdeki sırçaları su zannederek eteğini kaldırarak yürümeye çalışan Saba Melikesi’ne, Hz.Süleyman’ın “...bu su değil, sırça...” dediğini anlatılmaktadır. Orijinal Osmanlıca metinlerden aktaran Eldem’e (tarihsiz:53) göre, bu köşk Neml Suresi’ne referans veren bir şekilde yapılmış ve zemini de ilk yapıldığı yıllarda sırça (cam) malzemedendir. Bir diğer inanış da bu köşkün İran yerel geleneklerinden etkilendiği yönündedir. II.Mehmed’in Amasya’ya geldiği yıllarda, burada bulunan nüfuzlu ve zengin yerel aileler ile saray hayatına hakim din alimleri ve özellikle de İranlı dervişlerin olduğu bilinmektedir. Yine Babinger’a (2002) göre, bu dervişler, şehri adeta bir “üs” olarak kullanıp, civar yöreleri gezerek vaaz vermekte ve İran sosyo-kültürel yaşantısının bir ölçüde Anadolu’da tanınmasını sağlamaktadırlar. Zaten sözü geçen yıllarda, ticaret ve savaşlar nedeniyle İran’ın sosyo-kültürel yaşantısı takip edilebilmekte ve Anadolu’da İran etkilerinin olduğu bilinmektedir* (Babinger, 2002; Lybyer, 2000). Tüm bunların ışığında, İstanbul’un alınmasının ardından, 1400’lerin son çeyreğinde, II.Mehmed’in yaptıracağı Topkapı Sarayı’nda Acem etkili bir köşkün (Çinili Köşk) olması, bu bağlamda belki de kaçınılmazdır.

Şekil 4.23 Çinili Köşk’ün 1863’de Abdullah Biraderler tarafından çekilen fotoğrafı (Öztuncay, 2003).

* II.Mehmed’in annesinin adı tam olarak bilinmemekle birlikte, bir inanışa göre, Acem efsanelerinde geçen cennet kuşu hümadan yola çıkılarak, kendisine, Hüma Hatun adı verilmiştir. Bu bağlamda, sözü geçen dönemde Acem efsanelerinin Anadolu’da bilindiği, Osmanlı sosyo-kültürel yaşantısına etkilerinin olduğu söylenebilir (Babinger, 2002).

Şekil 4.24 Çinili Köşk'ün 1800'lerin sonunda çekilen bir fotoğrafı (Eldem, 1982).

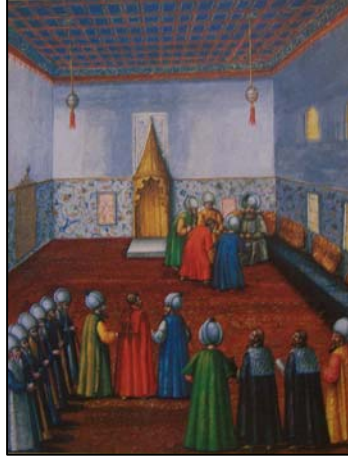
D.2) Tarz-ı Osmani Köşkü: Tursun Bey Tarihi'nde Çinili Köşk'ün karşısında geçen ve bugün Arkeoloji Müzesi olarak kullanılan yapının yerinde bulunduğu Eldem tarafından tahmin edilen köşktür (Eldem, 1982). Kelime anlamının Osmanlı üslubu olduğu göz önünde bulundurulursa, Çinili Köşk'ün karşısına gelen konumu ile Fatih Köşkü'nü anlatmak için Tursun Bey Tarihi'nde bu tanım kullanılmış olabilir.

D.3) Arz Odası: Uzunçarşılı (1988) tarafından “padişahın odası”olarak tarif edilen bu oda, “padişahların vekiller ve sadırlar, alimler ve askeri komutanlar ve yabancı sefirleri görüşmek üzere kabul ettiği” yerdir. Padişahın arz günlerinde, elçi kabullerinde ve sadaret tebeddühünde vezir, şeyhülislam, kazaskerler, defterdarla, bir vazifeye tayin edilen devlet ricalini, beylerbeyi ve ocakağaları vs. gibi zatları kabul ettiği salondur (Uzunçarşılı,1988:31). Sarayın kabul salonu olan Arz Odası, İstanbul'un fethinden, Tanzimat'a kadar, sadrazam ve devlet erkani ile yabancı devletlerin elçilerinin padişah tarafından resmen huzura kabul edildikleri yerdir (Koçu, tarihsiz). III. Avlu içinde, Bab-üs Saade'den girilince, tam karşısında bulunmaktadır. İki Bab-üs Saade'ye ve biri de diğer tarafta sarayın III. Avlusu'na açılır üç kapısı bulunmaktadır (Koçu, tarihsiz). Arz Odası küçük bir salondur. İçinde padişahın oturmasına mahsus bir taht yeri ile III. Avlu'ya açılan kapının hemen yanında bir çeşme ve bir ocak mevcuttur* (Koçu, tarihsiz; Eldem, 1982). Binanın geniş sacakları ve “çadır” şeklinde tek topuzlu çatısı bulunmaktadır. Otağ-ı hümayuna benzer bir yapısı mevcuttur. Revakları zokakların ve sundurması sayebanın, ayrıca binanın asıl bünyesi de otağının yerini tutacak fonksiyonlara sahiptir (daha detaylı açıklama için bknz. 4.1.Kuruluşundan Fethe). Tamamiyle

* Bu odada bir görüşme olduğu zaman bu çeşmenin açıldığı ve su sesinden ötürü, içeride konuşulanların dışarıdan işlmesinin engellendiğine dair bir rivayet bulunmaktadır (Koçu,tarihsiz)

Enderun Meydanı'na hakim bir konumlanışı mevcuttur. Tıpkı otağ-ı hümayunun da çadırların merkezinde bulunuşu gibi. Bu bağlamda, merkezi konumlanışının sebebinin, taşıdığı fonksiyonun öneminden ötürü olduğu söylenebilir. Kaynaklarda ilk yapılışının, Edirne Sarayı'nda bulunan Arz Odası'na çok benzediği, ahşap sütunlar ile revak bölümünün çevrelendiği geçmektedir (Edirne Sarayı, Arz Odası'nın revak bölümünde 35 sütun bulunurken, buradaki sütun sayısı 24'tür). Her iki binada da taht yeri bulunmaktadır ve yapı içinde aynı yerde konumlanmışlardır. Arz Odası'nın günümüzdeki hali, 19yy. ortasında geçirdiği bir yangından sonra gördüğü restorasyon sonucudur (Eldem, 1982).

7.30x9.05m ebatlarına sahip Arz Odası, 66m²'dir. Dört tarafı revaklarla çevrili olup, revaklar ile asıl bina bedeni arasında kalan koridor ön cephede 4m ve diğer cephelerde 3.70mdir. Binanın ortasında bir iç kubbe vardır. 10m yüksekliğindedir. Kagirdir. Geniş saçaklı bir ahşap kırma çatı kubbenin üzerinde, ikinci cidarı oluşturur (Koçu, tarihsiz).

Şekil 4.25 III.Murad döneminde Arz Odası, Topkapı Sarayı (Tanyeli, 2000).

I. Avlu'da bulunan Çinili Köşk'te elçi kabullerinin yapıldığı düşünülmektedir. Necipoğlu'na (1991) göre, burası sarayın dış bahçesinde ilk yapılan köşklerden biri olma özelliği taşımaktadır. İran mimarisi ve Orta Asya etkileri taşıyan bir "imza" yapı niteliğindedir. Burası hem köken olarak Orta Asya'ya bağlanma göstergesi taşırken, hem de dönemin öncül kültürü İran etkisi taşımaktadır. Adeta "biz de yapabiliriz" in vurgulaması gibidir. Belli ölçüde bir "güç gösteri" ögesi taşırken, Bizans'ın Büyük Sarayı'nın lokasyonu üzerinde İran etkili bir köşk "Yeni Dünya'nın lideri biziz" ifadesi de verebilen, belli ölçüde de bir "başkaldırma" unsuru olabilir gözükmemektedir. Bir taraftan da Kuran'ı Kerim'e bağlanan isimlendirilmesi ile yavaş yavaş islamiyetin de yöneticiliğine soyunan bir Osmanlı'nın göstergesi olabilir. Bu bağlamda, tüm bu unsurları bir arada vurguladığı düşünülebilen Çinili Köşk yöneticinin tebaasına ulaştırmak istediği imgeler bütününe reel bir göstergesidir denilebilir. Ayrıca, I.

Avlu'da oluşu ve ilk yapılan köşklerden biri oluşu bir taraftan sembolik bir gösterge yapının en önce yapılması gerekliliğini vurgularken, bir taraftan da sultanın Topkapı Sarayı'nın diğer bölümleri yapılırken burada kalabilmesi için gerekli mekanın sağlanması adına da bir gerekliliğe cevap verebilirliğini göstermektedir*. Kuşkusuz saray avlularının yapılışı sırasında en dıştakalan avluda sultana bir yer yapılması anlamlı gözükmektedir. Zaman içerisinde kabul edilen elçilerin I.Avlu'ya kadar girebiliyor olmaları ile bu mekanın elçi kabul mekanı olarak kullanımını etkili mimarisinin mevcudiyeti nedeni ile de anlamlı gözükmektedir. Aynı zamanda da yukarıda vurgulanan sembolik yüklemelerin yapıldığı bu yapıda, elçilere bu sembolik yüklemeleri göstermek ve onları etkilemek amaçlı kabullerin yapılması söz konusu olabilir. I.Avlu ve Çinili Köşk elçilere “açık” bir mekandır. Bu bağlamda, verilmek istenen mesajla göre saray içerisinde bir “açıklık” farklılaşması görülmektedir denilebilir.

E) Sultanın Varlığını Temsil Eden Yapılar:

Kuruluştan İstanbul'un fethine doğru geçen süreç içerisinde yaşanan maddi büyüme ve *imparatorluk* kimliğinin oluşmasıyla, Osmanlı intelligensiyasında *saray* kavramının, saray hiyerarşisinin ve tören ahlakının da (protokol) değiştiği, sırası ile İstanbul'da yaptırılan Eski Saray ve Topkapı Sarayı incelendiğinde ve Erken Dönem Sarayları ile karşılaştırıldığında açıkça anlaşılmaktadır. Bu değişim süreci beraberinde hızlı değişen bir imgelem süreci de yaratmıştır. Daha önce de değinildiği gibi (Bknz. Bölüm 4), Kuruluş Dönemi'nde mevcudiyeti savunulan aile meclisinde Bey'in giydiği sarmal kavuk ve meclisin içerisindeyken yerden yüksek bir zemin üzerinde oturması, halka yönelik olarak kullanılan “vurgulu” bir imgelem sunumudur. İktidar ve tebaası arasında, sultanın mevcudiyetini göstermek için bu imgelem kullanılmıştır. Bu dönemde, halk ile sultanın artık mesafeli görüşmesi, sultanın varlığını temsil eden sembolik kuleler yoluyla halk ile bir sembolizme dayanan “iletişim” söz konusudur. Özetle, bu imgelemin kullanılışı yüzyıllar içerisinde değişerek önce Manisa ve Edirne Sarayları'nda bulunan kule-köşklerle, daha sonra Topkapı Sarayı'nda Kasr-ı Adl ve diğer kule-köşklerin yapılmasıyla devam etmektedir. Sur-i Sultani'nin üzerinde üç adet köşklü kule bulunmaktadır. Bunlar iki tiptedir. İki sekiz köşeli, sonradan Alay Köşkü olan büyük kule ise oniki köşelidir. Yüksek ve çevreleri sivriltilmiş kulelerdir. Üstleri, duvar içindeki bir merdivenle çıkılan birer köşk ve onun üstündeki sivri külah ile bitirilmiştir (Eldem, 1982).

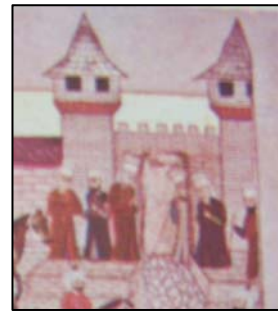
* Bu konuda farklı görüşler vardır; ayrıntılı bilgi için bknz. Eldem, 1982:53-55; Uzunçarşılı, 1988:17-38; Necipoğlu, 1991.

E.1) Alay Köşkü: Topkapı Sarayı'nın pencereleri saray dışına açık olan tek yapısıdır. II.Mehmed döneminde saray binalarından biridir. Günümüze ulaşan yapı II.Mahmud dönemindedir. Bu yapı, Eldem'e (1982) göre 1856 tarihli, Koçu'ya (tarihsiz) göre 1819 tarihlidir. Saray yaşantısı içinde bu köşkün iki önemli işlevi vardır. Ordu alayları bu köşkün önünde yapılmakta ve sultan da alayları buradan seyretmektedir. Diğer işlevi ise, halk ve ordunun bu törenler sırasında sultanı görebilmesi ve sultanın onları selamlamasıdır. Bu durum sultanın sembolik gücünün hissedilmesi, sultanın yaşadığının görülmesi yani varlığının devam ettiğinin ispatı olarak ordunun emin olması durumunu sağlamaktadır. Bu bağlamda, bu köşk halk ve ordu arasında **Selam Köşkü** olarak isimlendirilir. Sembolik bir yüklem yapılarak bu mekan için sultanın "askeri gücünü" izlediği mekandır denilebilir.

E.2) Bab-ı Hümayun Kapı Köşkü: Bab-ı Hümayun'un üstünde II.Mehmed, kendisi için köşk biçiminde, cumbalı ve konik çatılı bir daire yaptırmıştır (Eldem,tarihsiz:9). Bab-ı Hümayun'un her iki tarafında (her ne kadar genel planlaması asimetrik ise de) bulunan iki merdivenden köşk katına ulaşılmaktadır. II.Mehmed dönemine has, taşları olan muntazam bir kesme taş örgü işçiliği vardır. Ön cephede bulunan ve bütün binanın en karakteristik pencere, diğerlerine göre daha büyüktür ve muhtemelen II.Mehmed döneminde sultanın arkasından baktığı pencere burasıdır. Bu pencere köşkün en önemli penceresidir. Eldem (1982) köşk katının "yakın bir geçmişte yok olduğundan" bahsetmektedir. Erken döneme yönelik kaynaklar incelendiğinde, yöneticinin yüksek bir zemin üzerinde, halkın görebileceği şekilde belirli törenler sırasında oturduğu bilinmektedir* (Mantran,1995; Kantemir:1998). Bu bağlamda, bu geleneğin devamı olarak, bu yapı sultanın tebaasını izlediği yerdir denilebilir.

Şekil 4.26 Kapı Köşkü, Topkapı Sarayı
(Reyhanlı, 1983).

Şekil 4.27 Kapı Köşkü, Topkapı Sarayı
(Reyhanlı, 1983).

* Bu gelenek I.Murad dönemi ya da daha öncesinden kalmadır.

E.3) Kasr-ı Adl (Adalet Kulesi): II.Mehmed döneminde, sultan Kasr-ı Adl isimli kafesli bir bölme arkasından divan-ı hümayun toplantılarını izlemektedir (Ahışhalı, 2000; Seyidoğlu, 2000). Sultanın saray içindeki mevcudiyetinin ve sarayda “olup-biten” her olayı “gözler” olma özelliğinin sembolleştirilmesi sonucunda, Topkapı Sarayı’nda Kasr-ı Adl kulesi yapılmıştır. Bu noktada, Erken Dönem Sarayları’nda da benzer kulelerin bulunduğu göz ardı edilmemelidir. Edirne Sarayı ve Manisa Sarayı bu geleneğe örnek verilebilir. Burada ilginç olan husus, divan-ı hümayunda bulunan kafesli bölümle, Topkapı Sarayı’nda bulunan kulenin aynı ismi taşımasıdır. Bu bağlamda, bu mekan için, sembolik yüklemeler yapılarak sultanın saray içi yönetimi izlediği mekandır denilebilir.

Şekil 4.28 1861’de Adalet Kulesi, Topkapı Sarayı (Öztuncay, 2003).

F) Üretim Mekanları: Kırımtayıf’a (1996) göre, Ehl-i Hiref atölyelerinin Hünnername’den sarayın I.Avlu’sunda olduğu anlaşılmaktadır. II.Mehmed döneminde kurulduğu düşünülen Ehl-i Hiref atölyelerinin bu dönemde tam olarak hangi bölüklerden oluştuğu bilinmemekle birlikte, kaynaklardan aktaran Kırımtayıf’a (1996) göre, kündekekan, tirgeran, kaliçe-bafan, saztraşan ve cerrahin bölüklerinin II.Mehmed dönemine aittirler. Ehl-i Hiref atölyelerinin I.Avlu’da bulunması, I.Avlu’nun taşıdığı kamusalılığı pekiştirmektedir. Bu bağlamda, I.Avlu gün içinde çok renkli ve “açık” bir alandır demek yanlış olmayacaktır.

G) Servis mekanları: Mutfak, hastane, hamam vb. belki de saray içerisinde en çok saray halkına hizmet veren ve dolayısı ile de en kamusal olduğu söylenebilecek mekanlardan oluşmaktadır.

4.3. Modernleşme Dönemi (19.yy.)

Modernleşme dönemi kendi içinde bakanlıkların kurulması ile politik işlevlerin saraydan uzaklaşması ve yeniden politik işlevlerin sarayda odaklanması olarak iki alt döneme ayrılabilir.

4.3.1. Bakanlıkların Kurulması İle Politik İşlevlerin Saraydan Uzaklaşması

Osmanlı siyasi düşünce yapısının “kimlik değiştirme” noktalarının çoğu zaman saray yaşamındaki biçim ve anlam değiştirme noktaları ile örtüştüğü görülmektedir. Klasik Dönem Osmanlı Saray düzenine göre tasarlanan Topkapı Sarayı kullanım düzeninin, modernleşmenin adeta bir simgesi olma niteliğini taşıyan batılı saray formatındaki Dolmabahçe Sarayı kullanım düzenine doğru dönüşmesi, bu örtüşmenin en açık örneğidir. 19 yy. Osmanlı mimarlığındaki çeşitlenme ve gelişmelere paralel değişimler gösteren Son Dönem Saray Mimarisi incelendiğinde, Avrupa merkezli mekansal değişimin, bir “batılılaşma rüzgarı” halinde öncelikle hanedan yaşantısını, hanedanın evi ve yönetim yeri olan sarayları etkilediği görülmektedir. Bu gözle bakıldığında, son dönemde tasarlanan yeni saraylar (sahil sarayları, Sadabad Yerleşimi, Dolmabahçe Sarayı), modernleşme hareketleri adı altında birleşen politik, kültürel ve sistematik köklü değişimlerin günümüzde hala gözlenebilen belgeleridir.

Osmanlı aydınlarının “dünya algılayışının” da değiştiği ve artık gerçekler ile yüzleştiği bir dönem olan modernleşme hareketleriyle, merkez olan İstanbul’un, yalnız yönetimde değil, ekonomide ve toprak düzeninde de bir takım liberal politikalar izlemeye başladığı görülmektedir. Bu yüzleşme içerisinde, Osmanlı kendi dışındaki dünyanın da farkına varmaya başlamış, Avrupa’yı yükselen değer olarak kabul edip, takibi için elçiler göndermiştir. Başta, askeri merkezli ilerlemelerin takibi için girilen bu yol, zamanla başka bir takım sosyo-kültürel konu başlıklarında ve özellikle de yönetim sisteminde bir takım değişikliklerin yapılmasını gerektirmiştir. Yönetim sisteminde değişimler olurken, devlet yöneticisinin konutu ve devletin yönetim merkezi özelliklerini taşıyan Osmanlı Sarayı’nın mimari yapısının da, yüzyıllar içerisinde kentsel yaşama koşullarının değişimine, teknolojik gelişmelere ve en önemlisi de, yönetimdeki ideolojik değişimlere paralel olarak değiştiği görülmektedir. 18.yy.ın başlarında Fransa’ya elçi olarak giden Yirmisekiz Mehmet Çelebi ve heyetinin başkente dönüşlerinin ardından, yanlarında getirdikleri Fransız saray yaşamına ve mimarisine ait bilgiler, seyahat defterleri ve çizimleri, Osmanlı yönetim ve sosyo-kültürel yaşantısını etkilemiştir*. Bu seyahatin ardından yaptırılan Sadabad Yerleşimi’nde, tarihte ilk kez sarayın ileri gelenlerinin

* Detaylı bilgi için Bknz. Şevket Rado, Yirmisekiz Mehmet Çelebi’nin Fransa Seyahatnamesi, Hayat Tarihi Mecmuası, 1970, İstanbul.

konutlarının, Osmanlı Sultanı'nın bulunduğu mevki ile neredeyse iç içe bulunduğu görülmektedir.

Şekil 4.29 Sadabat Saray Yerleşimi'nden günümüze ulaşan kalıntılar (2006).

Şekil 4.30 1891-1892'de İmrahor Köşkü, Sadabat Saray Yerleşimi (Öztuncay, 2003).

Şekil 4.31 1891-1892'de Kağıthane (Öztuncay, 2003).

Şekil 4.32 d'Ohsson'un Kağıthane Mesiresi gravürü (Kayoğlu-Pekin,1992).

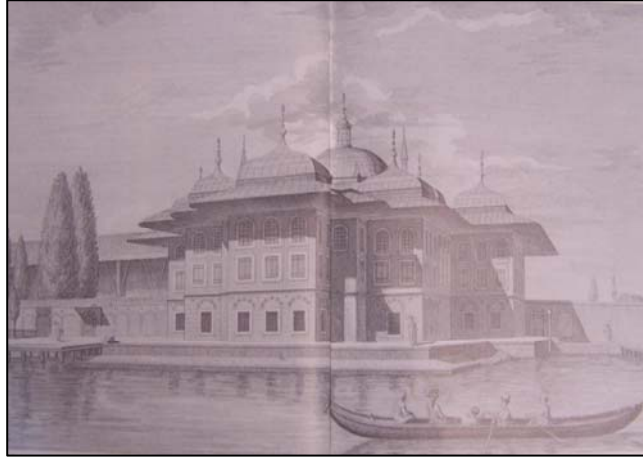
18.yyın sonlarına gelindiğinde ise, Osmanlı saray hayatı ve mimarisinin İstanbul Boğazı'nda yaptırılan sahil sarayları ile sivilleştiği görülmektedir. Bu noktada, sözü geçen dönemde, II.Mahmud tarafından neredeyse bir yönetim sarayı olma özelliğini taşıyacak biçimde kapsamlı yaptırılan Beşiktaş Sahil Sarayı'nın incelenmesinde yarar vardır.

Osmanlı belgelerinde Beşiktaş Sahil Sarayı Hümayun'u olarak adlandırılan ancak içerdiği mekanlar incelendiğinde, saray içerisinde yönetime yönelik bölümlerin de bulunduğu görülen bu saray, bu bağlamda sadece konut niteliği taşıyan diğer sahil saraylarından ayrılmaktadır*. Beşiktaş Sahil Sarayı kaynaklarda, Beşiktaş-Kuruçeşme aksında yer alan Beyhan Sultan Sarayı, Hatice Sultan Sarayı, Esmâ Sultan Sarayı gibi hanımsultan saraylarıyla ve II.Mahmud devrinde yine bu aks üzerinde yapılan ve Avrupalılar tarafından Beşiktaş Sarayı ya da Yeni Beşiktaş Sarayı olarak anılan Eski Çırağan Sarayı ile karıştırılmakta ve yanlış isimlendirilmeler ortaya çıkmaktadır (Arslan, 1992; Allom, 1982).

Beşiktaş'taki ilk saray yerleşimi II.Beyazıd dönemine kadar gitmektedir. I. ve III.Ahmed dönemlerinde, yeni köşk ve dairelere arazi sağlamak amacıyla bir koy oluşturan denizin toprakla doldurulması sonucunda ise, Dolmabahçe isimli bahçenin oluşması sağlanmış ve buraya yaptırılan köşkler, Dolmabahçe köşkleri adıyla anılmıştır (Ünver, 1967; Kömürciyan, 1988; İnciciyan, 1804). Beşiktaş Sahil Sarayı, 18.yy.daki modernleşme hareketleri ile Boğaziçi'ne doğru kayan şehir gelişiminin bir parçası olan sahil sarayları arasında sultana ait olarak ilk yapılan saray olma özelliği taşımaktadır. Beşiktaş Sahil Sarayı Klasik Dönem Osmanlı Saray Mimarisi'ne uygun olmak üzere farklı zamanlarda ve farklı üsluplarda yapılan köşk ve kasırlardan oluşmaktadır. II. Mahmud döneminde, 1808 tarihli bir belgede, sarayda büyük çaplı bir onarımın yapıldığı ve yeni binaların eklendiği anlaşılmaktadır. Bu aşamada

* Detaylı Bilgi için Bknz. Çeşmizade Tarihi, tarihsiz, İstanbul.

alışan, Hassa Mimarı Mustafa Ağa, Mimar Hafız Mehmed Efendi ve yardımcılarını Foti Komyanos, Yorgi ve Todori Kalfalar'ın da ismi belgelerden anlaşılmaktadır (Arslan, 1992; Eldem, 1979; BOA, Hattı Hümeyun, No: 32068). Muhtemelen II. Mahmud döneminde yönetime yönelik bölümlerin eklenmesi sonucunda daha kalıcı bir şekilde kullanılmak üzere hazırlatılan Beşiktaş Sahil Sarayı'nda, bu dönemde, sahil yönünde Mabeyn İskelesi, Kafesli Köşk, Balıkhane Kasrı, Kameriyeli Mehtap Bahçesi, Mermer Köşk, Valide Sultan Dairesi, Ağalar Koğuğu ve inili Köşk'ün bulunduğu, bunlar dışında da neredeyse Topkapı Sarayı'nda bulunan hemen hemen her mekanın karşılığı olarak Harem-i Hümeyun, Hazine Dar Ağa, Seferli Ağalar, Bostancıbaşı Ağası, Mabeynci Ağalar, Kozbekiler, Zülüflü Baltacılar, Hekimbaşı, Kuşcular Daireleri, Balıkhane Kasrı, Kafesli Köşk, Mabeyn Kasrı, Mermer Köşk, Enderun ile mutfaklar, hamamlar, iskeleler, Istabl-ı Amire, ve bir caminin de bulunduğu kaynak ve belgelerden anlaşılmaktadır (Arslan, 1992; Eldem, 1979; BOA, Hattı Hümeyun, No: 32068). Arslan'a (1992) göre, kışın ısınma problemi çözülemediği için II. Mahmud, burada sürekli oturamamıştır. Bu bağlamda, Beşiktaş Sahil Sarayı, her ne kadar gerekli mekanlara sahip olacak biçimde tasarlanmış olsa da, imparatorluk sarayı olarak kullanılamamıştır denilebilir. Beşiktaş Sahil Sarayı'ı Abdülmecid döneminde yıkılmış ve yerine Dolmabahçe Sarayı yapılmıştır. 1853-1854 yıllarında, Dolmabahçe Sarayı'nın inşaattı sürerken Beşiktaş Sahil Sarayı'na ait olan inili Köşk'ün halen ayakta olduğu bilinmektedir. Eldem (1979), bu yapının son kez Harbiye Mektebi olarak kullanıldığından bahsederken, Gautier (tarihsiz) ise, kendisinin Balyanlar'ın çalışmaları hakkında bilgi almak için Dolmabahçe Sarayı'nın yapımı sırasında bu binada kabul edildiğini anlatmakta ve inşaat sırasında bu köşkün, Balyanlar'a tahsis edilmiş, atölye olarak kullanılmış olduğundan bahsetmektedir. Bu bağlamda köşk, Beşiktaş Sahil Sarayı'nın son yıkılan yapısı olma özelliği taşımaktadır (Gautier, tarihsiz; Arslan, 1992; Eldem, 1979). Beşiktaş Sahil Sarayı'nın Beşiktaş-Kabataş aksında, Beşiktaş yönündeki ilk yapısı olan inili Köşk, Dolmabahçe Sarayı'nın müştemilatlarından biri olan ve bugün Beşiktaş Emniyet Amirliği tarafından kullanılan binanın yerinde bulunmaktadır. Çinili Köşk'ün yerinde, daha önce Caloğlu Yalısı mevcuttur ve IV. Mehmed döneminde bu yalı yıktırılarak inili Köşk yaptırılmıştır.

Şekil 4.33 Çinili Köşk, Beşiktaş Sahilsarayı (Gülersoy, 1984).

Tez içerisinde daha önce Topkapı Sarayı'nda bulunan Çinili Köşk incelenirken (Bknz.4.2.Fetihten Modernleşmeye) yer yer mitlere karışan çeşitli anlatımlar olduğundan söz edilmiştir. Beşiktaş Sahilsarayı'nda bulunan Çinili Köşk hakkında Çeşmizade'ye (tarihsiz) göre, Abbasiler'in önemli dini yapılarından biri olan, Sinnimmar isimli mimar tarafından, Hire'de yaptırılan Havernak isimli köşkten esinlenerek yapıldığını savunmaktadır (Develioğlu, 2000).

Gravürlerden ve Şekillerden anlaşıldığı üzere, zemin üstünde yüksek girişli ve iki katlı, kagir bir yapı olan Çinili Köşk, zemin kat üstündeki silmeden itibaren başlayarak, cephesinde yoğun çini kullanımından ötürü, dönemin Avrupalı gezginleri tarafından İran Köşkü ya da Acem Köşkü olarak tanımlanmaktadır (Arslan, 1992; DeKay, 1833; White, 1845; Melling, 1819, planş no:28). Eldem'in (1979) yaptığı restitüsyon çizimlerinden, Çinili Köşk'ün T planlı bir yapı olduğu görülmektedir. Yapının giriş cephesinde Topkapı Sarayı'nda bulunan Çinili Köşk'de olduğu gibi revaklı bir giriş bölümünün tasarlanmış olduğu görülmektedir. Bu bölüm, kimi kaynaklarda Kasr-ı Hümayun olarak isimlendirilen Büyük Salon ile Divanhane arasında bulunmaktadır (Arslan, 1992) ve Allom bu planın uygulanışını şu şekilde açıklamaktadır: "...bu planı uygulamadaki amacın kendi* köklerinde bulunan savaşı yönlerini canlandırmak olduğu söylenir; merkezde hanın otağı etrafında da subaylarının çadırları; aynı ordugah gibidir" (Allom-Walsh, 1839; Arslan, 1992). II. Mahmud dönemine kadar, ortadaki daha büyük ve fenerlikli olmak üzere dokuz kubbeli üst örtü sistemine sahip olan bu köşkün,

* "kendi" kelimesi burada Osmanlıyı anlatmak için kullanılmaktadır.

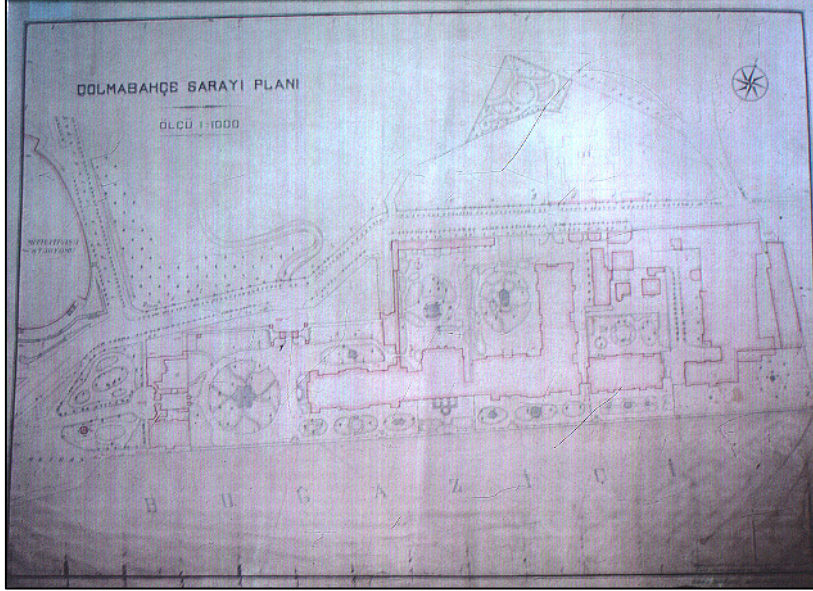
daha sonra örtü sisteminin kırma çatıya dönüştürüldüğü bilinmektedir. Arslan'a (1992) göre, bu kubbelerden sadece ortadaki büyük olan işlevsel olarak kullanılmıştır ve diğerleri sembolik nitelik taşımaktadır. Ön cephede Büyük Divanhane'nin bulunduğu, yapının dört yöne açılmak üzere tasarlanan çıkma ve pencereleri olduğu görülmektedir. Burası için "...o devir Türk Sivil mimarisinde benzeri görülmemiş biçimde ferah ve görkemli..." olarak tasarlandığı yorumunda bulunan Eldem'in (Eldem, 1979), onarım sırasında eski alçı pencerelerin yerine panjurların yapıldığını, dönemin beğenisine uygun olarak da binanın köşelerine ahşap plastırların ilave edildiğinden de bahsetmektedir (Eldem, 1979)*. Yapıya ilişkin yapılan gravürlerde zemin kat pencerelerinin giriş katı ve birinci kat pencerelerinin yarısı büyüklüğünde olduğu, birinci kat pencerelerinin kemerli olduğu görülmektedir. Oysa yapının 1853-1854 yıllarında çekilen son Şekilğrafında bu pencerelerin düz söveli olduğu ve bu bağlamda, II.Mahmud döneminde yaptırılan büyük onarım sırasında bu pencerelerin şeklinin de değiştirildiği söylenebilir (Arslan, 1992; Eldem, 1979).

1854'de yapımına başlanılan başkentin günümüze ulaşan ikinci yönetim sarayı olacak **Dolmabahçe Sarayı** ile, II. Mehmed döneminden beri Topkapı Sarayı'nda bulunan Sultan'ın resmi konutu ve yönetimin merkezi olma kimliği de –resmi törenler haricinde- Dolmabahçe Sarayı'na kayacaktır. Bu dönemde Osmanlı yönetim sisteminin geleneksellikten çağdaşlaşmaya doğru değişen bir örgütlenmeye sahip olması ve meşruiyeti işlev dağılımı ile şekillenmesi sonucunda, Osmanlı saray hayatı ve mimarisinin de değiştiği, başkentin yeni ve modern sarayı Dolmabahçe Sarayı'nda açıkça görülmektedir. Tanzimat reformunun belkide Osmanlı saray protokolünde yaptığı en ciddi değişimlerden biri, törensel mekanlara indirgenen resmi Mabeyn Dairesi ve kadrosunun gündeme gelmesidir. Bunun yanısıra, Klasik Dönem Osmanlı Saray oluşumunun çok parçalı yapısının aksine oluşturulan, yeni ve Avrupalı düzende düzenlenen, anıtsal ve tek parçalı saray modelinin Dolmabahçe Sarayı'nda haremlik ve selamlık ayrımlanması ile modelize edilmesi, dönemin batılı saray protokolüne ve mimarisine özgün bir örnek oluşturmaktadır. Bu durum Esemeli'ye (2002) göre, gelenek ve yenilik çelişkisi içerisinde olgun ve emperyal bir atmosfer yaratmaktadır.

Dolmabahçe Sarayı Beşiktaş'ta Dolmabahçe Caddesi ile Boğaz arasında 25.000m²lik bir alan üzerinde bulunmakta (Gülersoy, 1994)ve sarayda, Boğaz'a paralel, ana bir binanın içerisinde çözümlenen mekanların birbirine hiyerarşik olarak eklenmesi ile oluşan bir plan düzeni kullanıldığı görülmektedir. Sarayın ana binasında yönetimle ilgili her işlev için farklı bir iç

* Eldem muhtemelen bu saptamaları 1808 tarihli ve BOA, Hattı Hümayun, No: 32068 numaralı, II.Mahmud dönemi onarımını konu alan belgeden edinmiştir.

mekan çözümü vardır. Burada, Klasik Dönem Osmanlı Saray planlamasında bulunan üç ana avluya sahip kullanımın (Birun-Enderun-Harem), mevcut fonksiyonların bütününe cevap verebilecek şekilde düzenlenmiş olduğu görülmektedir.

Şekil 4.34 Simonyan tarafından yapılan Dolmabahçe Sarayı haritası
(Garbis Simonyan, 912.563/ SIM/ 3051, Atatürk Kitaplığı Arşivi).

Saray ana binasının dışında kalan mekanların ise sosyo-kültürel aktiviteler ve servis mekanları ile renklendirilmiş olduğu görülmektedir. Dolmabahçe Sarayı'nda fonksiyonel ayırım bazı noktalarda bina ve bazı noktalarda ise aynı bina içinde bulunan iç mekanlarda ortaya çıkmaktadır. Dolmabahçe Sarayı ana bina cephesinden de iç mekanların hiyerarşik ayrımı, hem cephe süslemeleriyle ve hem de iç-mekanın büyüklüğünün cepheye yansıyan oranlarıyla açıkça okunabilmektedir.

Kara tarafında yüksek duvarlarla çevrelenmiş olan Dolmabahçe Sarayı, bu çevrili merkezi alanın haricinde ayrı pavilyonlar halinde olduğu bilinen Gümüşsuyu ve Maçka eteklerine yerleşmiş Saray Tiyatrosu, İstabl-ı Amire, Hamlahane, Atıyye-i Seniye Ambarları, eczane, fodla fırınları, un fabrikası vb. müstemilat yapılarından oluşmaktadır. Bu yapıların büyük bir bölümü Gazhane'nin ve İnönü Stadyumu'nun yapımı ve diğer imar faaliyetleri sırasında ortadan kaldırılmıştır. Ayrıca Abdülaziz döneminde yapımına başlanan Akaretler Sıraev Grubu'nun da Dolmabahçe Sarayı yapıldıktan sonra bu saray yerleşimi içerisinde sayıldığı

bilinmektedir*. Bu yapılar dışında, “L” biçimli saray ana binasının haricinde bu bina ile neredeyse aynı mimari programa sahip kendisi de küçük bir “kopya-saray” binası olan Veliht Dairesi, Mefruşat ve Muhafızlar Dairesi ve Hareket Köşkleri bulunmaktadır. Dolmabahçe Sarayı ana saray binasına benzeyen bir mimari program içeren Velihat Dairesi’nde kalan şehzadenin yönetim pratiği yapabilmesi için bu şekilde bir çözüm bulunduğu akla gelmektedir.

“L” şekilli bir plana sahip olan Dolmabahçe Sarayı ana binası kıyı boyunca denize paralel olarak lineer düzende yerleştirilmiş ve bu yönde birbirine eklenen üç ana bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler Resmi Daire niteliği taşıyan Mabeyn-i Hümayun, Muayede Salonu ve Hususi Dairedir. Batur’a (1994) göre, lineer düzendeki bu ard arda diziliş Dolmabahçe Sarayı’nın özgün tasarım özelliklerinden biridir ve her ne kadar Dolmabahçe Sarayı batılı normlara uygun yapıldıysa da bu durum, Avrupa saraylarına değil İstanbul’da bulunan Osmanlı sahilsaraylarının geleneğine referans veren bir kompozisyonudur.

Sarayın yönetime yönelik kullanılan mekanları genelde törensel bir “tasarlanmışlık” taşımaktadır. Zaten iki yanına neredeyse simetrik olarak yerleştirilen Resmi ve Hususi Daireler’in arasında kalan Muayede Salonu anıtsal bir kitleye sahiptir. Saray ana binasının Boğaz’a paralel bakan kanadının içerdiği simetrik kurgu her ne kadar klasik bir düzenleniş taşımakta olsa da bu kanadın denize paralel konumlanması, yapımında model alınan Avrupa saraylarında olmayan Harem Bölümü’nü içermesi ve taşıdığı planimetrik kurgu tamamen yeni ve özgündür. Batur’a (1994) göre, Resmi ve Hususi Daireler için seçilen model, dışarıda Avrupalı bir “zarf” içeride yerli bir şemadan yaratılmış yepyeni bir mekan ve işlev kurgusu taşımaktadır. Bu iki daire birbirine neredeyse tamamen benzer simetrik planlara sahip de olsalar Hususi Daire’nin Harem Bölümü birleşiminde farklı mekancıklar oluşmuştur. Bu dairelerin cephe ve kitle kurguları da özgün önerilerdir. Ana formları dikdörtgen olan prizmatik kitlelerden oluşmakta ve köşelerde salon mekanları öne çıkartılarak vurgulanmaktadır. Simetri eksenlerinde ise kademeli bir öne çıkma cephede ölçülü bir hareket ve dalgalanma yapılmıştır. Böylelikle, saray ana binasının cephesinin bir anlamda sahilsarayları geleneğine uygun küçültülmüş parçalı yüzeylerden oluşan bir bütüne sahip olarak tasarlandığı görülmektedir.

Dolmabahçe Sarayı yapıldığı dönemde artık Bab-ı Ali’nin mevcudiyeti ile saray içi devlete ait kurumların saray dışına çıkararak modern anlamda kamusal bir karakter taşımaya başladığı ve bu bağlamda da kamusallaşma adına aslında sarayın Klasik Dönem Saray Mimarisi’nde

* Detaylı bilgi için bkz. Sağdıç,1999.

görülen, devlet erki olarak kamusal kimlik taşıma durumundan uzaklaştığı görülmektedir. Dolmabahçe Sarayı Harem bölümü diğer Osmanlı Sarayları'ndan farklı olarak ana binanın bünyesinde bulunmakta ve bu bağlamda da bu sarayda, “sultanın evi” kimliğinin çok daha net vurgulanmaktadır. Böylelikle, sarayın yönetime yönelik kullanılan mekanlarının sultan ve sultanın ikametgahı ile devlet daireleri arasında kalan “Mabeyn merkez” kimliği taşıdığı görülmektedir. Bu bağlamda, Dolmabahçe Sarayı'nın sahip olduğu kamusal kimlik herhangi bir devlete ait kurumu içermemekte ve bu yüzden de asla Topkapı Sarayı'ndaki gibi bir kamusal kimlik taşımamaktadır. Ancak Dolmabahçe Sarayı'nın taşıdığı kamusal kimlik içerdiği yönetime yönelik bir köprü olan Mabeyn-i Hümayun, törenselliğin ihtişamla vurgulanmasına yönelik tören mekanı olan Muayede Salonu ve hanedan ailesi ve hizmetlilerine yönelik Harem Bölümü'nün mevcudiyeti ile ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Klasik Dönem Saray Mimarisi'ndeki gibi büyük avlular içermeyen Dolmabahçe Sarayı'nda kamusal “açıklık” saray ana binası içerisindeki mekanlar bazında kısıtlanmıştır. Bu bağlamda incelenmesi tercih edilen mekanlar: **A)Devlet İşlerine Ayrılan Bürokratik Mekan Mabeyn-i Hümayun, B) Saltanat'a Ait İkamet Mekanları, C) Saray'a Bağlı Bulunan Birimler, D) Prestij Mekanı Muayede Salonu, E) Saat Kulesi, F) Dolmabahçe Camii, G) Saray Tiyatrosu, H) Bir Üretim Mekanı Hereke Dokumhanesi, I) Servis Mekanlarıdır.**

A) Devlet İşlerine Ayrılan Bürokratik Mekan Mabeyn-i Hümayun:

Dolmabahçe Sarayı, Mabeyn^{*}-i Hümayun bölümü, sultanın devlet işlerini yürüttüğü, devlet erkanını ve elçileri kabul ettiği **Dış Mabeyn** ve günlük işlerin yapıldığı büro mekanı niteliğindeki **İç Mabeyn**'nden oluşmaktadır. Mabeyn-i Hümayun, Bab-ı Ali'de bulunan devlet daireleri ile sultanın arasındaki ilişkinin sağlıklı bir şekilde sağlanması ve yürütülebilmesi için tasarlanmış ve aynı zamanda da sultanın günlük çalışmalarını yapabileceği bir ofis niteliği taşıyan bir mekandır. Bu bağlamda, Mabeyn-i Hümayun, sarayla Bâb-ı Âli arasında çalışan bir kurum kimliğindedir denilebilir. Habermas'a (2005) göre, Kant kamusal kimliği (aleniyeti) aynı zamanda hem hukuk düzeninin ilkesi, hem de aydınlanmanın yöntemi olarak kavramaktadır. Bu bağlamda, modernleşmenin dolayısıyla aydınlanmanın simge sarayı Dolmabahçe Sarayı'nın yapıldığı dönemde saraydan her türlü yönetim alanının çıkartılması ve Bab-ı Ali'de toplanması ve sarayın ikametgah kimliğine sahip olması ve saray içerisinde ancak bu devlet mekanizması ile ilişkiyi kurabilecek bir “köprü” mekânın (Mabeyn) bulunması çok doğal gözükmektedir.

* Mabeyn: ikisi arasında olan (Develioğlu, 2000).

Dolmabahçe Sarayı'nda Mabeyn-i Hümayun, gerek devlet erkanının ve gerekse de yabancı elçilerin sultan ve dolayısıyla da, “imparatorluğun gücü” ile ilk karşılaştıkları mekan olma özelliğini de taşımaktadır. Mabeyn-i Hümayun'un tasarımında bir “etkileme” kaygısı, bir “güç gösterisi” kaygısı ile yapıldığı en ufak detayların bile gayet etkileyici çözümlerle taşınmasından anlaşılmaktadır. Çok ihtişamlı bir dekorasyonu vardır. Barok bir dekorasyon anlayışıyla tasarlanmıştır. Dolmabahçe Sarayı ana binasının Boğaz'a paralel olan ana kanat girişi direkt Mabeyn-i Hümayun'un **Medhal Salonu****'na açılmaktadır. Buraya geniş mermer merdivenlerle ulaşılan bir sahanlıktan girilmektedir. Buradaki giriş kapısı Batur'a (1994) göre özellikle belirtilmemiş ve sahanlığın gerisinde kemerli sade bir kapı ile yetinilmiştir. Kapının iki yanında bulunan kemerli ve yüksek pencereler giriş sahanlığının iç mekana olan görsel akışını sağlamaktadır. Girişin sağında Sadrazam ve solunda ise Şeyhülislam odaları bulunmaktadır.

Dolmabahçe Sarayı'nda Boğaz'a paralel bir aks üzerinde genel olarak ortada bir merdiven ve her iki yanda iki salon bölümünden oluşan bir plan şeması bulunmakta ve salon bölümleri kendi içlerinde “merkezi bir hol ve köşelerde oda gruplarından oluşan bileşim” içermektedir (Batur, 1994). Saray ana binasına geniş mermer merdivenlerle ulaşılan bir sahanlıktan girilmektedir.

İki katlı olan Mabeyn-i Hümayun bölümünde, aynı aks üzerinde, ilki yukarıda geçen zemin katta bulunan Medhal Salonu olmak üzere, toplam 3 salon ve bu salonlara açılan köşe odaları bulunmaktadır.

Bu aks üzerinde bulunan ikinci plan birimine özel ortada bir kristal merdiven bulunmakta ve burası Mabeyn-i Hümayun*'un çekirdeği niteliği taşımaktadır. **Binek Salonu**** adı ile anılan bu akstaki son plan biriminin oval planlı bir merkez holü ve köşe odaları bulunmaktadır. Buraya hem deniz cephesinden ve hem de kara tarafında kalan cepheden açılan iki giriş mekanı bulunmaktadır. İkinci ve üçüncü salonlar arasında, **Bendegan-ı Hazret-i Şehriyariye Mahsus Lokanta** ve **Musahiban-ı Hazreti Şehriyari Ağalarına Mahsus Oda** bulunmaktadır. Binek Salonu'ndan sonra ise, **Yaveran Odası** ve **Ser Yaver Odası** bulunmaktadır. Ayrıca, Mabeyn-i Hümayun'dan Muayede Salonu'na, Çamlı Köşk alt koridoruna, haritalı hole koridorlarla bağlanılmaktadır. Mabeyn-i Hümayun'un birinci katı giriş katı ile benzer bir planlamaya sahiptir.

** Medhal Salonu: Giriş Salonu; Ön Salon (Develioğlu, 2000).

* Mabeyn-i Hümayun'un bazı kaynaklarda Resmi Daire olarak da isimlendirildiği görülmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Batur, 1994; Esemeli, 2002.

** Binek Salonu: gözbebeği olan salon (Develioğlu, 2000).

Medhal Salonu'nun üst katında **Süfera**^{***} **Salonu** bulunmaktadır. Bu salon Dolmabahçe Sarayı'nın en görkemli mekanlarından biridir. Birbirine dik iki eksen üzerinde açılan sahinlerle genişletilmiş merkezi planlı bir hacimdir. Boğaz cephesinde, elçi kabulleri için kullanıldığı savunulan, kırmızı rengin ve altın işlemenin Barok mobilyalarda ve dekorasyonda hakim olduğu **Kırmızı Oda**, Kristal Merdivenin açıldığı salon, Velihat'ın kabul edildiği salon olan **Somaki Oda** ve **Zülveçheyn Salonu**^{****} bulunmaktadır. Zülveçheyn Salonu, T plan şemasına sahiptir. Bu salonun ramazan tevarih namazlarında özel olarak düzenlenip kullanıldığı bilinmektedir (Yumrukçağlar, 1996). Hemen yanında **Hünkar Yemek Odası** ve **Hünkar İstirahat Salonu** ve **Mecit Efendi Kitaplığı** bulunmaktadır. Koridorla **Hünkar Hamamı**'na geçilmektedir. Hamam, üç bölümden oluşmaktadır. Hamama açılan koridorun karşısında **Camlı Köşk**, alt kat ve Harem ile bağlantıyı sağlayan hol bulunmaktadır.

B) Saltanat'a Ait İkamet Mekanları:

B1) Hususi Daire: Dolmabahçe Saray kompleksinin Boğaza paralel olan ana binasının, Mabeyn ile farklı iki ucunda bulunan ve Mabeyn, Muayede Salonu ile üç ana bölümünden biri olan Hususi Daire kendi içinde **Harem Bölümü** ve **Hünkar Dairesi** olarak ikiye ayrılmaktadır. Hususi Daire, saray ana binasının içerisinde belki de planlaması en karmaşık olan bölümdür.

Muayede Salonu'na açılan koridor ile doğrudan bağlantılı olan Hünkar Dairesi ile başlayan Hususi Daire, L plan şemasına sahip olan ana binanın Boğaz'a paralel uzun kanıtında başlayarak, Boğaz'a dik konumlanan kısa kanatında Harem Bölümü ile devam etmektedir. Sultan'a ve hanedan üyelerine ait olan mekanlardan oluşan Hususi Daire, "sultanın evi" niteliğindedir. Hususi Daire'de bulunan iç hiyerarşik ayırım, bu bölüme ait olan önemli mekanların Boğaz'a paralel cephede yer alması ve daha ikincil kalan Harem Bölümü'ne ait mekanların ana binanın Boğaz'a dik gelecek şekilde tasarlanan kısa kanatında planlanmasıyla yakalanmaya çalışılmıştır. Esemeli'ye (2002) göre, Boğaz'a paralel olan cephede Valide Sultan Dairesi ve Başkadınefendi Dairesi Harem Bölümü'ne bağlı olarak bulunmakta ve Boğaz'a dik konumlanmış olan kanatta ise, Harem Bölümü'nün kadınefendiler ve cariyelere ait olan daireleri yer almaktadır. Ancak Batur (1994), Hususi Daire'nin Boğaz'a paralel olan kanadında sadece Hünkar Dairesi'ne ait mekanların bulunduğunu ve Boğaz'a dik konumlanmış diğer kanatta ise Harem Bölümü'nün bulunduğunu ileri sürmektedir. Hususi Daire'de zemin katta, Boğaz'a paralel olan cephede yer alan ve Muayede Salonu'na bağlanan,

^{***} Süfera: Elçiler (Develioğlu, 2000).

^{****} Zülveçheyn Salonu: iki yüzlü salon, hem harem eve hem de selamlığa açılan salon (Develioğlu, 2000).

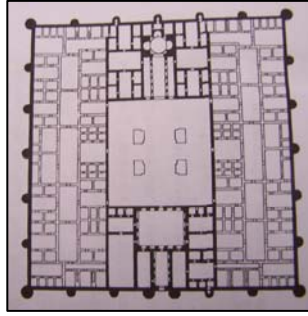
üstü teraslı, filpayelerle ikiye bölünmüş bir mekan bulunmaktadır. Bu mekanın yanında Sultan Abdülmecit'in hastalığı sırasında kullandığı sanılan oda, kara tarafında ise asimetrik bir odalar grubu yer almaktadır. Buradan bir koridorla Harem Binek Salonu'na geçilmektedir. Sarayın her iki cephesinde (kara-deniz) de, ana bina bünyesinden taşarak dışarıya genişleyen bir plana sahip olan bu mekan, dikdörtgen bir salona sahiptir ve salonun her iki yanında bulunan düşey sirkülasyon birimleriyle dış mekanlarla bağlantıya sahiptir. Üst kat ile olan düşey sirkülasyon ise, Halife Merdiveni ile sağlanmaktadır. Bu salona da, yine köşe odalar açılmaktadır.

Burada bulunan ikinci büyük salon, dikdörtgen bir mekandır. Deniz cephesine dört sütunlu bir arkadla açılmaktadır. Bu salon ve koridorlarla bu salona açılan diğer odalar üst kata ana koridordaki merdivenle bağlanmaktadır.

B1.1) Harem Bölümü: Harem Bölümü'nün biçimlenişi şüphesiz, Osmanlı saray yaşantısı ve saray kullanım pratiğiyle doğrudan ilişkili olarak ortaya çıkan bir durumdur. Harem Bölümü'nde, saray erkani ve hanedan üyelerinin mekanlarının ayrılması için ana binada çok katlı bir planlama yapıldığı söylenebilir (musandıra katı, birinci kat, araziye konumlanışa uygun olarak bazı noktalarda bodrum kat ve zemin kat bulunmaktadır). Harem Bölümü'nün saray ana binasının Boğaz'a dikey konumlu olan cariyeler daireleri, zemin katta düşey aks üzerinde bulunan ve koridor bağlantılı dikdörtgen salonlar ve bu salonlara açılan oda ve oda gruplarından oluşmaktadır. Bu bağlamda, İslam mimarisinde mevcut olan eyvanlı "beyt*" planının (Bknz.Plan4.3.1.) benzeri bir şekilde, ortak kullanım mekanlarının bir merkez noktada çözümlendiği ve bu merkezin çevresinde çeşitli odaların tasarlandığı ve bu odaların da birbirlerine servis mekanları veya aydınlık mekanlar ile bağlandığı görülmektedir. Düşey sirkülasyon birimleri bu mekanların yanlarında bulunmakta ve böylelikle de zemin katın, birinci katla olan bağlantısı sağlanarak, kendi içinde sirkülasyona sahip küçük daireler oluşturulmaktadır. Bu bölümde sade ve rasyonel bir planlama yapılmıştır. Büyük ortak mekanlar ve kapalı özel daireler isteyen Osmanlı Saray programına uyularak ortak mekanlar ve özel dairelerden oluşan bir Harem Bölümü tasarlandığı görülmektedir. Ortak mekanlar merkez noktalara alınarak birbirlerine çift koridorlarla bağlanmış ve aralarına servis ve aydınlık hacimleri yerleştirilmiştir. Ayrıca kapalı ve kendi içlerinde bağlantılı olan özel daireler de tasarlanmış ve yan parçalarda konumlandırılmıştır. İkinci kanatta bulunan cariyeler

* Abbasi saray mimarisinde klasik haline ulaşması sonucunda ortaya çıkan mekan kurgusunun, Dolmabahçe Sarayı iç mekanlarının hiyerarşik olarak ayrımlanmasında bir çözüm olarak kullanıldığı görülmektedir.

dairesinde birinci kat planı zemin kat planı ile aynı özelliklere sahiptir. Koridorun sonundaki odanın tavan ve duvar süslemeleri diğer odalardan farklıdır.

Şekil 4.35 Meşetta Sarayı'nın planında görülen beytler (Nur Urfalioglu Arşivi'nden).

Valide Sultan'a ait olan bölümde, giriş holü, deniz ve bahçe birer büyük oval merdivenin bulunması ile haremın diğer bölümlerine nazaran ihtişamlı bir cephe tasarımına sahiptir. Bu hacim **Harem Taşlığı** olarak isimlendirilmektedir. Topkapı Sarayı Harem Bölümü'nde bulunan Cariyeler Taşlığı gibi ortak kullanıma referans veren bir isimlendirmeye sahip olması yaratılmak istenen harem içi kamusallık adına ilginçtir. Harem Bölümü'nün özel daireleri bu antreye bağlanmakta ve genellikle birbiri ile ilişkili üç odadan ve küçük bir aydınlığa bakan servis haciminden oluşmaktadır. Dairelerin bir kısmı kendi içinde iki katlıdır. Harem Bölümü'nde bu plan şemasına sahip on tane özel daire bulunmaktadır.

Kızlar Ağası Dairesi, ikinci Hareket Köşkü'ne bakmaktadır. Kızlar Ağası Dairesi ile bu köşk arasında bir köprü ile bağlantı kurulmuştur. Yapı iki katlıdır ve haremın en üst rütbeli memuru olan Kızlar Ağası'nın kullandığı dairedir. Dolmabahçe Sarayı ana binasından bir alçak duvarla ayrılmıştır. İkinci katında bir hamam bulunmaktadır. Ayrıca **Kadın Efendiler Dairesi**, **Gedikli Cariyeler Dairesi** de ana binanın içerisinde bulunmaktadır.

Topkapı Sarayı'nda bulunan geniş ve ferah ortak mekanların açık alanlara konumlandırılmasına karşı Dolmabahçe Sarayı Harem Bölümü'nde bulunan ortak alanların saray ana binası içerisinde kalan iç mekanlar oluşu modernleşen Osmanlı Saray Mimarisine ters düşen bir klastrofobik tasarımlanış ile şekillenmiştir. Bu durum Dolmabahçe Sarayı'nda, Harem Bölümü'nün kendi içinde taşıdığı kamusallığın daha kapalı ve sınırlanmış bir şekilde ortaya koyulduğunu göstermektedir denilebilir. Ayrıca, önceki dönemde saray içi kadınların eğitim aldığı bir okul niteliği taşıyan ve kendi avlusu içerisinde farklı mekanlara sahip olması ile farklı kamusal “geçirgenlik” ve “açıklıklara” sahip Harem Bölümü'nün Dolmabahçe Sarayı'nda ana bina içerisinde sıkışıp kaldığı, okul kimliğinden ve taşıdığı farklı “açıklar”dan

uzaklaştığı görülmektedir. Harem Bölümü'nün bu dönemde okul olma özelliğini neredeyse artık taşımadığı görülmekte ve bu nedenle kamusalıktan uzaklaştığı ancak yine de harem içi görevli erkek nüfusu içerdiği için bu bağlamda kısıtlanmış bir kamusalık taşıdığı söylenebilir.

B1.2) Hünkar Dairesi: Muayede Salonu birinci katta Mabeyn Dairesi'ne bir koridor ile bağlanmaktadır. Hususi Daire'de bulunan altlı-üstlü beşer salondan iki büyük salon -dekorasyonlarındaki hakim renklerinden ötürü isimlendirilen- **Mavi Salon** ve **Pembe Salon** burada bulunmaktadır. Hususi Daire'nin tören mekanı ve sultanın ailesi ile özel günlerde toplandığı yer olan Mavi Salon düzenlenişinden ötürü Süfera Salonu'na benzemektedir. Pembe Salon ise sarayın diğer salonlarından farklı olarak tek bir kapalı mekandan oluşmaktadır.

Mabeyn Dairesi'ne koridorla bağlanan bölümde ise koridordan ulaşılan, **Kırmızı Oda** ve yukarıda geçen Mavi Salon bulunmaktadır. Yine plan şeması olarak, kara ve deniz cephelerinde ana kanatın genişletilmesiyle oluşturulmuş bir hacim olan Mavi Salon'a da açılan ikincil kullanımda olan odalar bulunmaktadır. Daha sonra yine yukarıda bahsedilen **Pembe Salon*** bulunmaktadır. Ana kanatta bulunan ve bu salonun Boğaz'a dik konumlanmış olan diğer kanatla ilişkisini kuran koridor, Harem Bölümü'nde bulunan harem hamamına bağlanmaktadır. Hünkar Dairesi'nin birinci kat planı da neredeyse zemin kat planı ile aynı çözümü taşımaktadır. Önceki dönemdekinin aksine sultanın kendisine ait mekanlarının biraz daha tanımlı olduğu Harem Bölümü'nden ayrılarak kendisine özel isimlenen bir dairesinin bulunmasından anlaşılmaktadır. Bu noktada sultanın evi niteliği taşıyan Hususi Daire'ye bağlı Hünkar Dairesi mekansal kimliği ile tamamen kamusal alan olmaktan uzaktır.

B2) Veliht Dairesi, Dolmabahçe Sarayı ana binası, Hususi Daire'nin Boğaz'a paralel konumlanışının sürekliliğini görsel olarak devam ettiren bağımsız bir binadır. Bu bina, saray ana binasından, saray dış duvarlarına nazaran daha alçak duvarlarla ayrılmış, kendine has bir bahçesi ve girişi olan bir alan içerisinde yer almaktadır. Plan şeması ve cephe özellikleri olarak saray ana binasının benzeri bir tasarım anlayışı taşımaktadır. Veliht Dairesi, Selamlık, Muayede ve Harem bölümlerini içermektedir. Bodrum dahil olmak üzere üç kat bulunan bu binada, ana giriş cephesi, kuzeye, Musahiban Dairesi'ne bakmaktadır. Selamlık kendi içinde bir medhal (giriş) salonuna sahiptir. Bu salondan, koridorla Muayede Sofası'na geçilmektedir. Muayede Sofası, yine Dolmabahçe Sarayı ana binasında Muayede Salonu'nun üçüncü boyutta algılanması gibi, cepheden öne çıkan bir şekilde tasarlanmıştır. Bu salon Veliht Dairesi içerisinde bulunan Harem Bölümü'ne koridorla bağlanmaktadır. Zemin kat ve birinci katta

* Atatürk tarafından yatak ve çalışma odası olarak kullanılmıştır.

kullanılan plan şeması aynıdır. Yapı içerisinde bulunan üç düşey sirkülasyon alanından biri aynı Dolmabahçe Sarayı ana binasındaki Halife merdiveni gibi, diğer sirkülasyon alanlarından daha görkemli bir şekilde tasarlanmıştır. Kısaca, Veliht Dairesi, Dolmabahçe Sarayı ana binasının, yani “sultanın evinin”, küçük ölçekli bir, “sultan veliahtının evi” modeli olarak tasarlanmıştır. Büyük ihtimalle, içerdiği bölümlerin saray ana binası ile aynı olması, velihat şehzadenin, ileride sultan olduğu zaman karşılaşacağı hayata ve içinde bulunacağı protokole alışması ve hatta o protokole göre “doğumundan itibaren” yaşaması gerekliliğini vurgulamak adına tasarlanmıştır. Bugün TBMM Milli Saraylar’a bağlı müzedir.

Veliht Dairesi’nin ana saray binasının dışında tutulması ancak ana saray binası ile çok benzeyen bir programa sahip oluşu sonucunda ileriki yılların sultanı olacak velihat şehzade yönetime ve saray protokolüne ait bilgi ve konulara daha hakim olabileceği şekilde şehzadelik yıllarını geçirecek ve ana sarayın Harem Bölü’ne bağımlı kalmayacaktır. Bu bağlamda, Veliht Dairesi’nin genel olarak saray binasının devlet erki olarak algılanmasından uzak bir noktada durduğu ve velihat şehzadenin evi niteliği taşıdığı görülmektedir.

C) Saraya Bağlı Bulunan Birimler:

C1) Musahiban Dairesi: *İç hizmet* birimleridir. Bu daire sultanın özel (hususî) işlerini yapan yakın hizmet görevlilerini içermektedir. Kabataş’tan Beşiktaş’a doğru gelindiğinde Dolmabahçe Sarayı ana binası ve Veliht Dairesi’nden sonra gelen Musahiban Dairesi, dikdörtgen planlı, Boğaz’a paralel cephesi olan ve kendisine özel bir bahçeye sahip bir yapıdır. Sultanın yakın hizmetlerinde bulunan özellikli kişilere ayrılmış bir yapıdır. Bu yapı bir süre Beşiktaş Kaymakamlığı ve Trafik Şube Müdürlüğü olarak kullanılmıştır.

C2) Bendegan ve Agavat Daireleri: Genel hizmetliler olarak tanımlanabilecek erkanı içeren *dış hizmet* birimleridir. Musahiban Dairesi ve Baltacılar Koğuşu arasında bulunan ve Boğaz’a dik olarak konumlandırılmış Bendegan ve Agavat Daireleri iç avluya sahip, iki katlıdır. Saray hizmetlilerine ayrılmış olan bu yapının içi orijinalliğini kaybetmiş ve Deniz Müzesi Arşivi olarak kullanılmaktadır.

C3) Mefruşat Dairesi ve Hazine-i Hassa: Dolmabahçe Sarayı’nın Hazine Kapısından içeri girildiğinde iki yanında yer alan Mefruşat Dairesi ve Hazine-i Hassa bir avluyu çevrelemektedir. Neo-klasik cephelere sahip olan bu binalardan Mefruşat Dairesi, saray için gerekli olan malzemelerin tasarımı, depolanması ve alım-satım işlemlerinin yürütülmesini sağlayan bürodur. İki katlı olan bu yapı yaklaşık 900m²dir. Hazine-i Hassa Dairesi ise,

sultanın ve hanedan ailesinin her türlü giderleriyle ilgili işlemleri yürüten bürodur. Bu yapı da iki katlıdır. Yaklaşık 1250m²dir.

C4) Baltacılar Koğuşu: Bendegan ve Agavat Daireleri'nin bulunduğu parselde, Akaretler Sıra Ev Grubu'na bakan cephelerinin devamında bulunan ve eski adı ile Meclis-i Mebusan, yeni adı ile Dolmabahçe Caddesi'nden girişi olan Baltacılar Koğuşu, Baltacılar'a tahsis edilmiş daireleri içermektedir. Bodrumla birlikte üç katlı olan bu yapı, günümüzde Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi olarak kullanılmaktadır.

C5) Akaretler Sıra Ev Grubu: Maçka ile Beşiktaş arasında bulunan altmışaltı parsel ve bu parseller üzerinde toplam yüzotuzüç konut biriminden oluşan Akaretler Sıraev Grubu, günümüzde Spor Caddesi ve Şair Nedim Caddesi'nin üçgen biçimde birleştikleri yerde, iki yöne yayılmış, dört koldan oluşmaktadır (Sağdıç, 1999). Akaretler Sıraev Grubu, Sultan Abdülaziz tarafından yaptırılması amaçlanan Maçka Aziziye Cami'nin akarı* olması amacıyla 1875 yılında inşa edilmeye başlamıştır. Ancak Sultan Abdülaziz tahttan indirilmesi ile Maçka Aziziye Cami'nin yapımı durmuş ve bunun sonucunda Akaretler Sıraev Grubu zaman içerisinde farklı amaçlarla kullanılmıştır. II.Abdülhamid döneminden itibaren Dolmabahçe Sarayı hizmetlilerinin ikamet ettiği Akaretler Sıraev Grubu'nun, bir dönem askeri mektep olarak kullanıldığı Yıldız Albümleri'nde bulunan bir Şekilgraftan anlaşılmaktadır (Sağdıç, 1999).

Yukarıda da geçtiği gibi Abdülaziz döneminde yapımı başlayan, ancak Dolmabahçe Sarayı'na lokasyon olarak yakın olması sonucunda bu saray yerleşim alanı içerisinde sayılan Akaretler Sıraev Grubu'nun bir dönem Askeri Mektep olarak kullanılması, saray yerleşimi içerisinde bir devlet yapısı olarak saraya bir kamusalılık katmaktadır. Akaretler Sıraev Grubu'nun Dolmabahçe Sarayı içerisinde oluşu Topkapı Sarayı'nda bulunan okul kimliği taşıyan Enderun'un niteliği ile her ne kadar üst üste örtüşmese de, saray yerleşim alanı içerisinde askeri nitelikli bir okul olarak var oluşu ile Akaretler Sıraev Grubu'nun Dolmabahçe Sarayı'na bir kamusalılık kattığı söylenebilir.

C6) Saraya Bağlı Bulunan Diğer Birimler: Yukarıda bahsedilen birimlerin dışında **Serasker Dairesi**, **Hamlacılar Koğuşu** da Dolmabahçe Sarayı'na bağlı olan diğer mekanlardır.

* Akar: para getiren mülk (Develioğlu, 2000).

D) Prestij Mekanı Muayede Salonu: Saray içinde yapılan bayramlaşma törenlerinin ve bazı devlet törenlerinin yapıldığı **Muayede** Salonu**, Dolmabahçe Sarayı ana binasının Boğaz'a paralel konumlu kanadında Mabeyn-i Hümayun ve Harem bölümleri arasında yer alan ve adeta bu iki bölümün bağlantısını sağlayan bir mekandır.

Karateke'ye (2000) göre, beyat törenleri ile düzenlenişleri birbirine çok benzeyen bayramlaşma törenlerinde sultanın devlet ricaliyle tecdid-i beyat (beyat yenilemesi) ederek bayramlaşması ve törene tüm yüksek rütbeli zevatin katılması şart olduğundan muayedenin yapılacağı alanın geniş tutulması gerekmektedir. Ayrıca yine Karateke (2000), “muayedelere alelade birer bayramlaşma ritüelinin ötesinde anlamlar yüklendiği” savındadır. Osmanlı ricali arasındaki hiyerarşiyi her yıl birkaç defa pekiştiren, bir yandan öncelikle sultanın konumunu öte yandan her üst ve alt rütbe sahibini herkesin mevcut olduğu bir ortamda yerine oturtan bu törenlerde, tebaa sultana “bağlılık sözü”nü yinelemektedir. Sultanın hastalanıp törene katılmadığı durumlarda, tahta kovuğu konulmakta ve tören bu kavuğun karşısında düzenlenmektedir. Bu bağlamda, muayede töreni sadece dini değil idari olarak da önemli ve ayrıca da sembolik değerlerde yüklenen bir tören olduğundan, yapılacağı alanın ihtişamlı ve sultanın gücünü vurgulayabilecek nitelikte olması da gerekmektedir.

Bu salon, içten kubbe ve dışarıdan da kırma olan çift cidarlı bir çatı örtüsüne sahiptir. Bu salon, üçüncü boyutta saray ana kitlesinden “ihtişamlı” bir biçimde ayrımlanarak tasarlanmıştır. Bu ihtişamı üçüncü boyutta vurgulayabilmek adına Muayede Salonu'nun kitlesi içerideki tek mekana karşılık iki katlı Resmi ve Hususi Daire'nin yüksekliğindedir. Muayede Salonu'nun kat kornişi Resmi ve Hususi Daire'nin saçak kornişi kotuna eş bir yüksekliğe sahiptir. Dıştan dışa 25mx37m boyutunda kareye yakın bir merkezi planın çevresinde bulunan koridorlar ve köşelerde kalan odalardan oluşan bir plan şeması mevcuttur. Bu odalardan kara cephesindekiler yine çift cidarlı, içten kubbe ve dışarıdan kırma çatılı bir üst örtüye sahipken, deniz cephesindeki odaların ise içeriden düz tavana ve dışarıdan kırma çatıya sahip oldukları görülmektedir. Muayede Salonu bir de galeri katına sahiptir. Galeri katı genel planlama ilkeleri zemin katla aynı olmak üzere, galeri boşluğuna açılan kemerli bir yuvarlak arkad dizisine sahiptir. Bu salonun Boğaz cephesinde, her iki katına da ait ve birbirinin modüler olarak aynı olan salonun iki sıra pencere dizisi bulunmaktadır. Muayede Salonu Barok süslemelere sahiptir. Salonun ana kubbesinde Barok stil ilkelerine uygun olarak, “doğaya açılma” ve “gökyüzüne ulaşma” temalarını içeren bezeme sahnelerinin bulunduğu görülmektedir. Duvar resimlerinde ise mekanı adeta daha da “ihtişamlı” hale

** Muayede: bayramlaşma (Develioğlu, 2000).

getirme kaygısıyla, perspektif içeren kompozisyonlar kullanıldığı görülmektedir. Yer döşemelerinde ise geometrik kompozisyonlu parkeler kullanılmıştır.

Dolmabahçe Saray Yerleşimi incelendiğinde Klasik Dönem Osmanlı Saray Mimarisi'nde görülen Divan-ı Hümayun ve Enderun mekanlarının bulunmadığı ve yönetime yönelik kullanılan İç ve Dış Mabeyn mekanlarından oluşan Mabeyn-i Hümayun'un bulunduğu görülmektedir. Devlet daireleri bu yıllarda Bab-ı Ali'de toplandığı için saray içinde Topkapı Sarayı'nda yönetime yönelik kullanılan mekanlara ayrılan geniş alanlara ihtiyaç duyulmamaktadır. Bu nedenle de Dolmabahçe Sarayı'nda, Bab-ı Ali'de bulunan devlet daireleri ile sultanın iletişimini sağlamak ve gerekli karşılıklı görüşme ve haberleşmelerin yapılmasına yönelik kullanılan ve Bâb-ı Âli ile saray arasında bir "köprü" görevi gören Mabeyn-i Hümayun'un bulunması yeterli gözükmemektedir. Ayrıca Dolmabahçe Sarayı Mabeyn-i Hümayun'un da bulunan saray erkanına ait mekanların, Yaveran Odası, Ser Yaveri Odası gibi, bu mekanları kullanan erkanın ünvanlarına göre isimlendirilmesi ilginçtir. Oysaki Topkapı Sarayı'nda ünvanlarına göre değil, saray erkanının görevleri ile aynı isimle anılan avlularda buldukları görülmektedir. Dış Hizmetler'de görevli olanlar Birun ve İç Hizmetlerde görevli olanlar ise Enderun Avluları'nda bulunmaktadırlar. Mabeyn Bölümü içerdiği Resmi Daire ile az da olsa halen saray içinde bulunan devlet erkanına ayrılan mekanları içermektedir. Burada görev alan devlet erkanının titirleri ile anılan odaların bulunuşu, devletin kamu erki oluşu ve devlete ait mekanların kamusallık taşıması savı ile bağlanırsa, ortaya Dolmabahçe Sarayı'nda bulunan yönetim mekanlarının titirlere indirgenen bir kamusallık taşıdığı görülmektedir. Zaten Enderun ve Divan-ı Hümayun'un olmayışı direkt Dolmabahçe Sarayı'nı kamusallıktan uzaklaştırmaktadır. O zaman burada ancak görevlilerin (erkanın) titirlerine indirgenen kısıtlı bir kamusallıktan söz edilebilir.

Dolmabahçe Sarayı'nda törensellik kaygısı mekanların boyutlarını ve dönemin batılı mimari beğenileri ise düzenlenişini etkilemiştir. Saray içi çalışan kurumlara Topkapı Sarayı'nda ayrılan geniş avlular planlama da öne çıkarken Dolmabahçe Sarayı'nda törensellik kaygısıyla şekillenmiş anıtsal mekanlara önem verildiği görülmektedir. Dolmabahçe Sarayı'nda sultanın hanedanın evi olma niteliği öne çıkmakta ve dolayısıyla buradaki kamusallığın Topkapı Sarayı'na oranla çok kısıtlandığı görülmektedir.

Dolmabahçe Sarayı'nda ofisiyal ve ikametgah özelliği taşıyan bütün mekanların tek bir ana bina içerisinde toplanması aslında "sınırlanmışlık" hissini öne çıkartmaktadır. Törenler haricinde kullanılmayan Muayede Salonu'nun aynı ana bina içerisinde bulunması ise bu mekana tören zamanlarında sarayın başka hiçbir mekanında olmadığı kadar açık bir

kamusallık katmaktadır. Ancak yine de Muayede Salonu sadece törenlerde kullanıldığı için, buranın taşıdığı kamusal tören anlarına indirgenen ve zaman unsuru ile kısıtlanmış bir kamusalıktır denilebilir.

Şekil 4.36 Muayede Salonu'nda Kanun-i Esasi'nin ilan töreni (Çelikgürersoy,1986).

E) Dolmabahçe Saat Kulesi: Dolmabahçe Sarayı'nın saltanat kapısı ile Dolmabahçe Cami arasında yer almakta olan Dolmabahçe Saat Kulesi, II. Abdülhamid tarafından 1890-1894 yılları arasında yaptırılmıştır. Barok ve Ampir üslubu öğelerinin seçmeci bir şekilde kullanımı sonucunda dört katlı olarak inşa edilmiştir. 30m yüksekliği bulunan saat kulesindeki herkat daralarak yükselmekte ve kule 12x12m ölçülerinde bir mermer platforma oturmaktadır. Platformun her kenarında altı basamaklı bir merdiven bulunmakta ve kule her iki yönden eş simetriye sahip durumdadır. Dördüncü katta her cephede birer Fransız yapımı saat kadranı bulunmaktadır (İstanbul, 1994). Erken ve Klasik Dönem Osmanlı Sarayları'nda görülen sultanın varlığının tebasına bir simgesel anlatım içerisinde ulaşması adına kule-köşklerin yapıldığına daha önce de tez dahilinde değinilmiştir (Bknz. Bölüm 3.2.Fetihen Modernleşmeye). Fransız İhtilali ile büyük tarihsel değişimlere sahne olan Avrupa'da bu dönemde bir takım çeşitli kavramlarla birlikte “zaman” kavramına da önem verilmeye başlandığı görülmektedir. Bu bağlamda, Avrupa'da modern yaşam kimliğinin vurgulanması adına bu dönemde kullanılan simgelerden bir tanesi saat kuleleridir. 19.yy.da Osmanlı dünyasında da modernleşme kaygıları ile çeşitli simgesel figürlerin Osmanlı Mimarisi'nde kullanılmaya başladığı görülmektedir (Urfalıoğlu, 2002). Bu bağlamda, II.Abdülhamid döneminde saray yerleşimine eklenen Dolmabahçe Saat Kulesi, bir taraftan döneminde önemli bir biçimde öne çıkan “zaman” kavramının vurgulanması için yapılan ve diğer

taraftan da sultanın varlığının sembolize edilmesi adına kullanılan, geçmişin saray içi kule-köşk yapılarının karşılığının arandığı “vurgulu” bir imgelem olarak karşımıza çıkmaktadır.

F) İnanç Mekanı Olarak Dolmabahçe Camii: Dolmabahçe Sarayı’nın güney yönünde ve Boğaz’a paralel olarak konumlanmakta olan Dolmabahçe Cami, Sultan Abdülmecid’in annesi Bezmialem Valide Sultan tarafından yaptırılmış ve 1855’te kullanıma açılmıştır. Cami birbirine bağlı ancak farklı geometrilere sahip iki bölümden oluşmaktadır. Cami sahını 25x25mlik kare bir plana sahip ve Barok üslup özelliklerine uygun yapılmıştır. Hünkar Mahfili’ni içeren iki katlı olan diğer bölüm doğu-batı doğrultusunda yer almakta ve sahin bölümünün kuzey yönünde bulunmaktadır. bu bölümde neo-rönesans bir cephe düzenlenişinin tercih edildiği görülmektedir. Sultan tarafından kullanılacak olan bölümlerin cami ana mekanı dışında ek hacimler olarak tasarlanması Batur’a (1994) göre, sivil mimari karakter taşıyan erken örneklerden uzaklaşarak, bürokrasinin ve devlet protokolünün ağırlık kazandığı bir tören sürecine işaret eden resmi görünümlü bir tasarım anlayışına geçildiğini vurgulanmaktadır. Sultanın tebasına ulaşmak için Cuma Namazları’nı bir tören niteliğinde kullandığı söylenebilir. Saray yerleşim alanı içerisinde bulunan, ancak aynı zamanda da halkın kullanımına da açık olan bir alan olarak Dolmabahçe Cami’nin mevcudiyeti bu bağlamda çok önemlidir. Böylelikle, Dolmabahçe Cami saray yerleşimi içerisinde sayılan konumlanışı ve Sultan’ın düzenli katıldığı Cuma Namazları seromonileri ile sarayın halka “açılan” ve kamusal kavramını yoğun biçimde taşıyan yapılarından biridir.

G) Saray Tiyatrosu: operaya merakı olduğu bilinen Sultan Abdülmecid tarafından yaptırılan ve resmi açılışı 1859 yılında yapılan Dolmabahçe Sarayı Tiyatrosu’nda 28x14m. ebadında büyük bir salon ve bu salonun içerisinde harem kadınları için loca şeklinde bir ayrı bölüm bulunmaktadır. Tiyatronun resmi açılış gecesinde Naum Tiyatrosu’nun ekibi tarafından bir gösteri yapılmış ve bu gösteriye sultan, saltanat ailesi ve saray erkanının dışında devlet yönetiminde ileri gelen kadro ile eşleriyle davet edilen yabancı elçiler katılmıştır. Saltanat ailesinin kadın üyeleri kendilerine ait locada otururken gayrimüslim davetlilerin salonda eşleri ile birlikte oturdukları kaynaklarda geçmektedir (Umur, 1994). Tüm bu bilgilerin ışığında Dolmabahçe Saray Tiyatrosu’nun Dolmabahçe Saray Yerleşimi’ne ait yapılar arasında en kamusal içerikli birim olduğu söylenebilir. Modernleşme ideolojisinin vurgulanmasına adına Dolmabahçe Saray Yerleşimi içerisinde Saray Tiyatrosu gibi kullanılan bir yapıya yer verilmesi çok önemli ve etkilidir. 1863’te çıkan bir yangın sonucu yandıktan sonra tamir edilmeyen ve 1939’da yol düzenleme çalışmaları sırasında yıktırılan bu yapının tarih

sahnesinden silinmesi sarayın modernleşen ve halka “açılan” kimliğinin günümüze ulaşamamasından ötürü çok büyük kayıptır.

Şekil 4.37 1855’de Dolmabahçe Saray Tiyatrosu ve Dolmabahçe Camisi (Çelikkölersoy, 1984).

Şekil 4.38 Dolmabahçe Saray Tiyatrosu’nun içini gösteren gravür, L’Illustration Journal Universelle, 25 Haziran 1859 (aktaran Öner, 1984).

H) Bir Üretim Mekanı Hereke Dokumhanesi:

Hereke Dokumhanesi, Dolmabahçe Sarayı için gerekli olan büyük ebatlı ve lüks halıların üretiminin sağlanması için yaptırılmıştır. Dolmabahçe Saray Yerleşimi’nde sarayın bu ve benzeri ihtiyaçlarına yönelik üretim yapan kurumların bulunması bir tür kamusal “açıklığa” işaret etmektedir denilebilir. 1849’da çalışmaya başlayan bu fabrika Hazine-I Hassa Nezaretince yönetilmektedir (Cezar, 1995; Yumrukçağlar, 1996).

Şekil 4.39 Hereke Dokumhanesi, Dolmabahçe Sarayı (1996).

I) Servis Mekanları: Dolmabahçe Saray mutfakları olan **Matbah-ı Amire** günümüzde küçük ayrıntılar dışında cephelerindeki orijinaliteyi ve orjinal işlevini yitirmiştir. Halen Devlet Malzeme Ofisi olarak kullanılmaktadır. Ayrıca deprem sırasında kullanılmak üzere yaptırılan **Hareket Köşkleri**, günümüze ulaşmayan saray kayıkhanesi olan **Hamlahane** ve saray ahırlarını içeren **Istabl-ı Amire** de sarayın servis mekanlarındandır.

Şekil 4.40 1855'te Istabl-ı Amire, Dolmabahçe Sarayı (Çelikköylü, 1983).

Şekil 4.41 1855'te Hamlahane binası, Dolmabahçe Sarayı (Nur Urfalıoğlu Arşivi).

Dolmabahçe Sarayı'na çeşitli şekillerde servis hizmeti veren mekanların ana saray binasını içeren bahçe dışında bulunması, önceki dönemlerdeki örneklerden farklı olarak şehir dokusuna katılan birer lokasyona sahip olmaları, yine sarayın halka açılan kimliğini sergilemektedir. Aynı zamanda bu dışarıya “açılış” bir taraftan söz edilen saray birimlerinin, saraya hizmet veren birer devlet dairesi gibi algılanarak kamusalıştığını göstermektedir. Bu bağlamda, ana saray bölümünde (neredeyse) tamamen sultan ve saltanın evi kimliği vurgulanmaktadır.

4.3.2 Yeni Politik İşlevlerin Sarayda Odaklanması

Sosyo-ekonomik ve siyasi sıkıntılarla geçen 19.yy.ın ikinci yarısında Osmanlı yönetiminde tekrar “merkeziyetçiliğin” II.Abdülhamid iktidarı ile gündeme geldiği görülmektedir. Yönetimdeki bu bakış açısı değişimine paralel olarak, adeta “merkeziyetçiliğin” mekanda vurgulanmasının bir sonucu olarak II.Abdülhamid'in yeni bir saray yaptırdığı görülmektedir. Bu bağlamda yaptırılan ve Avrupa merkezli mekansal değişimin etkilerinin görüldüğü Osmanlı Son Dönem Saray Mimarisi'nin ikinci örneği olan **Yıldız Saray Yerleşkesi**, aynı zamanda kronolojik olarak da Osmanlı Sarayları'nın sonuncusudur.

Yıldız Saray Yerleşkesi, Beşiktaş ile Ortaköy arasında, sahilden başlayarak kuzeybatı yönünde bütün bir yamacı kaplayan, Boğaziçi'ne ve Topkapı Sarayı silüetine hakim bir tepe üzerinde, yaklaşık 500.000 m² yüzölçümü olan koruluk ve bağlık arazi içerisinde yerleşmiş saraylar, köşkler, yönetim, koruma servis yapıları ve parklar bütününden oluşmaktadır (Batur, 1982; 1985; 1994).

Şekil 4.42 Yıldız Sarayı Yerleşimi'nden Topkapı Sarayı'na bakış.

Çok parçalı ve çeşitli fonksiyonlara sahip yapılardan oluşan bu kompleks için Batur (1994) “imperial kompleks” isimlendirilmesini kullanmaktadır. Günümüze ulaşan orijinal haritalar incelenirse Yıldız Sarayı’nın ne derece büyük bir alanı kapladığı ve bu büyük alan içerisinde “saraylaşma” kavramından çok içerdiği farklı fonksiyonlara sahip yapılardan ötürü “kentleşme” kavramına yakın durduğu görülmektedir (Bknz. Şekil 4.43)*. Sarayın haritada üzerindeki kapsamı bir “yerleşimden” çok bir “yerleşke” izlenimi vermektedir*. Bu nedenle Yıldız Sarayı tez dahilinde Yıldız Saray Yerleşkesi olarak anılmaktadır. Bu alanın İstanbul’un kentsel gelişme eğilimlerine paralel olarak bir tarihi bulunmaktadır. Bizans döneminde ormanlık arazi olduğu bilinen bu alan Batur’a (1994) göre, I.Süleyman (1520-1566) döneminden itibaren avlanma alanı olarak kullanılan Civan Kapucıbaşı Bahçesi ve Kazancıoğlu Bahçesi isimlerini taşıyan Beşiktaş’ın bahçe ve korulukları kapsamaktadır. Yine kaynaklara göre, bu bahçeler I.Ahmed (1603-1617) döneminde hadaik-i hassa (sultanın bahçeleri) arasına katılmıştır. Kimi kaynakta, Beşiktaş Tepesi olarak da adlandırılan bu alanda görülen ilk yapılaşmanın I.Ahmed döneminde yaptırıldığı geçmektedir. Sultan I. Ahmed’in burada yaptırdığı küçük bir köşkten sonra, bu bölge IV.Murad’ın (1623-1640) ilgisini çekmiş ve bu alan gezme ve avlanma amacıyla kullanılmıştır.

Şekil 4.43 Yıldız Saray Yerleşkesi (Atatürk Kitaplığı İstanbul Bölümü).

* Bu harita arşivde bulunan C13-1,C13-2,C13-3,C13-4,C14-1,C14-2,D13-1,D13-2,D13-3,D13-4,D14-1,D14-2,D14-3,D14-4,D15-3, E13-1,E13-2,E13-3,E13-4,E14-1,E14-2,E14-3,E14-4,E15-4 kod numaralı paftaların birleştirilmesi ile oluşturulmuştur.

* Yukarıda sayılan sebeplerden ötürü, bu saray için **Yıldız Saray Yerleşkesi** isimlendirilmesinin kullanılması tez dahilinde tercih edilmektedir.

Burada bulunan küçük köşkün, IV.Murad tarafından kızı Kaya Sultan'a armağan edildiği bilinmektedir (Batur, 1994; Dişbudak, 1990). III.Selim döneminde de ilgi çekmeyi sürdüren Yıldız ve çevresinde sultan, annesi Mihrişah Valide Sultan için Yıldız adıyla tanınan ve yıldız biçiminde bir kasır yaptırmış, daha sonra bu alan da Yıldız olarak anılmaya başlanmıştır. Bugün iç bahçede bulunan bir çeşme, bu dönemden kalan tek mimari örnektir (Batur, 1982;1985; 1994). Sultan II.Mahmud (1808-1839), yeni kurduğu "Asakir-i Muhammediye" adlı ordunun talimlerini izlemek üzere Yıldız'a küçük bir köşk yaptırmıştır. Sultan Abdülmecid'in (1839-1861) ise buradaki yapıları yıktırdığı ve annesi Bezm-i Alem Valide Sultan için "Kasr-ı Dilküşa" adını verdiği, tepenin Boğaziçi manzarasını gören en hakim noktasına yeni bir kasır yaptırdığı bilinmektedir (Batur, 1982,1985; Atasoy, 1982; Pilehvarian, 1998).

Şekil 4.44 Hünkar Kasrı

Şekil 4.45 Hünkar Kasrı

Şekil 4.46 Hünkar Kasrı

Yüksek ihtimalle, II.Abdülhamid dönemine ait olduğu bilinen Hünkar Kasrı sarayın prestij noktası olarak, sultanın geçmişe olan bağlarının temsili bir simgesi olmak adına ve Topkapı Sarayı'nı da gören Kasr-ı Dilküşa'nın yerine ve hatta Kasr-ı Dilküşa onartılıp ve büyütülerek yapılmıştır denilebilir. Kasrın giriş bölümü dış cephe ve anıtsal merdivenli bölüm arasında kalmaktadır. Burada, anıtsal merdivenli bölüme geçmeden önce Abdülmecid dönemi'ne ait olduğu düşünülen ve kalın duvar kesiti ve düzenlenişinden ötürü bir dış cephe izlenimi veren, ancak Hünkar Kasrı içerisinde sadece ayırıcı bir göreve sahip üzerinde pencereler olan duvar bulunmaktadır (Bknz.Şekil 4.45). Bu kasrın günümüze ulaşan kitabesi üzerinde şair Ziver Paşa'nın bir şiiri bulunmaktadır (Kara Pilehvarian, 1998).

Abdülmecid döneminde varlığını gözlediğimiz bu yoğun ilginin Abdülaziz döneminde de devam ettiği görülmektedir. Bu dönemde sadece buradaki yapıları yenilenmemiş, aynı

zamanda da, yeni köşk ve kasırlar da yaptırılmıştır. Hatta, Beşiktaş- Ortaköy caddesi üzerinde günümüzde halen varolan kemerli köprünün yapılmasıyla Yıldız Bahçeleri, Çırağan Sarayı ve dolayısıyla Boğaziçi kıyılarına bağlanmıştır (Batur, 1982,1985; Atasoy, 1982).

II.Abdülhamid'in, amcası Abdülaziz ve ağabeyi V.Murad'ın tahtan indirilişlerinin kötü anılarını taşıdığı ve bunun etkileri ile Dolmabahçe Sarayı'nı denizden ve karadan gelecek saldırılara açık ve güvensiz gördüğü sanılmaktadır. Bu bağlamda kaynaklarda II.Abdülhamid'in saray yerleşimi için kıyılardan uzak bir noktada yer seçtiği geçmektedir (Atasoy, 2000; Esemeli, 2002). Batur (1994) ise, bu dönemde Boğaziçi kıyılarında bulunan Dolmabahçe Sarayı ve Çırağan Sarayı'nın varlığının ve bu sarayların yeni oluşlarının bu güzergahta büyük boyutlu saray yapımını gereksiz kıldığını savunmaktadır. Ayrıca, Yıldız Saray Yerleşkesi'nin yapımı sırasında yukarıda bahsedilen sarayların büyük boyutlu saray binalarına sahip oluşlarının tekrar benzeri bir yapılaşma yoluna gidilmesini gereksiz kıldığını ve buna karşılık köşk ve pavyon biçimindeki küçük boyutlu yapılaşmayı teşvik ettiğini de eklemektedir (Batur, 1994). İmparatorluğun son yıllarındaki ekonomik ve siyasi koşulların yapım etkinliklerini etkileyebileceği ve bu bağlamda da ihtişamdaki belli ölçüde uzak ve zamana yayılmış bir süreç içerisinde ayrı ayrı birimlerin yapılmasının daha etkili sonuç verebileceği açık gözükmektedir. Sonuç itibariyle, Yıldız Saray Yerleşkesi'nde Topkapı Sarayı'nı anımsatan bir yapım modeli ve yerleşim durumu söz konusudur.

II.Abdülhamid tahta çıkışından kısa bir süre sonra Mabeyn Ferik-i (askeri kolordu kumandanı) Sait Paşa'nın anılarından, 7 Nisan 1877 tarihinde saray erkanı ile Beşiktaş Sarayı'ndan *nakl-i hümayun* yaparak, Yıldız Kasrı Hümayunu'na, Yıldız Sarayı Hümayunu'nu adını vererek geçtikleri anlaşılmaktadır (Batur, 1982;1985; Atasoy, 1982). Yine, bu anılardan, Mabeyn Ferik-i Sait Paşa'nın harem duvarının arkasında bulunan bağ içinde bir odada kaldığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, Klasik Osmanlı Saray kullanım şeması hakim Topkapı Sarayı'nda Sultan ve üst rütbeli saray erkanı aynı avlu içerisinde yaşarken, Yıldız Saray Yerleşkesi'nde Sultan'ın harem içerisinde bir kasırda ve saray erkanının da bu noktaya yakın, ancak, duvarlarla ayrılmış farklı bir avluda yaşadığı söylenebilir.

Zaman zaman yıkılan ve yanan ve yeniden yapılanlarla Batur'a (1994) göre Yıldız Saray Yerleşkesi'nde bulunan köşk ve kasırların sayısı Abdülaziz dönemi ve II.Abdülhamid dönemi içerisinde 100'e yaklaşmıştır. Özellikle Çırağan Sarayı'nın arka kısmında saray arazisinde bulunan vadi park olarak ayrılmış ve arazinin kuzey-batı kısmı yapılaşma için seçilmiştir. Bu yapıların kuzey-güney doğrultusunda eksen alan ve art arda birbirine yakın aralıklarla arazinin

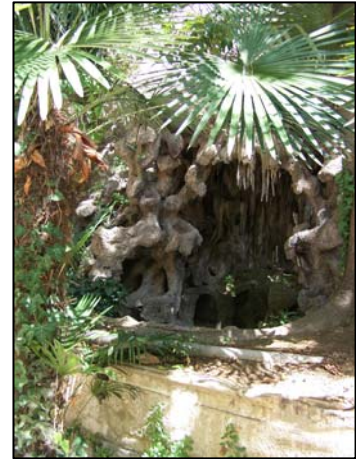
eğim çizgilerini izleyen bir yerleşme düzeninde kurgulandığı görülmektedir. Yalnızca birkaç yapı bu doğrultuya dik olarak doğu-batı ekseninde konumlanmaktadır. Yerleşke içerisinde bulunan yapıların birbirleriyle ilişkilerinde geometri ve akslarının uyumuna bakılmaksızın spontan bir biçimde konumlandırıldıkları söylenebilir. Bu sebeple yapılar arasında bir tür sokak dokusu olduğu haritalardan açıkça okunabilmektedir (Bknz.Şekil 4.43). Eğimli arazinin kot farklılıklarından doğan noktalarda kent içi localarını andıran düzenlemeler yapılmıştır (Bknz. Şekil 4.43). Bu noktalarda yapıları birbirlerine bağlayan mekanların altlarında kalan, kot farklılığından kaynaklanan doğal yükseltilerin tonozlu geçitlere çevrildiği ve yapılara eklenen pavyonların girinti ve çıkıntılarıyla oluşan teraslar yapıldığı görülmektedir (Bknz. Şekil 4.48, 4.49, 4.50, 4.51, 4.52, 4.53). Ayrıca yerleşke içerisinde kaskat ve havuzlarda bulunmaktadır. Bu doku Yıldız Saray Yerleşkesi'ne kendine özgü kentsel bir yerleşim olma özelliği katmaktadır.

Şekil 4.47 Tonozlukaskatlardan bir örnek (2006).

Şekil 4.48 Tonozlukaskatlardan bir örnek* (2006).

Şekil 4.49 Tonozlukaskatlardan bir örnek (2006).

* Muhtemelen kot farklılığından yararlanarak yapılan tonozlu kaskatlardan bir örneğin bulunduğu bu mekan geçirdiği onarımlarda orjinalliğini yitirmiştir.

Şekil 4.50 Günümüze ulaşan kaskatlardan bir örnek.

Şekil 4.51 Günümüze ulaşan kaskatlardan bir örnek.

Şekil 4.52 Günümüze ulaşan kaskatlı havuzlardan bir örnek.

Bu yerleşimde bulunan yapılar birbirlerinden üslup ve biçim olarak çok farklıdır. Ayrıca burada bulunan çok ve çeşitli işlevler, hemen hemen her işleve, her kişiye veya gruba ayrı bir köşk veya pavyon ayrılması ve yapımına başlanan demiryolu projesi (Batur,1994) nedeni ile Yıldız Saray Yerleşkesi döneminin belkide dünya üzerindeki tüm saray yerleşimlerinden çok daha farklı ve iddialı bir noktada durmaktadır. O yıllarda yaygın eğilime uyarak mimarlık eğitimini Paris'te görmüş ve Avrupalı mimarlar eliyle biçimlenmiş Osmanlı mimarları olan Balyanlar, ünlü İtalyan mimarlar Vallaury ve Raimondo d'Aranco, Doğu mimarlığını incelemek üzere İstanbul'a gelen Jachmund, Seraskerlik Sermimarı Aznavuryan Ohannes, Bethier, François, Yanko, Nikoli, Dikran, Vasilaki gibi mimar, mühendis ve kalfalar saray yapılarının oluşmasında çalışmışlardır (Batur, 1982; Sözen, 1990). II.Abdülhamid'in döneminde kısa bir süre içerisinde Yıldız Saray Yerleşkesi yaklaşık 12.000 kişinin yaşadığı ve bünyesinde barındırdığı kütüphane, müze, marangozhane, tamirhane, fabrika, tiyatro, fırınlar,

mutfaklar vb. çeşitli mekanlar, kendisini dört yönde saran birçok kışla ve karakollar ile yine saray alanına yakın Yıldız Hamidiye Camisinin'den başlayarak, içine Şeyh Zafir türbe ve camisini içeren “inanç alanı” ile “şehir içinde kendi kendisine yeten bir küçük şehir” kimliği kazanmıştır. İhtiyaç duyulan tüm gereksinimler saray alanı içerisinde çözümlenmektedir. Bu bağlamda, Topkapı Sarayı'nın kullanımına yakın ancak ölçek olarak onu aşan bir “çözüm lülük” durumu hakimdir. Çevresindeki kışlalar ve orduya bağlı Hassa Tümeni'nin 15.000 askeri ile de saray çekirdeği tampon bir “koruma alanı” olan koruluk ile sarılmaktadır. Saray çekirdeği fonksiyonel olarak ayrımlanmış çeşitli alanlardan oluşmaktadır. Temelde, Topkapı Sarayı'na benzer Harem, Birun ve Enderun Avluları bulunmakla birlikte, bu avlulardan Harem Avlusu'nun, çok geniş olduğu ve kendi içinde alt kullanım fonksiyonlarına ayrıldığı, Birun Avlusu'nun ise avlu boyutundan ziyade “bir yaklaşım alanı” niteliği ve Enderun Avlusu'nun da “saray büroları” niteliği taşıdığı görülmektedir. Yıldız Saray Yerleşkesi'nin çevresinde bulunan koruma amaçlı kışla ve karakol binaları haricindeki yapıların neredeyse arada boşluk kalmaksızın kalın ve yüksek duvarlarla çevrelendiği görülmektedir. Bu planlama, tamamiyle denize açık olan Dolmabahçe Sarayı'nın özgün planlamasının tersine daha gelenekselci ve ortaçağcıl bir sisteme referans vermektedir. Bu bağlamda da, buradaki planlamanın Topkapı Sarayı'ndakine yakınlığından söz edilebilir. Bu bağlamda Topkapı Sarayı'nın planlamasına benzerlikler gösterirken Yıldız Saray Yerleşkesi'nde bulunan duvarlarla çevrili sistem ve genel planlama ilkeleri aslında Topkapı Sarayı'ndakinden çok farklıdır. Bu farklılıkları anlamak adına, Yıldız Saray Yerleşkesi'nin planlamasının ne derece kamusal açıklıkları içerdiğinin yerleşimde bulunan mekanlar bazında incelenmesi doğru olacaktır. Burada bulunan fiziki mekanlar yedi ana grup ve bunların alt gruplarına ayrılabilir. Bu ayrımlanmada Topkapı Sarayı ile klasik plan şemasına ulaşan Osmanlı Saray Sistemi'nden en önemli farklılık, Topkapı Sarayı'nda avlu ölçeğinde olan fonksiyon dağılımının, Yıldız Saray Yerleşkesi'nde bazı noktalarda bina ve bazı örneklerde ise bina içi mekanlar ölçeğine indirgenmiş olmasıdır. Bu bağlamda, Yıldız Saray Yerleşkesi'ne ait mekanlar hakkında fonksiyonel bir ayırım yapmak oldukça karmaşıklık taşımaktadır. Bu noktada Tahsin Paşa'nın (1921) hatıraları şüphesiz en önemli kaynaklardan biridir. Onun hatıratında (1921), II.Abdülhamid döneminde, Yıldız Sarayı Birun Bölümü'ne ait ana teşkilatı iki bölümden oluştuğu geçmektedir. Bu bölümler; **a)** Resmi Teşkilat ve **b)** Hususi (Özel) Teşkilat'tır. Bilgin'e (1993) göre saray teşkilatları arasında bir de **c)** Askeri Teşkilat bulunmaktadır.

Bu bağlamda, Yıldız Saray Yerleşkesi'ne ait teşkilata dahil dairelerin ayırımı şu şekildedir:

a) Resmi teşkilat: Resmi teşkilat doğrudan doğruya haberleşme (muhaberat) ve resmi kayıtlar ve yazı işleri (muamelâtı resmîye) ile ilgilenen dairelerden oluşmaktadır. Resmi teşkilata ait daireler şunlardır:

a.1) Mabeyin Müşürlüğü Dairesi, **a.2)** Başkitabet Dairesi, **a.3)** Mabeyinci Beyler Dairesi, **a.4)** Teşrifat Nazırlığı Daîresi, **a.5)** Teftişi Askeri Komisyonu, **a.6)** Maiyeti Seniyye Erkânı Harbiyesi, **a.7)** Yaverler Daîresi, **a.8)** İzzet Paşa Dairesi, **a.9)** Derviş Paşa Daîresi, **a.10)** Şakir Paşa Dairesi, **a.11)** Kamphoner Paşa Dairesi, **a.12)** Aleksandır Kara Todori Paşa Dairesi, **a.13)** Mütercim Nişan Efendî Dairesi, **a.14)** Hususi Şifre Daîresi, **a.15)** Mabeyin Mütercimleri Dairesi (Tahsin, 1921).

a.1) Mabeyin Müşürlüğü Dairesi: Gazi Osman Paşa'ya ait olan bu daire bir bakımdan Saray Nazırlığı görevi taşımaktadır. Bu daire sultana sunulan arzuhalleri ait oldukları Nezaretlere havale ve irsale etmektedir. Nezaretlere, birer kapalı zarf içinde gönderilen arzuhallerin zarfının üzerine “Maruzatı Rikabiye* Dairesi'ne” açıklamasının olduğu bir mühür basılmaktadır. Tahsin Paşa'nın (1921:19) hatıralarından, Gazi Osman Paşa'nın ne derece önemli bir rütbede olduğu Cuma Selamlıkları'na ve Bayram Alayları'na giderken arabada Sultan II.Abdülhamid'in karşısında oturduğundan anlaşılmaktadır. Gazi Osman Paşa'nın vefatından sonra sözü geçen merasimlere Sultan, Şehzade Burhaneddin Efendi ve Serasker Paşa ile katılmaya başlamıştır.

Tahsin Paşa (1921), Gazi Osman Paşa'nın ve dolayısıyla onun temsil ettiği bu dairenin bir başka görevinin ise Muayede Alayları'nda tahtın yanında bulunup sancağı tutmak olduğundan bahsetmektedir. Bu noktada Tahsin Paşa (1921), “Sultan Abdülhamid'in hükümran olduğu devirde onun teveccüh ve iltifatına nail olmak, ondan rütbe veya nişan veya atıye koparmanın” zorluğundan bahsetmektedir. Bu bağlamda saray dairelerinde görevli olanların ne derece önemli mevkilerde buldukları anlaşılmaktadır.

a.2) Başkitabet Dairesi: Mabeyn Başkatibi'nin yönetimi ve başkanlığı (idare ve riyaseti) altında bulunan bu dairede 20 kadar katipten ve Yıldız Saray Yerleşkesi içerisinde resmen görevli ve Devlet Salnamesi'nde kayıtlı olan memurlardan oluşmaktadır. Bu dairenin görevi sultan ile resmi daireler (Devair-i Resmîye) arasındaki ilişkiyi sağlamaktır. Resmi belgelerin ve hususi tezkerelerin kayıt tutulduğu ve daha sonra sultana sunulduğu bir ön-büro niteliği taşımaktadır. Tahsin Paşa'ya (1921) göre, burada yapılan işlerin öneminden ötürü Mekteb-i

* Maruzatı Rikabiye: Sultan Cuma Selamlığı'na ve Bayram Alaylarına giderken Rikab-ı Hümayun'a takdim olunan arzuhaller demektir (Tahsin, 1921).

Mülkiye'nin birincileri bu daire için seçilerek alınmaktadır. Yine Tahsin Paşa'ya (1921) göre, bu daire gece-gündüz çalışmakta ve her gece 10 katip nöbetçi olarak kalmakta ve sultana gelen şifreli yazışmalar hakkında da çalışmaktadırlar.

a.3) Mabeyinci Beyler Dairesi: Tahsin Paşa'ya (1921) göre, Baş Mabeynci, İkinci Mabeynci ve diğer Mabeyinci Beylerden oluşan Mabeynci Beyler Dairesi, buraya gelen vezirlerin, elçilerin ve diğer devlet erkanının dilekçelerini almak ve ilgili yerlere iletmektir.

a.4) Teşrifat Nazırlığı Daîresi: Teşrifat Nazırı'na bağlı protokollarla ilgilenen dairedir.

Sultanın elçilerle olan ilişkilerinde ve diğer yabancı dillerdeki belgelerin tercümelerinde görevli olan **Tercüman-ı Divan-ı Hümayun**'dan oluşmaktadır. Bu daireye bağlı bulunan tercümanlar sultanın elçilerle olan görüşmelerinde tercümanlık yaptıkları gibi aynı zamanda da bu görüşmeleri kayıt altına almaktadırlar. Görüşmelerden hemen sonra ilgili kıyafatlar sultana sunulmaktadır.

a.5) Teftişi Askeri Komisyonu: Yunan Savaşı sırasında savaş hakkındaki gelişmelerin saraydan takip edilebilmesi ve yönlendirilebilmesi için kurulan bu dairenin yöneticisinin Sultan II.Abdülhamid ve ikinci başkanının ise Gazi Muhtar Paşa olduğu ve bu dairede 43 asli ile 6 fahri devlet erkanının görev aldığı Tahsin Paşa'nın (1921) hatıralarından anlaşılmaktadır. Yine bu hatıralardan, sarayda Komisyon-u Askeri adı ile kurulan ve Çit Köşkü'nde toplanan bir heyetin varlığı ve bu heyetin Teftişi Askeri Komisyonu'nun aldığı kararların raporlarını tuttuğu anlaşılmaktadır (Tahsin, 1921).

a.6) Maiyeti Seniyye Erkânı Harbiyesi: Balkan Devletleri hakkında askeri kararlar ile ilgili çalışan ve planlar yapan ve ilgili raporları Sultan II.Abdülhamid'e ileten dairedir.

a.7) Yaverler Daîresi: Sultan II. Abdülhamid'e bağlı bulunan ve bu dairede çalışan yaverler üçe ayrılmaktadır: **a)** Yaveri Ekrem, **b)** Yaveri Has, **c)** Diğer Yaverler. Genel olarak iradelerin yazımı, sadrazama, şeyhülislama, seraskere ve nazırlığa gidecek tezkerelerin dağıtımından sorumlu olan dairedir (Tahsin, 1921).

a.8) İzzet Paşa Dairesi: İkinci katip ve Mabeynci olan İzzet Paşa'nın adı ile anılan bu daire Hicaz Demiryolları ve maliye ile ilgili iki ana konudan sorumlu olup ayrıca İngiltere ile ilgili konular hakkında da raporlar tutmaktadır (Tahsin, 1921).

a.9) Derviş Paşa Daîresi: Bu daire Arnavutluk hakkındaki bilgileri izlemekte ve gelişmeler karşısında planlar yaparak Sultan II.Abdülhamid'e sunmaktadır (Tahsin, 1921).

a.10) Şakir Paşa Dairesi: Daire adından da anlaşılacağı üzere Şakir Paşa'ya ait bir dairedir,

ancak Tahsin Paşa hatıraları arasında her ne kadar bu dairenin ismi geçse de bu dairenin işleyişine ait herhangi bir açıklama bulunmamaktadır. Döneminde diğer önemli paşaların isimleri ile anılan daireler gibi bu dairenin de Sultan II.Abdülhamid'e bağlı olarak devlet politikası üzerinde çalıştığını söylemek bu bağlamda yanlış olmayacaktır.

a.11) Kamphoner Paşa Dairesi: Sultan II.Abdülhamid tarafından askeriye düzenlemesi için getirilen Yaveri Ekrem Kamphoner Paşa'ya ait olan ve askeri ilerleme ve düzen için nelerin yapılması gerekliliğine yönelik subayların çalıştığı bir dairedir. Bu daire de II.Abdülhamid'in kendisi ile direkt ilişkisi olan dairelerden biridir (Tahsin, 1921).

a.12) Aleksandır Kara Todori Paşa Dairesi: Berlin Kongresi'nde Türkiye Ermeni Piskoposu (murahhasa) titri ile bulunmuş ve Hariciye Nazırlığı yapmış olan Aleksandır Kara Todori Paşa'ya ait olan dairedir. Sultan II. Abdülhamid'in bu paşaya çok güvendiği ve özel bazı Fransızca belgeleri ona tercüme ettirdiği yine Tahsin Paşa'nın (1921) hatıralarında geçmektedir.

a.13) Mütercim Nişan Efendî Dairesi: Bab-ı Ali kökenli ve Ermeni asıllı olan Mütercüman Nişan Efendi'nin hergün Sultan II.Abdülhamid'e günlük yabancı dildeki gazeteleri, sultanı ilgilendiren makale ve fıkraları okuduğu ve gelen telgrafları tercüme ettiği yine Tahsin Paşa'nın (1921) hatıralarından anlaşılmaktadır.

a.14) Hususi Şifre Daîresi: Sultan II.Abdülhamid'e ait odanın hemen yanında yer alan bu daire Mabeyn Baş Katibi'ne il ve elçiliklerin gönderdiği resmi şifreli yazışmaları gece-gündüz takip etmektedir. Ayrıca devleti sarayda toplamak ve her taraftan haber alan bir istihbarat ve kontrol mekanizmasıdır. Şifreler ile ilgili çalışan bu dairenin işleyişinin kayıt altında tutulmadığı ve sultana özel çalışan bir daire olduğu yine Tahsin Paşa'nın (1921) hatıralarından anlaşılmaktadır.

a.15) Mabeyn Mütercimleri Dairesi: Sultan II.Abdülhamid için roman tercüme eden dairedir (Tahsin, 1921).

b) Hususi (Özel) Teşkilât: Hususi Teşkilât doğrudan sultanın özel işlerine bakan dairelerden oluşmaktadır. Hususi Teşkilât'a ait olan daireler **1) Esvapçıbaşılık, 2) Seccadecibaşılık, 3) İbriktarbaşılık, 4) Tütüncübaşılık, 5) Kahvecibaşılık, 6) Kilercibaşılık, 7) Kitapçıbaşılıktır.** Bunlar isimlerinden de anlaşılacağı gibi, sultanın hususi hizmetleriyle ilgilenmektedir. Bu dairelerde bulunan kimselerin teşrifat içerisindeki mevkileri ve devlet salnamesinde isimleri bulunmamaktadır. Esasen bu hizmette bulunanlar, Hünkârın şehzadelik yıllarından beri hizmetinde bulunmuş ve uzun yıllar sonucu özel bir güven kazanmış kişilerdir (Tahsin,1921).

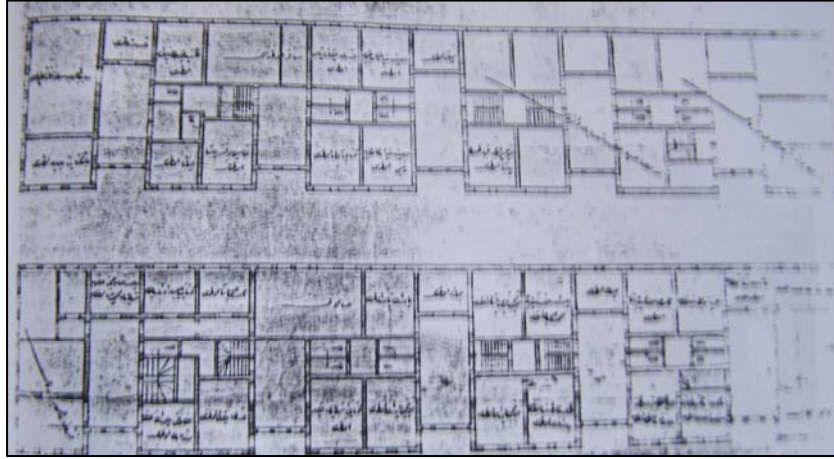
c) Askeri Teşkilat: Yıldız Saray Yerleşkesi'ni saran kışla, karakol ve diğer askeri dairelerdir.

Yukarıda geçen teşkilatlanma yapısı ve Yıldız Saray Yerleşkesi'nin bilinen mekanları göz önüne alınarak burada bulunan mekanların fonksiyonel ayrımı şu şekilde yapılabilir:

A) Devlet İşlerine Ayrılan Bürokratik Mekanlar, **B)** Saltanata Ait Mekanlar, **C)** Saraya Bağlı Bulunan Birimler, **D)** Prestij Mekanları, **E)** Yıldız Saat Kulesi, **F)** İnanç Alanı, **G)** Bir Üretim Mekanı Olarak Yıldız Çini Fabrikası, **H)** Servis Mekanları.

A) Devlet İşlerine Ayrılan Bürokratik Mekanlar: Sarayın yönetime yönelik olarak ofisiyal nitelikte kullanılan mekanlarını içeren alandır.

A.1) Başkitabet Dairesi (Agavat Dairesi): Bilgin (1993), İÜ Genel Kütüphanesi'nde bulunan "Yıldız'da Başkitabet Dairesi'nin Planı'na" dayanarak, Tahsin Paşa'nın (1931) hatıralarında da geçen **a.2)** Başkitabet Dairesi, **a.4)** Teşrifat Nazırlığı Dairesi, **a.6)** Maiyeti Seniyye Erkânı Harbiyesi'nin ve **a.11)** Kamphoner Paşa Dairesi'nin diğer bir takım yardımcı mekanlarla birlikte Agavat Dairesi*'nin içinde bulunduğunu aktarmaktadır (Bknz. Şekil 4.3.1. Agavat Dairesi'nin iki kat planı).

Şekil 4.53 Başkitabet Dairesi (Agavat Dairesi) (Bilgin, 1993).

A.2) Büyük Mabeyn: Yukarıda Resmi Teşkilat'a ait olarak geçen dairelerden **a.3)** Mabeyinci Beyler Dairesi de Büyük Mabeyn binasını referans veriyor gözükmemektedir. Bilgin'in (1993)

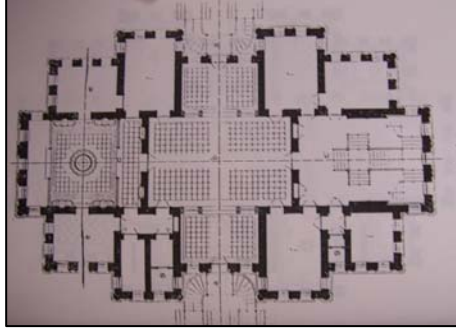
* Bu yapının ne zaman Agavat Dairesi olarak isimlendirildiği bilinmemektedir. Ancak Agavat, ağalar demek olduğu için bu dairenin dış hizmet görevlilerini içerdiği düşünülebilir.

söz ettiği planda bulunmayan ancak Tahsin Paşa'nın (1931:21-21) hatıralarında geçen **a.1)** Mabeyin Müşürlüğü Dairesi, **a.5)** Teftişi Askeri Komisyonu, **a.8)** İzzet Paşa Dairesi, **a.9)** Derviş Paşa Daifresi, **a.10)**Şakir Paşa Dairesi, **a.12)** Aleksandır Kara Todori Paşa ve **a.14)** Hususi Şifre Daifresi'nin ise Büyük Mabeyn'de bulunma olasılıkları yüksektir (Bknz.Şekil 4.3.2.Büyük Mabeyn'in iki kat planı).

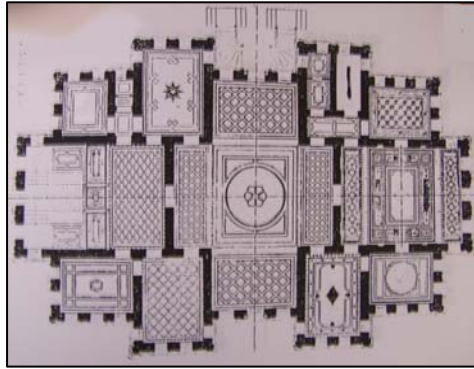
Bu yıllarda önemli bir yapılar topluluğu durumuna gelmeye başlayan Yıldız Saray Yerleşkesi'nin, Abdülaziz tarafından 1866 yılında yaptırılan ve sonraları kimi değişikliklere uğrayan yapılarından biri de **Büyük Mabeyn Köşkü**'dür. Büyük olasılıkla III. Selim dönemine ait bir köşkün yerine yaptırılan Büyük Mabeyn'in mimarları, Sarkis ve Agop Balyan'dır. 30x45m. boyutlarında mermerden üç katlı inşa edilen yapı, tepenin en yüksek noktasında yer almaktadır ve geleneksel Türk Evi plan tipi örnek alınarak yapılmıştır (Batur, 1982, 1985) (Atasoy, 1982). Sultan Abdülaziz döneminden bazı değişikliklere uğrayarak da olsa günümüze gelebilen tek yapı Büyük Mabeyn değildir. Malta ve adır Köşkleri de bu yıllarda yapılmış ve II.Abdülhamid'in sultanlığı (1876-1909) döneminde çeşitli değişiklikler geçirmişlerdir.

Tahsin Paşa'nın (1921) hatıralarında **Mabeynciler Dairesi** olarak geçen dairenin, **Büyük Mabeyn** olduğunu ve bu dairede bir Baş Mabeynci, bir İkinci Mabeynci ve Mabeynci Beyler bulunduğu anlaşılmaktadır. yukarıda da geçtiği gibi, bu dairenin görevi buraya gelen vekil (vükela), vezir (vüzere) ve diğer devlet erkanını ilgilendiren belgelerin ilgili yerlere ulaştırılmasıdır. Ayrıca bu daire saraya resmi ve hususi işleri için gelen dilekçeler ile ilgilenmektedir. Yıldız Saray Yerleşkesi'nde bulunan **Merasim Dairesi**'nin üst katında Baş Mabeynci odası ve İkinci Mabeynci odası bulunmaktadır. Diğer Mabeynci Beyler'in odaları ise ikinci katta bulunmaktadır. Mabeynci Beyler değişimli olarak sarayda kalmakta ve nöbetçi oldukları geceyi de odalarında geçirmektedirler. Ayrıca sözü geçen Merasim Dairesi'nde Meclisi Vükela ve bazen de Sadrazam yönetiminde birkaç nazırdan kurulan Encümen-i Vükela'nın da bu oda da toplandığı yine Tahsin Paşa'nın (1921) hatıralarından anlaşılmaktadır. Ayrıca sözü geçen hatıralardan devlet erkanının ileri gelenlerinin öğlen yemeğini -öğleden evvel toplantı olduğu takdirde- toplantıdan sonra Merasim Dairesi'nde yediği anlaşılmaktadır (Tahsin, 1921). Topkapı Sarayı'nda Divan-ı Hümayun toplandıktan sonra yenilen öğlen yemeklerinin olduğu bilinmektedir. Dolmabahçe Sarayı'nda ise benzer bir divan toplantısı olmadığından, bunu takip eden öğle yemeği seromonisi de söz konusu değildir. Bu bağlamda Yıldız Saray Yerleşkesi'nde düzenlenen bu toplantılardan sonra gündeme gelen öğle yemekleri seromonilerinin mevcudiyeti dönem politikasının anlaşılması

adına ilgi çekicidir. Bu durum, Sultan II.Abdülhamid'in yönetiminde olduğu dönemde imparatorluğun yaşadığı savaş ve dış devletlerle yapılan gerilimli anlaşmaların mevcudiyeti sonucu yönetim politikasının klasik dönemde olduğu gibi direkt sultan merkezli ortaya koyulduğu gerçeğini vurgulamaktadır.

Şekil 4.54 Büyük Mabeyn Zemin Kat Planı (Bilgin, 1993).

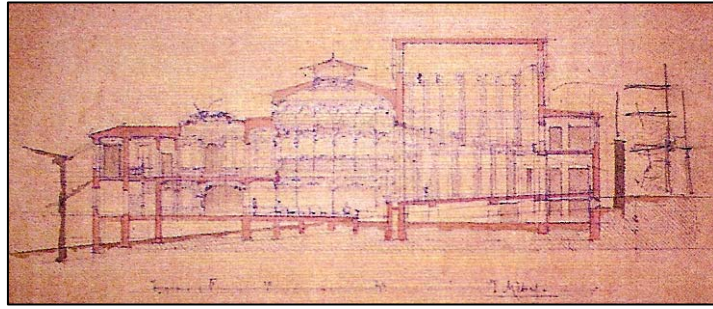
Şekil 4.55 Büyük Mabeyn Üst Kat Tavan Planı (Bilgin, 1993).

A.3) Yaveran Dairesi: Tahsin Paşa'nın (1931) hatıralarında geçen **a.7) Yaverler Daîresi**'nin ise Yaveran Binası'nda bulunduğu düşünülebilir. Ezgü'ye (1962) göre, Yaveran Dairesi'nin alt katında şifre odası ve üst katında da telgrafhane bulunmaktadır. Art Nouveau üslubunda Raimondo D'Aronco tarafından yapılan bu yapıda üst katında dar bir koridora açılan odalar bulunurken zemin katında ise birbiri içinden geçilen odalar bulunmaktadır. ayrıca yapının Harem Bölümü'ne yakın olan kısmında tek katlı bir Nöbet Yeri mevcuttur.

B) Saltanata Ait Mekanlar:

B.1) Harem Bölümü: Saltanat ve sultana ait olan ikamet mekanlarını içermektedir. Günümüzde Kültür Bakanlığı'na bağlı olarak kullanılmakta ve restorasyon çalışmaları sürmektedir.

B1.1) Harem'in Birun Bölümü: Harem Kapısı'ndan geçilen bu bölümde kapıdan girilince hemen sağda Sultan'a ait harem içi ofis olan **Küçük Mabeyn**, solda sırasıyla camekanlı **Limonluk**, **Valide Sultan Köşkü** olarak da anılan **Hünkar Köşkü**'nün bu avluya bakan cephesi, yandığı için günümüze ulaşmayan **Hususi Daire**, **Usta Kalfalar** ve **Gedikli Cariyeler Dairesi** ve **Saray Tiyatrosu** bulunmaktadır. **Saray Tiyatrosu** Yıldız Saray Yerleşkesi'nin kuzey kısmında ve Herem Bölümü'nün Birun Avlusu'nda Valide Sultan Köşkü ve Usta Kalfalar ile Gedikli Cariyeler Dairesi'ne bitişik bulunmaktadır. Bu nedenle cephesi olmayan, diğer yapıların arasına gizlenmiş bir mekan niteliği taşımaktadır. Dar ve kasvetli bir geçitle ulaşılan bir D'Aronco tasarımı olan yapının salon kısmı 10x12m boyutlarındadır ve 6m derinliğinde bir sahnesi bulunmaktadır. Salon üst katta ahşap kolonlarla taşınan ve sahneye dönük "U" biçiminde bir galeri ile çevrilmektedir. Bu bölümde 4 tanesi haremlik olarak kullanılan localar bulunmaktadır (Batur:1994,527). Batur'a (1985:93) göre, Udine Arşivi'nde bulunan D'Aronco'nun projesine yapılan tiyatro uymakta ancak D'Aronco'ya ait olmayacak üslup özellikleri taşımaktadır. Girişler, sahne, seyirci düzeni, "Sultan Loggia'sı" konum ve büyüklük olarak projedeki ile aynıdır. Ancak D'Aronco'nun sınırlı bir alan için düzenlemiş olduğu ve küçük mekanları ilginç bir ekonomi ve ustalıklı değerlendiren barok eğrilikli planı yerine onun iyice basitleştirilmiş bir şeması kullanılmış gözükmektedir (Batur,1985:93).

Şekil 4.56 Yıldız Saray Tiyatrosu, R.D'Aronco'nun çizimi (Batur, 1994).

Yıldız Saray Tiyatrosu'nun Harem Bölümü'nde ve bu bölüm içinde bulunan diğer yapılar arasında adeta "gizlenmiş" hissi veren bir planlamaya sahip olması bu mekanın, her ne kadar kadınların kullanımına ayrılmış locaları da olsa, kamusal kavramından oldukça uzak kullanıldığını göstermektedir. Bir önceki saray olan Dolmabahçe Saray Tiyatrosu'nun tasarımı ve lokasyonu düşünülecek olursa, bu tiyatronun neredeyse "konut içi faaliyet" gösteren bir mekan olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Dolmabahçe Sarayı Tiyatrosu'nda gösteriler yapan Müzika-i Hümayun'un* Yıldız Saray Yerleşkesi'nin sınırları içerisinde bulunmasına istinaden (Bknz.Şekil 4.3.2.2) Yıldız Saray Tiyatrosu'nda da daha küçük kapsamlı olmak üzere çeşitli gösteriler yaptıkları söylenebilir.

B1.2) İç Bahçe (Has Bahçe): İç harem bahçesi harem kadınlarına ait alanları, Hamid havuzunu, Ada ve diğer köşkleri (Saatli Köşk, Kebap Köşkü, Cihannüma Köşkü, Kaskat Köşkü), Cariyeler-Haznedar Kadınlar Dairelerini ve Musahip Harem Ağaları Dairesini kapsamakta ve bu bağlamda içinde dönemin sosyal etkinliklerini taşıyan ihtişamlı bir ikametgah özelliği taşımaktadır. II.Abdülhamid Şekilgraf Albümü'nde bulunan bazı Şekillerden iç bahçede tavuskuşları, sülünler, turnalar, güvercinler, ördekler, papağanların gezindiği ve günümüzde Kadıköy Altıyol'da bulunan Boğa Heykeli'nin ve buna benzer at, geyik gibi hayvanların heykellerinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Hayvan figürlerinin gerek iç mekanlarda ve gerekse bahçelerde kullanımı 1800'lerde Avrupa'da yaygın bir süsleme geleneğidir**. Bu bahçe düzenlemesi içinde yer alan hayvanat bahçesinin, Sultan II. Abdülhamid için, günün belirli saatlerini değerlendirdiği bir gezi alanı olduğu anlaşılmaktadır***. Bitki örtüsü ve su, doğanın birer parçası olan hayvan ögesi ile birleşip, zenginleştirilince ve sarayın bahçesinde çok sayıda ve türde kuş ve vahşi hayvanın bulunması ile burası adeta bir hayvanat bahçesi görünümü kazanmıştır denilebilir. Topkapı Sarayı'nda bir Arslanhane'nin bulunuşu ile bu durum ilişkilendirilecek olursa, II.Abdülhamid'in atalarının yaşadığı ihtişamı ve gücü kendisinin yeni sarayına taşıma isteğinin sonucu olarak gerçekleştiği söylenebilir. Bahçe genelinde tavuskuşları, sülün ve turnalar, güvercinler, ördekler ve papağanlar bulunmaktaydı. Ayrıca, aslan, ayı ve zürafa gibi vahşi hayvanlar ve bunları barındıran kafeslerin bulunduğu bölge olduğu düşünülen orijinal haritalardan anlaşılmaktadır (Bknz. Şekil 4.3.2.2). Yıldız Saray Yerleşkesi'nin bahçeleri, mimarisi, çevre düzenlemesi ve bitki örtüsüyle bir bütün olarak algılandığında barok ve manyerist dönem mimarisinin bahçe düzenlemesi olan, grotto mimarisini hatırlatmaktadır. Grotto mimarisi bu düzenleme içinde, özellikle barok bahçe anlayışı içinde uygulanan yapay mağaralar, sünger taşları ve çeşitli deniz kabuklarıyla bezenmiş, içinde serinlik için çeşitli su oyunlarının yer

* Müzika-i Hümayun Kışlası hakkında çok fazla çalışma bulunmamakla beraber dönem kışlaları hakkında ayrıntılı bilgi için bknz. Aynur Çifçi, 19.yy.da Osmanlı Devleti'nde Askeri Mimari ve İstanbul'da İnşa Edilen Askeri Yapılar, 2004, YTÜ, basılmamış Dr. Tezi.

** John Nash'in yaptığı Brighton Pavyonu ve Alphonse Mucha tasarımı olan Paris'te bir butik bu süslemeci anlayışa örnek olarak verilebilir.

*** Sarayın böcek ve kuş müzesinde bulunan doldurulmuş hayvanlar ise Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra yağmalanmıştır (Batur,1982,; Sözen, 1990).

aldığı bir bahçe düzenlemesidir. Güvenlik nedeniyle Yıldız'da saltanat süresini geçiren Sultan II. Abdülhamid'in yaşamında, doğanın önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır (Batur,1982:1071) (Bknz. Şekil 4.3.8- 4.3.11). Saray bahçesinde çok çeşitli ve nadide ağaç ve bitkilerin bulunmasına özen gösteren II. Abdülhamid'in, H.1312 (M.1896) tarihli arşiv belgesinden "Washington Sefareti kanalıyla NewYork'tan Yung Biraderler'e sipariş edilen 20 adet çam, 10'ar adet amarant ve maun ağaçlarını Yıldız Saray'ı bahçesine" getirttiği öğrenilmektedir (Milli Saraylar Arşivi, Belge No:270,1314). II.Abdülhamid'in kendisine tamamen dışa kapalı ve kamusallıktan uzak bir "hayal kent" kurmaya çalıştığı, aslında çok önemli bir konu başlığı gibi gözükmeyen bahçe için seçilen bitkilerde bile son derece detaycı davrandığından çıkartılabilir. Bu noktada gözden kaçırılmaması gereken II.Abdülhamid'in Yıldız Saray Yerleşkesi'ni kamusallıktan uzaklaştırmaya çalışırken, aynı zamanda Bab-ı Ali'ye neredeyse koştur oluşturabilecek düzeyde ofis niteliğinde çalışan daireyi saray yerleşimine sokarak, saraya bir devlet erki özelliği yüklediğidir. Kamuya kapanan sarayın devlet işleyişini kontrol eden daireler ile kamuyu kontrol eden ve bu özelliğiyle bizzat kamusallaşan ve aleniyet kazanan bir yer halini alması bu bağlamda ilgi çekicidir.

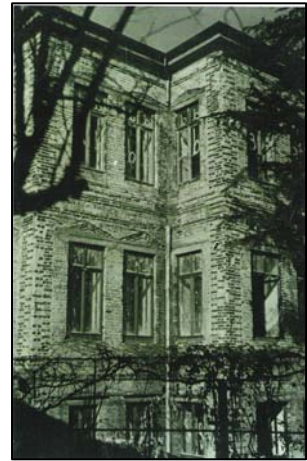
B.2) Şehzadeler ve Damat Efendiler Avlusu: Bu avluda Şehzade Kasrı (günümüzde YTÜ Mimarlık Fakültesi binası), Hareket Köşkleri (günümüzde YTÜ Vakfı), Burhaneddin Efendi Köşkü (günümüze ulaşmamıştır), Çukursaray, Hünkar Kasrı'nın bir cephesi bu avluya bakmaktadır (günümüzde YTÜ Rektörlüğü), Sünnet Köşkü (günümüzde YTÜ İnsan Kaynakları) bulunmaktadır.

Şekil 4.57 Birinci Hareket Köşkü..
(Nuran Kara Pilehvarian Arşivi'nden)

Şekil 4.58 İkinci Hareket Köşkü
(Nuran Kara Pilehvarian Arşivi'nden)

Şekil 4.59 Şehzadeler Binası.
(Nuran Kara Pilehvarian Arşivi'nden)

Şekil 4.60 Üçüncü Hareket Köşkü.
(Nuran Kara Pilehvarian Arşivi'nden)

Şekil 4.61 Dördüncü Hareket Köşkü.
(Nuran Kara Pilehvarian Arşivi'nden)

Şekil 4.62 Sünnet Köşkü ve arkasında Hünkar Kasrı
(Nuran Kara Pilehvarian Arşivi'nden)

C) Saraya Bağlı Bulunan Birimler: Sarayın “koruma tamponu” niteliğinde olan ve sarayı dışarıdan saran bir alan bulunmaktadır. Bu alanda **Malta Köşkü** ve **Çadır Köşkü**'nü içeren koruluk ve Bilgin'in (1993) sarayın **a.3)** Askeri Teşkilatı olarak nitelendirdiği **Orhaniye Kışlası**, **Ertuğrul Kışlası**, **Maiyeti Süvari Kışlası**, **Fesli ve Sarıklı Zuhaf Alayları Kışlası** ile **İkinci Tümen askerlerinin ikametine mahsus kışlalar** ve **Müzika-i Hümayun Kışlası**'nı (bando) içeren askeri birlikler ile **Dış Karakol Binası**'nın ve ayrıca 1877'de Yunan Harbi'nin ardından geçici olarak kullanılan prefabrike nitelikteki **Öksüz ve Yetimler Tören Binası**'nın bulunduğu görülmektedir. Bu tampon alan için “ön-saray” alanı da denilebilir. Dolmabahçe Sarayı'nda bu kadar bariz şekilde bir tampon alan bulunmamakla birlikte (saraya yakın kışlalar vardır, ancak bu tampon alan kadar yakın bir şekilde sarayı çevrelememektedirler), bu alanın mevcudiyeti ile Topkapı Sarayı'nda bulunan I. Avlu'nun mevcudiyeti birbirinin karşılığı gibi düşünülebilecek niteliktedir.

D) Prestij Mekanları:

D.1) Çit Kasrı: Sultan Abdülaziz tarafından yaptırılan Çit Kasrı'nın, yaklaşık 10x60m.lik bir dikdörtgen planı vardır. Modernleşme etkileri altında inşa edilmiş olan Çit Kasrı inşai ve mimari plan özellikleriyle geleneksel yapı tipolojisi ve teknolojisinde yenilikler gösteren bir yapıdır. Tamamen ithal malzeme ile yapılan bu yapı, İhsanoğlu'na (1984: 337) göre, İstanbul'da ilk defa yapımında çimento kullanılan ve prefabrikasyon teknolojisi ile yapılmış yapıdır. Yine İhsanoğlu (1984: 337), burada suni taştan modüllerin prefabrike olarak dış cephe yapımında kullanıldığını savunmaktadır. Kasra biri Koltuk Kapısı'ndan, öbürü Büyük Mabeyn'in bahçesinden ve bir diğeri de haremden olmak üzere üç ayrı giriş bulunmaktadır. II.Abdülhamid döneminde diplomatik personelin ve elçilerin kabulü için kullanıldığı bilinen Çit Kasrı'nın Binan'a (1984) göre alt katında bulunan hol ve bir odadan oluşan mekanında bu ziyaretçiler ilk önce Saray Muhafızı Tahsin Paşa tarafından karşılanmakta ve kendileri ile ön-görüşme yapılmaktadır. Daha sonra üst kata alınan hizmetçiler iç-içe açılan bir dizi odadan geçerek ana salona geli sıralarına göre alınmaktadırlar. Batur'a (1994) göre, "bu basit ve kendine özgü bir işlevden doğan iddiasız yapıdan mimarlar yine de Büyük Mabeyn'in özenli yapımını tamamlayan bir bina elde etmeyi başarmışlardır". Burası günümüzde IRCICA tarafından ofis olarak kullanılan binadır.

D.2) Set Köşkü: Koltuk Kapısı'nın hemen yanında bulunan Set Köşkü'nün sultanın resmi tören alaylarını ve saraya gelen yabancı devlet temsilcilerinin Yıldız Camisi'nde yapılan Cuma Selamlıklarını seyretmek üzere kullandığı bilinmektedir. Bu nedenle de **Seyir Köşkü** olarak da anılmaktadır. Büyük Mabeyn'in birinci katında havuzlu salonun yanında bulunan oda ile bir koridorla bağlanmaktadır.

Şekil 4.63 Yıldız Hamidiye Camisi'ne Seyir Köşkü'nden bakış (2006)

Şekil 4.64 Seyir Köşkü'nden Büyük Mabeyn'e geçişi sağlayan bölüm (2006).

Şekil 4.65 Seyir Köşkü'nün içi (2006).

Şekil 4.66 (Soldan sağa) Müzika-i Hümayun Binası, Seyir Köşkü, Büyük Mabeyn ve Yıldız Hamidiye Camisi, Yıldız Saray Yerleşkesi (Batur, 1998).

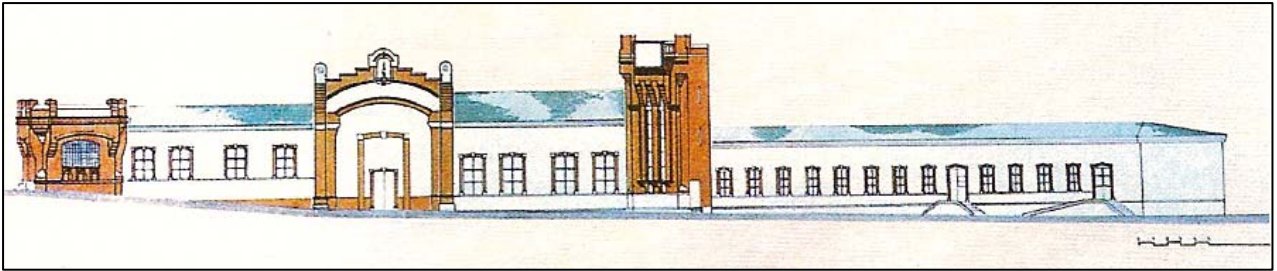
Karateke'ye (2003) göre Set Köşkü'ne, Yıldız Hamidiye Camisi'nde yapılan Cuma Selamlıkları'nın seyredilmesi için yabancı ziyaretçiler ve sefirlerin davet edilmekte ve

kendilerine yapılan çay-kahve eşliğinde bu töreni seyretmektedirler anlaşılmaktadır (Bknz. Şekil.4.4.2.19.).

E) Saat Kulesi: 1890'da yaptırılmış olan Yıldız Hamidiye Camisi'nin kuzeybatı köşesinde yer alan saat kulesi de Dolmabahçe Camisi'nin karşısında yer alan ve II.Abdülhamid döneminde saray yerleşimine eklenen Dolmabahçe Saat Kulesi gibi, döneminde önemli bir biçimde öne çıkan “zaman” kavramının vurgulanması ve Klasik Dönem Osmanlı Sarayları'nda görülen sultanın varlığının sembolize edilmesi adına kullanılan kule-köşklerin kullanımı gibi, “vurgulu” bir imgelem olarak karşımıza çıkmaktadır. Kare bir plana ve üç kata sahip olan kulenin sivri ve dilimli bir kubbe ile örtüldüğü görülmektedir. Kulede bulunan saat Dolmabahçe Saat Kulesi'nde olduğu gibi Fransız yapımı olmalıdır.

F) Bir Üretim Mekanı Yıldız Çini Fabrikası: Yıldız Saray Yerleşkesi'nin içinde yer alan ve 1895'te üretime başlayan fabrikanın mimarı Raimondo D'Aronco'dur. Çin'de önemli bir prestij endüstrisi olan porselen yapımının Avrupa'da yeni teknolojiler ve özellikle saraylar desteği ile hızlı bir şekilde geliştiği bilinmektedir. Küçükermen'a (1994) göre Yıldız Saray Yerleşkesi içerisinde bir çini fabrikasının bulunuşu, Avrupa'nın yaşadığı Endüstri Devrimi'nin Osmanlı dünyasını etkilemeye başlamasının önemli bir sonucudur.

Özellikle sarayın çini ve porselen ihtiyacını karşılamak amacıyla kurulan Yıldız Çini Fabrikası, o gün için çok önemli olan yeni ve ileri teknoloji kullanımını saray sınırlarına taşımıştır. Bu bağlamda “endüstrileşme” saray sınırları içine girmiştir denilebilir.

Şekil 4.67 Yıldız Çini Fabrikası, R. D'Aronco'nun çizimi (Küçükermen, 1994).

Şekil 4.68 Yıldız Çini Fabrikası (Küçükerman, 1994).

Kırımtayıf'a (1996) göre, Yıldız Saray Yerleşkesi'nde, dönemin Avrupa krallıklarında saraylara hizmet veren porselen fabrikalarının varlığı göz önüne alınırsa, II.Abdülhamid'in sarayına bağlı özel üretim yapan bir porselen fabrikası yaptırması önemlidir.

F) İnanç Mekanları: Yıldız Saray Yerleşkesi'nin duvarlarla çevrilmiş alanı içerisinde bulunmamakla birlikte saraya çok yakın şekilde konumlanmış biri II.Abülhamid tarafından yaptırılmış ve onun adı ile anılan **Yıldız Hamidiye Camisi** ve diğeri de dönemin II. Abdülhamid'e yakınlığı ile tanınan önemli tarikatlarından Şazeli Tarikatı'nın şeyhinin adını taşıyan **Şeyh Zafir Camisi ve Türbesi** bulunmaktadır. Dolmabahçe Sarayı'nda da saray duvarları içinde bulunmamakla birlikte özellikle Cuma ve Bayram namazlarında kullanılan ve hemen girişin dışında konumlanan Dolmabahçe Camisi bulunmaktadır. Yıldız Hamidiye Camisi'nin de Cuma ve Bayram namazları için kullanıldığı bilinmektedir (Batur, 1994). Burada ilgi çekici olan Yıldız Hamidiye Camisi'nin mevcudiyeti haricinde ikinci bir caminin, Şeyh Zafir Camisi ve Türbesi'nin saray alanına bu kadar yakın bir şekilde konumlanmasıdır. Yıldız Saray Yerleşkesi'nde düzenlenen Cuma Selamlıkları'nı anlatan Karateke'ye (2000) göre, Yıldız Hamidiye Camisi merasimlerin devamlı icra edildiği mekan haline gelince alay hazırlıkları da her hafta tekrar eden bir ritüel halini almıştır*.

Şekil 4.69 Yıldız Hamidiye Camisi (Batur, 1994).

* Karateke (2000), II.Abdülhamid'in Yıldız Hamidiye Camisi'ni yaptırmadan önce sırasıyla Sinan Paşa Camisi, Teşvikiye Camisi ve Ertuğrul Camisi'ni Cuma Selamlıkları'nda kullandığından bahsetmektedir.

Yıldız Hamidiye Camisi II.Abdülhamid tarafından 1885-1886 tarihleri arasında yaptırılmıştır. Kaynaklarda suikastten korkan ve saray alanından mümkün oldukça uzaklaşmak istemeyen II.Abdülhamid'in Cuma Selamlığı, Bayram namazlarında ve önemli dini günlerde kullanılmak üzere bu camiyi yaptırdığı geçmektedir (Aslanapa, 1986; Batur, 1994). Osmanlı camilerinin geleneksel son cemaat yerinin 19.yy.da işlevinin değişmesine bağlı olarak Hünkar Köşkü biçimine dönüşmesi sürecinin son örneği olan Yıldız Hamidiye Camisi'nde, Hünkar Köşkü kitlesi Harim Bölümü'nü de içeren dikdörtgen planlı tek bir ana kitle olarak biçimlenmiştir. Bu bölüme kuzeydoğu ve kuzeybatı tarafında eklenen yine dikdörtgen planlı ve daha alçak iki kitle kuzey cephesinde yaygın, hiyerarşik ve simetrik bir görünüm vermektedir.

H) Servis Alanları: Silahhane, marangozhane, eczane, II.Abdülhamid'in kitaplığı, harem mutfakları (Matbah-ı Amire), vahşi hayvan kafesleri, Istabl-I Amire olarak isimlendirilen ahırlar, misafirhane niteliğindeki Şale Köşkü* .

Bu noktada bir başka önemli isim olan Kant'ın siyaset ile ahlakı uzlaştıran aleniyet ilkesi hakkında çalışmalarını incelemek doğru olacaktır. Kant'ın söylemine göre, burjuva kamusalılığı fikri teorik olgunluğa sahip bir yapıya, "kamuoyu" terimi henüz Almanca'ya yerleşmeden önce ve zaman içerisinde hukuk ve tarih felsefesi açısından geliştirilmesi ile kavuşmuştur (Habermas, 2005).

Şekil 4.70 II.Abdülhamid Kitaplığı (2006).

Şekil 4.71 Saray Eczanesi (2006).

* II. Abdülhamid'in saltanatı süresince Yıldız Sarayı'nın çeşitli yıkımlar, yeniden yapılanmalar ve eklemelerle son derece genişlediği ve giderek Topkapı Sarayı gibi büyük bir yapılar topluluğuna dönüştüğü görülmektedir. Yıldız Sarayı, özellikle II.Abdülhamid döneminde kazandığı bu görünümüyle, Osmanlı saray mimarlığının 19.yy.da oluşan özelliklerinin dışında kalmaktadır (Batur, 1982; Sözen, 1990). Yapım tarihine ve geçirdiği değişimlere ilişkin oldukça farklı görüşler bulunan, Alman İmparator'u II. Wilhelm ve eşinin konuk edildiği **Şale Köşkü** hakkında Batur (1982), 1879-80 yılları arasında Şale Köşkü'nün ilk bölümüne ikinci bir ek yapıldığından ve mimarının Sarkis Balyan olduğundan, Aynı zamanda bu köşke 1898 yılında, yani II. Wilhelm ve eşinin ikinci ziyaretleri sırasında yeni bir bölüm daha eklendiğinden ve bu bölümün mimarının da Raimondo d'Aranco olduğundan bahsetmektedir (Batur, 1982).

Almanca'da ahlaki olan anlamına gelen *das Moralische* , “toplumsal alanı” da kapsamına almaktadır. Bu kavramın karşılığı İngilizce’de toplumsal ve/ veya kamu anlamına gelen *social* olarak geçmektedir. Kant’a göre, “gerçek siyaset, önce ahlaka biat etmeksizin bir adım bile ilerleyemez; ve siyaset kendi başına zahmetli bir sanat olmasına rağmen, onun ahlakla bütünleştirilmesi hiç de bir marifet değildir; çünkü bu ikisi birbirleri ile çatıştıkları anda ahlak, siyasetin çözmeye muktedir olmadığı düğümleri bir vuruşta parçalar” (Kant’tan aktaran Habermas, 2005). Osmanlı İmparatorluğu’nun içine düştüğü sosyo-ekonomik ve siyasi çözümsüzlükleri gören II.Abdülhamid özellikle Meşrutiyet dönemi sonrasındaki iktidarın tanımlanmasını “ahlaka biat eden” bir yapı içerisinde kurgulamıştır denilebilir. Yıldız Saray Yerleşkesi’ni bu bağlamda tamamiyle kendi kendine yeten bir sistem içerisinde kurmuştur. Modernleşme döneminin kurgusuna ve ideolojisine uygun şekilde şekillenen Dolmabahçe Sarayı’nın hanedanın ikametgahı halindeki planlaması, süre olarak çok da uzun olmayan (20 sene) bir zaman dilimi sonrasında yapılan Yıldız Saray Yerleşkesi’nde yerinde tamamiyle içe kapalı, ama ortaçağcıl bir şekilde karargah görüntüsü olmayan bir planlamaya bırakılmaktadır. Yıldız Saray Yerleşkesi, II.Abdülhamid iktidarının belirli noktalarda çözmekte zorlandığı sorunları parçalamak adına “ahlaki bir güçle” siyasetin “tek-elde” toplandığını vurgulamaktadır. O kadar kuvvetli bir vurgulama hakimdir ki saray planlamasında, sarayın duvarlarla her çevrilmiş bölümün artık geçerli olan tek-adamın/ tekelin kurallarına uymakta ve bu bağlamda da kamusalıktan tamamiyle uzaklaşmaktadır. Buradaki ahlaka bağlı siyaset/ iktidar uygulaması kamusalılık sınırlarını/ kavramını da dönemin diğer sosyo-ekonomik ve siyasi kökenli problemleri ile “bir vuruşta parçalamaktadır”. Habermas’a (2005) göre, Kant’ın önerisinin akabinde hukuk öğretisinde türetilmiş *postulaların* (koyutların/varsayımların) dengesi “yalnızca akıl iktidar sahibidir” önermesini doğurmaktadır. Bizatihi mutlak egemenlik haline gelmiş ve herkesin özgürlüğü ile genel bir yasaya göre uyuşan karşılıklı zorlama imkanı olarak tasarlanan hukuksal ilişkiler (cumhuriyet yönetimi) pratik akıldan türemektedirler. Bu da yasanın kaynağı hakikat değil, egemenliktir ilkesinin çürütülmesidir (Habermas, 2005). II.Abdülhamid yönetiminde yaşanan Meşrutiyet dalgalanmaları ve akabinde de II.Abdülhamid’in iktidar mevcudiyeti, kamusalılık/ genel özgürlük ve mutlak egemenlik ikilisinin karşılıklı birbirlerini zorlaması durumunu doğurmuştur. Avrupa’da modernleşme süreci sonucunda Kant’ın aleniyet/ kamusalılık ilkesinin tek başına siyasetin ahlak ile uyumunu güvence altına alabilecek ilke olarak kabul edildiği görülmektedir. Daha önce de değinildiği gibi (Bknz. 4.3.1. Bakanlıkların Kurulması İle Politik İşlevlerin Saraydan Uzaklaşması) Habermas’a (2005) göre, Kant “kamusalılığı/ aleniyeti” aynı zamanda hem hukuk düzeninin ilkesi, hem de aydınlanmanın yöntemi olarak kavramaktadır. Bu bağlamda,

II.Abdülhamid'in yönetimi "tekeline" aldığı süreçte yaptırdığı Yıldız Saray Yerleşkesi'nin kamusalıktan/ aleniyetten uzaklaşmış planlaması zaten kaçınılmaz sonuç olarak gözükmektedir.

5. DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Çalışma sürecinde taranan dönemin özgün belgelerinde saray sözcüğünün kimi zaman yüzyıllara göre, kimi zaman işlevsel olarak farklı kullanıldığı belirlenmiştir. Sözü geçen bu farklı kullanımların taşıdığı anlamlar günümüze dek bu konuda yapılan çalışmalarda tasnifli biçimde ele alınmamıştır ve saray kavramına yönelik belirli bir terminolojik-etimolojik çalışmanın bulunmamaktadır. Tez kapsamında ulaşılabildiği ölçüde Başbakanlık Osmanlı Devlet Arşivi (BOA) belgelerinden ve dönemin özgün kaynaklarından yararlanılmış ve işlevlerine göre bir saray tasnifi yapılmıştır.

Bu noktada, kaynaklardan ulaşıldığı kadarıyla teşkilatlanmalarına göre Osmanlı sarayları; Yönetim sarayları/ Sürekli Oturulan saraylar (nakl-i hümayun yapılan saraylar), Göç sarayları (göç-ü hümayun yapılan saraylar), ve Biniş sarayları (biniş-i hümayun yapılan saraylar) olarak isimlendirilmiştir (Bknz.Bölüm 2).

Tez içerisinde, Osmanlı yönetim sisteminin geçirdiği değişimler neden-sonuç ilişkisi çerçevesinde irdelenmiştir. Osmanlı'nın kuruluş yıllarındaki ideolojisinin İstanbul'un alınmasından, batılı etkilerin görülmeye başladığı dönem olarak kaynaklarda tanımlanan modernleşme dönemine kadar ve modernleşme dönemi içerisinde değiştiği görülmüştür.

Tezde, Osmanlı yönetim sisteminin geçirdiği değişimlerin Osmanlı yönetim saraylarının mekan örgütlenmesi üzerindeki etkileri yorumlanmıştır. Bölüm 4'de işaret edildiği gibi saray yaşamındaki biçim ve anlam değiştirme noktalarının çoğu zaman Osmanlı siyasi düşünce yapısının "kimlik değiştirme" noktaları ile örtüştüğü görülmüştür. Bu örtüşmenin ilk örneği, Klasik Osmanlı Sarayı adı ile anılan Topkapı Sarayı kullanım düzeninin, modernleşmenin adeta bir simgesi niteliği taşıyan, batılı saray formatında tasarlanmış Dolmabahçe Sarayı'na dönüşmesinde görülmüştür. 19.yy. Osmanlı mimarlığındaki çeşitlenme ve gelişmelere paralel değişimler gösteren Son Dönem Saray Mimarisi incelendiğinde; Avrupa merkezli mekansal değişimin görüldüğü sultanın konutu olan Dolmabahçe Sarayı'nın, yeni siyasi çalkantılar ve Yeni Osmanlılar hareketi ile bağlantılı olarak, yerini, sultanın otoriter kimliğini tekrar öne çıkaran Yıldız Saray Yerleşkesi'ne bırakması ikinci örnek olarak görülmüştür.

Osmanlı sosyo-ekonomik hayatı ve yönetim sistemi incelendiğinde, Osmanlı toplumsal düzeninin üç gruptan oluştuğu görülmüştür. Bunlar; Yönetici Sınıfı, Reaya ve Askerilerdir. Ayrıca yine yapılan incelemelere göre Osmanlı Yönetim Sarayları'na ait teşkilatın Resmî Teşkilat, Özel (Hususi) Teşkilat ve Askerî Teşkilat olarak üç sınıfa ayrıldığı görülmüştür.

Resmi Teşkilat'ın Yönetici Sınıfı'ndan oluştuğu, Özel Teşkilat hizmetlilerinin reayadan seçildiği ve Askeri Teşkilat'ın da askerilerden oluştuğu görülmüştür (Bknz. Bölüm 3).

Bölüm 3.1'de üzerinde durulduğu gibi, Erken Dönem Osmanlı yönetim saraylarından günümüze ulaşan kısıtlı veriler ışığında, bu sarayların şehir merkezinden uzakta, genellikle bir tepe üzerinde, bir planlamaya sahip olduğu görülmüştür. Topkapı Sarayı'nda da içe kapalı ve kale benzeri bir planlama hakim iken, Dolmabahçe Sarayı Boğaz manzarasına açık bir şekilde planlanmıştır. Yıldız Saray Yerleşkesi, Topkapı Saray silüetini görür şekilde, manzaraya hakim bir tepe üzerinde ancak, Dolmabahçe Sarayı'na nazaran daha korunaklı bir şekilde tasarlanmıştır. Yıldız Saray Yerleşkesi vaziyet planında da bir içe kapalılık söz konusudur. Ancak bu içe kapalılık Topkapı Sarayı vaziyet planında görülenden farklıdır. Modernleşen sosyo-kültürel yapıya paralel olarak, Topkapı Sarayı'nda kullanılan sur duvarları ile kale benzeri korunaklılık burada yerini, saray arazisini saran koruluklar ve karakol- kışla binaları ile sağlamaktadır.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında gaza ideolojisinin toplumsal yapıda hakim olmasından kaynaklı halkın askeri kimlik taşıdığı ve yönetimin bir beyin ve seçkin aileden oluşan meclis olan divandan sürdürüldüğü bilinmektedir. Dönemin şartları göz önünde bulundurularak erken dönem Osmanlı yapısında Resmi ve Askeri Teşkilat bulunduğu söylenebilir.

Erken dönem sonrasında, Osmanlı yönetim saraylarının iç işleyişi incelendiğinde, Resmi Teşkilat'ın Topkapı Sarayı'nda dış hizmetlilerden oluştuğu ve Birun Avlusu'nda bulunduğu, Dolmabahçe Sarayı'nda bendegan ağalarından oluştuğu ancak resmen dış hizmetler için ayrılan bir bölümün bulunmadığı ve bu dönemde Bâb-ı Âli dairelerinde saraya bağlı Resmi Teşkilatın takip edildiği, Yıldız Saray Yerleşkesi'nde ise Başkitabet Dairesi'nin bulunduğu görülmüştür.

Özel Teşkilat'ın Topkapı Sarayı'nda iç hizmetlerden oluştuğu ve Enderun Avlusu'nda bulunduğu, Dolmabahçe Sarayı'nda musahiban ağalardan oluştuğu ve Hususi Daire'nin Hünkar Dairesi bölümünde sultana hizmet verdikleri görülmüştür. Yıldız Saray Yerleşkesi'nde ise musahiban ağaların özel teşkilata bağlı olarak bulunduğu ve Küçük Mabeyn'de sultana hizmet verdikleri görülmüştür.

Askeri Teşkilat Topkapı Sarayı'nda Kapıkulu Ocaklarına, Yeniçeri Birlikleri'ne ve Bostancılar'a ait mekanları içerirken, Dolmabahçe Sarayı'nın ve Yıldız Saray Yerleşkesi'nin içerisinde askeri mekanlar bulunmaktadır. Ancak Dolmabahçe Sarayı'na yakın Taksim Kışlası, Maçka Kışlası ve Gümüşsuyu Kışlası bulunurken, Yıldız Saray Yerleşkesi'nin dış

sınırlarında Dış Karakol Binası, Ertuğrul Kışlası, Orhaniye Kışlası ve Müzika-i Hümayun Kışlası (askeri bando) bulunduğu görülmüştür.

Kuruluş yıllarında sultan tarafından kullanıldığı bilinen otağ-ı hümayunlarda bulunan zokak(lar), Topkapı Sarayı Arz Odası'nı saran (çevreleyen) ve Akağalar kapısının (Bâb-üs Saade) bulunduğu avlunun ana girişinin tam karşısına denk gelen revak bölümüne; otağ-ı hümayunun kendisi taşıdığı "prestij mekanı" kimliğinden ötürü ve yüklendiği elçi kabulü, devlet işlerinin görüşüldüğü mekan olma özellikleriyle Arz Odası'na; otağ-ı hümayunun hemen önünde yer alan ve gölgelik görevi gören sayeban bölümü ise, Arz Odası'nın sundurmasına işlevsel olarak benzediği görülmüştür (Bknz. Bölüm 4).

Osmanlı Sarayı için genel olarak başlangıçtan Topkapı Sarayı ile klasik kullanım düzeninin oturduğu noktaya kadar geçen süreç için kale benzeri, ortaçağ anlayışında, içe kapalı bir planlamanın hakimiyetinden bahsedebilir. 19.yy.da modernleşmenin adeta bir simgesi olma niteliğini taşıyan Dolmabahçe Sarayı'nda, Topkapı Sarayı'nın planlama ilkelerinin yerlerini Fransız saray mimarisinin etkilerine bıraktığı görülmüştür.

Topkapı Sarayı'nda, arazinin eğimine göre düzenlenmiş ve katlarla oluşturulmuş bir planlama bulunmaktadır. Dolmabahçe Sarayı ana binasında, saray erkanı ve hanedan üyelerinin mekanlarının ayrılması için çok katlı bir planlama uygulandığı görülmüştür (musandıra katı, birinci kat, araziye konumlanışa uygun olarak bazı noktalarda bodrum kat ve zemin kat bulunmaktadır). Yıldız Saray Yerleşkesi'nde bulunan köşk ve kasırların -elçi kabulü yapılan Çit Köşkü dışında- çok katlı olduğu görülmüştür.

Günümüze ulaşan minyatür ve gravürlerden Erken Dönem Osmanlı Sarayları'nın yüksek duvarlarla ayrılan avlulara sahip oldukları görülmüştür. Bu planlamadan avluların taşıdıkları fonksiyonlara yönelik bir ayrımlanmanın yapıldığı anlaşılmıştır. Edirne Yeni Sarayı'nda ise bir taraftan Tunca Nehri ve diğer taraftan ormanla belirlenmiş sınırların içerisinde pavilyonlar bulunduğu, ancak diğer Erken Dönem Sarayları gibi yüksek duvarlarla ayrılan avlular olmadığı görülmüştür.

Bölüm 4'de irdelendiği üzere, Topkapı Sarayı planlamasında, fonksiyonlarına göre ayrılan ana 3 avlu bulunurken, Dolmabahçe Sarayı'nda Boğaza paralel, ana bir binanın içerisinde çözümlenen mekanların birbirine hiyerarşik olarak eklenmesi ile oluşan bir plan düzeni kullanılmıştır. İslam mimarisinde mevcut olan eyvanlı "beyt" planının, Abbasi saray mimarisinde klasik haline ulaşması sonucunda ortaya çıkan mekan kurgusunun, Dolmabahçe Sarayı iç mekanlarının hiyerarşik olarak ayrımlanmasında bir çözüm olarak kullanıldığı görülmüştür. Buna karşın, Yıldız Saray Yerleşkesi'nde ise, Topkapı Sarayı'nda görülen,

birbirinden fonksiyonel olarak ayrımlanan avlu kullanım sisteminin benzeri, benzer fonksiyon taşıyan farklı binaların aynı avluyu paylaşma şeması tekrarlanmaktadır. Topkapı Sarayı'nda bulunan 3 ana avlu Birun-Enderun-Harem, Dolmabahçe Sarayı'nda bulunmamaktadır. Dolmabahçe Sarayı ana binası neredeyse bu üç avlunun taşıdığı fonksiyonların bütününe cevap verebilecek şekilde düzenlenmiş ve dış sosyo-kültürel ve servis mekanları ile renklendirilmiştir. Yıldız Saray Yerleşkesi'nde ise bu üç avlunun taşıdığı fonksiyonel ayrıma benzer şekilde cevap verebilecek avlular bulunurken, bu avlular kendi içlerinde duvarlarla tekrar tekrar alt fonksiyon birimlerine ayrılmaktadır. Topkapı Sarayı'nda bulunan üç avlu neredeyse birbirine eşit yüz ölçümlerine sahipken, Yıldız Saray Yerleşkesi'nde bulunan avluların, yer yer vaziyet planı üzerinde, bıraktıkları leke etkileri farklı boyutlara ulaşmaktadır. Yine Topkapı Sarayı'nda avlu ölçeğinde bir fonksiyon dağılımı varken, Dolmabahçe Sarayı'nda genel olarak, Yıldız Saray Yerleşkesi'nde de yer yer, bu durumun bina ölçeğine indirildiği görülmüştür.

Topkapı Sarayı'nda avluların taşıdığı fonksiyona göre iç mekanların tasarlanması söz konusudur. Dolmabahçe Sarayı'nda fonksiyonel ayırım bazı noktalarda bina ve bazı noktalarda ise aynı bina içinde bulunan iç mekanlarda ortaya çıkmaktadır. Yıldız Saray Yerleşkesi'nde ise yer yer köşk ve kasırlardan oluşan, mütemadi binaların farklı fonksiyonları taşımaları söz konusu iken, yer yer de aynı avluyu paylaşan binaların bir bütün fonksiyona hizmet etmek üzere bir araya getirildiği görülmüştür.

Topkapı Sarayı'nda avlularla oluşturulan bir mekansal hiyerarşi bulunduğu, Dolmabahçe Sarayı'nda, benzer hiyerarşinin vurgulanması için, ana bina kitlesi içerisinde, katlarla sağlanan bir ayrımlamanın yapıldığı, Yıldız Saray Yerleşkesi'nde ise, neredeyse yer yer Topkapı Sarayı ile boy ölçülebilecek şekilde bir avlulu hiyerarşinin düzenlendiği görülmüştür. Yıldız Saray Yerleşkesi'nde, özellikle hiyerarşik etkinin binaların kullanım fonksiyonlarındaki farklılığı da yansıtmaya isteğiyle üçüncü boyuta taşındığı görülmüştür. Binaların hem kitlelerinin ve hem de cephe süslemelerinin tasarlanmasında, taşıdıkları öneme göre farklılaştıkları görülmüştür. Hatta bu binaların öneminin kullanılan malzemenin ahşap ya da taş oluşu ile vurgulandığı görülmüştür. Dolmabahçe Sarayı ana bina cephesinden de iç mekanların hiyerarşik ayrımı yine gerek cephe süslemeleri yoluyla, gerekse de mekanın metrekaresinin cepheye yansıyan oranlarıyla açıkça okunabilmektedir (Bknz. Bölüm 4).

Yıldız Saray Yerleşkesi'ndeki avlu sistemi Topkapı Sarayı'ndakinden farklıdır. Topkapı Sarayı plan şeması incelendiğinde, avluların dış sınırlarını oluşturan duvarların – ki muhtemelen bu duvarlar Bizans Büyük Sarayı'na ait olan duvar kalıntılarının devamı/ takibi olarak yapılmıştır.-içleri zamanla ihtiyaca cevap verecek binaların yapımı ile doldurulurken,

Yıldız Saray Yerleşkesi'nde ise adeta yapılan binaların taşıdıkları toplu fonksiyon birlikteliğine uygun şekilde, adeta bu binalar aynı avluyu paylaşsınlar diye bir "avlulanış" söz konusudur.

Erken dönem saraylarının hepsinde harem avlusunun bulunup-bulunmadığı hakkında kesin veriler mevcut değildir. Topkapı Sarayı'nda harem için ayrı bir avlu bulunurken, Dolmabahçe Sarayı'nda harem ana binanın bünyesinde kalmaktadır.

Haremin hiyerarşik olarak önemli kısımları (hünkar odası, valide sultan odası, başkadın efendi odası) aynı aks üzerinde hiçbir ara engel olmaksızın konumlanmıştır. Dolmabahçe Sarayı'nda, hareme ait olan ikincil mekanların (kadın efendi odaları, cariye, gözde ve kalfalara ait olan odalar) ana bina içinde ve boğaza dik gelecek şekilde konumlandığı ve bir hiyerarşik ayırım yapılması adına tasarlandığı görülmüştür.

Bölüm 4'de bahis konusu edildiği üzere, Özellikle ilk yerleşim planları dikkate alındığında, Topkapı Sarayı'nda yönetim mekanlarının birden çok işlev taşıdığı ve Yıldız Saray Yerleşkesi'nde ise her işlev için ayrı bir bina tasarlandığı görülmüştür. Bâb-ı Âli'nin kuruluşundan sonra yapılan Dolmabahçe Sarayı ana binasında ise yönetimle ilgili sarayın Bâb-ı Âli ile olan ilişkisini kuran Mabeyn bölümü ve önemli törenlerin yapıldığı, bir prestij mekanı özelliği taşıyan Muayede Salonu bulunmaktadır.

Erken dönem saraylarının hanedana ait mekanları hakkında mevcut veriler yetersizdir. Topkapı Sarayı'nın yapıldığı ilk yıllarda, hanedan üyelerinin İstanbul Eski Sarayı'nda kaldığı bilinmektedir. Ancak, bu yıllarda kısıtlı da olsa bir bölüm kadın nüfusunun Topkapı Sarayı harem bölümünde yaşadığı bilinmektedir. Erken Dönem Sarayları'nın kullanıldığı yıllarda şehzadelerin eğitim almak için vilayetlere gittikleri ve buradaki saraylarda yönetime geçecekleri zamana kadar yerel yönetimin bir parçası olarak kaldıkları bilinmektedir. Erken Dönem Sarayları'nda ileri yaşta bulunan şehzade ve ailesine ait mekanlar olmayabilir. II.Mehmed yönetiminde değişiklikler yaptığı ve şehzadeler vilayetlere gönderilmemeye başladıktan sonra Topkapı Sarayı'nda "kafes" adı verilen mekanlarda tutulmaya başlamıştır.

Modernleşme dönemiyle birlikte şehzadeleri niteliksizleştiren "kafes" sisteminden vazgeçilmiştir. Dolmabahçe Sarayı'nda şehzadenin ailesi ile birlikte yaşayabilmesi için bir Şehzade Dairesi bulunmaktadır. Bu yapı Dolmabahçe Sarayı ana binasının adeta bir küçük kopyası niteliğindedir. Şehzade burada yönetime yönelik olarak eğitim alabilmekte ve saray protokollerini öğrenmektedir. Yıldız Saray Yerleşkesi'nde Şehzadeler ve Damat Efendiler için bir avlu bulunmaktadır. Bu avlunun içerisinde şehzadelere ve damat efendilere (muhtemelen aileleri ile kalabilecekleri) farklı köşk ve kasırlar yapılmıştır.

Topkapı Sarayı'nın kuruluş yıllarında sultanın kaldığı yerin Enderun Avlusu olduğunu ve kimi geceler haremi “ziyaret” ettiğini göstermektedir. Bu bağlamda, henüz 16.yy.da Topkapı Saray hareminin, henüz sultanın tam olarak ikametini sağladığı yer olmadığını göstermektedir. Topkapı Sarayı'nda haremden yaşayan hanedan üyeleri üst katta ve harem bendeganı alt katta yaşamaktadır. Bu batılı saray kullanım şemasının tam tersi bir durumdur. Topkapı Sarayı'nın batılı dönemdaşları incelendiğinde saray erkanının, hanedan üyelerinden farklı binalarda yaşadığı görülmüştür. Dolmabahçe Sarayı kullanım süreci içerisinde valide sultanların her ne kadar Dolmabahçe Sarayı'nda valide sultan dairesi bulunsa da, Topkapı Sarayı'nda kaldığı ve Dolmabahçe Sarayı'na bazı dönemler göç-ü hümayun ettikleri bilinmektedir. Dolmabahçe Sarayı örneğinde harem ana saray binası içerisinde yer aldığı görülmüştür. Harem bölümü “L” planlı ana saray binasının Boğaz'a paralel olarak uzanan kanadının Muayede Salonu ile zıt köşesinde bulunmaktadır. Diğer bir deyişle bu kanat bir uçta Muayede Salonu ile başlamakta ve diğer uçta, ikinci kanatla birleştiği noktada harem bölümü bulunmaktadır. Sultan, harem hemen başlangıcında yönetim mekanları ile harem arasında Hünkar Dairesi'nde yaşamaktadır. Harem valide sultan ve baş kadın efendi gibi önemli karakterlerine ayrılan mekanlarının ön kanatta bulunması ve ikincil harem üye ve bendeganına ayrılan mekanların da arka kanatta bulunması gözden kaçmaması gereken bir noktadır. Yıldız Saray Yerleşkesi'nde harem bölümünün saray arazisinin en korunaklı ve en iç noktasında tasarlandığı görülmüştür. Hünkar Kasrı'nın bir cephesi harem kadınlara ayrılan avlusuna diğer cephesi ise Sünnet Köşkü, Çukur Saray ve şehzade köşklerini içeren “maskülen harem” avlusuna bakmaktadır. Topkapı Sarayı'nda sultan Enderun Avlusu içerisinde “askeri” bir kimlik taşıyarak kapı kulları ile yan yana yaşamakta iken, artık savaflara ordunun başında da gitmeyen “modern devlet adamı” kimliği ile Dolmabahçe ve Yıldız saraylarında sultanın harem bölümünde yaşadığı görülmüştür.

Bölüm 3'de bahis konusu edildiği üzere, kuruluş yıllarında aile meclisi niteliğindeki divan toplantıları sonraki yıllarda yönetim sınıfından üyelerin bulunduğu yönetim meclisine dönüşmüştür. II.Mehmed dönemi öncesi sultanın da katıldığı divan toplantılarına, bu dönemden itibaren kafes arkasından denetleyici kimlik ile katılan sultan, I.Süleyman döneminden itibaren katılmaya başladığı bilinmektedir. Bu dönemde divan toplantılarının sadrazam sarayı olan İbrahim Paşa Sarayı'nda toplanmasından da anlaşılmaktadır. Bu dönemden itibaren, sadrazamların kendi saraylarında topladıkları divanlar önem kazanmış ve yavaş yavaş Divan-ı Hümayun'un yönetim sarayı niteliği de taşıyan Topkapı Sarayı'ndan çıkarak bir müddet sonra Bâb-ı Âli'nin kuruluşunu takiben kamusal nitelikli bir devlet

kurumu halini aldığı anlaşılmaktadır. İstanbul'un fethinin ardından, II.Mehmed döneminde Osmanlı İmparatorluğu içinde, sultan ve özel yaşamı ile yönetimin (hükümet kalemlerinin) birbirinden ayrılması evresi başlamıştır. I.Süleyman döneminde de, imparatorluk halen yönetimin sultan ve özel yaşamından daha önemli olduğu süreci yaşamaktadır. 16.yy.dan itibaren, yönetilmeye başlanmıştır. Bâb-ı Âli bu bağlamda, devletin esas yönetim ve kuralları uygulama merci haline gelmiştir, Osmanlı siyaseti sadrazamın “süpervizyonu” ve Reis-ül-küttap'ın ilişkileri ile yönetilmeye başlamıştır. Bu dönemde Divan-ı Hümayun bürokrasisinin Reis-ül-küttablık'a bağlı kısmının Bâb-ı Âli hizmete girmeye başlaması ile Divan-ı Hümayun'un önemi giderek azalmıştır. Ayrıca, bu yüzyılda Harem-i Hümayun'da giderek artan nüfus, eskisinden daha köklü ve ciddi bir hiyerarşik örgütlenme ihtiyacını doğurmuştur ve gelişen harem teşkilatı ana hatlarına 17.yy.ın ilk çeyreğinde kavuşmuştur.

18.yy.da *Şikayet Mümevizi* bir alt yönetim birimi olarak ortaya çıkmıştır. 17.yy.dan itibaren yapılan Islahat çalışmalarının kapsamı içinde en önemlilerinden olan ve 18.yy.da *Paşakapısı*, daha sonraları ise, dönemin batılılarınca *Bâb-ı Âli* olarak adlandırılan yönetim örgütünün, Osmanlı bürokratik sistem örgütlerinin “gelişimi” düşüncesi ile hayata geçirilmesi Osmanlı siyasi yapısı içerisinde bir dönüm noktasıdır. Bâb-ı Âli, bürokratik amaçlarla, temel idari dairelere mekan teşkil eden belli bir bina ya da binalar kapsamaktadır. Bu merkez kısa zamanda bürokrasinin büyük bir kısmının toplandığı yer haline gelmiştir. Daha önceki yüzyıllarda, Divan-ı Hümayun toplantılarının yükümlülüğü altında bulunan genel devlet meselelerinin artık, Divan-ı Hümayun üyelerinin de katılımıyla, Bâb-ı Âli'de görüşüldüğü bilinmektedir. Muntazam olmayan bir şekilde yapılan, adeta “şura” toplantıları, yine Divan-ı Hümayun fonksiyonlarından bir kısmının buraya devir alınmasıyla oluşturulmaktadır (Bknz.Bölüm 3).

19.yy.da Bâb-ı Âli'nin Avrupalı normlarda bir hükümet merkezi olması için yeni meclis ve nezaretler kurulmuştur. Daha sonraki yıllarda Meclis-i Vâlâ, Meclis-i Umur-ı Sıhhiye, Dar-ı Şura-yı Askeri, Umur-ı Hariciye Nezareti, Umur-ı Maliye Nezareti, Umur-ı Mülkiye Nezareti kurulmuştur.

Merasimler kadar merasimlerin yapıldığı mekanlar ve bu mekanların saray örgütlenmesi içerisinde buldukları yerler de “kamusallık” adına önem taşımaktadır. Ayrıca, bu mekanların düzenlenme ilkeleri, iktidara ait olan alanların bir ölçüde şekilleniş nedenlerini de ortaya çıkartmaktadır. Siyasi yapının değişimine paralel ideolojinin şekillendirdiği saray mekanlarının merasimlere yönelik, dolayısı ile de “kamusal” kullanımları da yüzyıllar

içerisinde değişmektedir. Bu değişim saray içi yönetim mekanlarının şekil değiştirme ilkelerinin ipuçlarını taşıdığı görülmüştür.

Kuruluşuna ilişkin net verilerin bulunmayan Osmanlı siyasi yapısı ile ilgili genel bilinen modern öncesi dönemin yöneticilerinin tebaaları ile merasimler aracılığıyla yüzyüze gelebildiğidir. İktidar tebaasıyla sürekli ilişkide bulunamamaktadır. Kimi zaman yönetilenler (reaya), Yönetici Sınıfı ve sultan hakkında, sadece akıllarında belirli-belirsiz “hayali bir imgeden” fazlasına sahip olamamaktadır. İktidarın kendisini nasıl tanımladığı, tebaasına simgeler ve simgesel anlatımlarla ulaştırılmakta ve bu nedenle merasimler iktidarın tebaasına ulaşabilmek için kullandığı bir yol olmaktadır.

Merasimler iktidarın kendisini tanımlamada kullanıldığı birer araç oldukları için, içlerinde iktidarın karakterine dair bir çok ipucu gizlidir ve merasimler iktidarın gücünün teşhir edilebilmesi için ihtiyacı olan işlevlerin yanında, iktidarın tebaaya teorik yapılanışını, dünya görüşünü, hedeflerini simgelerle bildirebildiği bir platform oluşturmaktadır.

Merasimler iyi işleyen bir *toplumsal bellek* ortaya çıkartmaktadır. Ayrıca, merasimler yoluyla tebaayı oluşturan bireyler arasında ortak paylaşılanların çoğalması sonucunda çeşitli simgelerin anlamları üzerinde ileri derecede bir birlik oluşturulduğu bilinmektedir. Merasimler, iktidarın tebaa üzerinde istediği yönde toplumsal bir bilinç kurgulayabilmesi için çok önemlidir. Bu doğrultuda merasim mekanlarının yönetim organizasyonuna yönelik kullanılan mekanlar içerisinde sınıflanabileceği söylenebilir.

Saray içi merasim mekanları ve sembolik anlamlar yüklenen mekanlar dışında Osmanlı harem ve enderunları, devlet yönetim merkezi olan sarayın kadın ve erkek hizmetlilerini içerdikleri için birer devlet dairesi niteliği taşımaktadır.

Osmanlı Sarayları'nın ne derece devlet yönetimine ait mekanları içerdikleri, ne derece kamusal (aleniyet) özelliği taşıdıkları aslında kullandıkları dönemin siyasi beklentileri ile doğrudan ilişkilidir demek yanlış olmayacaktır. Bu noktada, kamusal kavramı incelenerek, “kamusalımın, herkese açık oluşundan öte bir şeyi ifade ettiğinin” hatırlanması gerekmektedir. Kamu erki olan devlete ait (binalar) mekanlar, kamunun gidiş-gelişine açık olmaktan çok devletin kurumlarını barındırarak, bizzat bu nitelikleri gereği kamusal dırlar. Ayrıca, halk mahkemeleri niteliği taşıyan Ayak Divanları'nın yapıldığı, devlet meclisi niteliğindeki Divan-ı Hümayun'u içeren Birun Bölümü (Dış Hizmetler), kadınların toplu barınmasına ve daha önemlisi (özellikle I.Süleyman'dan sonra) eğitimine cevap verecek Harem-i Hümayun Avlusu ve Yönetici Sınıfı'nın (saray içi yönetim elemanlarının) eğitim yeri olan Enderun kurumunu

içeren Enderun Avlusu, devletin işleyişine ait mekanları barındırdıkları için kamusaldirar denilebilir. Bu noktada, Osmanlı intelligensiyasında kamusalılık kavramını anlayabilmek için Habermas'ın kamusalılık kavramının özelliklerine bakmak gerekmektedir. Habermas'ın kamu hukuku ve siyaset bilimine yönelik çalışmaları incelendiğinde, değişik tarihsel evrelerden kaynaklanan “kamusal” ve “kamu” kavramlarını öne çıkarttığı görülmüştür. Bu kavramlar, sanayisi gelişmiş ve sosyal devlet olarak örgütlenmiş burjuva toplumu koşullarına eş zamanlı olarak ayarlanan kullanımları içermektedirler. Yapılan incelemelerde Habermas'ın söz ettiği kamusalılığın bir toplum için geçerli olabilmesi için üç temel özelliğın olması gerektiği görülmüştür. Bunlar; sanayisi gelişmişlik, sosyal yapısının örgütlenmiş olması ve burjuva toplumu olmaktır.

Bu üç özellikten çıkartılabilecek sonuç, Habermas'ın önerisinin *endüstri devrimi sürecini yaşamış, sosyal yapısı içerisinde belirli örgütlenmelere sahip burjuvazi temelli toplumlar için geçerli olduğudur*. Yukarıda sayılan kategorilerin Osmanlı intelligensiyası için işlemediği görülmekle birlikte, bu mekanlarda kamusalıta ait izler bulunabilmekte ve bir “açıklık” olarak Habermas'ın ileriye sürdüğü kamusalılığın eleştirisi devreye girmektedir. Tezde, kamusalılığın var olabilmesi için sanayi toplumu ve burjuvazi gerekiyorsa, bu mekanlar nasıl kamusal olmaktadır sorusunun cevapları Osmanlı İmparatorluğu'nun üç yönetim sarayı olan Topkapı Sarayı, Dolmabahçe Sarayı ve Yıldız Saray Yerleşkesi'nin bulunan mekanların incelenmesi ile aranmıştır.

Devlet geleneğinden gelerek karargah görünümü taşıyan Erken Dönem Osmanlı Sarayları'nın taşıdığı halka yönelik, bir ölçüde en kamusal özellik taşıyan alan olarak en dışta kalan avlunun kullanılmaya uygun özellik taşıdığı görülmüştür. Bu avlu, taşıdığı kamusalılık adeta vurgulanmak istenircesine Birun Avlusu olarak anılmaktadır. Sarayın servis mekanlarının önemli bir bölümünün de diğer avlulardan daha büyük alana sahip olan bu avluda bulunduğu görülmüştür. II.Mehmed döneminde henüz Harem-i Hümayun'un önemli kısmı Eski Saray'da bulunduğu için muhtemel olarak saray yerleşim alanında kalan en küçük avlu alanı da Harem-i Hümayun Avlusu olarak fonksiyonlandırılmıştır. Kaynaklarda II.Mehmed döneminin sonlarında Harem-i Hümayun Avlusu'nun yapıldığı geçmektedir. Sarayın en büyük ve en küçük alanları bu iki fonksiyona yönelik ayrılandıktan sonra, geriye kalan alan, hem sarayın orta bölümü olduğu, hem de taşıyacağı önemden ötürü sarayın “kalbi” niteliği taşımaya başlayacaktır. Bu bölüm, saray okulu olma, sarayın askeri teşkilatını içirme ve Divan-ı Hümayun'ndan sonra devlet yönetim mekanizmasının alt birimi olma özelliklerini taşıyan Enderun Avlusu'dur. Her ne kadar farklı planimetricileri ve fonksiyonları bulunsa da,

kamusallık bu üç avlunun taşıdığı ortak özelliktir. Ancak bu avluların taşıdıkları kamusal dereceleri, ya da başka bir ifade ile yükledikleri kamusal özellikler birbirinden farklıdır.

Edirne Sarayı ile prototipi oluşturulmuş çok avlulu planlama Topkapı Sarayı'nda kamuya açık olan I. Avlu'nun ve kamu gücünün karşıtı bir alan olarak planlanan Harem-i Hümayun Avlusu'nun mevcudiyetine detaylı açık ve kapalı alanların arasında farklı geçirgenlikte ve farklı lokasyonlarda çizilen sınırların bulunduğu anlaşılmaktadır (Bknz. Bölüm 3). Halka açık ve halka yönelik Ayak Divanları'nın yapıldığı, halkın şikayet dilekçelerinin toplandığı Devai Kasrı'nı içeren ve gündüz belirli saatler içerisinde tamamiyle "halka açık" olan I. Avlu sarayın çekirdeği olan alandan –gün içinde limitli zaman dahilinde de olsa- çok farklı bir karakteristik özelliğe sahip olarak ayrıışmaktadır. Dolayısıyla da kamusallaşmaktadır. Böylelikle burası *açık bir alan* olarak tanımlanabilir. Osmanlı saray yerleşimlerinde, gün içinde halka yönelik olarak kullanılan Birun Avlusu'nun halka hizmet etmek adına *saray* kavramının özel oluşuna karşı duran bir mekan olarak öne çıkışı söz konusudur. Yine I. Avlu ele alınacak olursa, buranın gün içinde buraya Ayak Divanı'nda işini halletmek ya da Devai Kasrı'na dilekçesini bırakmak için gelen halka hizmet etmek adına satış yapmaya gelen işportacıların mevcudiyeti ile saray kavramının özelliği/ özel oluşu karşısında duran ve özgürleşen bir mekan olduğu görülmüştür. Bu noktada da Habermas'ın tanımladığı özelliklere sahip olmayan bir toplumsal yapı içerisinde de "açık" alanların var olabileceğinden söz edilebilir.

Osmanlı yönetim saraylarında görülen kamusal Habermas'ın anlattığı kamusal kavramından farklıdır (Bknz. Bölüm 4). Ancak onun tanımladığı kamusalın, burada görülen "açıklıklar" bağlamında nasıl farklı olarak öne çıktığı önem kazanmaktadır. Törenler birer siyasal iletişim alanları olduğu için saraylı temsiliyeti şenliklerde, olağanüstü günlerde ve törenlerde aranmalıdır. Törenler feodal otoritenin simgesi olarak bir şekilde toplumsallığı işaret etmektedirler. İktidar kendi tanımlamasını tebaasına merasimler başta olmak üzere, çeşitli simgeler ve simgesel anlatımlarla ulaştırma çabası içerisinde. İktidarın kendi kimliğinin tebaası üzerindeki geçerliliğini anlayabilmesi için törenler önemli bir rol oynamaktadır. Özellikle Divan-ı Hümayun toplantıları, Topkapı Sarayı Enderun Avlu kapısı olan Bab-üs Saade'nin önünde yapılan bayramlaşmalar, cülüs ve beyat merasimleri ve hatta Enderun'a devşirme alınma törenleri gibi bir çok değişik amaçlı törenler Osmanlı kimliğinin *tekrar yapılanma* sürecini pekiştirmekte olan unsurlardır. Zaman içerisinde saltanat törenlerinin işleyişleri değişmiştir. Topkapı Sarayı avlulu bir planimetrik sistem içerdiği için,

burada düzenlenen cülus-beyat, kılıç kuşanma, elçi kabulü gibi saltanat törenlerinin avlulara göre hiyerarşik olarak ayrımlandırıldığı görülmüştür.

Enderun'dan yetişen Divan-ı Hümayun'a katılacak rütbelere gelinebilmekte ve bu bağlamda da, Kubbealtı devlet erkanına "açık" bir mekan ifadesi içermektedir. Ancak Kubbealtı'nın taşıdığı "açıklık" ifadesi diğer saray mekanlarına oranla farklıdır. Burada yönetim meseleleri gündeme getirildiği için daha sistematik bir oluşum mevcuttur denilebilir.

Yapılan incelemelerde, Harem-i Hümayun içinde, sınırlı bir tür "açıklık" barındırdığı söylenebilir. Ayrıca buradaki "açıklık" bir tür *örgütlenme ilkesi* tanımlamaktadır. Harem-i Hümayun içi kamusalığın dönem dönem saray yönetiminin siyasal düzeninde etkileri olan bir örgüt niteliği taşıdığı söylenebilir.

Harem-i Hümayun tüm harem halkına "açıktır". Sultanın ise ne kadar harem içerisinde kaldığı, ne kadar vaktini burada geçirdiği bilinmemektedir. Harem-i Hümayun sultan ve hanedana aittir ve bu özelliği içerisinde de aslında kapalı ve sınırlı bir alandır. Ancak burada başka bir "açıklık" ifadesi mevcuttur Harem-i Hümayun, burada görevli olan Ağalar'ın girişine "açıktır". Aslen hanedan üyeleri dışındaki erkek nüfusa kapalı olan Harem-i Hümayun içerisinde, aslında burada görevli olan erkeklere tanınmış bir giriş "açıklığı" mevcuttur. Harem-i Hümayun zaman içerisinde sarayın kadın halkını eğiten bir okul olma görevini üstlenmiştir. Burada eğitim alan kadınlar, özellikle I. Süleyman döneminden itibaren devlet yönetiminde rol oynamaya başlamışlardır. İsimlendirmesinde bile "kapalılık" ifadesi taşıyan Harem-i Hümayun kurumu aslında, kadınların süreç içerisinde devlet yönetiminde etkili rol almalarını sağlayacak kadar "açıklık" taşımaktadır. Topkapı Sarayı'nda bulunan Has Oda ve Fatih Köşkü tam olarak izole edilmemiş olmaları ve diğer saray erkanının serbest dolaşımına açık olan II. ve III. Avlu içerisinde bulunmaları ilginçtir. Bu mekanların sözü geçen avlularda bulunması sultana *aidiyetlikten* çok, saray halkının (kadın nüfus haricindeki saray içi kamu genelinin) dolaşımına da "açık" olduklarını göstermektedir. Burada sözü geçen "açıklıktan", tamamiyle saray halkının kullanımına "açıklık" değildir. Anlaşılması gereken, ortak mekan kullanımlarının mevcut olduğu II. ve III. Avlu genelinde bu mekanların bulunmaları genele yönelik alan içerisinde bulduklarının vurgulanmasıdır.

Topkapı Sarayı I. Avlu'da bulunan Çinili Köşk'te elçi kabullerinin yapıldığı düşünülmektedir (Bknz. Bölüm 4.1). Bu yapı, İran mimarisi ve Orta Asya etkileri taşıyan bir "imza" yapı niteliğindedir. Burası köken olarak Orta Asya'ya bağlanma göstergesi taşımaktadır. Ayrıca dönemin öncül kültürü İran etkisi altında planlanmıştır.

Sembolik yüklemelerin yapıldığı bu yapıda, elçilere bu sembolik yüklemeleri göstermek ve onları etkilemek amaçlı kabullerin yapılması söz konusudur. I.Avlu ve Çinili Köşk elçilere “açık” bir mekandır. Bu bağlamda, verilmek istenen mesaja göre saray içerisinde bir “açıklık” farklılaşması görülmüştür.

Ehl-i Hiref atölyelerinin I.Avlu’da bulunması ile bu avlunun taşıdığı kamusalılık pekişmektedir.

Dolmabahçe Sarayı yapıldığı dönemde artık Bab-ı Ali’nin mevcudiyeti ile saray içi devlete ait kurumların saray dışına çıkarak modern anlamda kamusal bir karakter taşımaya başladığı ve bu bağlamda da kamusallaşma adına aslında sarayın Klasik Dönem Saray Mimarisi’nde görülen, devlet erki olarak kamusal kimlik taşıma durumundan uzaklaştığı görülmüştür. Dolmabahçe Sarayı Harem bölümü diğer Osmanlı Sarayları’ndan farklı olarak ana binanın bünyesinde bulunmakta ve bu bağlamda da bu sarayda, “sultanın evi” kimliğinin çok daha net vurgulanmaktadır. Böylelikle, sarayın yönetime yönelik kullanılan mekanlarının sultan ve sultanın ikametgahı ile devlet daireleri arasında kalan “Mabeyn merkez” kimliği taşıdığı görülmüştür. Bu bağlamda, Dolmabahçe Sarayı’nın sahip olduğu kamusalılık herhangi bir devlete ait kurumu içermemekte ve bu yüzden de asla Topkapı Sarayı’ndaki gibi bir kamusalılık taşımamaktadır. Ancak Dolmabahçe Sarayı’nın taşıdığı kamusalılık içerdiği yönetime yönelik bir köprü olan Mabeyn-i Hümayun, törenselliğin ihtişamla vurgulanmasına yönelik tören mekanı olan Muayede Salonu ve hanedan ailesi ve hizmetlilerine yönelik Harem Bölümü’nün mevcudiyeti ile ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Klasik Dönem Saray Mimarisi’ndeki gibi büyük avlular içermeyen Dolmabahçe Sarayı’nda kamusal “açıklık” saray ana binası içerisindeki mekanlar bazında kısıtlanmıştır. Kant kamusalılığı (aleniyeti) aynı zamanda hem hukuk düzeninin ilkesi, hem de aydınlanmanın yöntemi olarak kavramaktadır (Bknz. Bölüm 4). Bu bağlamda, modernleşmenin dolayısıyla aydınlanmanın simge sarayı Dolmabahçe Sarayı’nın yapıldığı dönemde saraydan her türlü yönetim alanının çıkartılması ve Bab-ı Ali’de toplanması ve sarayın ikametgah kimliğine sahip olması ve saray içerisinde ancak bu devlet mekanizması ile ilişkiyi kurabilecek bir “köprü” mekanın (Mabeyn) bulunması çok doğal gözükmemektedir.

Bir iç hizmet birimi olan Musahiban Dairesi, sultanın özel (hususî) işlerini yapan yakın hizmet görevlilerini içermektedir. Genel hizmetliler olarak tanımlanabilecek Bendegan ve Agavatları içeren dış hizmet birimleri Bendegan ve Agavat Daireleridir. İncelemeler sonucunda beyat törenleri ile bayramlaşma törenlerinin düzenlenişlerinin birbirine çok benzediği görülmüştür. Sultanın devlet ricaliyle tecdid-i beyat (beyat yenilemesi) ederek

bayramlaşması ve törene tüm yüksek rütbeli zevatin katılması şart olduğundan muayedenin yapılacağı alanın geniş tutulması gerekmektedir. Yine yapılan incelemelerde, muayedelerin alelade birer bayramlaşma ritüelinin ötesinde anlamlar yüklendiği görülmüştür. Osmanlı ricali arasındaki hiyerarşiyi her yıl birkaç defa pekiştiren, bir yandan öncelikle sultanın konumunu öte yandan her üst ve alt rütbe sahibini herkesin mevcut olduğu bir ortamda yerine oturtan bu törenlerde, tebaa sultana “bağlılık sözü”nü yinelemektedir. Sultanın hastalanıp törene katılmadığı durumlarda, tahta kovuğu konulmakta ve tören bu kavuğun karşısında düzenlendiği bilinmektedir. Muayede törenleri sadece dini değil idari olarak da önemli ve ayrıca da sembolik değerlerde yüklenen törenler olduğundan, bu törenlerin düzenleneceği alanların ihtişamlı ve sultanın gücünü vurgulayabilecek nitelikte olması da gerekmektedir. Bu yüzden Topkapı Sarayı’nda Enderun Avlusu’nda ve daha sonra da Dolmabahçe Sarayı Muayede Salonu’nda yapılmaktadır.

Topkapı Sarayı’nın imparatorluğun son günlerine kadar önemini koruduğu görülmüştür. Ek binaların yapılışı ve önemli törenlerin bu binada düzenlenmesi söz konusudur. Bunun sebebi manevi olarak Bizans Büyük Sarayı’nın yerinde yapılmış olması ve imparatorluğun varlığının süregelmesinin, sembolik olarak yansıtması olabilir. Topkapı Sarayı adeta “atalardan devir alınana saygı merkezi”dir. Her ne kadar diğer sarayların yapılışı söz konusu olsa bir kısım önemli görülen harem üyeleri (ilk eşler ve erkek çocuk anneleri) burada yaşamaktadır.

Topkapı Sarayı’nda farklı avlularda farklı içerikte törenlerin yapıldığı bilinmektedir. olarak ancak törenlerin hiyerarşisine göre mi avluların planlandığı, ya da avluların taşıdıkları hiyerarşiye göre mi törenlerin şekillendiğine ait kesin veriler bulunmamaktadır. Görülen ip uçları değerlendirildiğinde, mevcut avluların taşıdığı hiyerarşiye uygun vaziyette törenlerin düzenlendiği söylenebilir. Dolmabahçe Sarayı’nda bulunan yönetim mekanlarının genel bir törensel “tasarlanmışlık” taşıdığı görülmüştür.

Kuruluş yıllarında bey kimliği taşıyan yöneticinin yerden yükseltilmiş bir zemin üzerinde ve sarmal dülbend giyerek halkın karşısına çıktığı ve meclislere katıldığı bilinmektedir. Yöneticinin kimliğini öne çıkartabilmek için her dönem çeşitli sembollerin bir “törensellik” içerisinde kullanıldığı görülmüştür. Erken Dönem Sarayları’nda bulunan kule-köşklerde sultanın varlığını vurgulamak için sembolizm yüklemeleri içermektedir.

Kuruluş Dönemi’nde mevcudiyeti savunulan aile meclisinde Bey’in giydiği sarmal kavuk ve meclisin içerisindeyken yerden yüksek bir zemin üzerinde oturması, halka yönelik olarak kullanılan “vurgulu” bir imgelem sunumudur. İktidar ve tebaası arasında, sultanın mevcudiyetini göstermek için bu imgelem kullanılmıştır. Bu dönemde, halk ile sultanın artık

mesafeli görüşmesi, sultanın varlığını temsil eden sembolik kuleler yoluyla halk ile bir sembolizme dayanan ‐iletişim‐ söz konusudur. Özetle, bu imgelemin kullanılışı yüzyıllar içerisinde değişerek önce Manisa ve Edirne Sarayları’nda bulunan kule-köşklerle, daha sonra Topkapı Sarayı’nda Kasr-ı Adl ve diğer kule-köşklerin yapılmasıyla devam etmektedir. Sur-i Sultani’nin üzerinde üç adet köşklü kule bulunmaktadır

Sultanın sembolik gücünün hissedilmesi, sultanın yaşadığının görölmesi yani varlığının devam ettiğinin ispatı olarak ordunun emin olması durumunu sağlamaktadır. Bu bağlamda, bu köşk halk ve ordu arasında Selam Köşkü olarak isimlendirilir. Sembolik bir yükleme yapılarak bu mekan için sultanın ‐askeri gücünü‐ izlediği mekandır denilebilir (Bknz. Bölüm 4).

Bab-ı Hümayun Kapı Köşkü bu yapı sultanın tebaasını izlediği yerdir denilebilir. Bu bağlamda, bu mekan için, sembolik yükleme yapılarak sultanın saray içi yönetimi izlediği mekandır denilebilir.

Topkapı Sarayı’nda Babüs Saade’de bulunan kuleler sarayın dışına çıkılmadan, saray çevresini kontrol etmek için ve halka sultanın belirli gün ve törenlerde ulaşabilmesi ve bu ‐ulaşma‐ esnasında da sultanın varlığının adeta ‐ispat öğesi‐ olarak kullanılmaktadır. Bu kuleli kapı adeta bir güç sembolüdür. Kuleli kapının geleneksel kullanımına alternatif sultanın batılı yaklaşımla varlığının ve modern dünyada imparatorluğun bir iddia taşıdığı bir göstergesi olan ‐zaman‐ tanımlayıcı bir saat kulesi Dolmabahçe Sarayı ile modernleşmenin Osmanlı mimarisine bir getirisi olmuştur. Yıldız Saray Yerleşkesi’nde da modernliğin takipçiliği yapıldığı ve zamanın modern hayattaki önemini adeta hatırlatmak için ve yine geleneksel yol olan Sultan’ın varlığının ispatına bir sembolik alternatif olarak saat kulesi yapıldığı görölmüştür. Aynı zamanda Topkapı Sarayı’ndaki Babüs Saade’nin kulelerinden saraya yakın dış alan takip edilebildiği gibi Yıldız Saray Yerleşkesi’nde bulunan Set Köşkü’nün de bu işleve cevap vermek üzere tasarlandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, Yıldız Hamidiye Camisi’nde yapılan Cuma selamlıklarının Set Köşkü’nden yabancı konuklara ve elçilere seyrettirildiği bilinmektedir (Bknz. Bölüm 4).

Ayrıca Topkapı Sarayı’nda halka ayrılan ilk avlunun halk için çalışan devlet dairelerini içeriyor olması söz konusudur. Bu bağlamda, Topkapı Sarayı askeri bir karargah görünümünde ve yönetim merkezi ve sultan konutu işlevlerini bir arada taşımaktadır. Öte yandan Dolmabahçe Sarayı’nın sultanın ikametgahı ve devlet daireleri ile sultanın arasında kalan ‐Mabeyn merkez‐ olduğu görölmüştür. Yıldız Saray Yerleşkesi’nde öne çıkan ‐vurgu‐ plan şemasındaki geniş harem lekesinden ötürü, sultanın ikametgahı vurgusudur. Ancak,

yaveranlara ait mekanların bulunuşu Büyük Mabeyn'in saray kullanım şemasına yaptığı kuvvetli etki ve II.Abdulhamid döneminde burada pek çok devlet dairesinin işleyişini yakından takip eden büroların varlığının bilinmesiyle, yıldız saray için sultanın ikametgah-ofisi ve devlet yönetim merkezi kimliğinin bulunduğu söylenebilir. Devlet kurumları ile iletişimi sağlayan ve hatta saray içerisinde de nispeten çalışan devlet memurlarını içeren ofisleri ile, yıldız saray sultanın konutu olma işlevinin yanı sıra, Bab-ı Aliye neredeyse alternatif olan bir “devlet dairesi” niteliği de taşımaktadır.

1855-1856 yıllarında Boğaziçi sahillerinde canlanan hanedan yaşantısı Abdülmecid yönetimiyle Dolmabahçe Sarayı'nı merkez alan bir biçime dönüşmüştür. Dolmabahçe Sarayı'na nakl-i hümayun yapılarak geçilmiş ve yaklaşık 400 yıl sadece hanedanın evi olarak değil aynı zamanda da yönetim merkezi olarak da kullanılan Topkapı Sarayı artık bir sembolik törensel alan haline almıştır. Bu dönemde Bâb-ı Âli'nin tek yönetim merkezi haline gelmesi sonucunda, yaptırılan Dolmabahçe Sarayı'nda (Topkapı Sarayı'nın aksine) devlet kurumlarına yönelik mekanların bulunmadığı görülmüştür. Bu bağlamda, Dolmabahçe Sarayı sultanın ve hanedanın evi niteliğindedir.

Bir sarayın Osmanlı Yönetim Sarayı olabilmesi için gereken mekanların neler olduğunun anlaşılabilmesi adına dördüncü bölümde irdelenmiştir. Bu irdelemenin sonucunda mekanların fonksiyonel olarak Devlet işlerine ayrılan bürokratik mekanlar, Saltanata ait ikamet mekanları, Sultanın özel kullanımına ayrılan mekanlar, Saraya bağlı bulunan birimler, Prestij mekanları, Sultanın varlığını temsil eden yapılar, İnanc mekanları, Saray Tiyatrosu, Üretim mekanları, Servis mekanları olarak sınıflandırılmıştır. Bu değerlendirme yapıldığında, devlet işlerine ayrılan bürokratik mekanların, Topkapı Sarayı'nda Enderun ve Kubbealtı olarak da anılan Divan-ı Hümayun'dan, Dolmabahçe Sarayı'nda Mabeyn-i Hümayudairesin'dan ve Yıldız Saray Yerleşkesi'nde Başkitabet Dairesi, Büyük Mabeyn ve Yaveran Dairesi'nden oluştuğu, Saltanata ait ikamet mekanlarının, Topkapı Sarayı'nda Harem-i Hümayun'ndan, Dolmabahçe Sarayı'nda Hususi Daire içerisinde bulunan Harem bölümü ve Hünkar Dairesi'nden, Yıldız Saray Yerleşkesi'nde Haremin Birun Bölümü ve İç Bahçe bölümünden ve Şehzadeler ve Damat Efendiler Avlusu'ndan oluştuğu, Sultanın özel kullanımına ayrılan mekanların Topkapı Sarayı'nda Has Oda ve Fatih Köşkü'nden, Dolmabahçe Sarayı'nda Hünkar Dairesi'nden, Yıldız Saray Yerleşkesi'nde Küçük Mabeyn, Marangozhane ve Abdülhamid Kütüphanesi'nden oluştuğu, Saraya bağlı bulunan birimlerin Topkapı Sarayı'nda dış bahçe köşklerini, Dolmabahçe Sarayı'nda Musahiban Dairesi, Bendegan ve Agavat Dairesi, Mefruşat Dairesi ve Hazine-i Hassa, Baltacılar Koğuşu, Akaretler Sıraev Grubu ve

saraya bağılı bulunan diğere birimlerin ise Serasker Dairesi ve Hamlacılar Koğuşu'ndan ve Yıldız Saray Yerleşkesi'nde Malta Köşkü, Çadır Köşkü, Orhaniye Kışlası, Ertuğrul Kışlası, Maiyeti Süvari Kışlası, Fesli ve Sarıklı Zuhaf Alayları Kışlası ile İkinci Tümen askerlerinin ikametine mahsus kışlaları ve Müzika-i Hümayun Kışlası'ndan, Dış Karakol Binası'ndan ve Öksüz ve Yetimler Tören Binası'ndan oluştuğı, Prestij mekanlarının Topkapı Sarayı'nda Sırçalı Köşk, Tarz-ı Osmani Köşkü ve Arz Odası'ndan, Dolmabahçe Sarayı'nda Muayede Salonu'ndan ve Yıldız Saray Yerleşkesi'nde Çit Kasrı ve Set Köşkü'nden oluştuğı, Sultanın varlığını temsil eden yapıların Topkapı Sarayı'nda Alay Köşkü, Bâb-ı hümayun ve Kasrı-ı Adl'den, Dolmabahçe Sarayı'nda Dolmabahçe Saat Kulesi, Yıldız Saray Yerleşkesi'nde Yıldız Saat Kulesi'nden oluştuğı, İnanc mekanlarının Topkapı Sarayı'nda küçük mescitlerde, Dolmabahçe Sarayı'nda Dolmabahçe Camisi'nden ve Yıldız Saray Yerleşkesi'nde Yıldız Hamidiye Camisi ve Şeyh Zafir Türbe ve Camisi'nden oluştuğı, Saray Tiyatrosunun Topkapı Sarayı'nda bulunmadığı, Dolmabahçe Sarayı'nda ve Yıldız Saray Yerleşkesinde bulunduğu, Üretim Mekanlarının Topkapı Sarayı'nda ehl-i hirefe ait mekanlardan, Dolmabahçe Sarayı'nda Hereke dokumhanesinden ve Yıldız Saray Yerleşkesi'nde Yıldız Çini Fabrikası'ndan oluştuğı görülmüştür.

Bu sayılan mekanların haricinde sözü geçen üç sarayda da çeşitli hizmetlere yönelik olarak servis mekanlarının bulunduğu görülmüştür. Ayrıca sözü geçen saraylarda, saray alanını koruyan askeri birliklerden oluşan bir koruma tamponunun bulunduğu görülmüştür. Bu tampon koruma alanı Topkapı Sarayı'nın içerisinde bulunan Yeniçeri Birlikleri'ne, Kapıkulu Birlikleri'ne ve Bostancı Birlikleri'ne ait mekanları, Dolmabahçe Sarayı'nı çevreleyen Taksim, Gümüşsuyu ve Maşka Kışlası'nı ve Yıldız Saray Yerleşkesi'ni saran Orhaniye, Ertuğrul, Maiyetisüvari ile Fesli ve Sarıklı Zuhaf Alayları Kışlaları'nı içermektedir. Kuruluş yıllarında görülen yönetici çadırı otağı hümayunun kullanımı, fonksiyon olarak Erken Dönem Sarayları'nda bulunan Arz Odası'nın mevcudiyeti ile sağlanıyor olmalıdır. Topkapı Sarayı'nda da Arz Odası bulunmaktadır. Dolmabahçe Sarayı'nda bulunan Mabeyni Hümayun ise erken dönem Arz Odası kullanımının modernleşen ihtiyaçlara cevap verebilecek, sarayın Babı Ali ile olan ilişkisini sağlayan mekansal yorumu olarak gözükmektedir. Bu mekanın karşılığı Yıldız Saray Yerleşkesi'nde arandığında, sarayın Bâb-ı Ali ile olan ilişkisini sağlayan, aynı zamanda saray içinde devlet erkanını barındıran ve bundan ötürü bürokratik mekan kimliği taşıyan bir şekilde ve planimetrik olarak büyüyerek ve kapsamlaşarak Büyük Mabeyn olarak karşımıza çıkmaktadır.

Topkapı Sarayı'nda bulunan II. Mehmed'in çalışma ve ikamet ihtiyaçlarına cevap verebilecek şekilde planlanan Fatih Köşkü'nün Dolmabahçe Sarayı'ndaki mekansal karşılığı sultanın çalışma ve ikametine cevap verebilecek şekilde düzenlenen Hususi Daire gibi gözükmektedir. Yıldız Saray Yerleşkesi'nde bulunan Hususi Daire incelendiğinde ise, bu yapının sadece sultanın ikametine müsait olduğu ve devlet yönetimini sarayda odaklandırmak isteği ile II. Abdülhamid'in kendisine daha büyük bir çalışma mekanı olarak Küçük Mabeyn'i yaptırdığı görülmüştür. Sözü geçen saraylar incelendiğinde, veliaht şehzadelerin siyasi ve kişisel eğitimleri için vilayetlere gittikleri yıllarda, Manisa ve Amasya Sarayları gibi buralardaki saraylarda kaldıkları ve bu sebeple Topkapı Sarayı'nda kendilerine açıkca ayrılan mekanların bulunduğu görülmüştür. Dolmabahçe Sarayı'nda ise modern bir siyasi yönetime yönelik eğitim alabilmeleri ve Avrupa Sarayları'ndaki gibi ikamet edebilmeleri için veliaht şehzadelere ait bir yapının bulunduğu (Veliaht Dairesi) görülmüştür. Veliaht Şehzade burada devlet yönetimine ve protokolüne yönelik gerekli eğitimi almaktadır. Yıldız Saray Yerleşkesi'nde ise şehzade ve damat efendilere ayrılan bir avlunun bulunduğu görülmüştür.

Topkapı Sarayı Enderun Avlusu'na sultanın yakın hizmetlerine yönelik özel teşkilatı içerdiği için, Dolmabahçe Sarayı'nda Musahiban Ağalar Dairesi karşılıklı gelir gözükmektedir. Yıldız Saray Yerleşkesi'nde hususi teşkilata ait olan daireler mekansal olarak Topkapı Sarayı Enderun Avlusu'na ve dolmabahçe Sarayı'nda Musahiban ağalar Dairesi ile benzer işlevlere cevap vermektedir denilebilir.

Topkapı Sarayı Birun Avlusu'na yönetime yönelik resmi teşkilatı içerdiği için Dolmabahçe Sarayı'nda Agavat Dairesi karşılıklı gelir gözükmektedir. Yıldız Saray Yerleşkesi'nde resmi teşkilata ait olan Başkitabet Dairesi mekansal olarak Topkapı Sarayı Birun Avlusu'na ve Dolmabahçe Sarayı'nda Agavat Dairesi ile benzer işlevlere cevap vermektedir denilebilir.

Topkapı Sarayı'nda çalışma ve eğitim fonksiyonlarına cevap veren Has Oda'nın kuruluş yıllarında otağ-ı hümayunlar olmalıdır. Dolmabahçe Sarayı'nda bulunan Hususi Daire'nin Hünkar Bölümü ve Yıldız Saray Yerleşkesi'nde ise Küçük Mabeyn eğitim fonksiyonu artık enderunlara geçtiği için saradan çıkmış olduğundan sadece sultanın çalışma alanı olarak karşılığı gibi gözükmektedir.

Yöneticinin ailesinin ikametine yönelik kuruluş yıllarında harem otağları kullanılmış olabilir. Erken dönem saraylarında ise, saray kadınlarına ait harem bölümü bulunmalı gibi gözükmektedir. Ancak bu yıllara ait verilerin yetersiz oluşu kesin kanılara varmayı engellemektedir. Topkapı Sarayı'nda bir Harem Avlusu bulunmaktadır. Dolmabahçe Sarayı'nda Hususi Dairenin bir bölümü harem bölümü olarak kullanılmaktadır. Yıldız Saray

Yerleşkesi'nde ise, Harem Avlusu ile tekrar karşılaşılmakta ve bu kez bu avlunun bir Birun Bölümü ve bir de iç Harem Bölümü olduğu görülmüştür.

Topkapı Sarayı'nda önemli devlet törenlerinin babüs sadenin önünde Enderun Avlusu'nda yapıldığı, Dolmabahçe Sarayı'nda devlet törenlerinin değişen saray protokollerine ve batılı normlara uygun olarak ihtişamlı ve büyük Muayede Salonu'nda yapıldığı görülmüştür. Yıldız Saray Yerleşkesi'nin kullanıldığı yıllarda muhtemelen bu kadar ihtişamlı ve büyük bir ikinci salon yapımına gerek duyulmadığı için Dolmabahçe Sarayı Muayede Salonu'nun kullanımı sürmektedir. Ayrıca, değişen ideolojik yaklaşımlar sonucunda birbiri içenden geçilen bir dizi salona sahip Çit Kasrı elçi kabulleri için ve Set Köşkü de Yıldız Saray Camisi'nde yapılan Cuma Selamlıkları'nın yabancı devlet adamlarına izletilmesi adına kullanılmaktadır.

Erken dönem saraylarında kullanılan ve yöneticinin varlığını ve gücünü sembolize ettiği düşünülen kule köşkler ve Topkapı Sarayı'nda Kasrı Adl, Alay Köşkü ve kapı köşkleri olarak sarayın değişik noktalarında değişik sembolik etkiler bırakmak adına ortaya çıkmaktadır. Modern yaşam kriterleri göz önüne alındığında ve özellikle aydınlanma sembollerinin Osmanlı sarayı kökenli Osmanlı Mimarisi'ne girdiği yıllarda yapılan saraylarda birer saat kulesinin bulunması, “zamanın öneminin modern yaşamda hatırlanması” adına önemli gözükmemektedir. Bu bağlamda, sarayın vermek istediği sembolik etki değişmiştir ve bunun sonucunda da erken ve klasik dönemde görülen kule köşkler yerlerini saray alanlarına yakın yapılan modern saat kulelerine bırakmıştır denilebilir.

Yıldız Saray Yerleşkesi'nde ise, II.Abdülhamid'in devlet yönetimini “tek-eline” alma isteği sonucunda Bâb-ı Ali ile sarayın ilişkisini kuran ve neredeyse Bâb-ı Ali ile yarışır ölçüde devlet dairelerini işlediği görülmüştür. Tarihte bir kez daha Osmanlı sarayı sadece sultanın ikametgahı olmaktan uzaklaşmış ve devlet erki görünümü kazanmıştır denilebilir.

Tüm bu verilerin ışığında, kuruluş yıllarındaki siyasi yapıya paralel erken dönem saraylarının kale gibi, içe kapalı ve ortaçağ anlayışında bir görünüm sergilediği zamanla bu kurgunun yerine devletin imparatorluk oluşumu ile Topkapı sarayı'ndaki gibi hiyerarşik mekansal ayırımın vurgulandığı çok avlulu geniş bahçeli devlet kurumlarını içeren ve sultanın ikametine de uygun bir imparatorluk sarayı kimliğine bıraktığı görülmüştür. Devletin değişen ideolojik yapılanması sonucunda, birbiri ardına 19.yy.da yapılan Dolmabahçe Sarayı ve Yıldız Saray Yerleşkesi ise, şüphesiz farklı mekansal çözümlere sahiptir. Dolmabahçe Sarayı, modern devlet adamı kimliği taşıyan 19.yy. sultanın ikametgahı görünümünde ve devlet dairelerini içermekten uzak bir planlama noktasında durmaktadır. Bu yıllarda Bâb-ı Ali devlet yönetim merkezidir. Bu bağlamda da, saray alanının sadece sultanın ikametgahı olması ve ancak

devlet daireleri ile ilişkiyi sağlamak için sınırlı kullanıma cevap vermek üzere düzenlenen çalışma mekanlarına sahip olması doğaldır. Bu noktada paradoksal bir durumla da karşılaşılmaktadır. Zira, Topkapı Sarayı daha erken dönemde yapılmasına karşın daha çok kamuya açık bir saray kimliği taşırken, daha geç dönemde yapılan Dolmabahçe Sarayı kamusalıktan uzaklaşmış ve sultanın evi olma niteliği taşımaya başlamıştır. Tez içinde, son Osmanlı sarayı olan Yıldız Saray Yerleşkesi incelendiğinde ise, sultana hizmet veren pek çok ofisi içermekte olduğu ancak bu ofislerin Topkapı Sarayı'ndaki anlamda kamusalık taşımadığı görülmüştür. Bu bağlamda tezde, Osmanlı saray mimarisinin, Osmanlı siyasi sistemindeki değişikliklere paralel olarak içerdikleri mekanların işlev ve tasarım farklılığı geçirdiği görülmüştür.

KAYNAKLAR

Acun, H., (1999), Manisa' da Türk Devri Yapıları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Ahışhalı, R., (2000), "Divan-ı Hümayun Teşkilatı", Osmanlılar Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 24-26.

Ahışhalı, R., (2001), Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülkütütlük (XVIII. Yüzyıl), Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul.

Akdeniz, G., (1995), Topkapı Sarayı Resmi Toplantı Birimlerinin (Divan Yapıları ve Arz Odasının) Geçirdikleri Değişimin Araştırılması, Doktora Tezi, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü (yayımlanmamış), İstanbul.

Aktaş, Ü., (2006), Osmanlı Çağı ve Sonrası, Anka Yayınları, İstanbul.

Alderson, A. D., (1998), Osmanlı Hanedanının Yapısı, (Çev., Ş. Severcan), İz Yayıncılık, İstanbul.

Allom, T., (tarihsiz), L'empire Ottoman Illustre Constantinople, Londra.

Alman Sendika Haritaları, (1915-1920), Pafta No: C13-1, C13-2, C13-3, C13-4, C14-1, C14-2, D13-1, D13-2, D13-3, D13-4, D14-1, D14-3, D14-4, D15-3, E13-1, E13-2, E13-3, E13-4, E14-1, E14-2, E14-3, E14-4, E15-4.

And, M., (1993), 16.Yüzyılda İstanbul Kent, Saray, Günlük Yaşam, Akbank Kültür ve Sanat Kitapları: 59, İstanbul.

And, M., (1995), "Saray Tiyatrolarının Bölgesi Beşiktaş", İstanbul, 15: 78-84.

Anhegger, E., M., (1970), Topkapı Sarayı'nda Padişahın Evi (Harem), Sandoz Kültür Yayınları, No:9, İstanbul.

Arslan, H., (2001), 16.yy. Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskan, Göç ve Sürgün, Kaknüs Yayınları, İstanbul.

Arslan, N., (1992), Gravür ve Seyahatnamelerde İstanbul (18. Yüzyıl Sonu ve 19. Yüzyıl), İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul.

Aşık Paşazade, (2003), Osmanoğulları' nın Tarihi, (Çev., K. Yavuz ve M. A. Y. Saraç), Koç Kültür Sanat Tanıtım A.Ş., İstanbul.

Atasoy, N., (1972), İbrahim Paşa Sarayı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul.

Atasoy, N., (2000), Otağ-ı Hümayun, MEPA Medya Pazarlama Sanayi, İstanbul.

Atasoy, N., (2002), Hasbahçe, Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek, Koç Kültür Sanat ve Tanıtım Hizmetleri Tic. A.Ş., İstanbul.

Aydın, E., (2002), Osmanlı Gerçeği, “Nizam-ı Alem”in Gayrı Resmi Tarihi, Cumhuriyet Kitap Kulübü, İstanbul.

Ayverdi, E. H., (1973), Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri 855-886 (1451-1481) III, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul.

Ayverdi, E. H., (1974), Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri 855-886 (1451-1481) IV, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul.

Ayverdi, E. H., (1989), İstanbul Mimari Çağının Menşe’i; Osmanlı Mimarisinin İlk Devri; Ertuğrul, Osman, Orhan Gaaziler Hüdavendigâr ve Yıldırım Bayezid, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul.

Babinger, F., (2003), Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı, (Çev., D. Körpe), Oğlak Yayıncılık ve Reklamcılık Ltd. Şti., İstanbul.

Barkan, Ö. L., (1966), “Edirne Askeri Kassamı’na Ait Tereke Defterleri (1545-1659)”, Belgeler 3, no. 5-6: 1-472.

Bayrak, M. O., (1996), İstanbul Tarihi, M.Ö. 657’den Bugüne Kadar 26 Asırlık Son Roma, Bizans, Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri, İnkılap Kitabevi, İstanbul.

Batur, A., (1985), “Yıldız Sarayı’na İlişkin Bazı Belgeler ve Türkiye’de Belgeleme Çalışmalarının Sorunları”, Milli Saraylar Sempozyumu, 15-17 Kasım 1984, İstanbul.

Batur, A., (1995), “Beşiktaş Sarayları”, İstanbul, 15: 60-73.

Batur, A., (1998), “Yıldız Sarayı”, Dünden Bugüne Beşiktaş, N. Akbayar (Derl.), Beşiktaş Belediye Başkanlığı, İstanbul.

Bilgin, B., (1993), Türk Saray Mimarisinin Gelişmesi Çerçevesinde Yıldız Sarayı, Doktora Tezi, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (yayımlanmamış), İstanbul.

Binan, C., (1984), Yıldız Sarayı Yanmış Hususi Daire Kuzey Avlusu Mekansal Oluşumu-Sorunları ve Değerlendirilmesi Üzerine Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Rölöve-Restorasyon Yüksek Lisans (yayımlanmamış), İstanbul.

BOA (Başbakanlık Osmanlı Devlet Arşivi), AET, Ad, no:264:30.

BOA, AET, Ad, no:290:34.

BOA, Ali Emiri, Kanuni, no:24.

BOA, Cevdet Tasnifi, Saray konulu Belgeler, no:713.

BOA, Cevdet Tasnifi, Saray konulu Belgeler, no:1488.

BOA, Cevdet Tasnifi, Saray konulu Belgeler, no:1994.

BOA, Cevdet Tasnifi, Saray konulu Belgeler, no:2124.

- BOA, Cevdet Tasnifi, Saray konulu Belgeler, no:2230.
- BOA, Cevdet Tasnifi, Saray konulu Belgeler, no:2263.
- BOA, Cevdet Tasnifi, Saray konulu Belgeler, no:2295.
- BOA, Cevdet Tasnifi, Saray konulu Belgeler, no:2309.
- BOA, Cevdet Tasnifi, Saray konulu Belgeler, no:2330.
- BOA, Cevdet Tasnifi, Saray konulu Belgeler, no:2343.
- BOA, Cevdet Tasnifi, Saray konulu Belgeler, no:2357.
- BOA, Cevdet Tasnifi, Saray konulu Belgeler, no:2872.
- BOA, Cevdet Tasnifi, Saray konulu Belgeler, no:2899.
- BOA, Cevdet Tasnifi, Saray konulu Belgeler, no:2921.
- BOA, Cevdet Tasnifi, Saray konulu Belgeler, no:2935.
- BOA, Cevdet Tasnifi, Saray konulu Belgeler, no:2975.
- BOA, Cevdet Tasnifi, Saray konulu Belgeler, no:3218.
- BOA, Cevdet Tasnifi, Saray konulu Belgeler, no:3265.
- BOA, Cevdet Tasnifi, Saray konulu Belgeler, no:3771.
- BOA, Cevdet Tasnifi, Saray konulu Belgeler, no:3958.
- BOA, Cevdet Tasnifi, Saray konulu Belgeler, no:3959.
- BOA, Cevdet Tasnifi, Saray konulu Belgeler, no:4307.
- BOA, Cevdet Tasnifi, Saray konulu Belgeler, no:5051.
- BOA, Cevdet Tasnifi, Saray konulu Belgeler, no:5086.
- BOA, Cevdet Tasnifi, Saray konulu Belgeler, no:5314.
- BOA, Cevdet Tasnifi, Saray konulu Belgeler, no:5510.
- BOA, Cevdet Tasnifi, Saray konulu Belgeler, no:6054.
- BOA, Harc-1 Hassa Defterleri, MİM, no:422.
- BOA, Harc-1 Hassa Defterleri, MİM, no:487.

BOA, Harc-1 Hassa Defterleri, MİM, no:774.

BOA, Harc-1 Hassa Defterleri, MİM, no:843.

BOA, Harc-1 Hassa Defterleri, MİM, no:847A.

BOA, Harc-1 Hassa Defterleri, MİM, no:1692.

BOA, Harc-1 Hassa Defterleri, MİM, no:2079.

BOA, Harc-1 Hassa Defterleri, MİM, no:5633.

BOA, Hattı Hümayun, no: 32068.

BOA, Kepeci Hasbahçe Defterleri, no: 710A.

BOA, Kepeci Hasbahçe Defterleri, no: 7154.

BOA, (MAD) Maliyeden Müdevver Defterler, no: 55

BOA, MD, no: XXXV.

Cezar, M., (1977), Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Sanat Dizisi: 28, İstanbul.

Cezar, M., (1993), “XIX. Yüzyılda Neden Batı Tarzı Saray?”, Milli Saraylar 1993, ISBN 975-7479-18-7, 9: 8-20.

Cezar, M., (1995), XIX.yy. Beyoğlusu, YKY, İstanbul.

Clauson, G., (1972), An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish, Clarendon Press, Oxford.

Clauson, G., (2002), Studies in Turkic and Mongolic Linguistics, Routledge Curzon, Taylor&Francis Group, New York.

Crane, H., (1987), Risale-i Mi'mariyye: An Early 17th Century Ottoman Treatise on Architecture (Facsimile with Translation & Notes), E.J. Brill, Leiden, Hollanda.

Çelebi, M., (1970), Yirmisekiz Mehmet Çelebi' nin Fransa Seyahatnamesi, (Çev., Ş. Rado), Hayat Tarih Mecmuası Yayınları, İstanbul.

Çeşmizade Mustafa Reşid, (tarihsiz), Çeşmizade Tarihi, Cilt 1.

Çetinsaya, G., (2001), “Kalemiye’den Mülkiye’ye Tanzimat Zihniyeti”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cilt-1, Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi, İletişim Yayınları, İstanbul, 54-60.

Çetintaş, M. B., (2005), Dolmabahçe' den Nişantaşı' na Sultanların ve Paşaların Semtinin Tarihi, Antik Kültür Yayınları, İstanbul.

Çiftçi, A., (2004), 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti' nde Askeri Mimari ve İstanbul' da İnşa Edilen Askeri Yapılar, Doktora Tezi, YTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü (yayımlanmamış), İstanbul.

Damalı, A., (2005), Osmanlı-Girit Sorunu, Sultan' ın Kermesi, Nilüfer Damalı Eğitim, Kültür ve Çevre Vakfı, İstanbul.

Danişmend, İ. H., (1961), İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, Cilt 2 ve 3, İstanbul.

Davison, R., (1997), Osmanlı İmparatorluğu' nda Reform, 1.Cilt, 1856-1876, (Çev., O. Akınhay), Papirüs Yayınevi, İstanbul.

Davison, R., (1997), Osmanlı İmparatorluğu' nda Reform, 2.Cilt, 1856-1876, (Çev., O. Akınhay), Papirüs Yayınevi, İstanbul.

Develioğlu, F., (2000), Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın Kitapevi Yayınları, Ankara.

D' Ohsson, M., (1791), Tableau General de L' Empire Ottoman, Paris.

Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, (1994), Cilt: 7, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, İstanbul.

Eldem, S. H. ve Akozan, F., (1982), Topkapı Sarayı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, İstanbul.

Eldem, S. H., (tarihsiz), Türk Bahçeleri, Kültür Bakanlığı, İstanbul.

Eldem, S. H., (1973), Köşkler ve Kasırlar I, Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Yüksek Mimarlık Bölümü Rölöve Kürsüsü, İstanbul.

Eldem, S. H., (1973), Köşkler ve Kasırlar II, Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Yüksek Mimarlık Bölümü Rölöve Kürsüsü, İstanbul.

Eldem, S. H., (1979), İstanbul Anıları, Aletaş Alarko Eğitim Tesisleri A.Ş., İstanbul.

Eldem, S. H., (1979), Boğaziçi Anıları, Aletaş Alarko Eğitim Tesisleri A.Ş., İstanbul.

Eldem, S. H., (1986), Türk Evi Osmanlı Dönemi II, Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı, İstanbul.

Emecen, F. M., (1989), XVI. Asırda Manisa Kazası, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Esemenli, D., (2002), Osmanlı Sarayı ve Dolmabahçe, Homer Kitabevi ve Yayıncılık Ltd. Şti., İstanbul.

Esin, E., (1972), "Orduğ Başlangıcından Selçuklulara Kadar Türk Hakan Şehri", Tarih Araştırmaları Dergisi, Sayı VI: 10-11, Ankara.

Esin, E., (1985), "Ordu Türk Saray Mimarisinin Onbeşinci Asırdan Önceki Tarihçesi", TBMM Milli Saraylar Sempozyumu, 15-17 Kasım 1984, ss. 21-26, İstanbul.

Ferhangi Amid, (Ş. 1360) Farsça Sözlük, Tahran.

Findley, C. V., (1994), Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform, Babiali, (Çev., L. Boyacı ve İ. Akyol), İz Yayıncılık, İstanbul.

Fleischer, C. H., (1996), Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire: the Historian Mustafa Ali, N.J., Princeton.

Fono, Almanca Türkçe Sözlük, Fono.

Georgeon, F., (2006), Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930), (Çev., A. Berktaş), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Gibb, H. A. R., ve Bowen H., (1950), Islamic Society and the West, Londra.

Giedon, S., (1969), Architektur und das Phanomen des Wandels, Verlag Ernst Wasmuth Tübingen, Berlin.

Gökbilgin, M. T., (1965), "Saray" İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, 102. cüz: 205-207, Ankara.

Gönçer, S., (1971), Afyon İli Tarihi, İzmir.

Gurlitt, C., (1907), Die Baukunst Konstantinopel, vol.2, Berlin.

Gülersoy, Ç., (1995), "Serasker' in Sarayı", İstanbul, 15: 74-77.

Gülersoy, Ç., (1984), Dolmabahçe Çağlar Boyu İstanbul Görünümleri III, İstanbul Kitaplığı, İstanbul.

Habermas, J., (2005), Kamusalın Yapısal Dönüşümü, (Çev., T. Bora ve M. Sancar), İletişim Yayınları, İstanbul.

Halaçoğlu, Y., (1996), XIV-XVII. Yüzyıllarında Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Hammer, J.V., (1818), Umblick auf Einer Reise von Constantinopel Nach Brussa und dem Olympos und von da Zurück über Nicaa und Nicomedien, Petch.

Hasol, D., (1993), Mimarlık Ansiklopedisi, YEM Yayınları, İstanbul.

Hovhannesyan, S. S., (1997), Payitaht İstanbul' un Tarihçesi, (Çev., E. Hançer), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Hüsameddin, A. H., (1986), Amasya Tarihi, Cilt 1, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara.

İhsanoğlu, E., (1985), “İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi’nin Yıldız Sarayı Kompleksinin Bazı Ünitelerinde Yaptığı Restorasyon ve Rehabilitasyon Çalışmaları”, Milli Saraylar Sempozyumu, 15-17 Kasım 1984, İstanbul.

İnalcık, H., (2000), Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, I.Cilt: 1300-1600, (Çev., H. Berktaş), Eren Yayıncılık, İstanbul.

İnalcık, H., (2000), Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, II.Cilt: 1600-1914, (Çev., H. Berktaş), Eren Yayıncılık, İstanbul.

İnalcık, H., (2003), Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600), (Çev., R. Sezer), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

İnciciyan, P. Ğ., (1976), 18.Asırda İstanbul, (Çev., H. D. Andreasyan), Baha Matbaası, İstanbul.

İsfendiyaroğlu, F., (1952), Galatasayar Tarihi, Cilt:1, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul.

İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri, (1996), Atatürk Kültür , Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Iitzkowitz, N., (1997) Osmanlı İmparatorluğu ve İslami Gelenek, İstanbul.

Kafadar, C., (2001), “Osmanlı Siyasal Düşüncesinin Kaynakları Üzerine Gözlemler”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cilt-1, Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi, İletişim Yayınları, İstanbul, 23-29.

Kantemir, D., (1998), Osmanlı İmparatorluğu’nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi, Birinci Cilt, (Çev., Ö. Çobanoğlu), Cumhuriyet Kitap Kulübü, İstanbul.

Kantemir, D., (1998), Osmanlı İmparatorluğu’nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi, İkinci Cilt, (Çev., Ö. Çobanoğlu), Cumhuriyet Kitap Kulübü, İstanbul.

Karapilehvarian, N., (1996), Bezmi Alem Valide Sultan Yapıları, Doçentlik Tezi (yayımlanmamış), İstanbul.

Karateke, H. T., (2004), Padişahım Çok Yaşa! Osmanlı Devletinin Son Yüz Yılında Merasimler, Kitap Yayınevi, İstanbul.

Kayaoğlu, İ. G. ve Pekin, E., (1992), Eski İstanbul’ da Gündelik Hayat, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul.

Koçak, C., (2001), “Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cilt-1, Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi, İletişim Yayınları, İstanbul, 72-83.

Koçu, R. E., (tarihsiz), Topkapu Sarayı, İstanbul Ansiklopedisi Kütüphanesi, İstanbul.

Konyalı, İ. H., (1946), Alanya (Alaiyye), s.149, İstanbul.

Kömürçüyan, E. Ç., (1988), İstanbul Tarihi XVII. Asırda İstanbul, (Çev., H. D. Andreasyan), Eren Yayıncılık ve Kitapçılık Ltd. Şti, İstanbul.

Köprülü, M. F., (1931), Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseseleri Üzerine Tesiri, Türk Hukuk ve İktisat Tarih Mecmuası, s.165-313, İstanbul.

Krıstovoulos of Imbros, (1958), History of Mehmed the Conqueror (1451-1467), (Çev., C. Reggs), Princeton, New Jersey.

Kur'an-ı Kerim, (1983), Cüz:19, Sure:27 Neml, Ayet:44, (Çev.L.Doğan), Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara.

Küçükerman, Ö., (1987), "Yıldız Sarayı'ndaki Çini Fabrikası", TBMM Dergisi, 4: 54-61, Ankara.

Lewis, B., (1952), "The Privilege Granted by Mehmed II to his Physician", Bulletin of School of Oriental and African Studies, XWIII, Londra.

Lubenau, R., (1930), Beschreibungen der Reisen des Reinhold Lubenau, 5 cilt, Königsberg.

Lybyer, A. H., (2000), Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Yönetimi, (Çev., S. Cılızoğlu), Sarmal Yayınevi, İstanbul.

Mantran, R., (1995), Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I, Osmanlı Devletinin Doğuşundan XVIII. Yüzyılın Sonuna, (Çev., S. Tanilli), Cem Yayınevi, İstanbul.

Mantran, R., (1995), Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II, XIX. Yüzyılın Başlarından Yıkılışa, (Çev., S. Tanilli), Cem Yayınevi, İstanbul.

Melling, M., (tarihsiz), Voyage Pittoresque de Constantinople et Rives du Bosphore, Paris.

Miller, B. (1941), The Palace School of Muhammed the Conqueror, Cambridge.

Milli Saraylar Arşivi, Belge No: 270, 1314.

Müller-Wiener, W., (2001), İstanbul' un Tarihsel Topografyası, (Çev., Ü. Sayın), Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş., İstanbul.

Necipoğlu, G., (1991), Architecture, Ceremonial, and Power; The Topkapı Palace in the Fifteenth and Sixteenth Centuries, The MIT Press, New York.

Ortaylı, İ., (2000), Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim, Makaleler 1, Turhan Kitabevi, Ankara.

Ortaylı, İ., (2004), Ottoman Studies, İstanbul Bilgi University Press, İstanbul.

- Osman, R., (1989), Edirne Sarayı, Ünver, S., (Yayınlayan), Atatürk Kültür, Dil ve tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII., Ankara.
- Ögel, S., (1978), Türk Kültür Tarihine Giriş, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Ögel, S., (1987), “Abdülmecit Devrinin Mimari Resimli İki Kubbe Yüzeyi”, Milli Saraylar Dergisi, 1: 116-123.
- Öner, S., (1996), “Dolmabahçe Saray Kompleksini Oluşturan Yapıların Değerlendirilmesinde Yeni Bulgular”, Milli Saraylar 1994/1995, ISBN 975-7479-48-9, 15: 114-135.
- Öz, T., (1944), Mimar Mehmed Ağa ve Risale-i Mimariye, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul.
- Özbilgen, E., (2003), Bütün Yönleriyle Osmanlı Adab-ı Osmaniyye, İz Yayıncılık, İstanbul.
- Özdemir, H., (2001), Osmanlı Devletinde Bürokrasi, Okumuş Adam Yayıncılık ve Eğitim Hizmetleri, İstanbul.
- Özer, F., (2004), 29 Kasım 2004 tarihinde Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi Binası 204 numaralı odada yapılan sözlü görüşme.
- Öztuncay, B., (2003), Dersaadet’ in Fotoğrafçıları 1, Koç Kültür Sanat ve Tanıtım Hizmetleri Tic. A.Ş., İstanbul.
- Öztuncay, B., (2003), Dersaadet’ in Fotoğrafçıları 2, Koç Kültür Sanat ve Tanıtım Hizmetleri Tic. A.Ş., İstanbul.
- Peirce, L. P., (1996), Harem-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu’nda Hükümlerlik ve Kadınlar, (Çev., A. Berktaş), Tarih Vakfı Yurt Yayınları 31, İstanbul.
- Pardoe, J., (1997), 18.Yüzyılda İstanbul, (Çev., B. Şanda), İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- Penzer, N. M., (1969), The Harem, Spring Books, Londra.
- Pınarbaşı, S. Ö., (2004), Çağlar Boyu Tahtın Simgesel Anlamları Işığında Türk Tahtları, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Quataert, D., (2003), Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922, (Çev., A. Berktaş), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Reyhanlı, T., (1983), İngiliz Gezginlerine Göre XVI. Yüzyılda İstanbul’ da Hayat (1582-1599), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Rosedale, H. G., (1994), Queen Elizabeth and the Levant Company, Londra.
- Sağdıç, Z., (1999), Sıraev Kavramının İncelenmesi ve Akaretler Sıra Ev Grubunun Yeri ve Önemi, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü (yayımlanmamış), İstanbul.
- Sakaoğlu, N., (1999), Bu Mülkün Sultanları, Oğlak Yayınları, İstanbul.

Sarıcaoğlu, F., (2001), Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi, Sultan I.Abdülhamid (1774-1789), Tarih Serisi No.2, TATAV Yayınları, İstanbul.

Seçkin, N., (1998), Topkapı Sarayı' nın Biçimlenmesine Egemen Olan Tasarım Gelenkeleri Üzerine Bir Araştırma (1453-1755), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.

Sertoğlu, M., (1952), Son Osmanlı Padişahı Vahdettin'in Saltanatı, Şahsiyeti ve Firarı, İstanbul.

Seyitdanlıoğlu, M., (2000), "Divan-ı Hümayun' dan Meclis-i Meb'usan'a Osmanlı İmparatorluğu' nda Yasama", Osmanlılar Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss.17-18.

Shaw, S. J., (1978), History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Vol. I, Cambridge University Press, New York.

Simonyan, G., (tarihsiz), 912.563/SİM/3051, Atatürk Kitaplığı Arşivi.

Süslü, Ö., (2005), "Tasvirilere Göre Anadolu Selçuklularında Giyim ve Kuşam", Anadolu Selçuklu Dönemi ve Beylikler kitabı için hazırlanan metin (yayımlanmamış), İstanbul.

Şapolyo, E. B., (tarihsiz), Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat Devri Tarihi, Güven Yayınevi, İstanbul.

Tansuğ, S., (1975), "Topkapı Saray Bütünün Niteliği Üzerine Bir Deneme", Yapı, Sayı:11, ss.27-40, İstanbul.

Tanyeli, U., (1988), "Anadolu Türk Saray Mimarlığının Evrimi Üzerine Gözlemler (12.-16. yy).", Topkapı Saray Yıllıkları, ss. 181-210, İstanbul.

Tanyeli, U., (1996), "Anadolu'da Bizans, Osmanlı öncesi ve Osmanlı Dönemlerinde Yerleşme ve Barınma Düzenleri", YKY, ss.405-471, İstanbul.

Tayyazade Ata, (1875), Tarih-i Ata, Cilt 1, İstanbul.

Terzioğlu, A., (1992), Türk İslam Hastaneleri ve Tababetinin Avrupa' da Tıbbi Rönesansı Etkilemesinden Türk Tıbbının Batılılaşmasına, Hipokrat Basım Yayım, İstanbul.

The Encyclopedia of Islam, (1975), Leiden.

Thevenot, J., (1980), Voyage du Levant, Paris.

Timur, T., (2001), Osmanlı Toplumsal Düzeni, İmge Kitabevi, Ankara.

Tursun Bey, (1977), Tarih-i Ebü'l Feth, (Derl. A. M. Tulum), İstanbul.

Uluçay, Ç., (2001), Harem II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Urfalıoğlu, N., (2002), XIX.yy. Osmanlı Mimarlığında Aydınlanma Döneminin Yansımaları, Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 15, ss.344-349, Ankara.

Uzunçarşılı, İ. H., (1988), Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları I, Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Uzunçarşılı, İ. H., (1988), Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları II, Cebeci, Topcu, Top Arabacıları, Humbaracı, Lağımçı Ocakları ve Kapukulu Suvarileri, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Uzunçarşılı, İ. H., (1988), Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal, Büyük Selçukiler, Anadolu Selçukileri, Anadolu Beylikleri, İlhaniler, Karakoyunlu ve Akkoyunlularla Memluklerdeki Devlet Teşkilatına Bir Bakış, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Uzunçarşılı, İ. H., (1988), Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Ünal, T., (1974), Türk Siyasi Tarihi (1700-1958), Kutluğ Yayınları, İstanbul.

Weber, M., (1987), Sosyoloji Yazıları, Derl., H.H. Gerth ve C. Wrights Mills, (Çev., T. Parla), Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Wheler, G., (1682), A Journey into Greece, Londra.

Withers, R., (1996), Büyük Efendi'nin Sarayı, (Çev., C. Kayra), Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul.

Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, (1999), Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, Cilt 1, İstanbul.

Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, (1999), Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, Cilt 2, İstanbul.

Yerasimos, S. Ve Berthier, A., (2002), Albertus Bobovius ya da Santuri Ali Ufki Bey'in Anıları, Topkapı Sarayı'nda Yaşam, (Çev., A. Berktaş), Kitap Yayınevi, İstanbul.

Yınanç, M. H., (1999), Ertuğrul Gazi, İA, IV/1, İstanbul.

Yumrukçağlar, İ., (1996), Dolmabahçe Sarayı'nın Saray-Müze Olarak Yeniden Düzenlenmesi Konusunda Öneriler, Yüksek Lisans Tezi, YTÜ Sosyal Bilimler (yayımlanmamış), İstanbul.

Yurdoğlu, Z., (tarihsiz), Manisa Tarihi (Kuruluşundan Cumhuriyete kadar), Manisa Barosu Kültür Yayınları, Manisa.

Yusuf Has Hacib, (1979), Kutadgu Bilig, Ankara.

İnternet Kaynakları

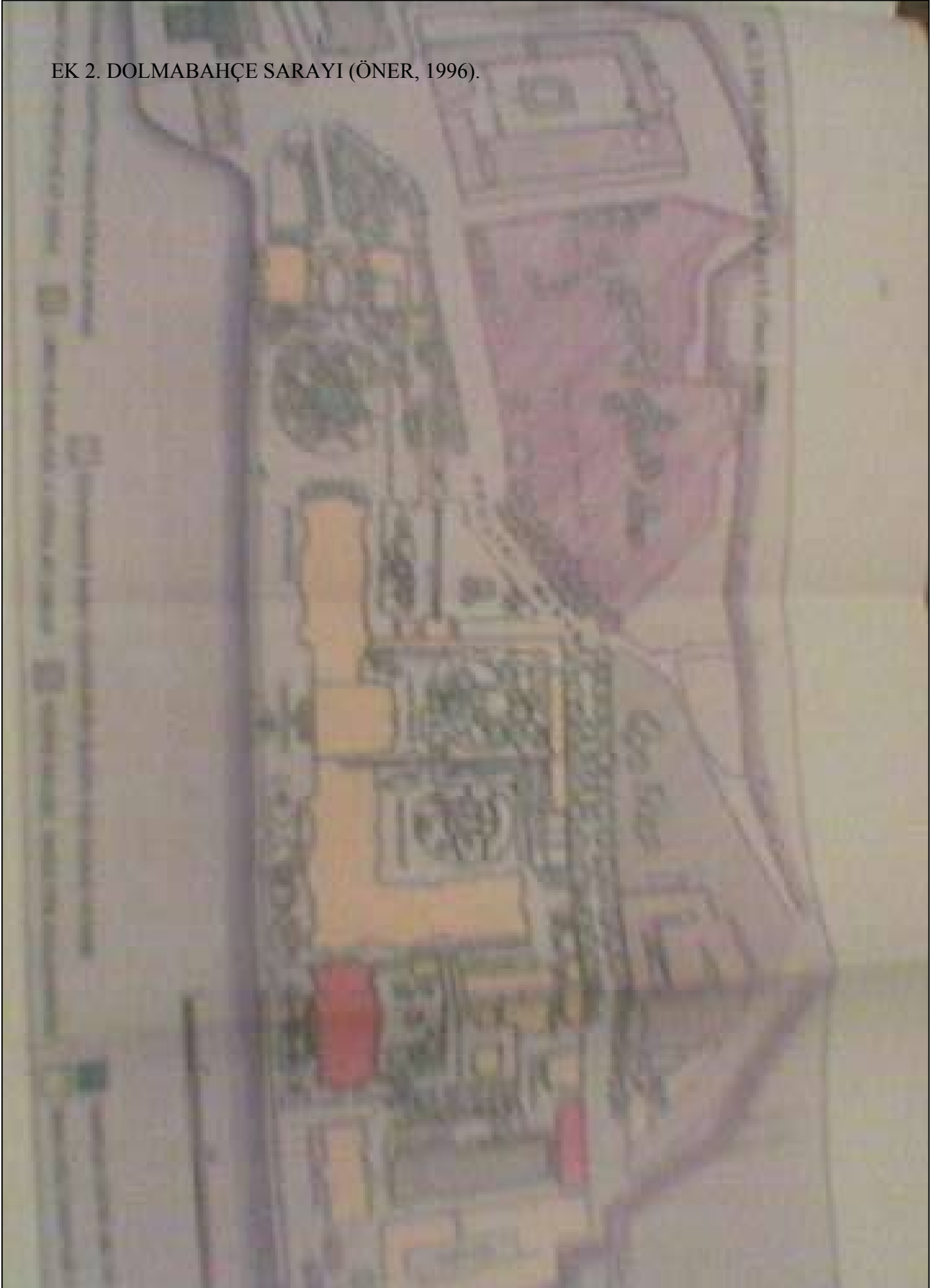
[1] www.britanica.com

[2] www.unc.edu/awmc

EK 1. TOPKAPI SARAYI (NECİPOĞLU, 1991)

EK 2. DOLMABAHÇE SARAYI (ÖNER, 1996).

EK 3. YILDIZ SARAYI

ÖZGEÇMİŞ

Doğum Tarihi	22.07.1974
Doğum Yeri	İstanbul
Lise	1985-1992 Özel Akasya Lisesi
Lisans	1992-1993 University of Lefke Mimarlık Fak. Mimarlık Bölümü Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fak. Mimarlık Bölümü
Yüksek Lisans	1996-1999 İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, Mimarlık Tarihi Programı
Doktora	1999-2006 Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, Mimarlık Tarihi ve Kuramı Programı
Çalıştığı Kurumlar	
1993-1996	Proje Ltd.Şti.
1996-devam ediyor	YTÜ Mimarlık Fak. Mimarlık Bölümü Mimarlık Tarihi Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi